

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1935**

Vi ha äran

att sedan decennier få räkna bl. a. ett flertal muséer, institutioner, läroanstalter och vetenskapsmän bland våra trogna kunder. Bidragande orsaker härtill äro dels vår halvsekellånga erfarenhet i branschen och dels vår ständiga strävan att snabbt och omsorgsfullt utföra oss anförtrodda uppdrag.

Våra kataloger stå till förfogande.

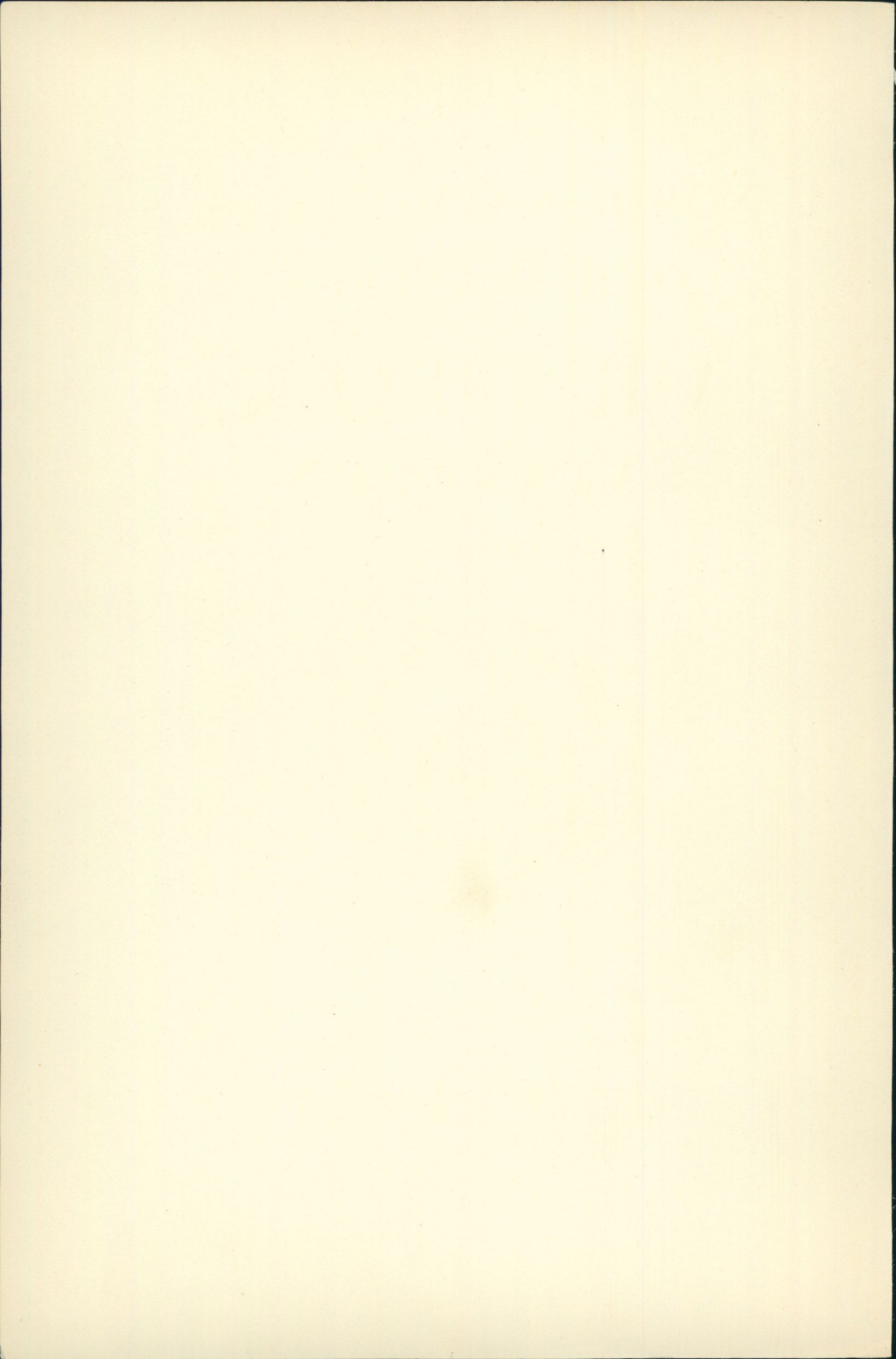
»allt fotografiskt»

»allt för ljusbilder»

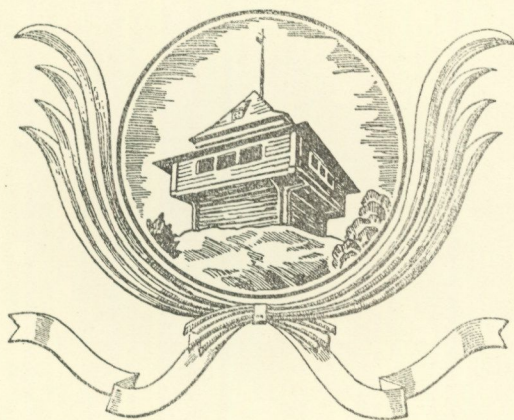
EDV. NERLIEN, A.B.

KUNGSGATAN 19 - STOCKHOLM

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS
ÅRSBOK
FATABUREN

1 9 3 5

Redaktion:

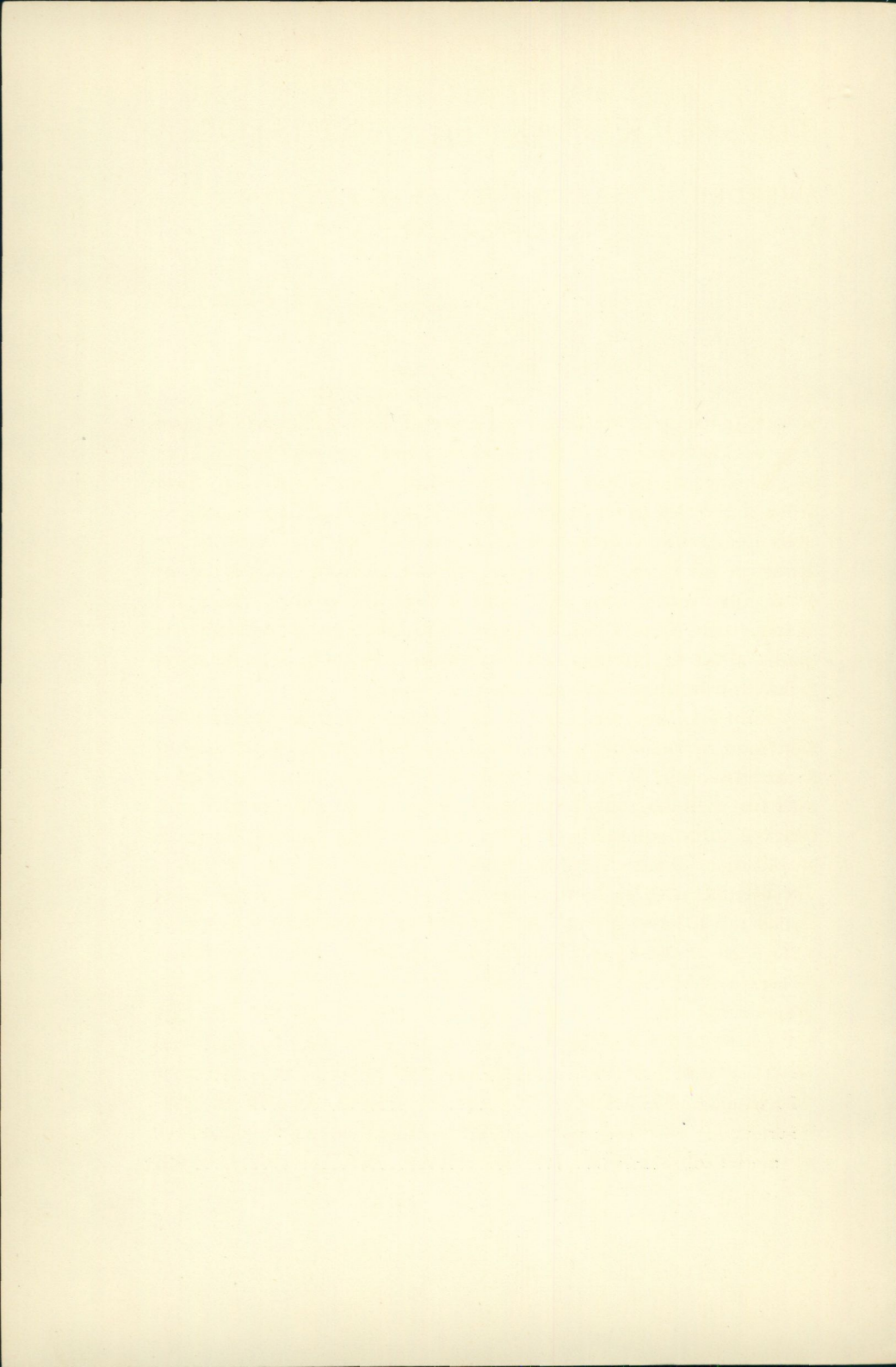
ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Årsbokens omslag med motiv från stadskvarteret på Skansen är
utfört efter fotografi av fru M. Claréus.

Tryckt hos
Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag
Stockholm 1935

I N N E H Å L L

SIGFRID SVENSSON, Till folkdräkternas historia	7
MARSHALL LAGERQUIST, En dateringsfråga i gustavianskt möbelhantverk	25
GÖSTA SELLING, Ett slottsbygge på frihetstiden.....	41
ERNST KLEIN, Samhällssyn på Engelbrektstiden	73
GUNNEL HAZELIUS-BERG, Stickade tröjor från 1600- och 1700-talen....	87
REINHOLD ODENCRANTS, Stekspett och stekvändare	101
BRYNOLF HELLNER, Vasatidens järnsmide i Vadstena slott	117
ALBERT HÄMÄLÄINEN, Björnklubban i den primitiva biskötselns tjänst..	131
INGEGÄRD VALLIN, Västgötaknallar och västgötatyger	141
ELLEN HAGEN, Ur Nordiska museets porträttgalleri: Carl Bernhard Wadström	159
ERIK ANDRÉN, Vimmerbygarveriet på Skansen	167
FOLKE SÄLLSTRÖM, Tyresö hus	187
Från landskapsmuseer och hembygdsgårdar	209
GÖSTA BERG, Nils Lithberg	217
Nordiska museet och Skansen under år 1934:	
Nytt område förvärfvas till Skansen	225
Allmogeaavdelningen	233
Högreståndsavdelningen	245
Skansen	260
Tyresö.....	272
Arkivet, biblioteket, undervisningsavdelningen m. m.	272
Fältarbeten.....	278
Förvaltning m. m.	282
Förteckning över personer som 1934 överlämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen.....	301

TILL FOLKDRÄKTERNAS HISTORIA

ÖVERDRIFTERNAS BETYDELSE I DET FOLKLIGA DRÄKTSKICKET

av Sigfrid Svensson

När Linné på sin resa 1749 passerat den småländska gränsen och kommit in i Skåne, skriver han i sin dagbok om kvinnornas huvudbonad: »En sådan klut brukas på intet ställe i Sverige öfver Skåne, så att skånska qvinfolken merändels med denna lätt skiljas ifrån alla andra.» Det har sagts att ursprunget till denna huvudbonad var det medeltida doket och att man lätt finner dess förebilder å den tidens kopparstick (G. Karlin och Gerda Cederblom). De skånska bondkvinnorna skulle alltså ha efterapat ett medeltida dräktmod, som de sedan behållit århundradena igenom.

Vi börja en undersökning av de skånska klutarna med en något hårdhänt dissekering. Vi plocka av knappålarna ur huvudbonaderna, taga bort underlagen, lösa upp knutarna och släta ut vecken. Allteftersom detta pågår finna vi, att de inbördes olikheterna försvinna mer och mer. När de olika plaggen ligga där upplösta är det helt enkelt svårt att säga vilket som är vilket. De till det yttre så komplicerade huvudbonaderna visa sig i ett flertal fall till sin väsentliga del bestå av kvadratiska linnedukar, vilka lagts i trekant och bundits över huvudet. Men huvuddukar av detta enkla slag äro inte speciellt karakteristiska för Skåne. Ännu i sen tid har en i nacken knuten huvudduk använts i åtskilliga bygder i vårt land, t. ex. i Skedevi socken i Östergötland, bild 1. Skånedukarnas originalitet består alltså i själva uppbindningen. Huvuddukens sidosnibbar ha dragits ned och korsats i nacken och ha sedan bundits upp över hjässan. För att underlätta bindningen ha ett par band isyts, men man har inte nöjt

sig med den enkla form bild 2 visar. I östra Skåne ha banden vuxit, bild 3, rosettens stora öglor peka rätt ut, bild 4, eller också stärkas bandändarna, så att dessa stå ut från pannan som ett par horn, bild 5. Bindningen har också skett i nacken och banden skjuta då ut därifrån och förstärka intrycket av klutens linnemassor, bild 9. I sydvästra Skåne har utvecklingen gått i annan riktning. Banden utgöra där en högst diskret beståndsdel i kluten och tyget får ibland falla mjukt och konstlöst som i bild 6. I ett senare utvecklingsstadium har partiet i tinningarna lagts i styva konstfulla veck, som draperats på varierande sätt i olika häradar, bild 7—8. I sydöstra Skåne har övre delen av klutens sidopartier rullats hårt samman till en uppbärande stomme, som gör att kluten synes skjuta ut med ett par stora »vingar» bakom bärarinnans huvud, bild 9.

Någon bestämd förebild har ej påvisats till någon av de skånska kluttyperna. Nu finna vi också, att alla dessa variationer kunna ledas tillbaka till en och samma enkla urform. Utvecklingen har gått i olika riktning på skilda håll och därigenom ha de många bygdetyperna uppstått. I Fjälkinge socken i nordvästra Skåne har en meddelare berättat mig, att vid sorg sprättade man bort banden från klutarna, men »snibbarna gick ändå upp på hjässan, där de stoppade in dem». Från sydöstra Skåne omtalas att till mera vardagligt bruk användes en »halvklut», som genom saknaden av klutband skilde sig från högtidsplagget. Även i en och samma bygd ha alltså enkla former levat kvar vid sidan av de mer komplicerade. Detta övertygar oss om att de skånska klutarna äro resultatet av en intern utveckling. Drivkraften i denna träffa vi på överallt och i alla tider och speciellt i kvinnodräktens utvecklingshistoria: lusten att få överträffa, benägenheten att driva ett givet uppslag ända till det orimliga. Fjortonhundralets och det tidigare 1500-talets voluminösa kvinnliga huvudbonader i den förnäma dräkten äro inga ursprungsformer utan parallellföreteelser till de skånska klutarna.

I ett sockenstämmoprotokoll 1817 från Hörup och Löderup i Skåne har prosten J. Gram gjort en del anteckningar om dräktens förändringar under de 45 år han tjänstgjort i församlingarna.

Bild 1. Kvinnor med huvuddukar. Skedevi socken, Östergötland.
Teckning av J. W. Wallander.

2

3

4

5

Bild 2—5. Östskånska klutar. Teckningar av Otto Wallgren omkring 1839.
2. Gladsax socken, Järrestads härad. 3. V. Vrams socken, Gärds härad.
4. Broby socken, Ö. Göinge härad. 5. Brösarps socken, Albo härad.

6

7

8

9

Bild 6—9. Sydsånska klutar. Teckningar av Otto Wallgren omkring 1839.
6. Svenstorps socken, Bara härad. 7. Glostorps socken, Oxie härad.
8. Trälleborg, Skytts härad. 9. Sövestads socken, Herrestads härad.

Han omtalar att flickorna alltid »då de skola anses såsom klädda» äro barhuvade. För icke lång tid sedan, skriver han, brukade de dela sitt hår i tvenne lockar, som vardera omsveptes med ett rött ylleband av en fingers bredd. Till en flickas huvudklädsel fordrades då 5 à 6 alnar sådana band. Men nu, fortsätter prosten, delas håret i flera lockar, som omlindas med samma slags band fastän av tre fingrars bredd och med en åtgång av 12 alnar istället. Vi ha inga teckningar av den håruppsättning prosten Gram beskriver, men några sparsamma uppgifter i ännu levande folktradition visa att den varit av samma art som å valken bild 10. Hårbanden skulle då ha »omsvept» fyra stycken hårsträngar på samma sätt som de i valken äro lindade omkring flätor av lin. Den nämnda valken är tidigast omtalad år 1819. Här ovan har lämnats en uppgift om, att en förstoring av flickornas håruppsättning ägt rum omkring ett par årtionden tidigare. Det är frestande att gissa att den höga diademformade valken är ett slutresultat av denna utveckling. Att vira 12 alnar band om sitt hår måste ha varit en besvärlig och arbetsam procedur. Och ville man torna upp ännu fler hårflätor på huvudet blev ett löst på förhand uppbundet garnityr det enda möjliga resultatet.

I Leksands socken i Dalarna har en liknande utveckling förgiggått i våra dagar. Albert Alm har i sin »Dräktalmanacka» beskrivit tillvägagångssättet, när det ungefär fyra meter långa bandet virades om håret. För att detta skulle verka större användes en särskild lösfläta av blånor och för att få uppbindingen tillräckligt fast, brukade man också lägga björkkvistar jämsides med flätan. De gifta kvinnorna bibehålla alltjämt det gamla maneret att sätta upp håret, säger författaren, »men de ogifta ha på sistone så att säga sökt kringgå det genom nymodiga knep, lösring o. d.». Hos svenskbefolkningen på de estniska Rågöarna ha en gång färgade ulltrådar brukat flätas in i håret. Senare ha av dessa trådar blivit självständiga huvudprydnader. I Falkmans reseskildring från östra Finland omtalas att den håruppsättning, »sykeröt», som visas å bild 11, tidigare åstadkoms genom att håret tvinnades, omlindades med röda band och fästades i en båge över hjässan. »Numera (omkring 1880) begagnas allmänt lösa sykeröt bestå-

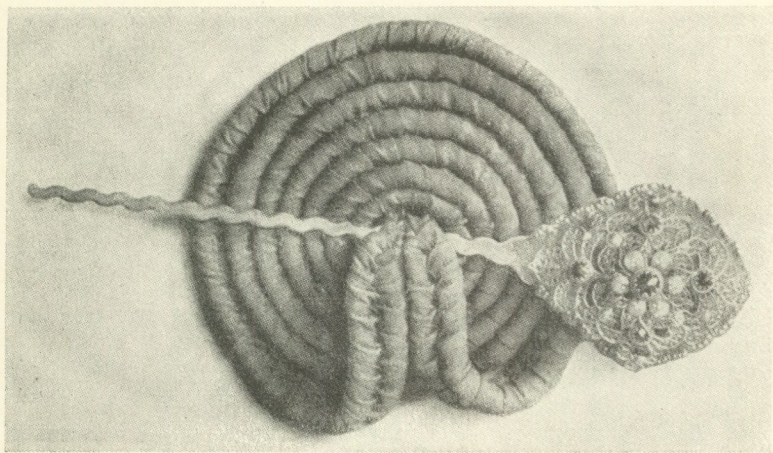
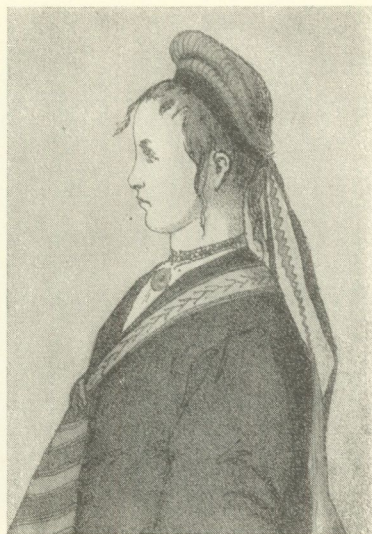

Bild 10. Flicka med »lock». Ö. Ingelstads socken, Ingelstads härad, Skåne. Teckning av Otto Wallgren omkring 1839. Bild 11. Flicka med »sykeröt». Joutseno, Karelen. Efter Falkman. Bild 12. Härgarnityr. Schweiz. Efter Heierli.

ende af med de röda banden omvirade videqvistar». Från Schweiz omtalas att det tog tre timmar för flickorna att göra i ordning håruppsättningen och det kunde aldrig ske utan hjälp. Sedan hade man däremot håret uppsatt en månad åt gången. Det var ett obekvämt och ohälsosamt bruk och så kom man på idén att göra ett löst garnityr, bild 12. Denna reform skedde här på sina håll först vid 1800-talets mitt.

»Ju längre håret var, ju hederligare var det», säger mig en av mina skånska sagesmän. Och överallt där stort hår betraktats som ett skönhetsideal har i samma mån också förekommit konstlade medel, som kunde öka intrycket av hårmassorna. Tillsättningar i håret påträffa vi inom mycket vidsträckta områden och långt tillbaka i förhistorisk tid. Den sammanbindande, genom ett årtusende fortlöpande traditionen har härvid varit uppfattningen att en skön kvinna är en kvinna med långt hår. Både i mode-dräkt och folkdräkt har hårmodet varit underkastat en utveckling emot det barocka, som till sist av sig själv krävt en rationalisering. Hos allmogen har denna utveckling skett utan något beroende av herrskapsdräkten och ofta utan inbördes samband i tid och rum, vilket icke hindrar att man ändock i olika bygder nått till resultat, som äro förbluffande lika.

I folkligt dräktskick i Sverige och utomlands ha till flickornas hårprydnad hört kulörta band, som från nacken hängt ned på ryggen. Dessa band ha ibland kallats för »la» och då redan i den fornordiska litteraturen »hlað» omtalas i samma betydelse ha vi här att göra med en mycket ålderdomlig dräktprydnad. Ursprungligen har ett band knutits runt om huvudet och dess båda ändar ha fått hänga ned i nacken såsom vi se på Morakullan, bild 13. I en beskrivning av en brudklädsel i Härslövs socken i Skåne 1837 omtalas, att bruden bar en »gyllene hätta», som var utstyrd med en rikedom av pärlor, band och blommor. »Nedåt ryggen hade hon 23 olika bandändar och på varje ända voro påsydda guld- och silverspetsar.» Även de ogifta kvinnorna i bröllopskaran hade sådana hättor fastän »mindre pråliga». En hätta av här beskrivet slag återges å bild 17. Liknande huvudprydnader ha funnits både i norskt och danskt dräktskick. Där-

med är dock ingalunda givet att det är samma huvudbonad som lånats från det ena området till det andra. Bild 16 visar en »nackalapp» från Småland. I Albo härad i Skåne har jag gjort följande uppteckning: »Elna, en syster till mig, kunde kläda brud och brudpigor. Det var en särskild konst. De klippte ut en fyrkantig papperslapp och satte 'lan' på och kransen utanpå. Så blev nacken också klädd. 'Lana' hängde neråt ryggen.» På bild 14 se vi ett mycket stort antal band, som äro fästade i hårflätorna. Av de två ursprungliga ändarna av det kring huvudet knutna bandet har här blivit ett helt knippe band. Man har också velat täcka över och utsmycka den del av håret som låg innanför flätorna i nacken, jämför »brudpigenacken» från Ovanåker, bild 15. Den över nacken satta pappersbiten, »nackalappen», gav möjlighet härtill samtidigt som man då kunde utöka de nedåthängande banden, »lana», i det oändliga. Den utveckling, som ledde till »bandhättan» bild 17 är så följdriktig, att den kan ha försiggått på olika håll utan inbördes beroende. Hälsingborgs museum äger en »bandhätta», daterad 1797, men några äldre uppgifter om denna huvudbonad finnas icke. Den utveckling som skisserats, kan i själva verket ha ägt rum i sen tid. I det ovan citerade sockenstämmoprotokollet från 1817 finnes även en uppgift om utökningen av flickornas hårband: »i förra tider gorde 2:ne sådane band tillfyllest, men nu fordras 4 eller flere.»

Utvecklingen av huvudprydnaden har också gått i annan riktning. Själva huvudbandet kan i stället ha fångat intresset och bli utsatt för överdrifternas spel. Då är det detta som utstofferats och växer och resultatet blir den i Malung i Dalarna använda huvudprydnaden, bild 18—19, eller de från Öland kända pärlbesatta banden. Då är det också samtidigt dessa som övertagit den gamla benämningen »la».

Välbekant är brudlisten, »fälttecknet», i Värendsdräkten, som enligt sägnen skall vara ett minne från Blendas seger över danskarna. Fullkomligt liknande livband ha dock också funnits i östra Skåne och västra Blekinge. Linné säger om användningen, att det »gick 2 gånger om lifwet, samt knöts på vänstra sidan och råkte med ändarne ned til knäet». Samma slags livband träffas

Bild 13. Flicka med huvudband. Mora socken, Dalarna. Oljemålning av E. Stenberg. Bild 14. Flicka med »la». Torna härad, Skåne. Teckning av Otto Wallgren omkring 1839. Bild 15. »Brudpigenacke», rekonstruktion. Ovanåkers socken, Hälsingland.

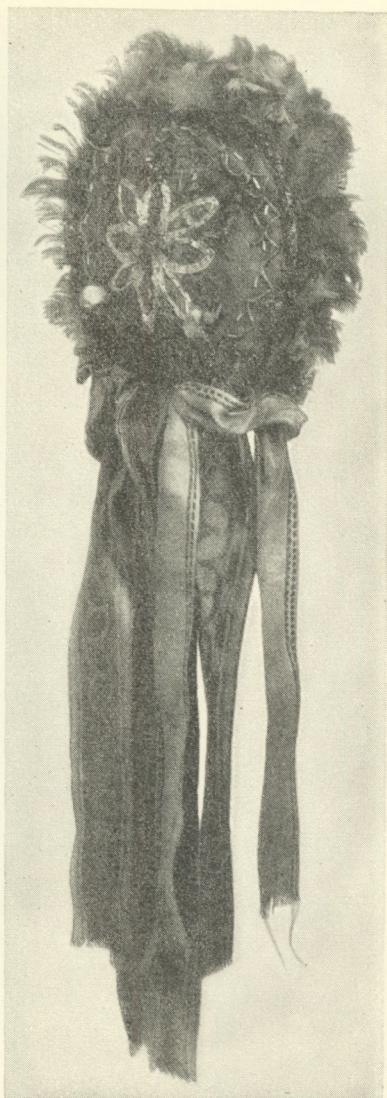
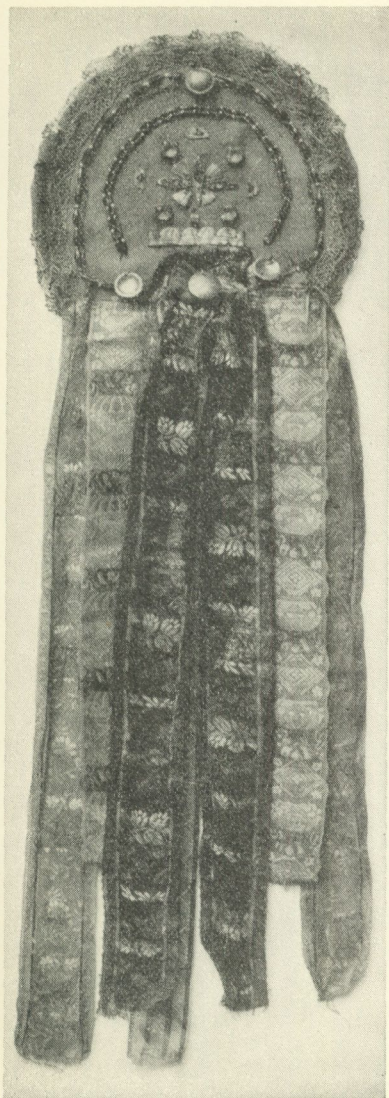

Bild 16. »Nackalapp». Traryds socken, Småland. »Bars av brudpigorna, då bruden hade krona». Dylika voro i användning under 1800-talets första hälft. Bild 17. »Bandhätta». S. Åsbo härad, Skåne. — Nordiska museet 52,120 och 6,548.

redan bland de danska dräktfynden från bronsåldern och även här äro ytterkanterna och bandens ändar särskilt markerade genom extra utstofferung. I Linnés beskrivning av de småländska livbanden heter det att »dess ändar woro stämde med en swart borda, som några gånger låg i kors, men yttersta kanten war stämmed med svarta silkes-frantsar». Det är intressant att se, hur denna utsmyckning utvecklar sig under ett sekel framåt. De äldsta banden — det tidigast daterade härrör från 1702 — äro jämbreda och i förhållande till senare typer ganska smala, bild 20. De bliva sedan bredare, men då endast ändarna äro utsmyckade är det både onödigt kostsamt och obekvämt vid bindningen om livet att göra dem jämbreda i hela deras längd. Vid 1700-talets slut bliva banden smalare mot mitten, bild 21. I sydöstra Skåne göras de bandprydda ändarna lösa och fästas i stället i ett band påminnande om flikarna i en prästkrage, bild 22. De båda styckena växa sedan samman och på några årtionden går utvecklingen raskt emot det enorma. Från Ingelstads och Herrestads härader äger Nordiska museet några brudlistor, daterade mellan åren 1839—1856, som i storlek helt äro att jämföra med ett förkläde, bild 23. När plagget till sist ej kan tillväxa i storlek fördubblas det. Från Ingelstorp härstammar en brudlist, som består av två på samma band fästade dylika »förkläden», som tydligen hängts ett vid varje sida. Denna utveckling skedde under folkdräktens sista period i denna bygd. Ej långt därefter fick bruden även på landet ingen annan utsmyckning än myrtenkrona och slöja, en i förhållande till den forna praktiken enkel och rationell brudutstyrel.

På en resa genom Sverige 1720 blev dansken Jakob Bircherod vittne till ett bondbröllop i en småländsk gästgivaregård. Den brud som han där fick se gjorde honom alldeles förskräckt. »Ingen furia, som nyelig kommer udaf Helvede kand see meere forstörret ud», skriver han. Hon var klädd i en krona av förgylld mässingstråd stor som en gryta, i hennes öron hängde gröna stenar och i övrigt var hon »behengt med baand, som taablige folck hos os, der löber om paa gaden». Denna underliga brudutsmyckning, som till den grad väckte den resandeutlännings förvåning,

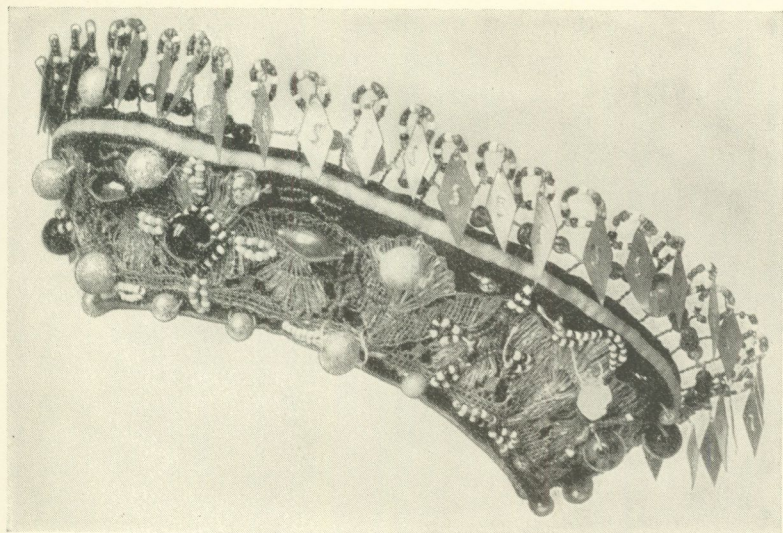

Bild 18—19. »La». Malung,
Dalarna. — Nordiska museet
13,706.

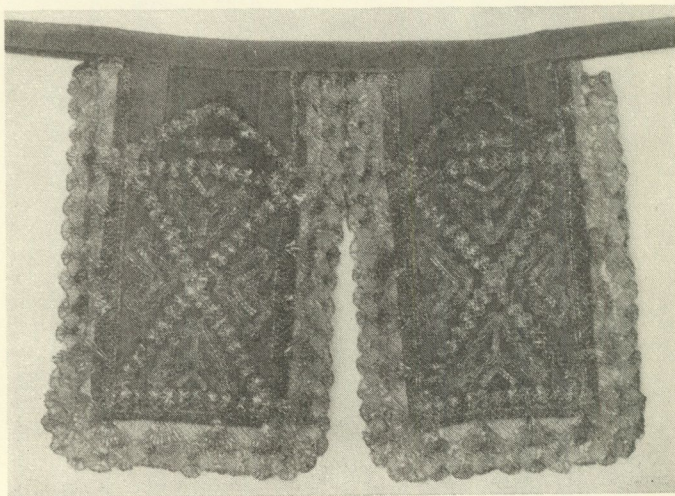
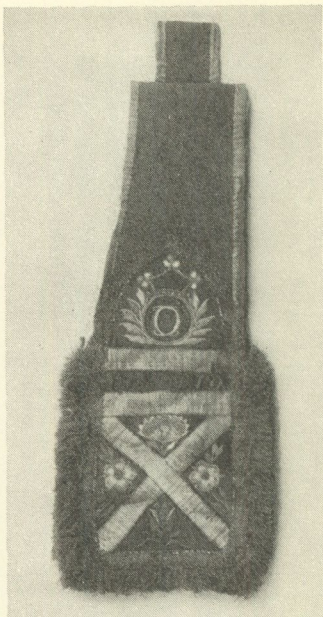
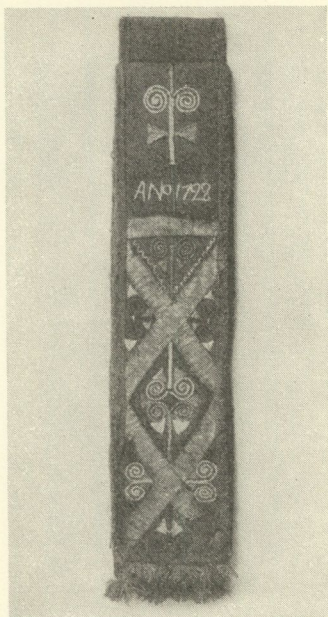

Bild 20—22. Brudlister. 20. Skåne, daterad 1728. 21. Hallaryds socken, Småland, daterad 1819. 22. Järrestads härad, Skåne. — Nordiska museet 148,411, 52,084 och 3,465.

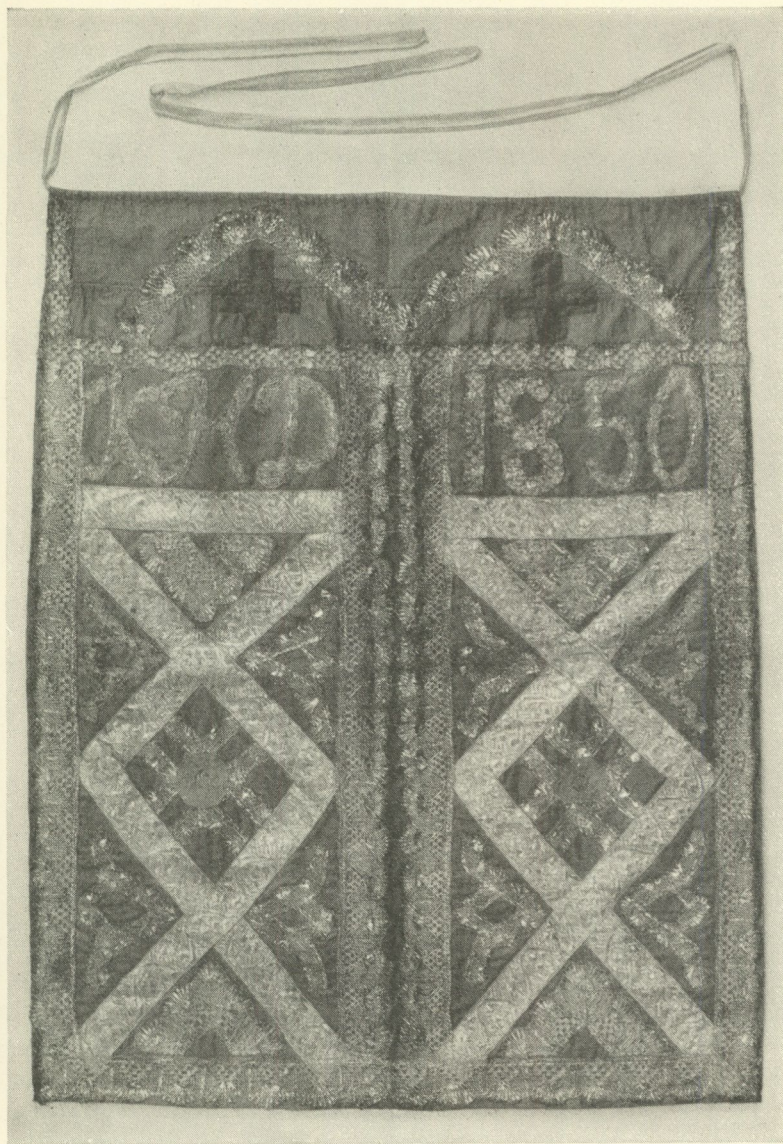

Bild 23. Brudlist. Ingelstads härad, Skåne, daterad 1850. Detta plagg, som närmast påminner om ett förkläde, utgör slutstadiet i brudlistens utveckling. Nordiska museet 78,228.

är i detalj beskriven av Crælius 1772 i hans skildring från östra Småland. Han omtalar bl. a. ett slags överkjortel, »manton», utsirad på mångfaldigt sätt, »wid midjan omlindas en galon eller grant band och sättes der bak till en stor ros af band eller galoner, äfwen så fästas rosor på axlar och armarne, hwilka tillika prydas med galoner, smycken, engageanter och många rader armband». Crælius sammanfattar sin beskrivning: »ju mera man kan få uti brudeskruden, som glimmar och gläntsar, ju rarare är det.» Det skulle kunna göras en vidlyftig sammanställning av de uppgifter som finnas om kuriosa i bröllopsdräkten. Från Jämtland omtalas t. ex. 1749 att i de flesta socknar är bruden prydd med en vit, alnslång peruk (Hagström). En litterär adelsdam har 1806 gjort vidstående akvarell, bild 24, och därtill fogat följande: »En så kallad BrudPiga på Fogdön är väl utstyrd med rönbärshalsband, kalkonfjädrar samt guirlander af boxbom och gamla leveriknappar. Guldpapper gör också en förträfflig efect i deras prydnad, de upklistra håret med talg och pålägger det med sigtad krita. Pendeloquer af ljuskronor samt all slags glas och glitter apliceras öfver alt; och ungefär ser hon ut som denna figur, hvilken kan täfla med vildarna om smaken och valet af granlåt.» (Hildebrand i Fataburen 1913, jämför Billow i Fataburen 1917). Skrattretande är också Sundblads skildring av brudpigeklädseln i Västergötland: »Sålunda minns jag mig ha sett en sådan granlåt-rasande Evas dotter med ett hårband, från hvilket nedhänge en urnyckel med röd sten midt i pannan, och en annan gång en liten knubbig, rödkindad däka, utstofferad med ett slags diadem, som bestod av en kasserad tschakåplåt, på hvilken med stora genombrutna bokstäver stod: Kongl. Skaraborgs Regemente.»

Brudräkten har tidigare en gång ej skilt sig från den ogifta kvinnans vanliga högtidsdräkt. Brud och tärnor liksom brudgum och bröllopsvenner ha varit lika klädda, något som var en förutsättning för den uppgift uppvaktningen troligen ursprungligen haft att fylla: att dölja brudparet för onda övernaturliga väsen. Den brudklädsel, som här beskrivits, har dock allt annat än dolt sin bärarinna, även om vi sett att brudpigorna ibland fått en liknande utstyrsel. Vid en stämma 1793 i Trolle-Ljungby och

Bild 24. Brudpigedräkt. Fogdön, Södermanland. Teckning av Charlotte Mörner. Efter Hildebrand i Fataburen 1913.

Gualöv i Skåne beslöts att utländsk lyx skulle avskaffas i dräkten med undantag »at wid bröllop måtte tillåtit warda, at brudgummen och brud få tillstånd kläda och pryda sig med hwad de hälst förmå, på det de härigenom måtte kunna skilja sig från den öfriga brudskaran». Det är en åstundan av sistnämnda slag som gett upphovet till den fantastiska brudklädseln. I och med att äldre vidskepliga föreställningar om hotande faror trängdes tillbaka blev det i stället möjligt att markera bruden med eller utan tärnor som festens medelpunkt. Det första steget togs kanske, när kronan av metall, ifrån att ännu under 1500-talets första hälft varit ett av förnäma kvinnor använt smycke sedermera även kom till bönderna som brudkrona. Ofta uthyrdes den av kyrkan, men också av enskilda brudkläderskor. Redan Bircherod omtalar t. ex. att brudutstyrsel uthyrdes av landsbygdens prästfruar. Detta förklarar de spår av gammal modedräkt, t. ex. peruken, som bruddräkten uppvisar och som också gett den en viss överensstämmelse i olika bygder. Men brudkläderskorna ha naturligtvis varit tvungna att först och främst taga hänsyn till publikens smak. Här har den folkliga utsmyckningslusten fått blomma ut mer än annorstädes.

Folkdräkterna ha framför allt vuxit fram ur sin historiska miljö. Tradition, modenyheter, ekonomiska resurser och grannbygdernas ställning äro de faktorer som främst varit verksamma. Det finnes ingen anledning att betrakta dräktskicket annorlunda än andra företeelser i den folkliga kulturen. Frågan om våra folkdräkters uppkomst rör alltså i främsta rummet historiska problem. Denna starkt begränsade uppsats har emellertid med några exempel från kvinnodräkten velat erinra om en mindre beaktad sida i folkdräkternas väsen: deras förmåga till nybildning och självständig utveckling.

EN DATERINGSFRÅGA I GUSTAVIANSKT MÖBELHANTVERK

NÅGOT OM STOLMAKAREN JAKOB MALMSTEN
I STOCKHOLM

av Marshall Lagerquist

O mkring 1770 framträder i Sverige en klassicistiskt betonad möbelstil av uppenbart franskt ursprung, vilken emellertid redan från första stund får en egenartad nationell utformning, som givit fullgod anledning till stilens epitet, gustaviansk. Under det årtionde som följer, 1770-talet, råder likväl den nya stilen långt ifrån oinskränkt; brytningen med rokokon sker under fullt vänskapliga former, och frihetstidens stil lever likaberättigad och i god sämja med den gustavianska. Denna omständighet beror i ganska väsentlig mån på ett starkt traditionsbundet hantverk, och stockholmsnickarnas mästestycken ge också rikliga belägg på den envisa stilkonservatism, som råder under detta tidiga gustavianska skede. Sigurd Wallin har i andra delen av den nu fullbordade trilogin »Möbler från svenska herremanshem» framhållit, att av 1770-talets mästestycken kunna strängt taget endast Georg Haupts 1770, Johan Christian Linnings 1774 och Gottlieb Iwerssons 1775 betraktas som gustavianska, medan alla de övriga traditionellt äro barockmöbler med inslag av rokoko. Följdriktigt leder detta intima samband mellan de båda stilarna till uppkomsten av en blandstil, där rokokons utpräglad rörliga formgivning modifieras under intryck av den gustavianska stilens stränga rätlinjiga uppfattning. Under 1780-talet har emellertid den gustavianska stilen så att säga funnit sig själv och i allmänhet frigjort sig från beroendet av rokokon; de möbler som tillkomma under detta årtionde äro åtminstone i övervägande antal konsekvent rätlinjiga till sin uppbyggnad. Stockholmsnickaren Nils Petter Stenströms mästestycke 1782

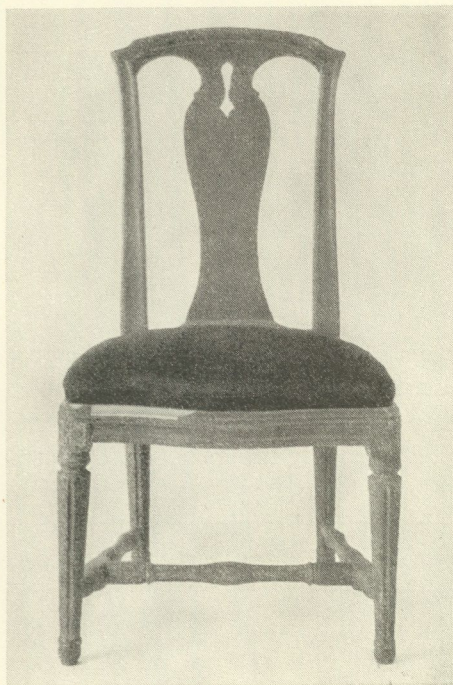

Bild 1. Gustaviansk stol, signerad av Jakob Malmsten. 1780-talet. Björk, ursprunglig målning rödbrun. Nordiska museet 104,937.

(ett skrivskåp, avbildat hos Wallin, del II, fig. 406—410), är ett adekvat uttryck för den fullt utbildade, höggustavianska stilen och samtidigt ett angivande av den ståndpunkt, som snickarämbetet i huvudstaden då intog. Omkring 1790 är det gustavianska stilskedet avslutat. Efter Gustav III:s död finnas ej längre några förutsättningar för stilens existens, och hertig Karls och Gustav IV Adolfs andefattiga tid utgör en alltför mager jordmån för att stilens blomning skall kunna fortfa. Men minnet av vad som varit är likväl så pass levande under den tid som följer, att man för denna är fullt berättigad att använda beteckningen sengustaviansk.

Vad som karakteriserar de sengustavianska möblerna är framför allt en viss enkelhet i formgivningen samt en påfallande sträng återhållsamhet i fråga om den ornamentala utsmyckningen.

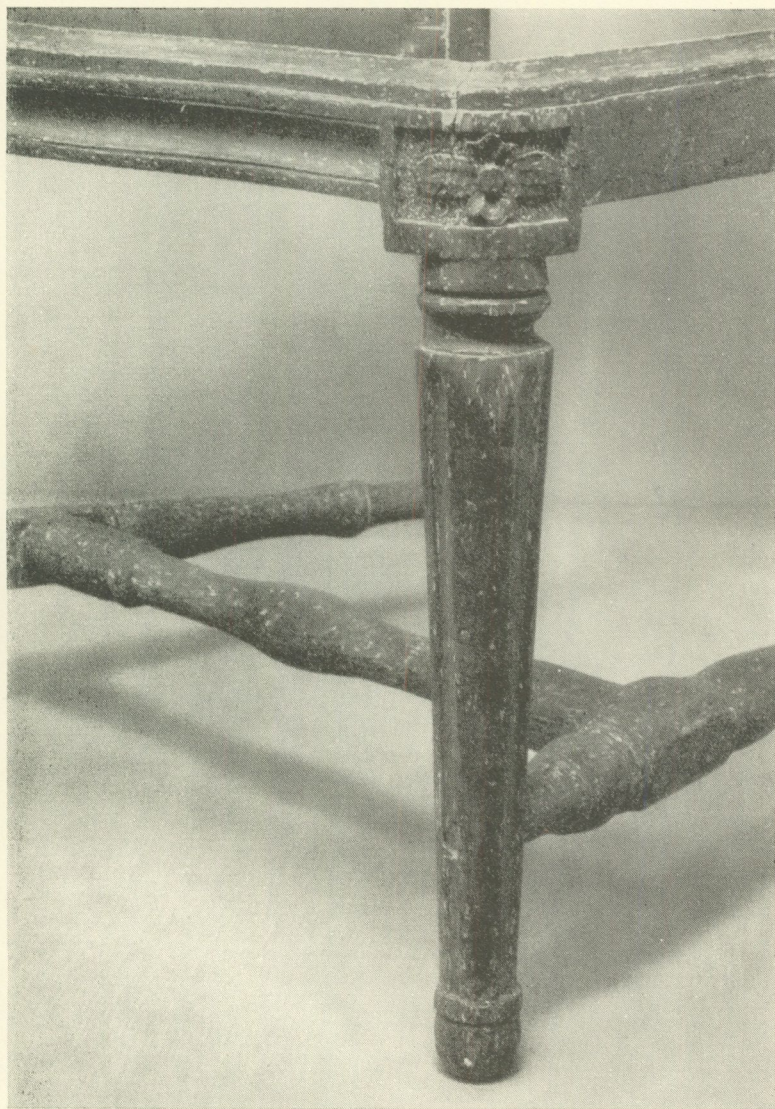

Bild 2. Detalj av stolen bild 1, visande utformningen av benen. Sitsen borttagen

IMS

Bild 3. Stolmakaren Jakob Malmstens signatur.

1790-talet är överflödsförordningarnas tid, och dessa ha otvivelaktigt på sitt sätt bidragit till utformandet av stilens karaktär. De livfulla inläggningarna, som framhävde de gustavianska snickarnas högt uppdrivna yrkesskicklighet och vilkas snart sagt oändliga möjligheter Georg Haupt bättre än någon annan förstod att utvinna, förlora nu helt och hållet sin betydelse, och den osmyckade, mörktonade mahognyn sätter i stället sin prägel på möblerna. De stora ytorna kunna ibland livas av smala mäsingslister och strängt ändamålsbetonade beslag. — Arvid Bäckström har i »Gustavianskt», festskriften till Sigurd Wallin 1932, återgivit och kommenterat ett beaktansvärt uttalande i Stockholms Posten från år 1793 rörande det svenska möbelhantverket vid denna tid, ett uttalande, som för en eftervärld får en alldeles särskild betydelse såsom varande ett samtida vittnesbörd om den förändrade stiluppfattning, som gör sig gällande omkring 1790 och som betecknar den sengustavianska stilens framträdande. Den anonyme skribenten — gissningsvis har han identifierats med konduktören i överintendentsämbetet Ture G. Wennberg — omtalar, att möbler med inläggningar i Haupts stil ej längre finnas att tillgå hos möbelhandlarna i Stockholm, och att snickarna redan flera år tidigare helt upphört med att arbeta i detta manér. »Nu göras Claver, så wäl som Bureauer, Bord etc. etc. af Mahogene. Alting smakar af detta i sig sjelf wackra, fast för Konstnärens ögon litet förtjenta, trädslag. Et godt handlag är det enda, som är qwar i de Swenska Möblerne.» — Ett inflytande från det högtstående, engelska möbelhantverket är under sengustaviansk tid märkbart; användandet av mahogny i den utsträckning som sker ger ju för övrigt en antydan härom. Karl Johans ankomst till Sverige 1810 som svensk tronföljare innebär, att den franska kejsarstilen blir allmänt antagen här i landet, och därmed är den sengustavianska stilens gräns framåt i tiden fixerad.

Bild 4. Rokokostol, signerad av Alexander Thunberg. Gjord efter 1765.
Björk, ursprunglig målning grön. Nordiska museet 100,711.

Kännedomen om denna stilutveckling, som här inledningsvis skildrats i största möjliga sammandrag, grundar sig givetvis i första hand på ett studium av daterade möbler. Skåp, byråar och sekretärer från gustaviansk och sengustaviansk tid äro i många fall daterade; snickare som Haupt och Iwersson, för att endast nämna de mest kända, fogade med en viss konsekvens tillverkningsåret till sin signatur. Ett stort antal odaterade möbler av denna art ha också på dokumentarisk väg kunnat hänföras till ett visst bestämt år. I fråga om andra kategorier av möbler, t. ex. stolar och soffor, som i Stockholm tillverkades uteslutande av de under en särskild yrkesorganisation sorterande stolmakarna, är emellertid förhållandet det rakt motsatta; av gustavianska och sengustavianska stolar synes ingen daterad vara känd, och de, vilkas tillkomsttid kan på ett eller annat sätt närmare anges, äro ännu så länge sällsynta undantag. Då dessutom stolmakarnas mästerstyckeritningar ej äro bevarade, saknas således de viktigaste förutsättningarna för ett sakligt bedömande av stilutvecklingen härvidlag. När därför en stol säges vara tidigt gustaviansk, grundar sig ett dylikt uttalande enbart på kännedomen om den allmänna stilkaraktären. Det är otvivelaktigt, att en metod som denna, för övrigt den enda tänkbara, med en viss försiktighet i tillämpningen ger ett med det verkliga förhållandet överensstämmande resultat, men det gäller framförallt att undvika alltför preciserade tidsbestämningar, såvida icke fullt vägande skäl föreligga.

I betraktande av vad som ovan sagts om den gustavianska stilen under 1770-talet bör man vara berättigad att till denna tid hänföra de stolar, som förete uppenbara reminiscenser från rokokon. Man får förutsätta, att stolmakarna höllo samma takt i utvecklingen som snickarna och att de under 1780-talet gävo sina tillverkningar utpräglad raka former. Beträffande de sengustavianska möblerna har särskilt framhållits, att mahogny i stor utsträckning kommer till användning och att ett engelskt inslag kan påvisas. Det bör först som sist påpekas, att mahognystolar av svensk tillverkning från denna tid äro utomordentligt sällsynta, men att däremot detta ädla material ofta efter-

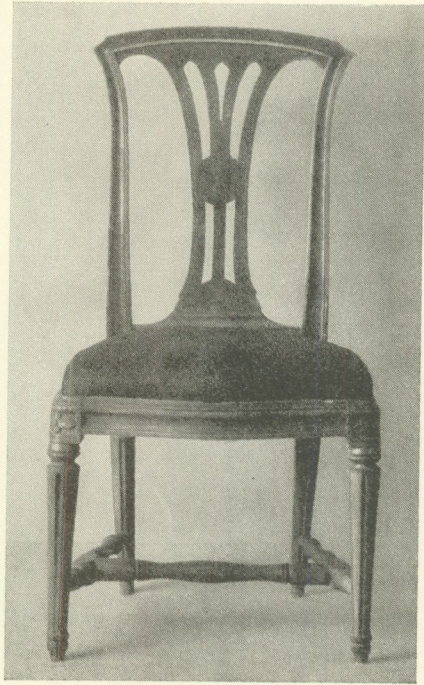

Bild 5. Gustaviansk stol, signerad av Jakob Malmsten. 1780-talet. Björk, rödbrun målning. Nordiska museet 96,732.

bildas i målning; 1792 förfärdigade stolar makaren Erik Öhrmark för Stockholms slott »16 stolar i engelsk façon med mahognimålning» (Böttiger, Kungl. hofschatullmakaren och ebenisten Georg Haupt). I och för sig utgör likväl mahognymålning ej något bevis för att en stol är sengustaviansk. Men de stolar, som direkt anknyta till engelska typer från 1700-talets senare del, i synnerhet till Hepplewhites och Sheratons stolar, torde man a priori kunna hänföra till 1790-talet och 1800-talets första årtionde. — Avsikten med det följande är att utröna i vad mån ett dylikt betraktelsesätt kan anses utan vidare äga sin giltighet.

Av de många stolar i Stockholm under gustaviansk tid och senare finns det knappast någon som verkar under så kort tid som Jakob Malmsten. Han blir mästare 1780 och åtta

år senare är han död.¹ Det är onekligen en sällsynt lycklig tillfällighet, att hela hans verksamhetstid kom att infalla under 1780-talet; hans eventuellt bevarade arbeten böra nämligen ge en föreställning om den höggustavianska stilens formspråk med avseende på sittmöblerna. Då betydelsen av denna tidsbegränsning givetvis är beroende av i huru stor utsträckning Malmstens tillverkningar blivit bevarade till vår tid, blir det därför angeläget att i första hand fastställa hans signatur.

I motsats till stolmakarna under hallrätt, d. v. s. mästare som ej tillhörde ämbetet utan lydde omedelbart under kommerskollegium, signerade mästarna i stolmakareämbetet vanligtvis ej sina arbeten med sitt namn utan endast med sina initialer. I de fall, då tillnamnet var tvåstavigt, tillfogades i regel andra stavelsens begynnelsebokstav, t. ex. Erik Öhrmark — EÖM, Carl Johan Wadström — CIWS, en form av signering, som tämligen allmänt begagnades av 1700-talets hantverkare. Man torde följaktligen kunna taga för givet, att Jakob Malmsten använde sig av signaturen IMS, ett antagande, som bestyrkes av att denna bokstavssammansättning iakttagits tillsammans med Stockholms stolmakareämbetes stämpel. Då den ej kan sättas i samband med någon annan stolmakare i Stockholm varken förr eller senare, även om man tolkar de två första bokstäverna som förnamnsinitialer, har ovillkorligen full bekräftelse vunnits. Liksom de övriga stolmakarna inom ämbetet använde Malmsten för signaturens anbringande en stamp med upphöjda bokstäver,

¹ Jakob Malmsten föddes i Raumo stad i Eg. Finland 1753, varifrån han 1770 inflyttade till Stockholm. Han inskrevs samma år som lärgosse hos sin landsman, stolmakaren Johan Mansnerus, i vars verkstad han arbetade utan avbrott till 1779 — efter 1774 i egenskap av gesäll. 1780 omtalas han som mästare i Stockholms stolmakareämbete (Bäckström, Till Stockholms stolmakareämbetes historia 1664—1846. Fataburen 1921) och i slutet av detta år erhöll han burskap, vilket berättigade till utövande av yrket. Verkstaden synes att döma av antalet arbetare ha varit störst 1782—86, då den sysselsatte 2 gesäller samt 2 å 3 lärgossar. Efter Malmstens död den 5 september 1788 övertogs verkstaden omedelbart av hans yrkesbroder Lars Söderholm, vilket ger vid handen att änkan ej fortsatte mannens näringsfång, något som ej var alldeles ovanligt under 1700-talet (Taxeringslängder, kyrkböcker m. m. i Stockholms stads arkiv).

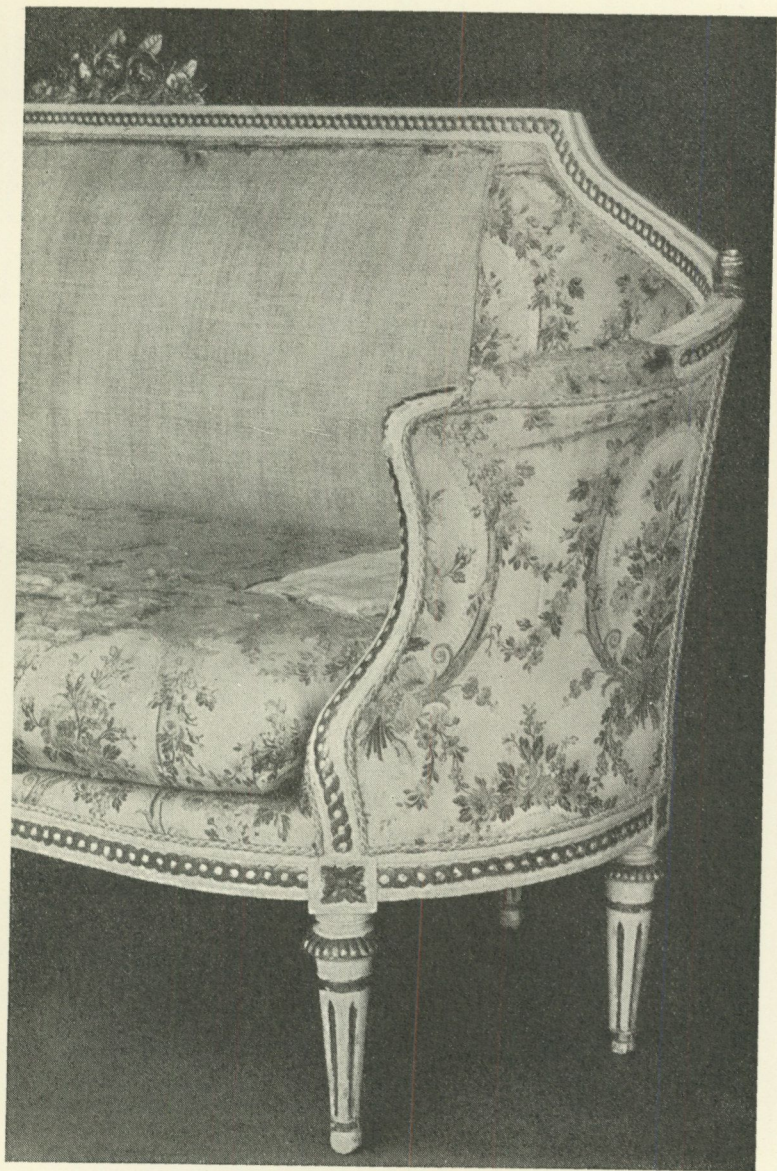

Bild 6. Ena hälften av en gustaviansk soffa, signerad av Jakob Malmsten. 1780-talet. Nuvarande målning i vitt och guld ej ursprunglig. Privat ägo.

som lämnade ett försänkt avtryck, bild 3. Det kan i detta sammanhang anmärkas, att stockholmsstolmakarna aldrig använde brännstämpel i motsats till vissa stolmakare i landsorten.

Med ledning av signaturen ha hittills fem av Malmstens tillverkningar anträffats, nämligen fyra till typen olika stolar samt en soffa. Sammanställningen är onekligen i hög grad ägnad att förvåna, och man måste medge, att den uppfattning om 1780-talets sittmöbler, som man trott sig på goda grunder kunna hysa, härigenom i någon mån förändras.

Stolen med den balusterformade ryggbrickan, bild 1, är typologiskt sett den äldsta. Det torde knappast finnas någon gustaviansk stol som så påtagligt framhäver sin sympati för rokokon som denna, vilket med önskvärd tydlighet framgår vid en jämförelse med en av stolmakareäldermannen Alexander Thunberg (ATB) signerad stol av den under rokokotiden synnerligen vanliga holländsk-engelska typen, bild 4. Denna stol måste ha tillkommit efter 1765 av den anledningen, att den är försedd med Stockholms stolmakareämbetes detta år anbefallda stämpel. Den gustavianska stolen har här oförändrad bibehållit den balusterformade ryggbrickan, vars mjukt rundade anslutning upptill är särskilt anmärkningsvärd. Den svängda formen på sargens framstycke, de rundade sarghörnen samt ej minst det profilsvavade krysset, som sammanbinder benen, äro omisskännliga erinringar om rokokostolen. De svarvade och glest kanellerade benen, bild 2, ha den vanliga gustavianska formen, som under utvecklingens gång endast obetydligt förändras och som i huvudsak överensstämmer med den, som vid mitten av 1700-talet utbildades av de franska stolmakarna. Själva utformningen av ryggen, bortsett från ryggbrickan, antyder att Thomas Chippendales stolar icke varit alldeles obekanta för Jakob Malmsten; det engelska draget framträder i ryggståndarnas karakteristiskt svängda linjer och i de små nedsänkningarna upptill i hörnen. Under den nuvarande blå färgen döljer sig en ursprunglig målning i rödbrunt, som tvivelsutan avser att imitera mahogny.

Vad som skiljer stolen med den genombrutna ryggbrickan, bild 5, från den föregående är endast ryggbrickans form samt

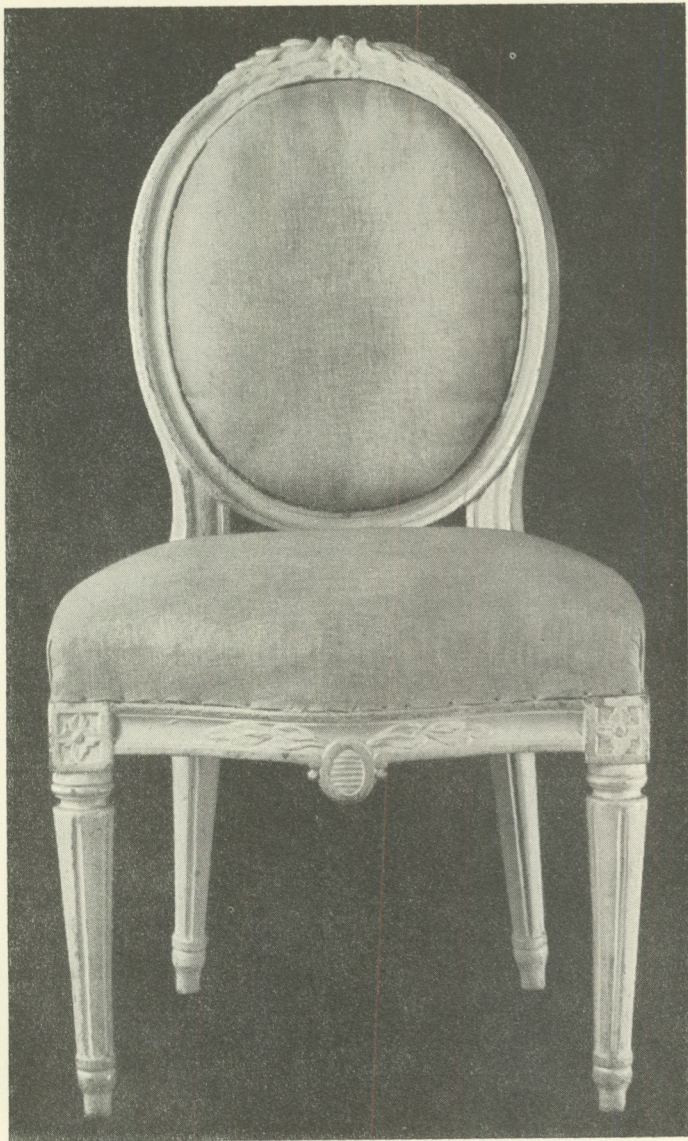

Bild 7. Gustaviansk stol, signerad av Jakob Malmsten. 1780-talet.
Björk ursprunglig målning rödbrun. Nordiska museet 116,750.

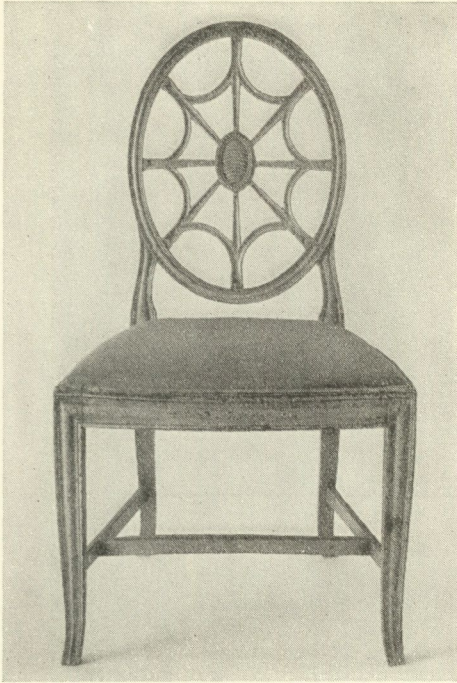

Bild 8. Gustaviansk stol, signerad av Jakob Malmsten. 1780-talet. Björk, pärlgrå målning. Nordiska museet 42,029.

möjligan att mahognymålningen är en nyans brunare; ej ens genom en ingående detaljgranskning kunna några andra skiljaktigheter påvisas. Det chippendaleska inflytandet har här kommit att bli ännu mer framträdande genom att brickan genombrutits och fått formen av ett spjälknippe. Typen är ej alls ovanlig, och av stockholmsstolmakarna ha bl. a. Anders Hellman d. ä. (död 1793) och Johan Lindgren (burskap 1786) signerat stolar, som endast obetydligt avvika från denna Malmstens stol.

I samma typiska övergångsstil presenterar sig soffan, bild 6. Underredet och ryggens mittparti ha visserligen erhållit en mera rak och mot den gustavianska stilen svarande form, men i övrigt är den att betrakta som en mycket närstående släkting till rokokons s. k. badkarsoffa. Den är ej det enda exemplet på att

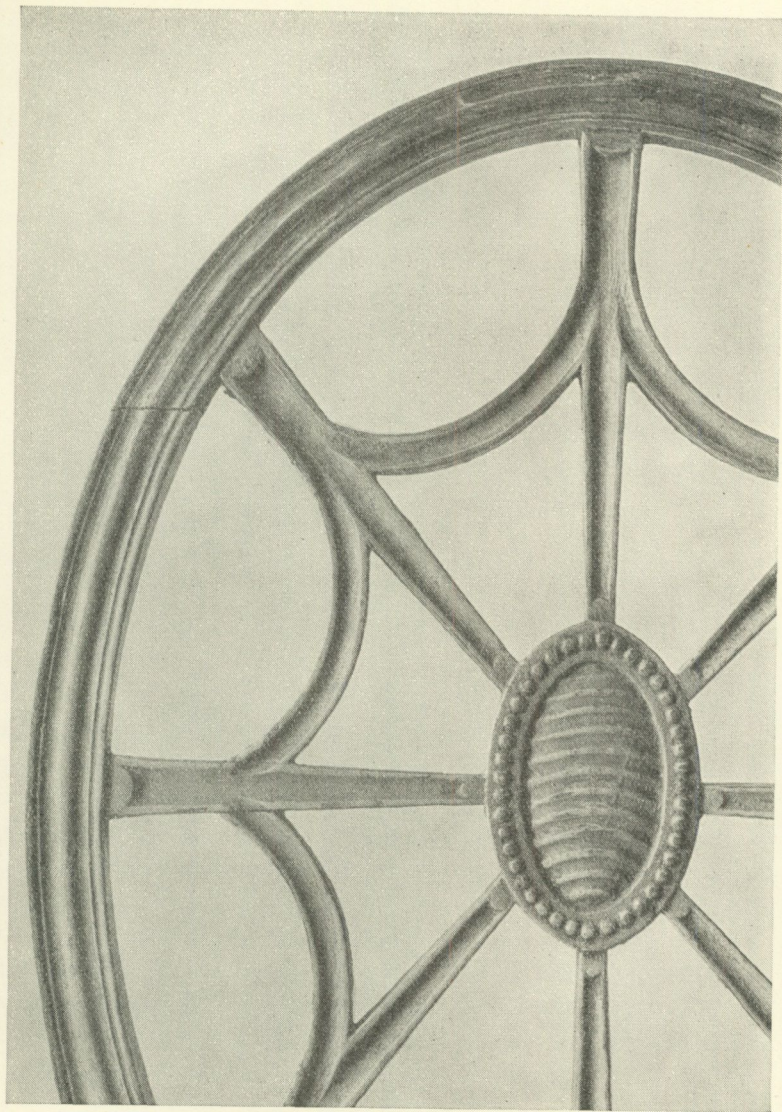

Bild 9. Detalj av stolen bild 8, visande kälningen på ryggens ram och spjälor samt utformningen av mittmedaljongen.

denna sofftyp lever kvar under gustaviansk tid, i möjligaste mån anpassad efter den rådande smakens fordringar. Inför den uppenbara kontrasten mellan gavlarnas oförfalskade rokoko och den gustavianska stilen i underredet skulle man knappast tveka att hänföra denna soffa till 1770-talet.

Stolen med den ovala, stoppade ryggen, bild 7, är även den strängt taget att betrakta som tidigt gustaviansk på grund av ryggens konkava form och den rörliga konturen på sargens framstycke. Sarghörnen äro emellertid utformade på ett sätt, som ger anledning att förmoda en tendens mot en stramare formgivning. Sargstyckena mötas i skarpa hörn, som på varje sida äro försedda med en blomma inom en kvadratisk ram — den först nämnda stolen visade rundade sarghörn med en enda blomma av långsträckt form, bild 2. Även i detta fall är den ursprungliga färgen, som nu döljer sig under senare övermålningar, rödbrun, mahognyimiterande. Stolen tillhör den franska typen, som i motsats till den holländsk-engelska ej har genombruten utan helt stoppad rygg.

Man är frestad att tolka denna bristande överensstämmelse med den vedertagna uppfattningen om den gustavianska stilens utveckling som ett utslag av en viss efterblivenhet hos denne stolmakare, men sedan man konfronterats med den återstående av hans fyra kända stolar, bild 8, måste nog en sådan tankegång betecknas som orimlig. Denna utpräglad engelska stol anger snarare att mästaren varit före sin tid — man får ihågkomma, att terminus ad quem i detta fall är 1788. Sammanhanget med de ovannämnda stolarna är här fullständigt brutet, vilket är fullt förklarligt med hänsyn till att denna stol omedelbart haft en engelsk förebild. Den är för övrigt den enda kända av denna typ i Sverige. Den ursprungliga färgen, som aldrig varit övermålad, har den för de gustavianska stolarna karakteristiska pärlgrå tonen. Det enda som stilistiskt antyder det svenska ursprunget är den tvärrefflade, ovala medaljongen med sin pärlrand, bild 9, en detalj, som Malmsten även begagnat på den franska stolen, där den i något förenklad form förekommer på sargen, bild 7, och som stockholmsstolmakarna i allmänhet synas ha haft en viss

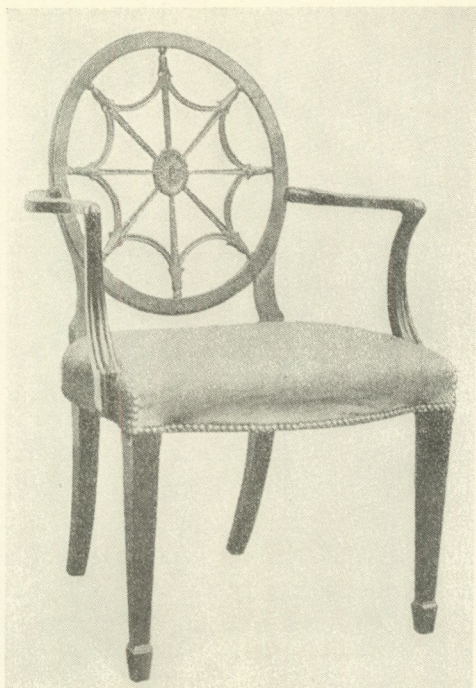

Bild 10. Engelsk stol i Hepplewhites stil. Ur Cescinsky, English furniture of the eighteenth century, vol. III.

förkärlek för. Medaljongen saknas visserligen aldrig på de engelska stolarna av denna typ — av fullt naturliga skäl, eftersom ryggens strålformigt ställda spjälor i konstruktivt hänseende fordra ett fäste inom den ovala ramen — men har där ett helt annat ornamentalt utseende. Skaparen av denna stolstyp var arkitekten Robert Adam, som under 1700-talets senare hälft spelade en utomordentligt betydelsefull roll i England som stilbildare och som utövade ett mäktigt inflytande på det samtida engelska möbelhantverket. Typen upptogs och utbildades bl. a. av George Hepplewhite, vars verksamhet som möbelsnickare omfattade ungefär tiden 1760—1786. En hepplewhitestol får anses ha varit den direkta förebilden för Malmstens stol, och detta påstående grundar sig ej enbart på iakttagelsen av en allmän överensstämmelse till typen, bild 10, utan framför allt på

det faktum, att kälningen såväl på ryggramen som på sarg och ben är en noggrann efterbildning av den, som förekommer på Hepplewhites stolar i allmänhet. Då typen ej är representerad i de engelska möbelböcker, som utkommo före 1789, får man antaga, att Malmsten antingen arbetat efter ritning eller att han haft en importerad engelsk stol inför ögonen, vilket senare alternativ förefaller vara det troligaste. Man skulle naturligtvis kunna tänka sig, att Malmsten under sin gesälltid besökt England och således på ort och ställe varit i tillfälle att göra sina iakttagelser, men denna möjlighet är mindre sannolik med hänsyn till att han under denna tid varje år står upptagen i taxeringslängderna bland sin mästars husfolk.

Det torde av vad som anförts ha framgått, att en överensstämmelse med den allmänna stilkaraktären ej utan vidare kan eller får tagas till intäkt för en alltför snävt begränsad tidsbestämning. Man torde få räkna med att stolmakarna, som i allmänhet voro skäligen enkla hantverkare, i mycket högre grad än de egentliga möbelsnickarna segt fasthöllo vid äldre stilformer och endast motvilligt och så småningom fogade sig efter den nya smakriktningen. Även om de sittmöbler, som här av en tillfällighet kunnat något så när bestämmas till tiden, ej tillåta några alltför vittgående slutsatser, torde man likväl våga påstå, att stolmakarna odlade den tidiga gustavianska stilformen ännu medan snickarna arbetade i fullt genomförd gustaviansk stil. Å andra sidan höjer sig naturligtvis en och annan stolmakare över det stora flertalet, och Jakob Malmsten har ju med sin engelska stol i någon mån dokumenterat sig som en sådan. Förekomsten av denna till sin karaktär sengustavianska stol på ett så tidigt stadium kan emellertid ej tillmätas någon större betydelse med hänsyn till dess sällsynthet, men den utgör icke desto mindre ett belägg på att rena engelska stolstyper uppträda redan på gustaviansk tid.

ETT SLOTTSBYGGGE PÅ FRIHETS- TIDEN

EN SKILDNING AV DET NUVARANDE
TUREHOLMS BYGGNADSHISTORIA

av Gösta Selling

I september 1725 inforade dåvarande översten för Bohusläns dragoner, greve Ture Gabriel Bielke, kostnadsförslag rörande lackmålade tapeter. Anbudsgivare var en tysk målare vid namn Johann Klein, som just då besökte grevens boställe Castellegård utanför Göteborg. Denne Klein hade rykte om sig att vara särdeles skicklig, när det gällde »indiansk», d. v. s. ostindisk målning, något som den vittbereste greven i hög grad uppskattade. Kleins anbud accepterades med nöje; han skulle måla svarta och gröna tapeter »mit indianschen Figuren» för respektive 16 och 18 groschen pr aln och guld- och silverdukstapeter med liknande motiv för 1 mark 4 groschen, respektive 1 mark 8 groschen pr aln. Dessutom hade han de vanliga fordringarna att få jämn avsättning för sina varor samt att vara befriad från borgerlig tunga. »In fall man aber gedachte eine Manufactur von Dieser arbeit in Gottenbourg auf zurichten», kunde han också arbeta för årslön och utbilda lärlingar. Men greve Bielke föredrog tydligen att ha Klein i sin egen tjänst.

Två år senare blev Ture Gabriel Bielke en av rikets herrar, och den 1 februari 1728 lämnade han chefskapet för Bohusläns dragoner och därmed även Castellegård. Hans högra hand, ryttmästaren Johan Adolph Memsen ombesörjde flyttningen, och i juni samma år fraktade skeppet S:t Jakob bland mycket annat också en låda tapeter, målarverktyg och färger från Göteborg till Stockholm. En målardräng följde med på färden, medan Klein själv reste landvägen till Stockholm, där han köpte fin linne-lärf i hälsingeböndernas manufaktur och kompletterade målare-

ustrustningen. Nya och viktiga uppgifter väntade honom, ty Ture Gabriel Bielke skulle återuppföra och nyinreda fädernegården Gäddeholm utanför Trosa¹. Gården hade härjats och bränts av ryssarna under den stora ofredens sista, skickensediga år.

Gäddeholm hade varit en ståtlig herrgårdsanläggning, som stolt höjt sig över nejden och som från sin höga terrass litet nedlåtande blickat ned på den lilla staden Trosa, vars låga torvtak skymtade i närheten. Det var Ture Gabriels farfars bror, Sten Bielke, som på 1660-talet byggt huset tre våningar högt med släta fasader, gavelfrontoner och valmtak. På ena sidan om huset lågo flyglar på en hög terrass och på den andra en vidsträckt trädgård. Ännu tio år efter rysshärjningarna var det stora huset en svartbränd ruin med remnade murar och tomma fönsterhål. Men murarna stodo ännu upprätta, och Ture Gabriel trodde, att en stor del av dem skulle kunna användas vid gårdens återuppbyggande. Naturligtvis var det nödvändigt att modernisera huset. Även om en man som fältmarskalken Erik Dahlberg hade utformat den gamla byggnadens arkitektur, var den nu, med sextio år på nacken, en smula omodern, alltför rät och slät, för hög och med alltför glest sittande fönster.

Den som fick uppdraget att göra nya ritningar var slottsbyggets unge ledare, Tessins arvtagare, hovintendenten Carl Hårleman. Han hade kommit hem från en lång studieresa på kontinenten och borde alltså vara synnerligen skickad att både i fråga om »commoditet och zirat» modernisera det gamla 1600-talshuset. Byggnadskroppens planform och ålderdomliga pro-

¹ För nutiden är gården bättre känd under namnet Tureholm, som den erhöll vid ett kungligt besök 1761, ett par år före Ture Gabriel Bielkes död. De brev och handlingar, som använts för denna uppsats, finnas i Riksarkivets Bielkesamling, som genomgåts för att man om möjligt skulle finna mästaren till de tapeter Nordiska museet för några år sedan förvärvade från gården. Excerperingen har på ett förtjänstfullt sätt utförts av fru Ma Trädgårdh-Åberg.

Bielkesamlingen har redan tidigare utnyttjats av professor Sten Karling, som i Svenska Trädgårdskonsten, del II, skrivit om Tureholm. Trädgården har därför helt utelämnats i denna uppsats. Prof. Karling är den förste som påpekat, att Hårleman är Tureholms arkitekt.

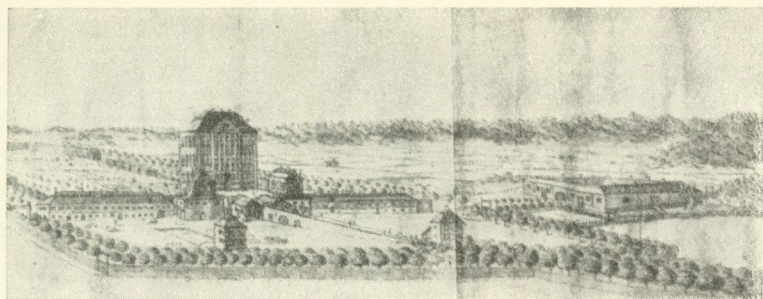

Bild 1. Gäddeholm (Tureholm) enligt teckning av Olof von Dalin 1757.

portioner kunde arkitekten helt naturligt inte göra mycket åt. Och genom att huset utom bottenvåningen med domestikrum, källare m. m. måste ha två bostadsvåningar, en för greve Bielke och en för gårdens egentliga ägare, hans moder »fältmarskalkinnan» Eva Bielke, måste det av 1700-talet föga omtyckta systemet med två till det yttre likvärdiga våningar bibehållas. Hårleman fick inskränka sig till att genom fönstrens proportionering och fasadernas dekoreringsge byggnaden en mera tidsenlig gestaltning, bild 3. Han följde därvid såvitt möjligt franska förebilder. Bottenvåningen behandlades som en sockel med ett rusticerat mittparti, som bar upp lisener och en hög gavelfronton. De ganska tätt sittande fönstren fingo släta omfattningar — en del voro stickbågiga — och hörnen markerades med rustikkedjor. I fråga om takets form följde dock Hårleman — eller byggherren — en rent svensk tradition och gjorde ett högt säteritak med vertikal mellandel.

Planen följde helt naturligt i stort sett det schema, som alltsedan 1600-talets mitt varit fransk och därmed också svensk tradition, bild 5. I vardera bostadsvåningen låg salen omgiven av två rumssviter, båda med förmak och sängkammare. Salens placering — snett i förhållande till mittaxeln — kan dock vid denna tid betecknas som en djärv nyhet av arkitekten. Det är ett litet drag, som starkt bryter mot 1600-talets krav på symmetri och som i viss mån varslar om rokokons friare planlösningar.

Det medför också, att den ena rumssviten kunde kompletteras med två kabinett och en rymlig garderob, som på 1700-talssätt hade direkt utgång till förstugan. Man bör också observera de inre förbindelserna med »löntrappor för husfolket at gå up och neder i våningarna», för att citera C. H. König 1752. Även detta är ett typiskt 1700-talsdrag. Dessa trappor förbinda tjänarorummen, som lågo i bottenvåningen och i en liten entre-sol på västra gaveln med såväl salen och dess inbyggda skänk som med de båda bostadssviten.

Nybyggnaden på Gäddeholm har onekligen ett särskilt intresse i sin egenskap av Hårlemans förstlingsverk på herrgårdsarkitekturens område. Den visar, att han ännu vid denna tid, trots läroåren på kontinenten, i mycket stor utsträckning bygger på traditionerna från det tessinska 1600-talet. Till en del beror det ju i detta fall, som vi sett, på nödtvång. Det är emellertid först efter den andra utlandsresan, 1731—32, som Hårleman mera direkt introducerar det franska 1700-talets arkitektur i vårt land, omvandlar och anpassar den efter våra förhållanden. Att i denna omvandling många drag visa Hårlemans starka förankring i den tessinska traditionen är dock tämligen uppenbart.

Den som fick uppdraget att leda ombyggnaden på Gäddeholm var den förutnämnde ryttmästare Memsen, och för arbetets utförande engagerade Bielke de bästa hantverkare, som huvudstaden just då kunde bjuda på: slottsmurmästaren Johan Bäckman, slottsstenhuggaren Olof Fristedt, byggmästaren Jakob Rung, snickarna Erik Oppman och Johan Wulff, den senare även anställd vid slottsbygget. Tack vare Memsens utförliga brev och diverse räkenskaper, som finnas bevarade i Riksarkivet, ha vi möjlighet att ganska noga följa byggnadsarbetet under åren 1729—35.

Arbetet synes ha börjat så smått 1729, då man reparerade flyglarna, vilka sedan skulle fungera som bostäder och arbetslokaler åt hantverkarna och även inhysa de höga herrskapen vid deras besök. Dessutom byggdes på hösten 1729 en ny tegelugn, vilken inte bara skulle furnera gården med tegel utan även skulle hjälpa till att finansiera bygget. Man räknade nämligen

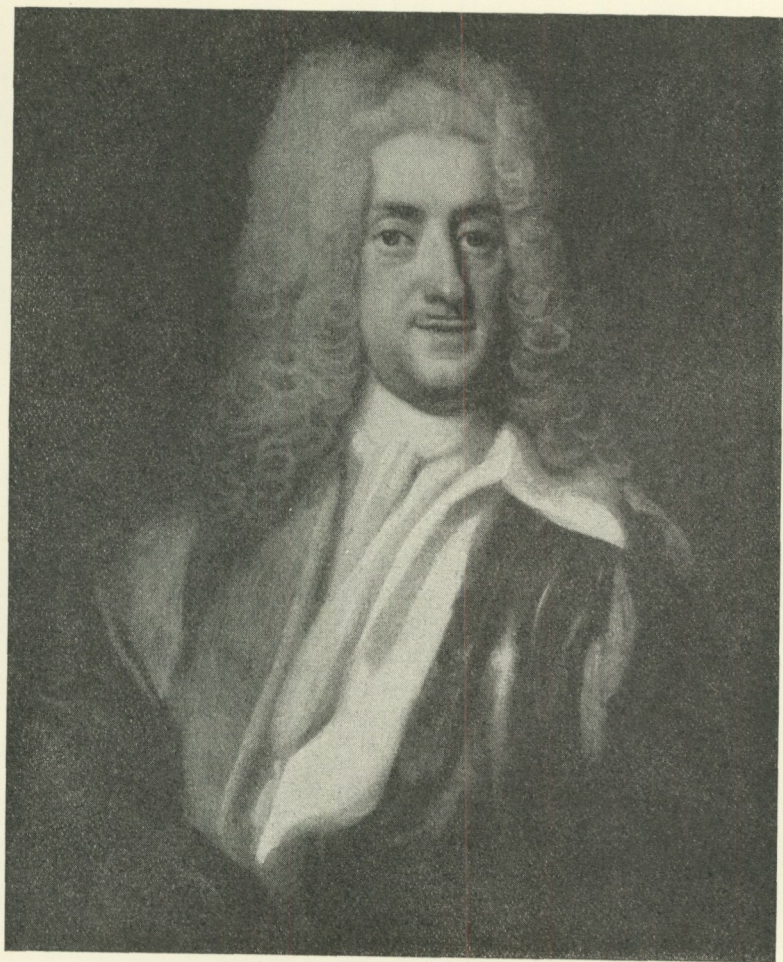

Bild 2. Porträtt av riksrådet greve Ture Gabriel Bielke, målat av G. E. Schröder.
Har tillhört samlingarna på Gäddeholm (Tureholm).
Foto Svenska Porträttarkivet, Nationalmuseum 1917.

med att kunna bränna så mycket tegel, att en del skulle kunna försäljas i Stockholm.

Även under år 1730 tyckes man ha arbetat på flyglarnas istånd-sättande. Mäster Bäckmans gesäller voro i arbete, och stenhuggaren Fristedt levererade sträcksten och ett par »ordinärt faconerade kammarspisar till själva flyglarnas reparation». Målaren Klein var sysselsatt med sina »lackerade» tapeter, köpte flera gånger linneväv och fick f. ö. en del av sin lön hemsänd till familjen i Berlin.

Först framåt höstsidan 1731 började arbetet på stora huset. Man beställde »böhmskt fönsterglas» från handlanden Josef Schirer; fönsterkarmar och bågar tillverkades av snickaren Oppman — måtten angåvos efter den »faciad, som Horleman gifvit» —, det sändes ut sträcksten, bergkrut, järnkramlor och mycket annat. Den 22 aug. skrev Memsen till sin uppdragsgivare, att murgesällerna ej hade kvar mer än en veckas arbete, »med mindre anläggningen till fronterna på stora huset då kunde komma att företagas». Han påpekade, att greven hade uttryckt en önskan att då vara närvarande, liksom mäster Bäckman, »som lovat hålla sig färdig». En månad senare omtalar Memsen, att två av murgesällerna, Malonen och Biskop, »förliden måndag rest ifrån arbetet». De hade blivit osams med sina kamrater, och efter ett vilt slagsmål under Memsens frånvaro hade de givit sig iväg. Visserligen hade deras arbetskraft behövts ytterligare en vecka »till murens uppdragande åt borggården», men de kvarvarande kunde nog hinna med det planerade arbetet under hösten, och därför var det onödigt att kosta på skjutspengar från Stockholm för några ersättare. Den 23 okt. kunde också Memsen meddela, att »muren på stora huset blev på måndagen färdig, så högt som den på hösten kom att uppdragas». Sedan skulle murgesällerna sätta in spisar och laga taken på flyglarna. Det var dock inte mycket man hunnit med på det stora huset: endast själva mittpartiet av gårdsfasaden hade uppmurats till en vånings höjd. Samtidigt fick man också veta, att gårdsplanen höll på att stensättas. Det var ett viktigt arbete, och för att få det väl utfört, hade stadsingenjören i Stockholm tillkallats för att giva anvis-

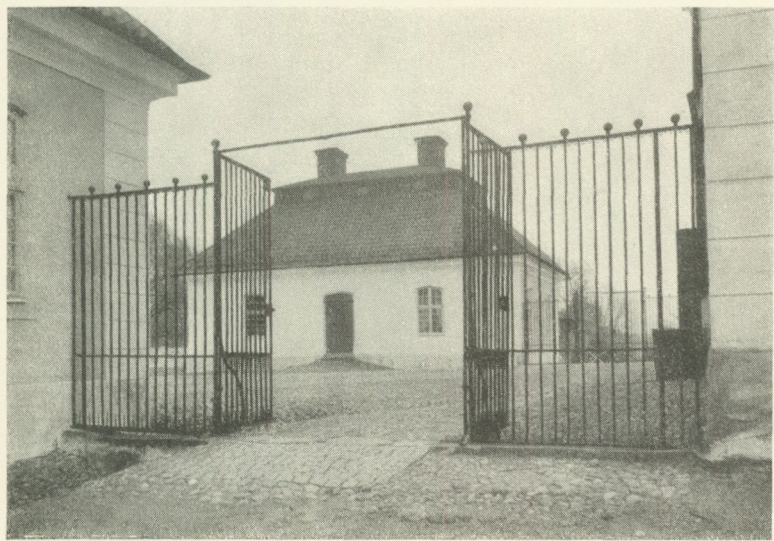
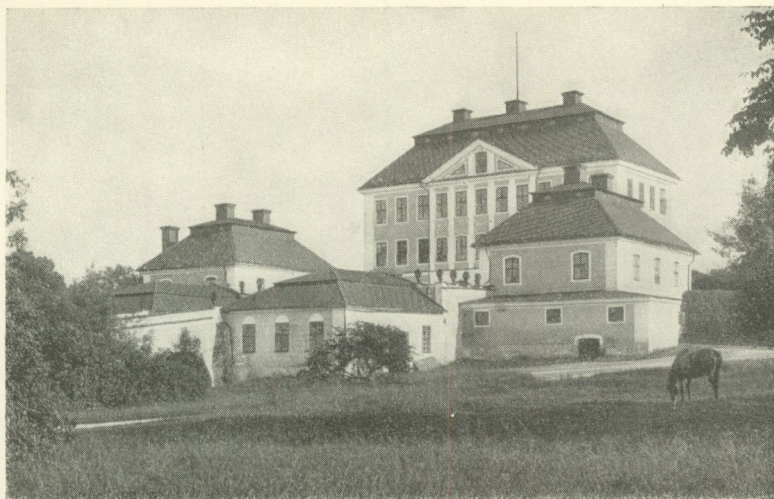

Bild 3—4. Gäddeholm (Tureholm). 3. Slottet från nordväst. 4. Järnstaket och grindar mellan stora huset och västra flygeln, smidda på gården 1738. I fonden östra flygeln. Foto 1913 och 1934.

ningar och råd. Trots detta gick arbetet långsamt; stensättarna fingo »merendels upptaga och omlägga vad de redan gjort».

På våren 1732 fortsatte man att mura upp det stora huset. När Memsen i maj kom ut till Gäddeholm, fann han, att »största delen av de gamla murarna» på östra gaveln hade rivits ned, men att man enligt en tidigare överenskommelse låtit »den delen, som var på sidan åt trädgården, kvarstå». Vid närmare undersökning fann han emellertid, att denna gamla mur var så bräcklig och svag, att »man honom ingen tyngd av de nya murarna kunde tilltro». Därför lät Memsen omedelbart riva den, vilket bl. a. medförde, att lakejernas rum i den välvda bottenvåningen kunde få bättre belysning. Memsen hade dessutom låtit kontrollmäta huset, »eftersom man varken borde eller kunde förlita sig på ritningen», och funnit, att västra halvan var 5 kvarter kortare än den östra, medan ritningen upptog skillnaden till endast en halv aln. Eftersom trapphuset befann sig i västra delen av huset, kunde denna omöjligt rivas. Därför blev man tvungen att riva största delen av den gamla muren även på östra gaveln. Bygget började alltså alltmera antaga karaktären av en nybyggnad, något som mästern Bäckman också påpekar i en rapport till greve Bielke på hösten 1732. Liksom Memsen påstår han, att de gamla murarna »hade skada, så att de ej med säkerhet kunde påbyggas eller förtros några murar». Det enda man kunnat behålla var två källarvalv på östra sidan. »Denna sätesbyggning är således ifrån grunden anlagd», skriver han, »och under sommaren uppmurad till hela sin höjd, så att endast några mellanväggar, spisarnas insättande och trapporna återstå inomhus, frontespicerna, taklisten och skorstenspiporna utvändigt.» Hörnstycken av huggen sten behövde därför icke sändas från Stockholm förrän »till kommande år, när arbetet åter begynte». Däremot försökte man med all makt få takstolarna färdiga och uppresta före vinterns inbrott, så att man skulle slippa kostnaden för ett interimstak. I början av augusti kunde Memsen också meddela, att timmerkarlarna voro i det närmaste färdiga med taklagets upphuggande, och att han trodde, att man skulle få tillräckligt med timmer över för att kunna göra nya tak till flyglarna. Han frå-

Bild 5. Plan av våningen en trappa upp; (översta våningen lika).
Efter Svensk arkitektur.

gade därför byggherren, om han ville ha valmtak med vindskupor som förut eller »Italian» — d. v. s. säteritak — som på stora huset.

Tidigt på hösten fick Memsen ett nytt bekymmer. Han hade hört sägas, att gamla grevinnan Eva Bielke skulle komma på besök till Gäddeholm. Han ber bevakande, att sonen skall försöka övertala »fältmarskalkinnan att låta bestå med sin resa, emedan där intet var inrymme för hela sviten». Skulle hantverkarna bli utdrivna och sakna tak över huvudet »i djupa och kalla hösten», vore det troligast, att de gåvo sig iväg och förlöpte arbetet.

Redan på försommaren 1732 hade Johann Klein blivit färdig med de beställda lacktapeterna, och han avreste då från Gäddeholm, troligen för vidare befordran till sitt hemland. Vid sin avresa levererade han icke blott tapeter av olika sorter, utan även 28 konterfej och en hel del överblivna måleriutensilier, såsom bärnstens- och oljefernissor, florentinerlack, bärnsten, augsburger puderguld, metallguld och äkta guld. Han remplacerades av en annan tysk målare, Johann Matheus Forchert, som

i början av juni anlände från Berlin. Denne installerades i sitt arbete och fick som hjälp och lärgosse trädgårdsmästaren Eric Biurmans sjuttonårige son, den enda arbetskraft, som man just då kunde erhålla.

Efter ännu en vinters vila satte man med friska krafter på våren 1733 igång arbetet med husets fullbordande. Tyvärr hade den sista tegelbränningen året förut slagit fel, och Memsen måste därför köpa 6,500 tegel från Hörningsholm. Han ville hushålla med detta tegel, till dess en egen bränning blev färdig, och lät därför murgesällerna arbeta på sådant, som »tog mera kalk och mindre sten». Strax efter midsommar var den första tegelugnen fullbränd, och man började därefter omedelbart mura upp de båda frontespiserna och taklisten, och när detta var färdigt, kom turen till stora trappan samt den utvändiga putsningen. Under tiden gjordes yttertaket i ordning. Övre takfallet täcktes med plåtar, det nedre med tegel, som tjärades för att få samma färg som plåten. Plåtslagarens arbete med takrännor och fönsterbleck gick emellertid långsamt, ty hans gesäll hade »absenterat» sig tillsammans med en häst, som tillhörde en bonde under godset. Memsen tänkte begära »kronobetjänternas handräkning», om han ej godvilligt återvände. Detta var icke det enda bekymret. Gårdens smed hade varit lat under vintern och inte gjort tillräckligt med fönsterbeslag, och därför hade Memsen måst städsla två smeder till, »sådana som voro att få i nejden». Även glashandlaren Schirer hade bedragit Memsen och i stället för 1,600 rutor endast levererat 107 stycken. Man fick därför börja med att sätta in blindfönstren, så att ställningarna kunde tagas ned. Memsen bad greven tillhålla glashandlaren att icke sända flera »pocklige och fläckote» rutor, eftersom de ej kunde brukas i de ljusa fönstren.

I mitten av september lämnade Memsen en redogörelse för vad man dittills gjort på stora huset. Förstugan var välvd och trappan uppdragen till första våningen, så att man kunde se »hennes fulla skapnad och gång». Alla mellanväggar, som »hade spispipor i sig», voro uppmurade, och man var nu sysselsatt med att dra ihop skorstenspiporna uppe på vinden. Därvid skulle

Bild 6. Detalj av vävtapet, imiterande lackarbete, utförd av Johann Klein. Förut i västra flygeln på Gäddeholm, nu i Nordiska museet. Det s. k. kinesiska kabinettet på Skogaholm, Skansen, prydes av tapeter ur samma svit. Foto 1934.

grevens befallning »observeras», att piporna ej finge ligga på underlag av trä, utan skulle välvas tillsammans, något som visserligen fördröjde arbetet en smula, eftersom murgesällerna aldrig varit med om något liknande.

Memsen rapporterade att murarbetet för året avslutats i början av november. Skorstenarna och taket voro färdiga, trappan uppdragen till översta våningen, alla spisarna i övre våningen och tre i den nedre voro insatta. Samtliga voro »runda bakuti som de nu brukas». Det förtjänar kanske påpekas, att det icke insattes en enda kakelugn i hela huset. Det måste ha blivit ganska svårt för att icke säga omöjligt att hålla jämn värme i rummen. Spisarna voro nämligen grunda, med stora öppningar, och någon värme kunde ej magasineras i murarna, eftersom spjällen voro placerade i överkanten av själva eldstadsöppningen.

Jämsides med murningen hade arbetet med inredningen pågått under hela året. Under vintern hade målaren Forchert tydligt arbetat i Stockholm, men när det blev varmt, reste han ned och inrättade sin verkstad i en av flyglarna på Gäddeholm. Han hade att måla tapeter till icke mindre än fyra rum, nämligen till svarta förmaket och gula kabinettet i nedre våningen samt till röda förmaket och svarta sängkammaren i övre våningen. I början var Memsen belåten med honom. Han var tidigt uppe om morgnarna och arbetade till kl. 8 om aftonen. Men senare började det gå långsamt, och han måste drivas på ordentligt, »stundom med pock och stundom med godo». Memsen gjorde sig själv besvär med att köpa extra fin linneväv från hälsingskutorna, när han besökte Stockholm, så att målaren »intet hade att förebära, om tråden skulle synas under lackeringen». Inte heller kunde han skylla på, att de från Holland införskrivna färgerna tagit slut, eftersom Memsen hade låtit köpa felande färger i Stockholm. Forchert försökte lugna Memsen med att de två tapetsviter, som hade europeisk målning, nämligen den röda och den gula, skulle gå mycket fortare att måla än de båda andra, som hade kinesisk målning. Förresten var han mycket försiktig i sitt arbete; endast målarefernissorna kokades i köket, medan den eldfarliga bärnstensfernissan tillverkades ute på fältet.

Bild 7. Stora salen en trappa upp. Inredningen med infällda kungaporträtt efter ritningar av Carl Hårleman. Foto 1934.

Vid ett besök i Stockholm på hösten 1733 hade Memsen ett par viktiga ärenden att uträtta. Han talade med hovintendenten Hårleman och fick av denne förslag till dekoreringsen av det förnämsta rummet på Gäddeholm, salen i nedre våningen. Hårleman gav också anvisning på en lämplig snickare, som just då arbetade på slottet, nämligen Johan Wulff. Memsen övertalade denne att följa med till Gäddeholm för att slå ut panelningen på väggarna, så att han sedan skulle kunna arbeta på inredningen hemma i sin verkstad i Stockholm.

Det var meningen, att salen skulle prydas med en serie i boaseringen infällda konterfej av hela kungalängden från Gustav Vasa till Fredrik I; dessa porträtt skulle Lorentz Pasch d. ä. måla. Memsen besökte även honom för att se, hur arbetet avancerat. Tyvärr var mycket litet gjort, och t. o. m. Pasch själv tvivlade på, att han skulle kunna bli färdig till midsommar nästföljande år, vilket Memsen ansåg vara »den yttersta tiden».

Till sist gällde det att finna folk, som redan nu kunde börja med gipsningen av tak och spiskupor, så att golvens inläggande skulle kunna ske tidigt nästa vår. Memsen fick av en händelse reda på en stukatör vid namn Lübeck, som i brist på annat arbetade vid porslinsbruket (d. v. s. Rörstrand). Han skulle inte endast vara en beskedlig och billig karl, utan ansågs dessutom vara skickligare än någon av fransoserna på slottet, »men skulle intet ha något tillträde eller ynnest hos herrarna, som disponerade över slottsarbetet». Lübeck följde med ut till Gäddeholm för att se, vad arbetet skulle innebära, och förklarade sig därefter genast villig. Men han ville gärna för halv lön »i ett à två rum göra något sirligare arbete än det som betingats, så att han kunde få tillfälle att visa sig så väl förstå professionen som fransoserna om intet bättre». Det vågade dock inte Memsen på egen hand låta honom göra, utan bad, att han skulle visa sina ritningar och desseiner för Hans Excellens själv.

Under 1733 moderniserades också den västra flygeln. Dess murar höjdes $3/4$ aln, så att taklisten kom i samma höjd som våningslisten på stora huset, ett viktigt estetiskt krav enligt 1700-talets arkitekturteoretici. Dessutom försågs flygeln med

Bild 8. Gången till trädgården och förstugan i bottenvåningen. Stuckaturerna, såsom taklister och pilastrar, utförda av gipsmakaren Lübeck 1733. Foto 1913.

säteritak av samma typ som huvudbyggnadens. Dessa förändringar tyckas enligt Memsens utsago ha åstadkommit god effekt och »bättre parade emot stora huset än förr». Även denna höst hade Memsen bekymmer för hennes nåd fältmarskalkinnans hotande ankomst. Han försökte skjuta upp hennes besök så länge som möjligt. Äntligen, den 10 oktober, skriver han, att om hennes nåd ville dröja ytterligare åtta dagar, skulle hennes flygel »med bekvämlighet vara ledig och inrymd för hennes folk». Målaren skulle transporteras till den andra flygeln, och fyra murgesäller skulle snart resa. De andra finge »logera utomgårds». Värst var det för bleckslagaren, som ej fick behålla det minsta köket som verkstad, men även denna detalj skulle bli ordnad.

Nästa arbetsår, 1734, började det bli besvärligt med finansieringen av det stora bygget. Strax före midsommar skrev Memsen, att det angelägnaste arbetet för året vore gipsverkets kompletterande och golvens inläggande i excellensens flygel, så att den kunde möbleras eller åtminstone göras »logeable». Förutsättningen härför var emellertid, att han fick tillstånd att transportera tegel till Stockholm för försäljning för att få pengar till hantverkarna, »särdeles stenhuggaren, som redan hade ansenlig fordran». I augusti bad Memsen åter om pengar. Från Gäddeholm kunde han sända c:a 20,000 mursten till försäljning, men fraktandet var besvärligt. Hantverkarna voro många, och trots att de inte fingo mer än nödvändigt till sitt underhåll, steg summan dock varje vecka till 137 daler kopparmynt. Memsen räknar upp dem alla: målaren och hans gosse, gipsmakaren, fyra murgesäller, två stenhuggaregesäller, tre snickare samt vid tegelbruket två daglönare. Dessutom ville de fast anställda, nämligen byggnadsskrivaren, trädgårdsmästaren och hans dräng samt smeden efter hand ha något av sina årslöner. Memsen ville hellre driva arbetet ordentligt under den tid dagarna voro långa och i stället sluta tidigare på hösten.

Under tiden gick dock arbetet ganska raskt undan. I juli fullbordades stora trappan »allt upp till vinden», vilken till största delen stenlades. Sedan kom turen till den smala »löptrappan» mellan kammartjänarnas rum och salsskänken. På grund av den

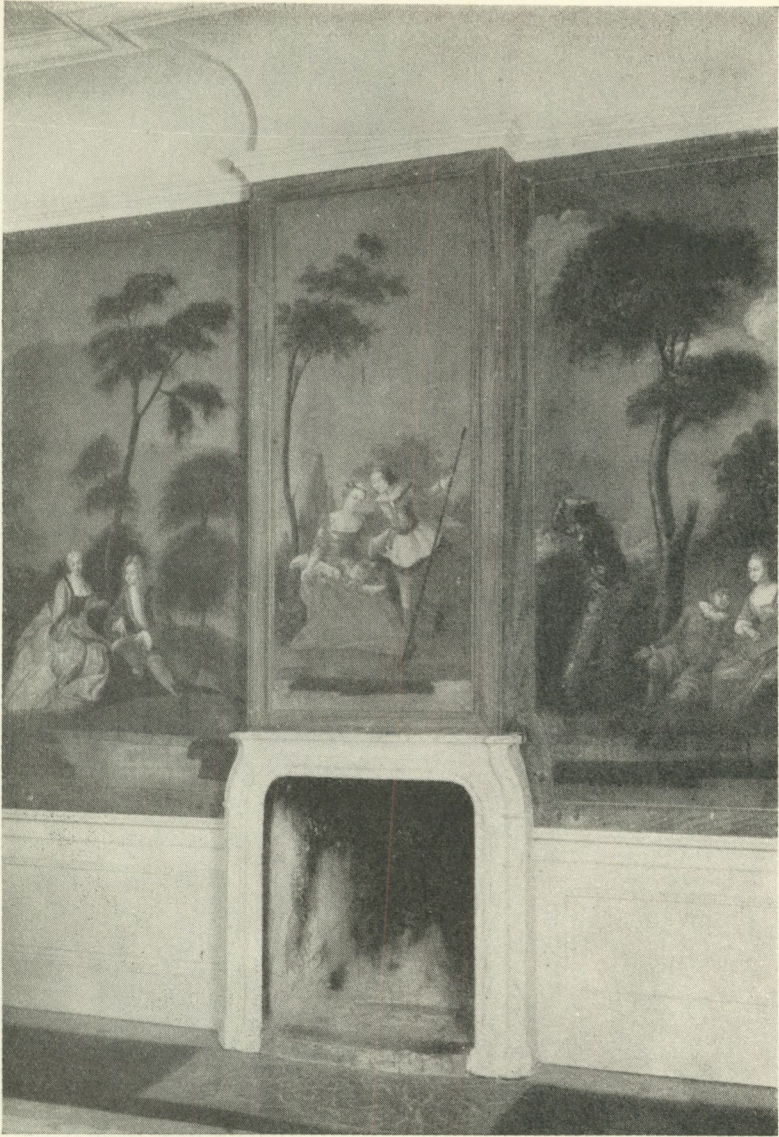

Bild 9. Väggparti i blå kammaren i översta våningen. Väggfälten och spis-
överstycket målade av Johann Klein. Foto 1934.

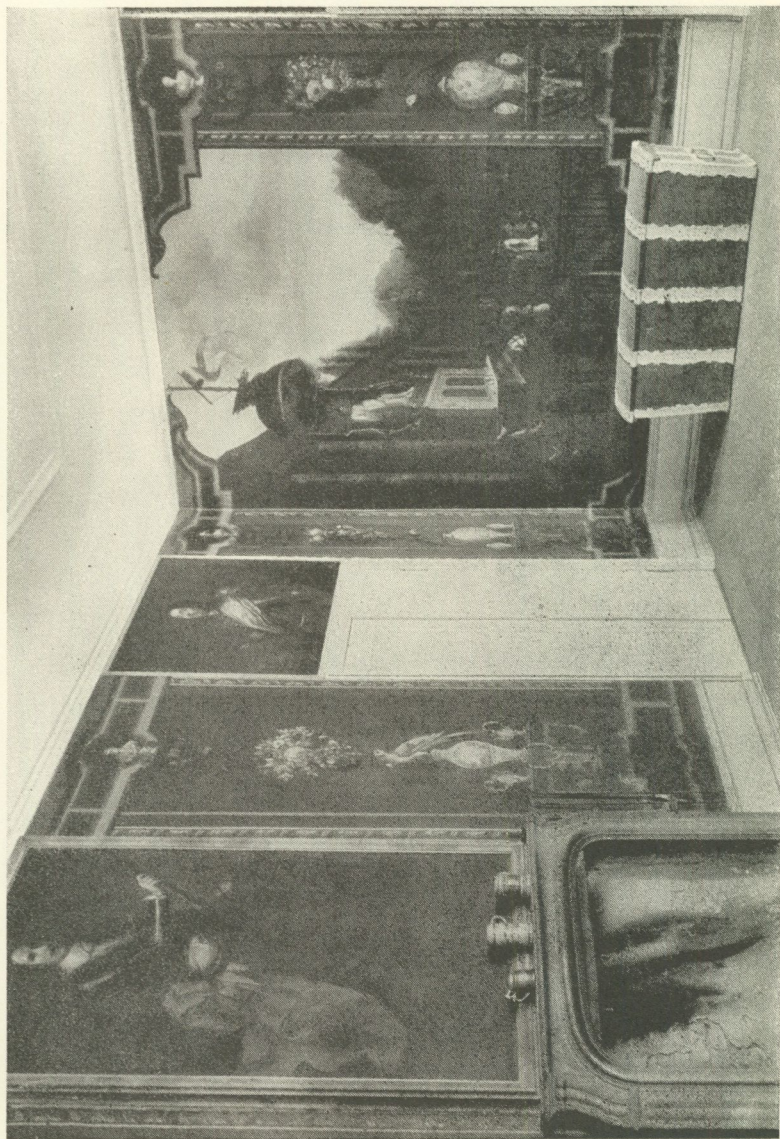

Bild 10. Salen i översta våningen. De målade vävtapeterna av Johann Forchert. Spis- och dörröverstyckena numera borttagna. Foto 1913.

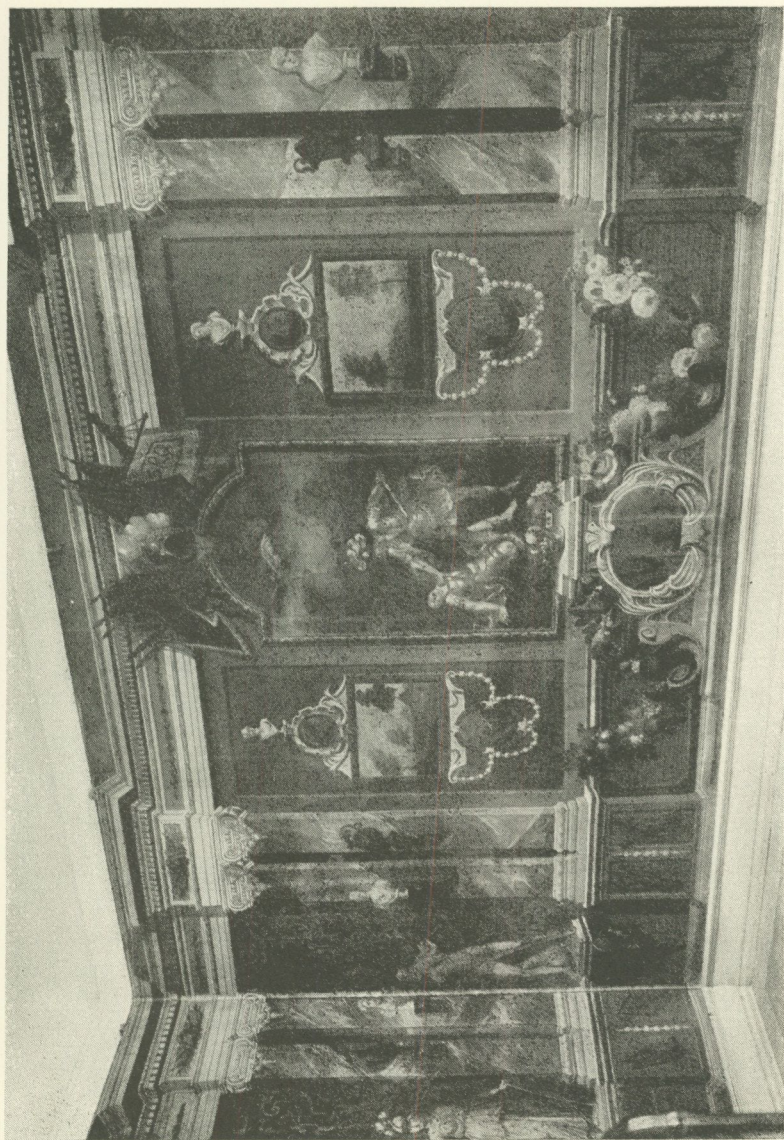

Bild 11. Stora sängkammaren i översta våningen med oljemålade vävtapeter, importerade från Dresden. Foto 1913.

beständiga och tjänliga torkan avbröts dock detta arbete, och man flyttade utomhus. Två murgesäller arbetade på stora huset »med bredare fönsterfoder och ljusare färgs anstrykande på facen åt borggården efter den zirat och structur, som excellensen och Hårleman sist funnit behaglig». Vilken denna färg var framgår ej. Ett inköp av ett helt fat kimrök »till husets färgning» år 1733 kan tyda på, att man då tänkt sig gråa fasader, men med kannedom om Hårlemans förkärlek för den gula färgen är det lika troligt, att byggnaden redan från början fick det utseende den ännu har, med ljusgula fasader och vita detaljer.

När avfärgningen blev färdig, skulle man börja på »vägen över stallbyggningen», d. v. s. den imposanta, stenlagda uppfart, som från infartsallén på tre väldiga valvbågar höjer sig upp till den terrasserade gårdsplanen och under vilken det gamla stallet ännu är beläget. Detta arbete krävde cement och gav Memsen »mera eftertanke än allt annat, och går jag däromkring som katten kring heta gröten, ty alla jag därom frågar äro föga klokare därpå än jag». Flygelbyggnaden var det också svårt att få färdig, eftersom den var full av möbler och saker, som tid efter annan ditskickats. Bl. a. fanns där en sändning möbler från Amsterdam, 36 stolar, 5 lackerade bord, 6 nattstolar och ett tebord »av fin lackering», tydligen avsedda för rummen med kinesisk målning. Först när några rum eller allra helst vinden i stora huset blevo så färdiga att man kunde ha »lås och stängsel för dem», var det möjligt att flytta möblerna och göra flygeln färdig.

Ännu långt fram på sommaren 1734 var gipsmakaren Lübeck fullt sysselsatt med taklister och spiskupor i översta våningen. I mitten av juli hade han fullbordat salen, båda förmaken och ena sängkammaren i översta våningen, men hade ännu kvar båda kabinetten och förstugan. Några sirater hade det tydligen inte blivit frågan om, ty Memsen meddelade uttryckligen, att arbetet »efter excellensens befallning» skulle vara rätt och slätt. Enligt Memsens åsikt gjorde Lübeck »sin yttersta flit», även om taken på grund av den starka värmen remnade en smula. Men det gick lätt att laga. I mitten av nästa månad ber Memsen, att excellen-

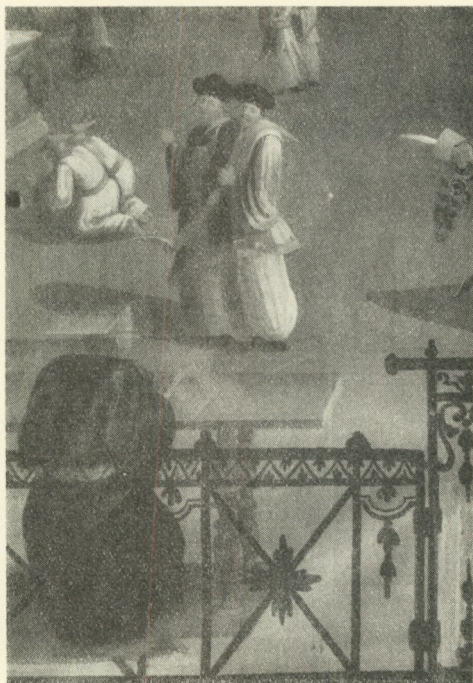

Bild 12. Detalj av väggfält i översta salen, målat av Johann Forchert. Foto 1934.

sen snarast möjligt skall sända de tre plafonder, som tydligen voro avsedda för nedre våningen, ty gipsmakaren skulle snart flytta dit, och då vore det bra, om plafonderna kunde »infattas i sina behörige lister, sådana som hovintendenten Härleman lovat att rita». Dessutom undrade han, om inte taket i förmaket till höger om salen i första våningen kunde dekoreras »efter den perspektivmålning, som fanns i de till detta rum ärnade tapeterna». Kanske var det en av de båda tapetsviter, som vid denna tid ankommit från Tyskland, där de ett år tidigare beställts genom generalmajoren von Crassow.

Målaren Forchert sysslade med färdigställandet av de olika tapetsviter han påbörjat året dessförinnan, och han fick så mycket hjälp man kunde ge honom, »på det man snart må slippa denna penningeigeln». Till en sak var han icke användbar, näm-

ligen att komplettera den blå tapet, som excellensen tänkt placera i grevinnans förmak. Forcherts röda tapeter visade, »det han ingen särdeles force hade i europeisk målning emot Klein som gjort det redan färdiga arbetet av denna tentur». Memsen undrade därför, om man inte kunde få tag i någon annan målare, »antingen Paschens broder (Johan Pasch) eller en som målat dörrstycken hos kammarrådet, greve Piper», vilkens namn Memsen ej kunde erinra sig. Den 6 november, då Memsen efter en tids bortavaro återkom till Gäddeholm, hade Forchert satt upp sina tapeter »i de trenne för desamma destinerade rummen och förmente sig därmed vara färdig». Vid närmare påseende befanns det dock vara åtskilliga småsaker att bättra och ändra, och först i januari 1735 fick Forchert slutlikvid på sin lön samt kostpengar, varefter han försvinner ur gårdsräkenskaper. Om han stannade kvar i landet eller reste tillbaka till Tyskland är t. v. obekant.

Hans efterträdare voro svenskar. I april 1735 reste Memsen ut till Gäddeholm för att möta målaren Rumph från Nyköping, vilken skulle anställas, »om han därtill var tjänlig». Det måtte han dock inte ha varit, ty hans namn förekommer ej vidare i sammanhang med Gäddeholm. I årets korrespondens nämnes över huvud taget ej något måleriarbete, endast att Kleins lacktapeter satts upp i två rum i västra flygelbyggnaden och att de i stort sett passade bra, så när som på en våd, som Klein hade spikat snett och som måste ändras, »emedan den intet accorderar sig med gipslisten». Man inriktar sig nu på att göra i ordning denna flygel, »innan den östra flygeln till ett annat år komme att rivas». Det var emellertid svårt att få fart på Skog, som skulle gipsa tak och spisar. Trots detta blev byggnaden — även kallad excellensens flygel — färdig i september. Samtidigt gjordes en mycket obehaglig upptäckt. »Jag har aldrig förmärkt eller trott», skriver Memsen orolig, »det i någon av flygelbyggningarna skolat funnits något av elaka ohyran väggelöss, förrän nu jag i anledning av Eders Excellenses Nådiga skrivelse frågat därefter och det berättas det de skola vara uti fältmarskalkinnans säng». Den enda, som han kunde betro med sängklädernas och rum-

Bild 13—14. Röda kammaren i översta våningen. Tapeterna målade av Johann Forchert. Övre bilden återger en detalj. Foto 1934.

mets rensande, trädgårdsmästare Lindbergs hustru, var för tillfället sorgligt nog sjuk. Hon visste också ett osvikligt medel, som hon lärt sig av gamle trädgårdsmästaren och använt förr med framgång, nämligen »att bestryka träet eller stället var de sitta med saften som är inuti kärnhuset på gamla ruttna gurkor — och därpå finnes här nog tillgång». Den förut nämnde Skog hade förut »brukat sin vetenskap i detta mål» hos inspektoren. Denna »vetenskap» bestod i putsning av väggarna, men inspektoren hade berättat, att det inte hjälpte längre än till dess »kalkbannet» sprack, då freden var all och de kommo fram som förr.

Inte blott Lindbergs hustru var sjuk. En epidemi hade utbrutit, som »märkeligen» hindrade arbetets rationella bedrivande. Den 3 sept. hade byggnadsskrivaren, trädgårdsmästaren och snickaren känning av sjukdomen, men de gingo dock vid sysslorna, utom snickaren, som trots att hans hustru var dödssjuk »brukat suparekuren i Trosa». När Memsen »tilltalade honom därför absenterade han sig från arbetet — som dock snart kunde rättas igen, allenast han fick njuta hälsan». Sjukdomen hade också till följd, att »husuret», som uppsatts av urmakaren Schnack 1734, stannade. Byggnadsskrivaren, som hade hand om dess skötsel, låg i sängen, och någon annan vågade Memsen icke anförtro arbetet, »på det urmakaren ej skulle få tillfälle att säga att det blivit oväligen hanterat, ifall det framdeles skulle bli felaktigt».

Året var fullt av förtretligheter för Memsen. Excellensen klagade över, att det tegel, som sänts till Stockholm för försäljning, var ojämnt. Det kunde icke säljas till det eljest gängse priset, och Gäddeholms tegel skulle falla i vanrykte. Memsen försvarade sig. Teglet slogs i lika stora formar, och han hemställde till excellensens omprövande, om det lönade mödan och var tid till att mäta var sten med tumstock, när man sysslade med en så ansenlig byggnad utom en trädgårdsanläggning »samt stora berg att borttaga och dalar att uppfylla». Av egen erfarenhet kunde Memsen försäkra, att ojämnheten inte betydde något, eftersom Gäddeholm byggts med samma tegel jämte ett parti, som köpts på Tullgarn och hade samma fel. Här voro väggarna

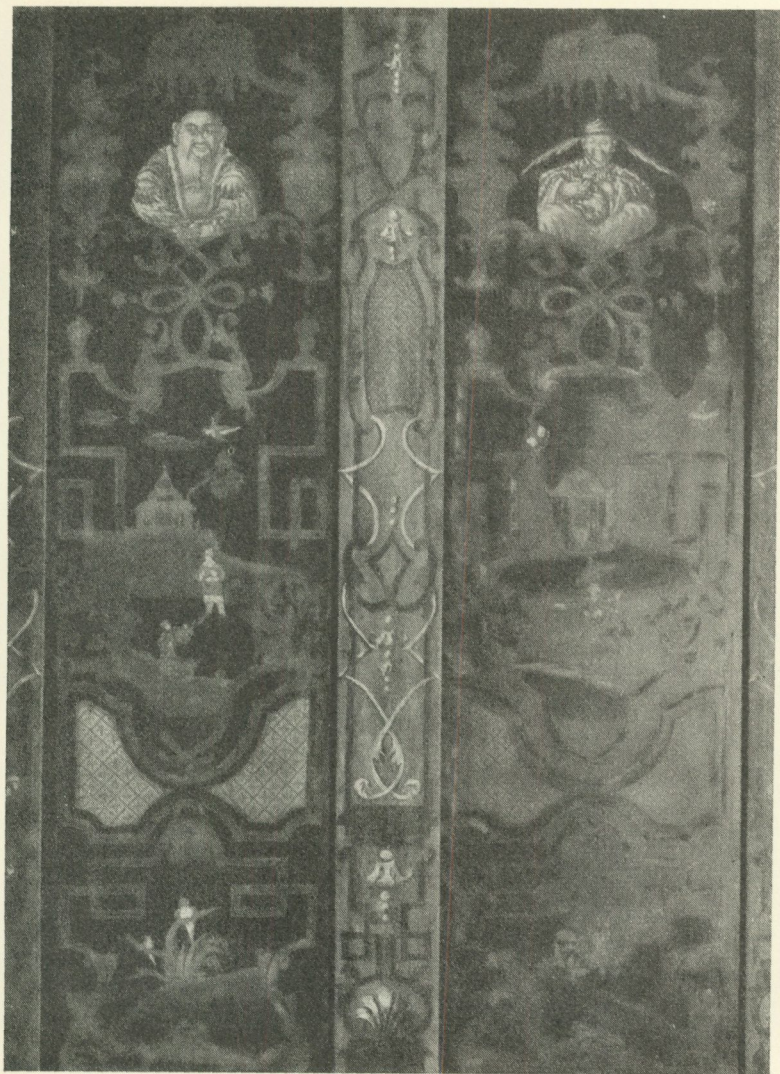

Bild 15. Detalj av de kinesiska tapeterna i lilla sängkammaren i översta våningen, även kallad svarta kammaren. Målade av Johann Forchert. Foto 1934.

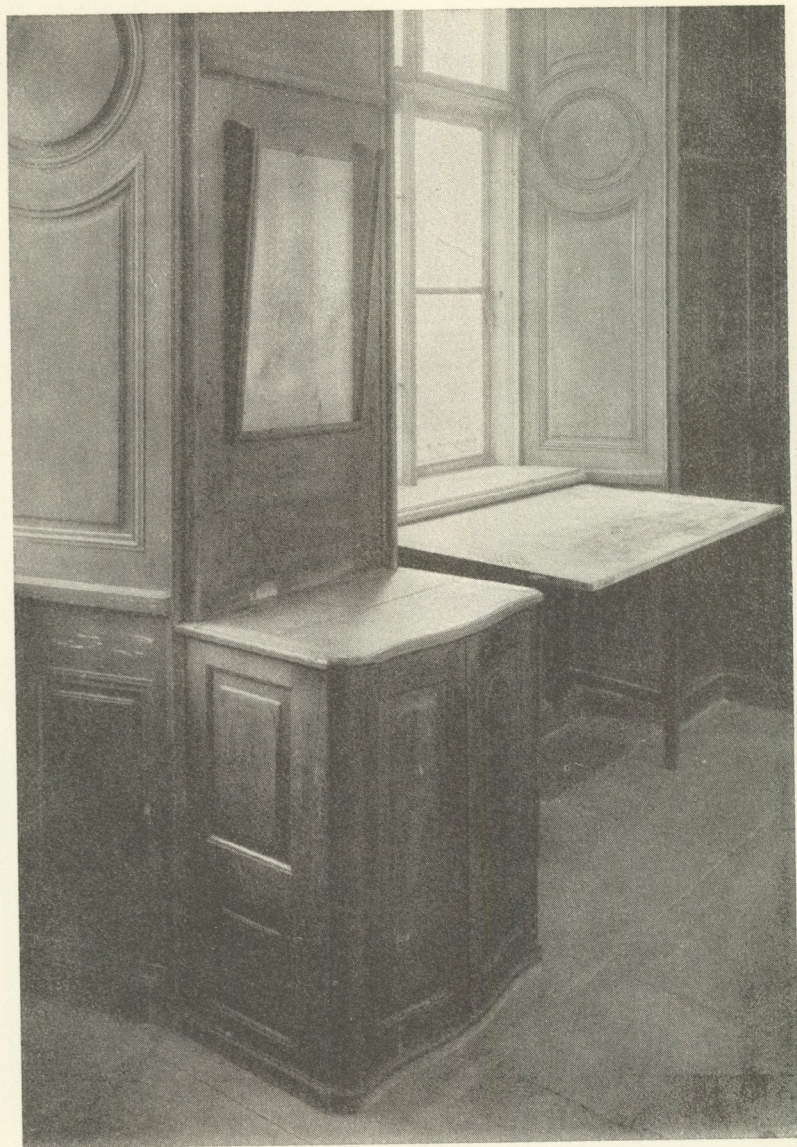

Bild 16. Garderober i våningen en trappa upp. Märk den väggfasta kommoden och stället för toiletspegeln mellan fönstren! Foto 1934.

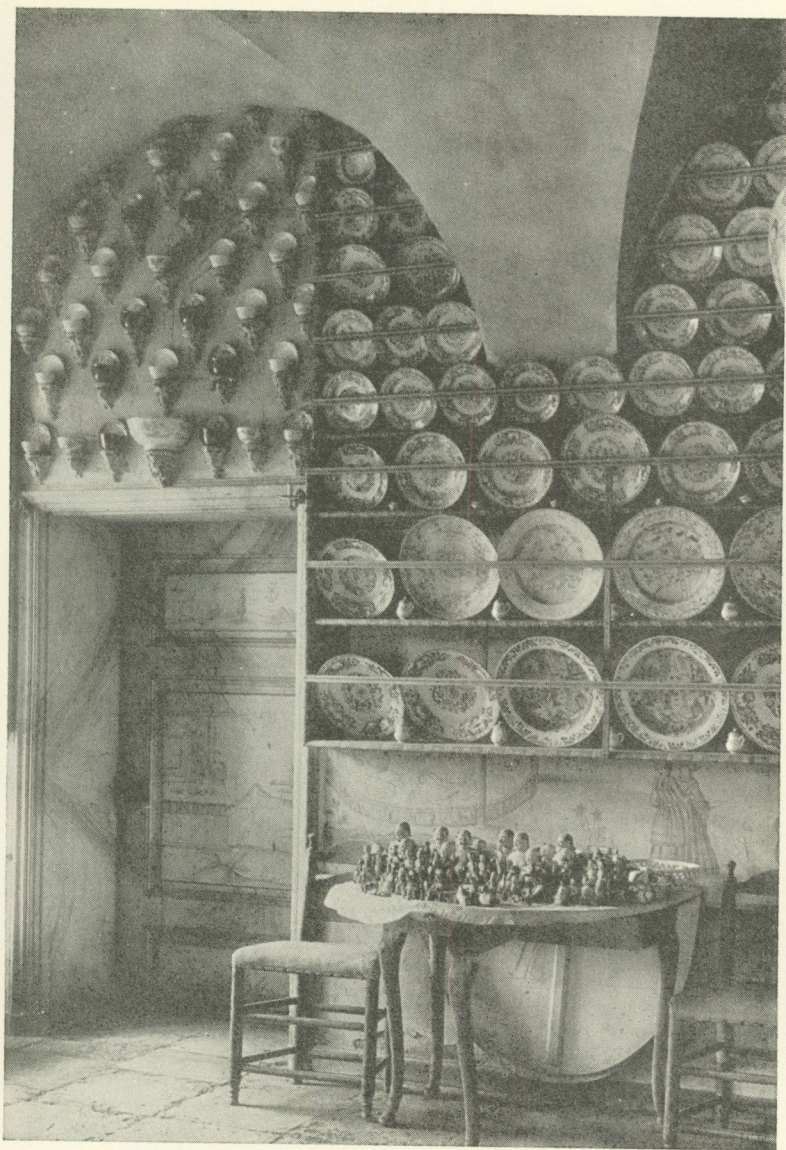

Bild 17. Porslinsköket i bottenvåningen med den ursprungliga, numera skingrade möbleringen och porslinssamlingen. Foto 1913.

»så goda, rätta och ackurata som i något hus i Stockholm fanns». Nej, orsaken till underpriset var, att man utbjöd teglet vid felaktig tid på året, just då ingen behövde det.

Det är inte mycket att tillägga om arbetet 1735. Gårdsporten till stora huset blev färdig, man ändrade den ena löptrappan för att få bättre disposition på salsskänken och lade stengolv i förstugan i bottenvåningen samt i stora salen i nedre våningen. Golvstenen räckte inte. Det behövdes mera till pigkammare och sex valv i stora huset samt dessutom till listerna kring trägolven. Det sistnämnda brådiskade dock ej, ty trägolven skulle först läggas, »och gud vet när det sker». Snickaren led av frosan och var så maktlös, att han knappast kunde arbeta.

Nu tar vår kunskap om byggnadsarbetet på Gäddeholm tvärt slut. Både 1736 och 1737 tiga brev och räkenskaper så gott som fullständigt. Det förstnämnda året fick murmästaren Sebastian Franck i Stockholm 300 daler i avräkning på Gäddeholmsarbete, men vad det bestod i veta vi ej. Kanske arbetade man på den östra flygeln. I varje fall skred arbetet endast långsamt framåt, ty ännu 1738 äro snickare, målare och smeder i fullt arbete. Den 23 okt. detta år skrev Memsen till sin arbetsgivare, och då avlade han en ganska noggrann rapport om förhållandena på platsen. Han meddelade, att en främmande smed antagits mot dagspenning och att denne arbetade med järngallret mellan stora huset och den nya — sannolikt menas den östra — flygelbyggnaden, »vilket var det nödigaste till trädgårdens stängsel», bild 4. Däremot finge man vänta med de övriga gallren till ett annat år.

Målaren Engelcrona, som arbetade mot lön, hade utbättrat och kompletterat tapeterna i övre salen samt målat dörrar och paneler i röda och svarta kamrarna. Dessutom hade han satt upp tapeterna i alla de övriga rummen i översta våningen och höll nu på att utbättra vad som var skadat på den andra, från Dresden införskrivna tapetsviten, vilken hade satts upp i sängkammaren till vänster om salen. Målaren Dreyer arbetade på »vad som fattades och ånyo skulle göras av sistnämnda Dresdiske tentur» och skulle sedan komplettera den blå tenturen, som hade blivit uppsatt i lilla förmaket.

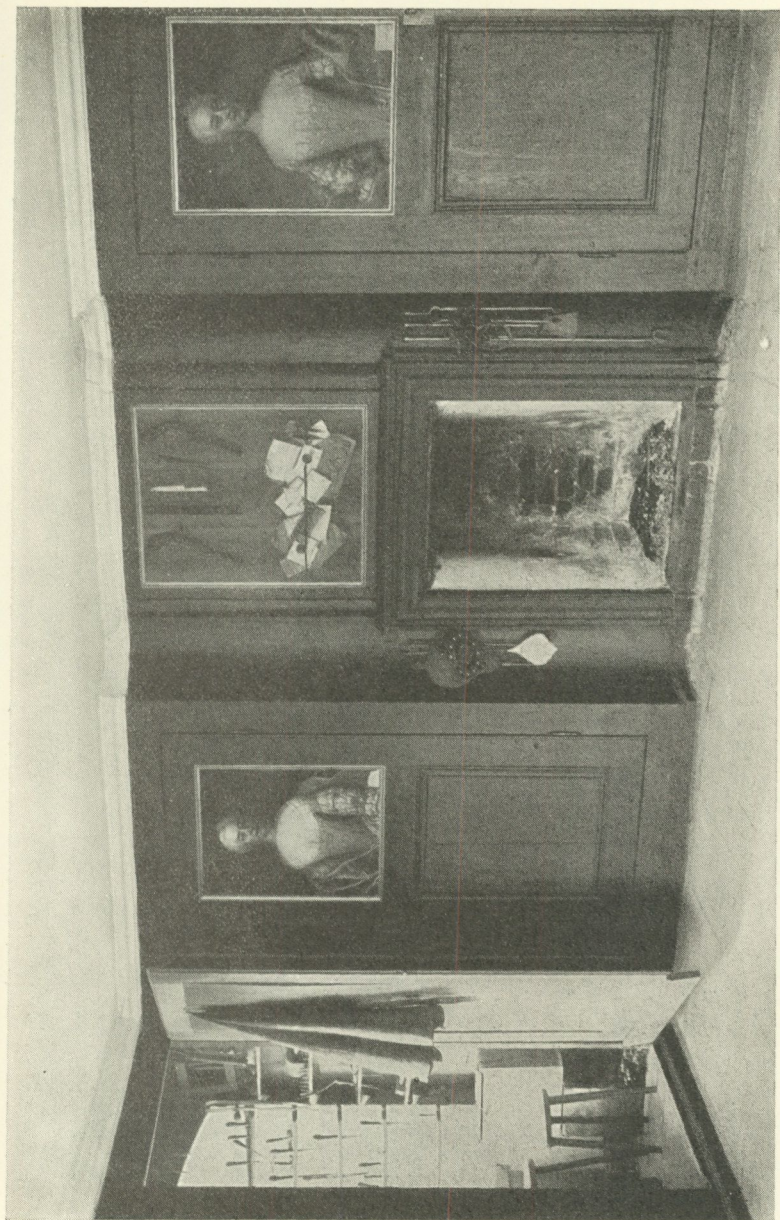

Bild 18. Rustkammaren i entresolvåningen, numera nedtagen. Tillhör Livrustkammaren, Stockholm. Foto 1913.

Snickaren Holst hade fullbordat panelningen i översta salen och gjort ramar till de blå tapeterna. När han gjort färdig panelningen i lilla förmaket skulle han få avsked. Snickaren Rode hade panelat sängkammaren och lagt golv i lilla hörnkammaren åt gården, som också panelats. Därmed fick han avsked.

Snickaren Appelman hade gjort taffelverket till golven — eller på modern svenska parkettgolven — i båda förmaken, vänstra sängkammaren och kabinettet i nedre våningen samt panelat den lilla kammaren över kabinettet i övre våningen. Nu arbetade han på porten åt trädgården, och sedan skulle han göra parkettgolvet i excellensens sängkammare. Denne snickare var en »brav arbetare», som Memsen tänkte behålla, trots att han var litet dyr.

Gårdssnickaren hade dels hjälpt målaren med tapeternas uppsättande och dels arbetat med golv och panelning i gröna kammaren. Slutligen talar Memsen om de tre murgesällernas arbete »på åtskillige ställen såväl inom som utomhus för vidlyftigt att specificera», och om stenhuggaren, som gjort stenfriser runt trägolven i åtskilliga rum och dessutom lagt stengolv i nedersta valven. Arbetet gick raskt framåt, och det var Memsens förhoppning, att allt mur- och snickeriarbete i övre våningen skulle vara färdigt innan han reste därifrån på hösten. Men den ena målaren hade säkerligen arbete där hela vintern.

Trots att tydligen ganska mycket återstod, innan huset var fullt färdigt, är detta brev från hösten 1738 det sista, som rör Gäddeholmsbygget i den stora korrespondensen mellan Memsen och Ture Gabriel Bielke. I all sin utförlighet lämnar den oss naturligtvis icke upplysningar om allt, och många gånger är det svårt att avgöra, vad alla detaljer egentligen röra sig om. Egenomligt nog tyckas två av de mest intressanta rummen på det gamla Gäddeholm, rustkammaren och porslinsköket, icke ha inretts under de perioder breven omfatta. Det utrymme i entre-solen, där rustkammaren senare låg, benämnes av Memsen kam-martjänarnas rum, och något porslinskök omtalas över huvud taget ej. Kanske inreddes rustkammaren under den tid mellan 1735 och 1738, då brev saknas. Därpå tyder måhända spisöver-

styckets datering. Det är en »quod libet», som signerats av Carl Hofwerberg 1737. Porslinsköket i bottenvåningen med sin dekorativa kinesiserande målning i porslinsfärgerna blått och vitt är sannolikt av senare ursprung, bild 17. År 1746 kvitterade nämligen målaren J. E. Mandelberg 30 daler som betalning för att han lackerat en spegelram och en »dambkvast» i blått och vitt, och dessa ännu bevarade inventarier tillhöra porslinskökets utrustning. Tyvärr är porslinskökets rika och enastående uppsättning av fajans och porslin av kinesiskt, holländskt, franskt och svenskt ursprung skingrad och nu återstå endast tomma hyllor och konsoler. Rustkammarens inredning och inventarier äro förvärvade av Livrustkammaren, och därmed bör denna i sin art enastående miljö i sin helhet vara räddad, bild 18.

Bild 19. Dyden. Allegoriskt väggfält i stora salen, målat av Guillaume Taraval. Dess pendang, Tapperheten, som sitter på andra sidan om spisen och Gustav Vasas porträtt, synes längst till vänster å bild 7. Foto 1934.

Det är icke mycket i Gäddeholms inre, som vittnar om att byggnaden inreddes samtidigt med Stockholms slott och att såväl arkitekten som åtskilliga av hantverkarna voro hämtade från slottsbygget. Kanske var Ture Gabriel Bielke en konservativ herre, som inte gillade den nya franska stilens rörliga elegans. Därpå kan ju det faktum tyda, att stuckatören Lübeck inte fick göra något »sirligare» arbete, utan att allt skulle vara »rätt och slätt». Därpå tyder också den ovan omtalade, från Dresden importerade tapetsviten. Den visar en illusionistiskt målad barockarkitektur med heroiska inslag, som man snarast skulle vilja datera till 1600-talets slut. Även de av Klein, Forchert och andra målade tapeterna tillhöra stilistiskt sett barocken. Röda kammarens smala tapetväder och övre våningens kineserier äro tyskt tungfotade varianter på den sena fas av Louis XIV, som vi bruka ge Jean Berains namn. Den blå kammarens stelbenta trädgårdsscener ha visserligen haft en färgrik omramning av rokokokaraktär. Men den är redan från början övermålad och ersatt av ett rakt och rätvinkligt ramverk. Även den av Hårleman ritade salen med sina stora, mörka kungaporträtt är så högtidlig och allvarlig som ett rum bör vara, när det ägnas vårt heroiska förflutna. Gustav Vasas strama bild flankeras emellertid av två väggfält, som symbolisera vår storhetstids mest uppburna egenskaper, dygden och tapperheten. Och dessa båda allegorier skimra i smältande färger och röra sig i en elegant och lekfull rytm, som helt hör rokokon till. Trots att de ur innehållsynpunkt äro synnerligen väl placerade, verka de här som främlingar. De äro målade av den till slottsbygget inkallade franske målaren Guillaume Taraval. Ett mera slående exempel på, att det var de på 1730-talet inkallade franska konstnärerna, som i vårt land introducerade rokokon, är svårt att finna.

SAMHÄLLSSYN PÅ ENGELBREKTS- TIDEN

EN SKRIVARES BILDKOMMENTARER TILL
LANDSLAGEN

av Ernst Klein

Vid en hastig genomgång av den s. k. »Gamla Kalmarhandskriften», nu i K. Bibliotekets ägo, av Magnus Erikssons landslag, som är skriven i östra Sverge eller Egentliga Finland under 1400-talets förra hälft, fann jag för några år sedan, att de märkliga illuminationerna i flera fall hade ett direkt samband med ett på samma sida, ofta omedelbart intill bilden stående lagställe. Stundom utgör bilden direkt en illustration till lagtexten, såsom t. ex. Byggingab. XVII, 6 »nu hugger man eek ællæ bok þet sum bærande træ ær», bild 1. Eklöven äro mycket tydligt utritade. Viktiga upplysningar i detalj kunna dessa direkta illustrationer ej sällan ge, såsom t. ex. den till Byggingab. XIII, 4, som handlar om att bärga hö och korn, där vi se hölasset dragas hem på släde, tvivelsutan från någon avlägsen slättermark, troligen på vintern från någon myrhässja eller ängslada, bild 2. En publicering av dessa tydliga bilder jämte de upplysningar, texten ger om deras speciella innebörd, vore rätt givande. Jag har också tänkt att på annat håll åstadkomma en dylik.

Emellertid finnes också en hel rad av bilder i handskriften, som ha ett mindre klart — understundom till att börja med fullkomligt dunkelt — samband med texten. Medeltiden är ju van vid ett rikt utbildat ikonografiskt språk. Men dettas symboler hänföra sig dock i regel till vissa bibelställen och vissa av den katolska kyrkans lärosatser, sammanställda till ett väldigt system av »typer» och »prototyper», där varje gestalt och situation har sin givna innebörd — ett slags chifferspråk. Om också icke

fullt entydigt, lämnar det dock endast rum för ett begränsat antal tolkningar. Överfört av en enskild skrivare på en landslagstext blir det ikonografiska tillvägagångssättet något helt annat. Antingen äro bilderna rent illustrativa, eller måste de, om de skola tolkas symboliskt, hänföra sig till idékretsar, som ligga i första planet hos alla, som tecknaren vill bli förstådd av — i detta fall sina yrkesbröder inom de skriv- och läskunniges, klerkers och lagkarlars trånga krets. Några exempel i Kyrkobalken skola visa, hur vår illuminator därvid ofta gått till väga. I sjunde kapitlet, § 4, står om prästtiodet »penning fore griis, gaas» etc. I början av detta kapitel, bild 3, se vi en räv med en gås på ryggen. Längre ned, i kap. XVI, § 3, finna vi räven iklädd prästerlig dräkt predikande för gässen, bild 4. Stället handlar om oskärande av kyrka och kyrkogård. Räven är präst — nu förstå vi också vad räven betyder, när han bär bort gåsen-tiodet. Och än mer: samma balk, kap. V, § 1, avhandlar prästval och det fall, att »nu kan ei sokn um præst sæmia». Prästen är här räven på kalas hos tranan, som serverar maten i en hög och trång kärna, bild 5. Han kommer inte åt det eftertrådda gället. Men prästen-räven tar hämnd i kap. VI, där man ser tranan snopet hänga näbb över den utspillda soppan som räven slickar i sig, bild 6. Medeltidens finkänslighet är inte överdriven ens gent emot det heliga. Bilden syftar på »then bondhe som ey wil clvckhare reth göra». För honom äger prästen att »redskap uppe halda», d. v. s. innehålla nådemedlen. Allt bygger på liknelsen prästen-räven. Tre olika rävsagomotiv, välkända för alla, ha alltså brukats av illustratören för att på ett humoristiskt och grovkornigt sätt belysa prästens roll i fyra lagställen.

I Konungabalken kap. XXV finns en miniatyr, bild 7, som är omsorgsfullt utrvättad — delvis. Men tillräckligt är kvar för att man skall se, vad den betyder. Till vänster om initialen omfamnar en man en kvinna med upplöst hår. En sådan frisyr betyder på medeltiden djupaste negligé. På andra sidan initialen (där vanligtvis huvuden av helt annan storleksordning än den illustrerande bilden, och utan samband med denna, förekomma), sitter en man som demonstrativt tittar (och pekar) bort från

Bild 1. Bonde fäller »bärande träd».

Bild 2. Hö köres hem på släde.

den amorösa scenen. I kapitlet intill läsa vi: »Huar som giuær malsægandha ræt fran sik havi forgiuit sin ræt wiþær þæn saka —» (Den som giver ifrån sig målsägandes rätt, han har uppgivit sin rätt i avseende på denna sak). Det tycks vara den godvillige hanrejen, ett i tidens anekdoter högt älskat motiv, som får illustrera det ifrågavarande fallet.

Stundom är det litterära allusioner ur den rena konstdikten, som ligga till grund för illustrationerna. Troligen är detta fallet många gånger, där vi nu icke kunna tyda sammanhanget. I ett fall, bild 8, vågar jag föreslå en lösning av en sådan gåta — med all reservation för misstag. Bilden föreställer en riddare på ett rovdjur, som nog kan föreställa ett lejon. Det är Ivan Lejonriddaren! Lagstället närmast intill är Giftobalken XVIII, som innehåller bestämmelser om arvsföljd, då flera kullar finnas inom äktenskapet. Ivan Lejonriddaren sliter, enligt den medeltida romanen, en krånglig arvstvist mellan tvenne systrar. Han kan sålunda passa som ett profant skyddshelgon i arvssaker.

Men även den kyrkliga ikonografien står inte utanför lagskri- varens ämnessfär, ehuru han gör ett ganska fritt bruk av den. Enhörningen är ett mycket ofta förekommande djur i den kyrkliga bildkonsten. Vanligen hör denna vilda best, som blott låter sig tämjas av en ren jungfru, samman med Kristus- och Maria- kulten. Men här se vi honom, bild 9, ridas av en bonde, (varför det är en bonde, skall sedan förklaras) vid Jordabalken XXVII, som handlar om landbos (arrendators, torpare) rätt gent emot jordägaren. Nu finns ännu i den gamla svenska bibelöversättningen ett ställe, Job kap. 39, där ett hebreiskt ord, reëm, numera översatt som »vildoxen», återges med »enhörningen». »Menar tu, at enhörningen skal tiena tigh och blifwa widh tina krubbo¹.» Jordägaren rider sin landbo hårt. Men lagen på- minner honom om, att hans makt har gränser, och innanför

¹ Versio vulgata, den katolska kyrkans officiella översättning, hade på detta ställe icke unicornu utan rhinoceros, som ju egentligen betyder nos- hörning. Men medeltidens zoologiska begrepp voro rätt obestämda, och i fråga om enhörning och noshörning kunde nog mycket väl en förväxling äga rum, hälst till enhörningens fördel. Ty av de två var han då den ojämförligt bäst kända, fast han sedan råkat bli bara en saga.

Bild 3. Församlingen skall ge tionde av gås — räven är prästen.

Bild 4. Kyrkans oskärande. Räven i predikstolen.

Bild 5. Prästen får inte gället —

dessa gränser är landbon otämjbar och styvnackad som enhörningen, som icke tjänar någon människa.

Beläggen för detta växlande och sinnrika sätt att illustrera landslagen skulle kunna mångdubblas. Många av dem äro mycket grovkorniga men ha icke, såsom den ovan omtalade bilden av ett äktenskapsbrott, censurerats av en senare tid. Ty de voro endast grova, men stötte icke de sedliga begreppen, innan »anständigheten kom och sederna försvunno». Grovheten består inte blott i situationen, utan förstärkes här och var av ett kraftord, på vanligt medeltida sätt anbragt på ett språkband bredvid den, som tänkes uttala det. Där står t. ex.: »Kys migh j röffuen Matz medh klöffuen».

Vi ha nu lärt känna de medel, av vilka vår lagillustratör begagnar sig för att fullgöra sitt uppdrag. Alla ämnessfärer, från den

Bild 6. — och församlingen får inte nådemedlen.

realistiskt uppfattade verkligheten, till folksagan och skämtsagan, riddareromanen och bibeln, dragas in för att mer eller mindre direkt åstadkomma den önskade associationen. Stundom tages ordet till hjälp, när den tecknade situationen är för mångtydig — eller så tydlig, att den fullaste uppriktighet endast kan förstärka intrycket.

Från de nu givna förutsättningarna skola vi granska en av illuminationerna, vilken, om jag tolkar den rätt, är av ett icke ringa intresse för vår förståelse av den folkstämning som rådde under Engelbrektstiden inom det centralsvenska området (dit även det Egentliga Finland på denna tid måste räknas).

Intill Byggningsbalken XVIII, som handlar om straff för brännande av bärande skog, ek eller bok, se vi, bild 11, en böjd man, på vars rygg en annan, beväpnad med ett gissel, rider.

Men på ryttaren rider en tredje (tyvärr något beskuren) person med ett lyftat huggvapen.

Den understa figuren, som bär de två övre, håller i högra handen ett språkband som säger: »fain I skam swa tungha».

Man anar strax att denna uppställning symboliserar en social situation. Det är representanter för tre stånd eller samhällsgrupper som avbildas så att deras inbördes situation klart framträder. Den översta har makten över de två andra med vapenrätt. Den mellersta har intet annat att göra än att gissla den understa, och denna kan, så länge han böjer sig under gisslet, endast fortsätta att bära bördan av de två, som rida honom. Men han kan ändå något mera: han kan förbanna och önska vedergällning för sitt lidande.

»Mån I få en skam lika tung som den börda jag bär», så måste väl språkbandets korta suck tydas.

Genom att studera de tre figurerna närmare kunna vi måhända finna, vilka de skola föreställa.

Den understa är lättast att känna igen. Hans filthatt med det baktill och på sidorna uppvikta, framtill långt nedhängande brättet liksom den tämligen långa och vida kjorteln äro i hela handskriften bondens attribut. Vi se dem redan på några av de i denna uppsats avbildade scenerna, där det icke kan vara tvivel om, vad för klass den agerande personen tillhör (bilderna 1, 2, 9), och typen är, som sagt, genomgående.

Vem den översta mannen är, kan icke med samma bestämdhet sägas. Framställningen, framför allt den i midjan ytterst trånga och nedtill korta kjorteln, påminner om lejonriddaren (bild 8) liksom om en annan ridande, med stora sporrar försedd man som förekommer i manuskriptet och en drakdödare till fots (S:t Mikael?). I alla dessa situationer (de enda, där typen förekommer i manuskriptet) är det tydligen fråga om riddare eller riddares likar. Närmare torde vi icke komma genom studiet av vår mästares allmänna uttryckssätt. Och detta tycks vara så pass individuellt, att det icke lönar sig att draga in paralleller från andra samtida målare för att söka komma till en precisare bestämning.

Bild 7. »Den godvillige hanrejen».

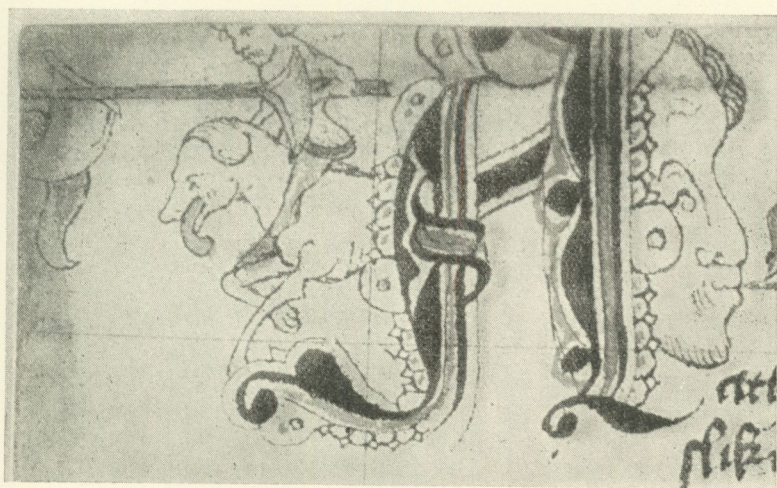

Bild 8. Herr Ivan Lejonriddaren.

Den mellersta figuren, en skäggig man, bär ingenting annat betecknande än en rund mössa, vars uppvikta brätte mitt på sidan har en nästan cirkelformig urknipning i kanten. Det är tydligen en modeform, avsedd att vara elegant. Den återfinna vi här och var i lagen. Vi ha redan sett den på en figur, som vi nödgas tolka som äktenskapsbrytare (bild 7). Vi finna den därnäst på en »skälvrängare», d. v. s. en man som flyttar en annans rå och rör. De ha ännu i dag mycket dåligt anseende, så dåligt att de anses spöka efter sin död. En tjuv med en säck på ryggen bär samma huvudbonad. Vidare förekommer denna mössa på en man eller gosse som skjuter en stork — ett fult och onyttigt företag — och en som gillar upp ett »självs-kott» och därmed blir vållande till annans död. Även en tredje bågskytt har den fatala mössan. Till sist förekommer samma hatt på en svärdsvängande man, som rider på ett sagodjur med inskriften »Pantheer» — allusionen tills vidare obestämd.

Vi se att det är ett ganska dåligt sällskap med äktenskapsbrytare, skälvrängare, tjuvar, dråpare och okynniga skyttar som den egendomliga huvudbonaden bringar vår mellanman. Det är inte de grövsta brottslingarna, men otvivelaktigt några av de otrevligaste som äro med i gruppen — det är något av den gamla kategorien »niding» i den. Vem är han? Vi kunna endast gissa. Jag gissar: fogden, indrivaren med gisslet, själv tjänare åt riddaren men kaxe över den meniga allmogen. Vi skola därvid icke tänka på de stora kungliga fogdarna och slottshövitsmännen, som väl snarast hört till den högsta kategorien i denna sorgliga treenighet, utan snarast på underfogdar och andra den högsta samhällsmaktens exekutorer, med vilka allmänheten hade direkt beröring. Dessa ha tydligen hos manuskriptets illustratör — och troligen hos en stor del av det svenska folket på Engelbrekts tiden — fått ett anseende av den art som den skamliga mössan betecknar.

Själva bruket av en mössa av särskild form som skamtecken är ju icke okänt för medeltiden. Mest kända torde jude- och kättarmössorna vara. Här skulle vi träffa på en tredje sort: nidingsmössan, som väl ej i verkligheten burits som sådan, men

Bild 9. Enhörningen.

som av en eller annan orsak av vår konstnär, kanske också av hans samtida, ansetts betecknande för vissa dåliga karaktärer.

Att bilden sålunda föreställer allmogen, förtryckt av fogdar under den höga adelns på vapenmakt stödda tyranni torde vara säkert. Det är icke fråga om svenskt mot danskt, icke heller om folket mot konungamakten. Det är snarare just fråga om, vad Karl Knutsson 1435 omvittnar i ett brev till de övriga svenska rådsherrarna: »allmogen som haffuer ett stort haatt til alt mins herra råd h —».

Men det är att märka, att detta hat uttryckes i en laghandskrift, inte i en politisk pamflett. Vem som än beställt och ägt detta exemplar av Magnus Erikssons landslag, han måste i varje fall ha varit öppen för illuminatorns synpunkter på samhällsfrågorna, som komma till uttryck i många av bilderna, om också ingenstädes

så tydligt som här. Och tecknaren själv? Var han inte snarast en klerk och sålunda åtminstone i någon mån »fräls och fri» — icke direkt att inordna i allmogens krets, lika litet som beställaren, en lagman eller annan högt uppsatt person. Vittnar inte detta starkt om, att allmogens »stora hat» på många håll även utanför böndernas och lagmännens krets kändes som något berättigat, och att de andliga och världsliga herrarnas ställningstagande på Engelbrekts sida åtminstone i vissa fall varit fullt uppriktigt. Kan man läsa ut något sådant ur vår bild, vinner den ett ökat intresse såsom ett av de fåtaliga vittnesbörden om opinionen i Sverige under Engelbrektstiden.

Två saker vore ytterligare av intresse att utreda i detta sammanhang. Den ena är: varifrån har tecknaren fått idén att framställa samhället i denna form av ridande och ridna? Den andra frågan är: vilket lagställe har framkallat denna association hos honom?

Vad ridandet såsom socialt förhållande beträffar, är det ingalunda någon främmande idé. Att vara »riden» av någon är att helt vara underkastad en annans vilja. En vanlig legend på medeltiden, som även går igen i en av vårt manuskripts bilder, visar den vise Aristoteles som på gamla dagar blir så narraktig, att han låter en kvinna behärska sig, d. v. s. rida på sin rygg. En annan av bilderna i handskriften påminner om den helige Kristoffer, den starke jätten, kuvad av Jesusbarnet, som okänt låter sig bäras på hans rygg och tynger ned honom med sin börda av all mänsklig nöd.

Bonden som samhällets grund återfinna vi i dalmålningarnas trohjärtade språk. »Konungen säger: Jag styrer eder alla. Biskopen säger: Jag lärer eder alla. Bonden säger: Jag föder eder alla.» Här äro några av kompositionens element. Men deras sammansättning, bister och fylld av en rättmätig vrede, synes vara vår okände lagskrivares.

Lagstället, med dess stränga, men icke excessiva bötesbestämmelser för anstiftande av skogseld varvid »bärande träd», ek eller bok, bli förstörda, synes i och för sig icke i första hand vara av den betydelse, att det kan utlösa en social olustkänsla. Men det

Bild 10. »Mån I få en skam lika tung som den börda jag bär».

är en särskild sak med eken och boken. Vi veta det från Vasatiden. Ett av de första kungliga brev som finnas bevarade från Gustav I:s kansli gäller förbud mot fällande av dessa träd i Småland, ävensom dödandet av högvilt, hjort och rådjur. På Öland straffas något senare fällandet av ek, tredje resan, med hemmanets förlust. Regalet över bärande träd liksom över högdjur har här nått sin höjdpunkt. Hur långt denna för svensk rätt främmande tanke hunnit på Engelbrekts tid vet man ej. Så mycket är dock känt, att i den s. k. Växiö stadga, i början av 1400-talet, upptas ett förbud att fälla ek och bok »för lön eller penningar at sælia til afsalu», varvid intet säges om vem som äger jorden, där träden växa, men däremot den skyldige hotas med »vår nådigste Herres högsta bot». Och även där monopolistiska tendenser i avseende på de ädla träden (vilka redan i landskapslagarna skyddas i by- eller häradsallmännings intresse) icke utnyttjats av konungen, kunna de mycket väl ha tillämpats av mäktiga jordägare i de områden, där godscomplex bildat sig, och av kungliga ämbetsmän i alla bygder. Ty ek- och bokskogen är den senmedeltida societetens stora lekplats. Den föder dess vildsvin, hjortar och rådjur och bjuder i sina svala och dock öppna valv en oöverträfflig terräng för de beridna jaktsällskap, som draga fram under jakthornens klang och glam av livsglada röster.

Men bonden, som fått böta full mansbot för tio ekar, som han fällt eller bränt i sin egen skog, ser surt efter de förbiridande och viskar:

»Fain I skam swa tungha.»

STICKADE TRÖJOR FRÅN 1600- OCH 1700-TALEN

av Gunnel Hazelius-Berg

Endast ett litet fåtal stickade tröjor finnas bevarade från äldre tid och lika sparsamma äro de litterära uppgifterna till dräktdetaljens historia. De kronologiska hållpunkterna för dräktplaggens utveckling brukar man i allmänhet kunna erhålla från det ståndsmässiga modets egen historia. Men understundom måste man tillgripa också andra källor. Det kan rent av hända att man måste gå ända till de breda lagrens dräktskick för att där söka kunskap om äldre och nu försvunna skeden i de högre ståndens kostymhistoria. Så är nu fallet med den stickade tröjans historia i vårt land, till vilken här några bidrag skola framläggas.

I Nordiska museet finnes sedan länge företrädd en liten grupp kvinnotröjor från Halland, helt särpräglade och med alldeles tydliga ålderdomliga drag. Dessa tröjor äro mycket skickligt utförda och lämna otvetydiga bevis på en långt driven färdighet. Av tröjorna uppgivas fem stycken härstamma från Årstads härad och en från Halmstads. Fyra äro stickade i ylle och två av lingarn, men samtliga äro på ett undantag när enfärgade.

Det rikaste mönstret återfinnes på en tröja av rött ullgarn, bild 1. Den är hårt stickad av högertvinnat tvåtrådigt garn och har mönstret utfört med aviga maskor mot en botten av räta maskor. Stickningen har börjat nedifrån och man har först stickat bak- och framstycke var för sig men efter c:a 6 centimeter sammanfört de båda delarna och fortsatt med rundstickning. Sådana små sidosprund återfinnas för övrigt på alla de nu behandlade tröjorna, men de äro stundom ännu mindre

än i detta fall. Hela tröjans vidd är nedtill cirka 115 centimeter men i midjan endast 75 centimeter. Från midjan till ärmhålet är tröjan rak och vid ärmhålet har fram- och bakstycke åter skilts och stickats var för sig upp till axelsömmen. Med stor teknisk kunnighet har denna »axelsöm» åstadkommits på så vis att man har virkat ihop en maska från fram- och en från bakstycket, varvid en kedjerand bildats mot framstycket. Också denna metod har i olika variationer använts på de andra tröjorna. På en av de vita tröjorna har man emellertid inte använt någon extra tråd för hopvirkningen utan själva maskorna ha utgjort materialet. En maska från bakstycket har härvid dragits över en maska från framstycket, denna över nästa maska från bakstycket etc., varigenom en kedja bildats, i vilken varje länk binder den föregående.

På den nämnda röda tröjan, bild 1, har halsringningen ursprungligen varit fyrsidig med ett sprund mitt fram. I kanterna ha löpt smala bårder. I senare tid har tröjan klippts upp ända från halssprundet till nederkanten, varvid man skott den kraftiga invikningen liksom även halsringningen med vitt linne. Den ursprungliga formen låter sig emellertid vid närmare undersökning utan svårighet konstateras. — Tröjans ärmar äro helt rundstickade med början vid handleden och ha sytts fast vid själva tröjan. Om stickningens mönster ger bild 2 en föreställning; de åttauddiga stjärnorna skiljas åt av ett fint rutsystem. Samma stjärnor återfinnas på de flesta av tröjorna, men ofta i förgrovade och förenklade former. Ibland har rutsystemet bortfallit, men stjärnorna äro ändå strödda över botten som om gränslinjerna funnes kvar.

En av de sex tröjorna måste här med några ord särskilt omnämnas, då den i fråga om stickningens mönster markant skiljer sig från de övriga, bild 3. Den är stickad med rött och grönt högertvinnat tvåtrådigt ullgarn. Endast rät stickning har kommit till användning. Mot den gröna botten framträder mönstret i rött med lysande små blomkvistar i täta rader. Det är 1600-talets en smula stela nejlika som har strötts ut över hela klädesplagget. I bården vid nederkanten finnas några fristående mönster-

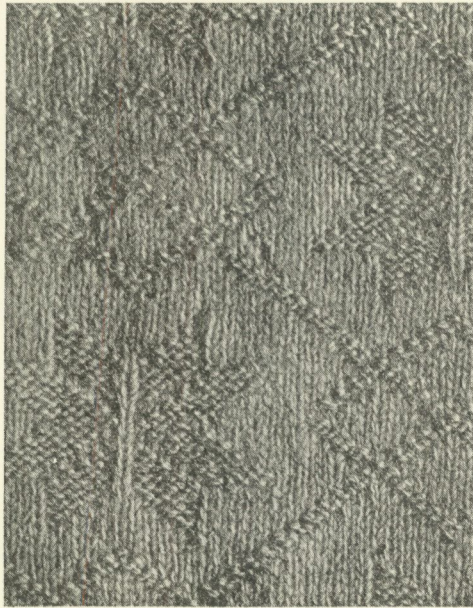

Bild 1—2. Kvinnotröja
från Årstads härad, Hal-
land. Nordiska museet
134,914.

motiv och vid axlarna har man använt en kraftigt tandad röd bård som skarpt markerat axellinjen. Tyvärr befinner sig plagget i ett så dåligt skick att man ej kan sluta sig till ärmarnas avslutning vid handleden. Den groft gjorda skoningen av vitt linne kring halsen har dolt urringningens form, som varit fyrsidig som på de andra tröjorna; avslutningen framtill är nu omöjlig att fastställa.

Tre av de nu omnämnda tröjorna ha kommit i museets ägo som gåva av herr Knut Nilsson; med all säkerhet härstamma de från givarens faders, den bekante halländske folklivsmålaren Severin Nilssons samlingar. Dessa tröjor sakna alla säkra härkomststoppgifter. Två av de andra tröjorna äro förvärvade redan i mars 1873 genom Artur Hazelius nitiska ombud fru Emelie Grundberg i Abild. Den ena av dessa är inköpt i Skrea socken, om den andra, som härstammar från Abild, finnes den värdefulla uppgiften att den omkring år 1754 stickats av en Pernilla Christiansdotter, en notis, vars riktighet man icke har någon anledning att betvivla. Den sjätte tröjan slutligen härstammar från Harplinge socken.

Man kan göra den iakttagelsen att de vita tröjorna, vilka av mönstret att döma äro yngre än de andra, förete vissa särdrag. Så äro de längre i midjan, d. v. s. mera koftliknande. Samtidigt ha ärmarna vidgats upptill, helt säkert för att göra plagget mera bekvämt för bäraren. Det är då av intresse att konstatera att den daterade tröjan från 1754 just tillhör denna grupp.

Om dessa tröjors användning bland bönderna i senare tid meddelar fru Grundberg, att den kvinnliga högtidsdräkten bestod av särk, livstykke, grönblommig satinskjol, vit bomullströja, gul silkesduk att ha ovanpå livstykke eller tröja, sitsförkläde, begåvningshandskar, vit silkeshätta och mösslin. Enligt samma meddelare ingick i annandagsdräkten blåblommig satinskjol, randigt livstykke, stickad ylletröja, bomullsförkläde, hätta med nackros, mösslin och vantar med röda stygn. Från en något äldre tid talar Pehr Osbeck från Hasslövs socken om, hurusom »röda kjortlar och blå tröjor är Högtidsdrägt» och röda bindtröjor och svarta vadmalströjor kyrkkläder (Utkast til

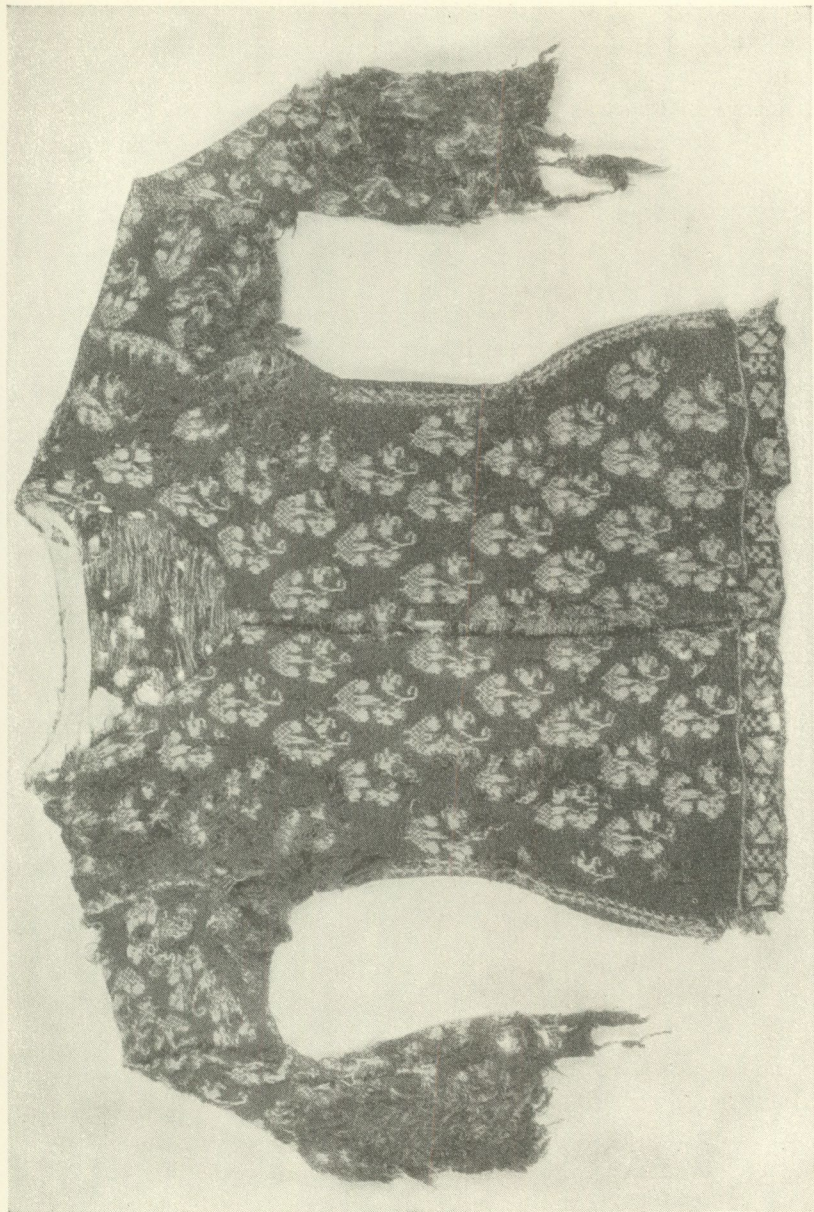

Bild 3. Kvinnotröja, stickad av rött och grönt ylle. Årstads härad, Halland. Nordiska museet 134,916.

beskrifning öfver Laholms prosteri, sid. 76 och följ.). Av halländska bouppteckningar från 1700-talets förra hälft och framåt i tiden framgår, att stickade tröjor av rött, blått och grönt ylle funnits i kvinnodräkten.

Åtskilligt tyder på att stickningen i Halland har gamla anor. De litterära uppgifter vi ha tillgång till beröra likväl huvudsakligen strumpstickningen. Då akademiadjunkten Anders Gustaf Barchaeus år 1773 företog sin givande forskningsresa genom Halland, skildrar han också vid ett tillfälle »den högt drefna strumpe-bindningen», om vars uppkomst han konsulterat Pehr Osbeck: »På Wallens Säteri i Woxtorps Sockn, som är annex till Hasslöf; nu tillhörigt H. H. Burenschöldar; gifves årl. ut ull till bönderna under Gården, att däraf binda strumpor, hvilket i långlig tid så varit brukat på den gården, då vid andra herregårdar lin och blån till spinnande utgifves. Under danska Regeringen och i drottning Christinas tid vid pass, var Landshöfdingen i Christianstad, Durell, ägare till gården: han hade en Hålländsk Fru vid namn Magna Brita Cracau, som haft mycket genie, och man tror det hon infördt denna konsten och sedan till Wallen, hvarifrån den sedermera blifvit utspridd, och är nu så allmän, att sjelfva hemmansbrukaren om vinterqvällarna ofta finnes vid strumpan» (Underrättelser angående Landthushållningen i Halland, sid. 103). Liknande uppgifter lämnar också Osbeck i sin ovan nämnda beskrifning. Hans där anförda kvalitetsomdöme synes emellertid visa, att stickningskonsten under 1700-talets andra hälft ganska avsevärt vansläktats från den verkliga handaskicklighet som kännetecknar de stickade tröjorna: »Strumporne stickas mycket löst af groft garn, kanske åfta mer vårdzlöst än det märkes efter valkningen. Uti en ovalkad strumpa har jag fyllt öfver 7 kappar råg» (anfört arbete, sid. 93 och följ.).

Enligt Anrep var Brigitta von Crakow född 1620 i Horn i Holland och dotter till holländske sekreteraren och residenten i Köpenhamn Carl von Crakow. Hon gifte sig i Köpenhamn 1647 med Magnus Nilsson Durelius, som året därpå blev adlad Durell. 1654 blev mannen utnämnd till landsdomare i Halland, 1669 till landshövding i Kristanstad och Blekinge. Paret bebodde dels

Bild 4—5. Tröja av rött silke med silverbroderier. Göteborgs museum.

Bild 6. Tröja av silke.
Kunstindustrimuseet,
Oslo.

Wallen och dels egendomen Källeryd i Småland, där Brita dog 1686. Tyvärr har det ej varit möjligt att återfinna de båda Durellska bouppteckningarna, vilka kanske kunde lämna oss någon upplysning om de båda makarnas egen garderob.

Traditionen om Brigitta von Crakows införande av stickkonsten i Halland är emellertid icke bestyrkt av några andra fakta än Osbecks meddelande. Själv har han i en variant av sitt manuskript till Laholmsbeskrivningen antytt också ett annat ursprung för denna handaslöjd, nämligen »ifrån kyrkoherdehuset, då kyrkoherden haft sin gård i Wåxtorps by», och han tillägger, att »strumpestickningen har här i orten åtminstone varit i flor öfver 100 år» (anfört arbete, sid. 362 och följ.). I detta sammanhang spelar det emellertid en mindre roll, om det var från Wallens herrgård eller från kyrkoherdebostället som stickningen infördes i

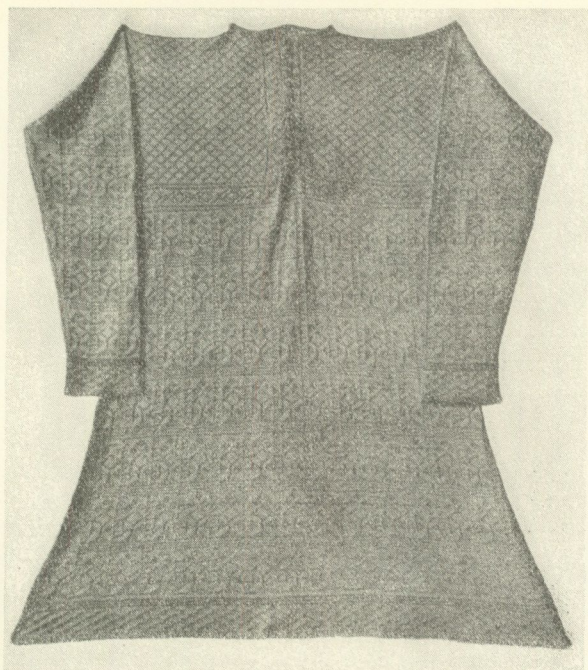

Bild 7. Karl I:s
tröja. London
Museum.

bygden. Märkligt är emellertid hur noggrant även själva plaggen och deras snitt kopiera modedräkten och på så vis upplysa om stickningskonstens naturliga hemortsrätt bland de högre stånden.

Också i ädlare material finnes en svensk tröja av detta slag bevarad till våra dagar. Göteborgs museum äger nämligen i sina samlingar en silkeströja, vars mönster kommer nära sina lantliga efterföljare, bild 4. Framstycket är här liksom ryggstycket stickat för sig och även ärmen har stickats i ett rakt stycke. Alla sömmar äro sydda med lingarn och ha ordentliga invikningar. Även här återfinnas emellertid de små sidosprunden. Mönstret, bild 5, är icke alldeles felfritt, utan uppvisar åtskilliga mindre oregelbundenheter. Tröjan har ett rikt silverbroderi runt halsen, på framsidan, på ärmarnas översidor och runt handlederna. Tröjan är helt fodrad med små iträdda och hopbundna silkes-

ändrar av otvinnat silke; broderiet är utfört över denna fodring. Enligt vad överintendenten friherre Rudolf Cederström haft vänligheten meddela mig hör den teknik, med vilken detta silvertrådsbroderi blivit utfört, hemma i Sydeuropa, snarast Italien.

Från Norge känner jag icke mindre än fem hithörande tröjor, vilka stå de halländska ännu närmare än den som ingår i Göteborgs museums samlingar.¹ De äro samtliga av den typ, som bild 6 utvisar; det avbildade exemplaret är utfört av mörkrött silke med åttauddiga stjärnor inpassade i ett rutsystem. Tröjan är delvis betäckt av ett broderi i guld och silvertråd med paljetter, placerat som på Göteborgströjan men med framstyckets garnering grupperad kring halssprundet. Av de övriga tröjorna äro ytterligare två röda, båda i privat ägo, medan två som tillhöra Kunstindustrimuseet i Oslo och Bergens museum äro blåa, den förra med figurer i reliefbroderi. Dekoreringen på dessa tröjor har en placering som för i tankarna 1600-talets broderade skjortor.

Utanför Norden finnas tröjor av detta slag bevarade även i England; här gäller det emellertid alldeles tydligt manliga plagg, samtliga försedda med knäppning framtill. Bland dem är ett plagg med dokumentariskt säkerställd datering, nämligen den i London Museum bevarade tröja som Karl I bar, då han halshöggs den 30 januari 1649, bild 7. En samtida skildrare skriver härom: »The Bishop (Juxon) put on his (the King's) nightcap and unclothed him to his sky-coloured satten waistcoat» (Costume, Catalogue nr 5, sid. 133 o. följ.). »Satten» (av satin) anses vara en missuppfattning, då andra säkra uppgifter knyta traditionen till den bevarade blåa stickade tröjan. I detta sammanhang får man också klart besked om hur detta plagg burits. Studerar man t. ex. ett samtida stick över avrättningen (avbildat i anförd katalog) ser man, hur männen bära rockar och kyller med långa skört under sina stora kappor. Dessa rockar ha en längd och form som göra att de fullständigt täcka eventuellt undersittande tröja. Tröjan är alltså ett plagg som ej hör till den officiella dräkten,

¹ Förf. hade tillfälle att vid den av direktör Thor Kielland anordnade dräktparaden i Kunstindustrimuseet i Oslo hösten 1933 närmare studera några av dessa tröjor.

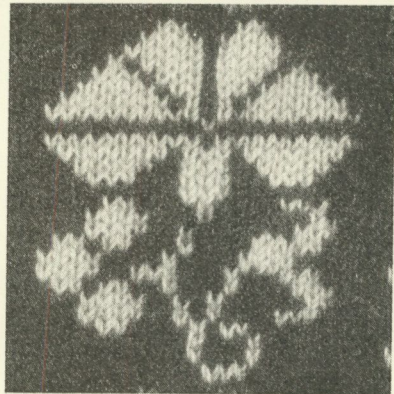
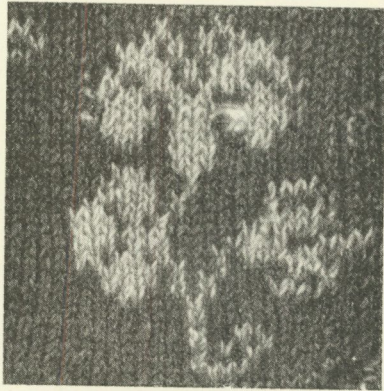

Bild 8—10. Stickade mönster.
8. Från tröja i Victoria and Albert
Museum, London. 9. Från tröjan
bild 3. 10. Från tröja, Ovanåkers
socken, Helsingland. Nordiska
museet III.498.

den har tvärt om mera karaktären av ett hemmaplagg och här ha vi att söka orsaken till att vi ej finna den avbildad i tidens mera pompösa porträttmåleri. Det är likväl möjligt att några av de broderade ärmarna som sticka ut ur de ärmlösa kyllren, kunna vara tröjor av detta slag; säkert är dock inte detta, eftersom ärmarna i tygtröjorna ha spetsgarnering eller broderi av samma utseende. I sin uppsats om Kopparmattes kläder och hans samtidas (Svenska kulturbilder, Ny följd, del I) har Sigurd Wallin visat att sådana kyllerrockar voro vanliga även i Sverige.

Utom Karl I:s tröja som har symmetriskt mönster av samma slag som på de flesta halländska tröjorna, finnas i England sådana med växtornamentala motiv. Så förvaras i Victoria and Albert Museum icke mindre än tre dylika tröjor, men de äro också bekanta från privata samlingar. De äro heller icke okända från andra europeiska länder: en med växtmotiv ingår i Bayerisches Nationalmuseums samlingar och två stycken, av vilka den ena med geometriskt och den andra med växtmönster, i Österreichisches Museum für Kunst und Industrie i Wien varjämte i Museo Stibbert i Florens finnas två tröjor med geometriskt och en med blommönster, alla i silke och metalltråd.

De dyrbara silkeströjorna ha givetvis endast kunnat ha en begränsad användning. I mera borgerliga kretsar motsvarades de helt säkert redan tidigt av tröjor i billigare material, nämligen ylle. Om en gotländsk student i Upsala på 1600-talet meddelas, att han i utrustning från hemmet erhållit: »en korg med lijnkläder, 4 klädesrockar, en röd yllen tröija, ett lifstykke af cartun, 4 par byxor och två hattar» (J. Sundblad, Upsalalif, sid. 46). Här är det tydligt att tröjan och livstycket äro menade att ersätta varandra som underplagg till rockarna. I bouppteckningar efter borgare i Stockholm förekomma, såsom några stickprovsundersökningar visat, på 1640- och 1650-talen ej sällan vita, röda och blå ylletröjor för män. En viss tvetydighet vidlåder emellertid dessa notiser, i det att en gång (1659) också talas om en mansylletröja av rött kläde med tennknappar. Även har använts benämningen »ylleskjorta» på plagg som bevisligen varit av vadmal eller kläde. Troligt är likväl att i de flesta fall med »yllenströija»

Bild 11. Engelskt damporträtt från 1600-talets förra hälft. I privat ägo.

verkligen menas stickade tröjor och vi kunna alltså av bouppteckningarna se att sådana i tidens borgerliga dräktskick spelat en ganska framträdande roll.

Dessa sistnämnda tröjor äro alltså tillbehör till den manliga dräkten och här kan man räkna med den naturliga utvecklingen från överplagg till underplagg. Tröjorna ha emellertid även varit kvinnoplagg. Man har här ett exempel på modets förmåga att skapa plagg vilka med samma styrka hävdad sin plats i båda könen garderober. Kvinnotröjan har bäst förmått bevara sin ställning som ytterplagg. Det är otänkbart att en kostbar ornering sådan som på de norska tröjorna varit ämnad att döljas av översittande plagg. I brist på illustrationsmaterial måste man här hänvisa till den stickade tröjans föregångare, de rikt broderade linnetröjorna från 1500-talets slut. Dylika linnetröjor finnas i

många exemplar bevarade i England — de finnas i två typer, som kvinno- och som mansplagg. En av dessa tröjor har burits i början av 1600-talet av Margaret, gift med Francis Laton of Rawdon, 1579—1662. Och här inträffar den lyckliga omständigheten att i detta plagg finnes samma dam porträtterad, bild 11. En rak, ärmlös och framtill helt öppen dräkt kompletterar hennes klädsel och visar med önskvärd tydlighet, hur klokt och förtänksamt tröjornas broderi har placerats för att helt komma till sin rätt. Det är tröjans samhörighet med ett dylikt överplagg som kan förklara dess fortsatta bruk tillsammans med t. ex. ett livstykke i allmogedräkten. Om tröjans placering i Hallandsdräkterna i äldre tid veta vi intet med bestämdhet, men i Skåne sättes ju tröjan sedan gammalt under livstycket. Denna skånska tröja har även samma stickmönster med åttauddiga stjärnor och rutsystem som de flesta bevarade från Halland. Men tröjorna ha här krympt ihop till ett rudiment, där skörten helt bortfallit.

De skånska tröjorna torde alltså ha ett visst sammanhang med de halländska betydligt ålderdomligare plaggen. Även på Gotland ha stickade tröjor förekommit och i Dalarna, Hälsingland och Härjedalen återfinna vi tröjor med mönster, i vilka både geometriska figurer och nejlikor ingå. Huru nära dessa nejlikor stundom följa den halländska förebilden ser man på bilderna 9 och 10. Bild 9 är från den ovannämnda halländska tröjan i grönt och rött, medan nejlikan å bild 10 är hämtad från en tröja från Ovanåkers socken i Hälsingland. Denna senare tröja är utförd i rött, grönt och svart yllegarn och är säkerligen tillverkad minst ett sekel senare än sin halländska släkting, en omständighet som visar med vilken seghet ett motiv av denna art — ursprungligen hämtat från de högre stånden — kan hålla sig kvar i den folkliga kulturen med dess konserverande natur.

STEKSPETT OCH STEKVÄNDARE

av Reinhold Odencrants

Vid de stora kalas, som förr alltid hörde till ett ordentligt bondbröllop, var en av festens glanspunkter den högtidliga ceremoni, varmed steken inbars under tonerna av en särskilt välljudande steklåt. Medan gästerna stundom sökte sätta ord till låten, t. ex.

»Nu kommer steken, nu kommer steken,
skarpa knivar att skära med!»

bars steken fram till det förnämsta bordet, där vanligen prästen själv skulle skära för. Detta var ett hedersuppdrag, och själva steken var en högtidsrätt, som ej vankades i vardagslag. Mellan kalasmat och enklare kost var stor skillnad, och medan man till vardags åt salt eller rökt köttmat i olika former, förutom kokt kött, så kunde steken endast serveras vid festligare tillfällen. Orsaken härtill var naturligtvis inte minst det besvär och de särskilda husgeråd, som fordrades för att anrätta steken. Icke alltid hade man en bra ugn eller en passande gryta att steka uti, och naturligtvis var det ej heller alltid så lätt att få färskt kött att steka.

Det ord vi använda för denna maträtt är emellertid på visst sätt föråldrat, ty själva ordet stek har samma stam som verbet sticka och betecknar, att man stuckit en käpp eller pinne i köttet för att hålla det vid elden. Så anrättades också steken i äldre tider, då elden brann öppet på härden. Först med den slutna järnspisen har man varit tvungen att steka i ugn eller stekgryta, medan det gamla bruket av stekspett fallit i glömska liksom

många andra sätt att bereda födan. Den öppna elden var ekonomisk och besvärlig, och den har därför blivit innesluten eller på sista tiden ersatt av elektrisk värme. Det är ändock ej sagt att icke det äldre sättet gav ett mera välsmakande resultat. Gamla författare inom det kulinariska området beklaga, att man numera icke kan få njuta av en på spett tillagad stek.

Liksom den öppna elden är människans äldsta kök, så måste också konsten att värma köttet genom att hålla det invid elden på en käpp vara äldre än att lägga det i ett kärl med vatten för att koka det eller andra metoder för tillagning. Detta stadium måste dock ligga oändligt avlägset, nära nog före all ekonomisk hushållning. Då man knappast kan steka så många delar av en djurkropp som man kan koka, så har bruket att steka på spett endast kunnat användas av dem som haft råd att blott taga vara på de bästa bitarna. Men härtill kommer även att stekning på ett mera utvecklade stadium blir betydligt mera omständligt än kokning. I en gammal saga, som skildrar hur guden Heimdal under namnet Rig vandrar omkring och gästar olika hus, berättas huru han hos storbonden Fader bjöds på »stekta fåglar», medan det hos Ave, som väl skall vara typen för en enklare bonde, endast fanns kokt kalvkött.

Att söka skildra stekspettets äldsta former och dess första utveckling skulle föra alltför långt bort i tid och rum. Men då det enklare spettet nått ett stadium, som bildar övergången till den mera sammansatta stekvändaren, börjar en utveckling av stort intresse. Här avspeglas en sida av mekanikens utformning, som man annars kanske ej så lätt kan följa. Det är ett helt komplex av olika problem, som det här gäller att lösa, och man kan följa den ena förbättringen efter den andra, tills hela utvecklingen vid 1800-talets början helt avbrytes genom den slutna järnspisens allmänna införande.

Ett av de äldsta leden i denna utveckling är ett spett, som nyligen hittats i en uppländsk grav anlagd omkring 700 e. Kr. I en av de rikaste båtgravarna (nr 6) vid Valsgärde nära Gamla Uppsala fanns nämligen även ett stekspett bland andra husgeråd i den båt, där man lagt den döde med hans egendom.

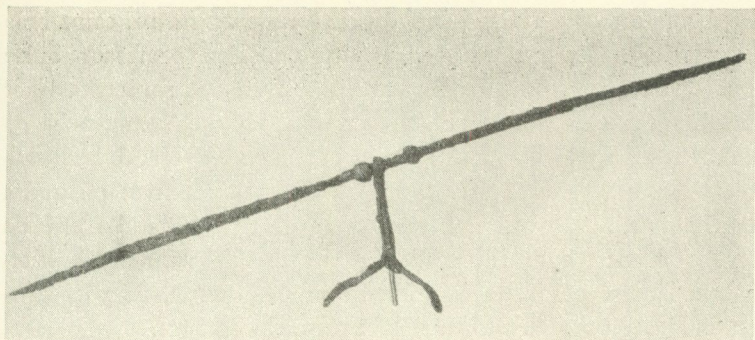

Bild 1. Stekspett ur båtgraven nr 6 vid Valsgärde, Gamla Uppsala socken, Uppland. Spettet och stödet äro fastrostade vid varandra i skev ställning.

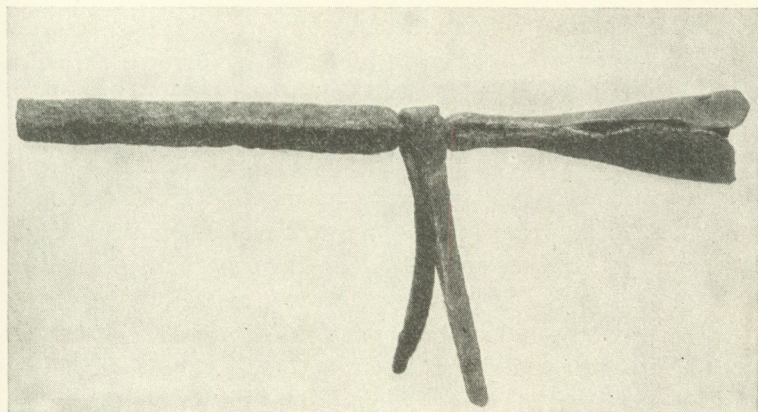

Bild 2. Litet stekspett, funnet i en rik vikingatidsgrav vid Hille by, Hille socken, Gästrikland. Statens historiska museum 7896:31.

Det är en nära meterlång järnstång, som ungefär vid mitten är fästad på ett trefotat stöd, bild 1. Detta har överst en ögla, vari spettet vrides, och tvenne påsmidda ringar hindra det från att glida fram eller tillbaka. Spettet vilar sålunda ungefär 16 cm över härdens plan. Man behöver knappast fråga varifrån man lärt sig använda detta redskap. Talrika föremål av alla

slag, bronsbeslag på betsel och vapen, husgeråd m. m. samt hela den storslagna begravningsleden vittna, såsom professor Sune Lindqvist påvisat, om att det ytterst är från det romerska riket man hämtat sina förebilder. Även om vi icke kunna peka på direkta förebilder till varje enskild sak, särskilt bland husgeråden, så kunna vi dock stödja oss på det resultat man på andra vägar kommit till, och kanske man snarare skall ställa upp de svenska fynden som illustrationer till karolingertidens kulturhistoria i brist på andra samtida bevarade föremål från de länder, som då voro det kulturella Europas centrum.

Från en annan båtgrav (nr 4) på samma plats, där en några generationer yngre storbonde troligen av samma släkt låg, upptogs ett annat stekspett, där man hunnit ett steg längre. Detta spett, som är ett gott prov på 900-talets smideskonst, är en 140 cm lång gaffel med ett avbrutet stöd av samma slag som det nyssnämnda. Spettet är mycket böjt men för övrigt helt, och i utträtat tillstånd skulle det te sig såsom bild 3 visar. I handtagsändan sitter en ring för upphängning och hela denna del av spettet liknar mycket flera av de enklare spett, som äro kända från en mångfald vikingatidsgravar i Skandinavien. Dessa hava emellertid aldrig några stöd, och även om man plägar lägga spetsen mot något stödjande, så är detta dock något annat än ett fast stöd mellan handtaget och steken på spettet.

Varför man givit Valsgärdespettet gaffelform är ej svårt att förstå. Här är ett sätt att hindra att steken blir svedd genom att den icke följer spettets kringvridning utan blir hängande med en sida mot elden. De två spetsarna gjorde emellertid att man icke kunde stödja spettet framför steken, och denna form har därför icke blivit använd annat än för smärre spett. Sådana gafflar, vilka stundom synas hava haft träskaft, känner man även från många vikingatidsgravar, men de kunna aldrig i storlek mäta sig med den här beskrivna. Som ett stekspett med träskaft måste man även räkna ett föremål från en rik vikingatidsgrav vid Hille by i Gästrikland, bild 2. Det liknar i storlek och form en spjutspets, men utförandet tyder på något annat. Ett järnband bildar ett enkelt stöd, betydligt mera primitivt än den

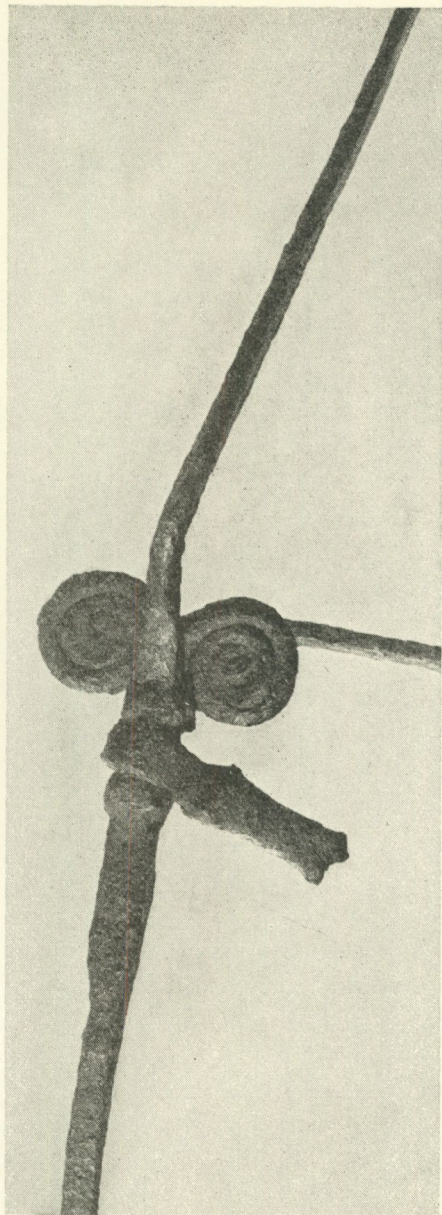
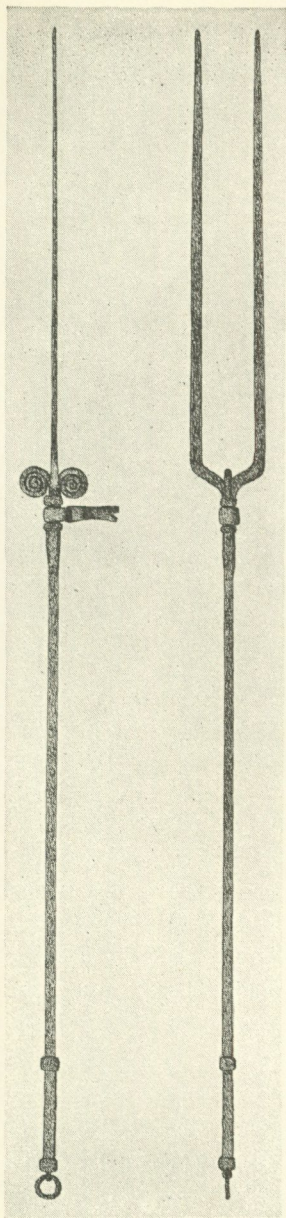

Bild 3—4. Stekspett ur båtgraven nr 4, Valsgårde. Bild 3 rekonstruktion av förf. Bild 4 detalj.

nyssnämnda typen och första början till den typ, som sedermera blir den vanliga.

Vill man studera hur ett stekspett användes, så kan man se på någon av bilderna med en bekant episod ur sagan om Sigurd Favnesbane. Tack vare att denna saga i forntiden och äldre medeltiden var synnerligen populär och ett ofta återkommande ämne för bilder av alla slag, kunna vi få se hur hjälten sitter vid en eld med drakens hjärta på spettet. Så är t. ex. fallet på stavkyrkoportaler från Norge. Spettet vilar här på tvenne stöd, ett vid spetsen och ett mellan handen och steken. För övrigt äro bilderna alltför schematiska för att närmare kunna analyseras.

Man märker dock icke någon väsentlig skillnad mellan dessa bilder och senare tiders framställningar av stekspettets användning. Under medeltiden avbildar man ej så sällan dylika scener, så t. ex. i den ståtliga Luttrell-psaltaren från 1330-talet, där en bild visar ett par kockar med ett långt spett, vilande på tvenne stöd bredvid elden, bild 5.

På en kalendariebild från ett följande sekel, bild 7, ser man en man sittande vid härden med spett i handen. Detta, som har tvenne krok, liknande en parerstång, hålles utan stöd och är ett mindre spett avsett för en fågelstek. Ett liknande spett men av betydligt större dimensioner, lagom för en gris, samt med ett stöd har hittats i Fyrisån i Uppsala, bild 6. Det är något mer än halvannan meter långt. Själva spettet är platt som en svärds klinga, men spetsen är rundad och avsedd att stickas in i något stöd, antagligen av bränd lera med passande hål, såsom man kan se på några bilder. Bakre delen av klingan slutar med tvenne krok, som hindra steken att glida nedåt handtaget och kanske även hålla den fast under vridningen, om icke den platta klingan ensamt förmår göra detta. Den icke minst viktiga nyheten är dock vevhandtaget. Ett annat spett av samma typ är nyligen funnet i Finland vid Saviniemi invid Vuoksen. (Finskt Museum XXXVI, sid. 45.) Båda kunna möjligen tillhöra 1500-talet.

Denna typ, ehuru något förenklad, utan krok men med stöd och vevhandtag samt plattad klinga, har under de följande seklen

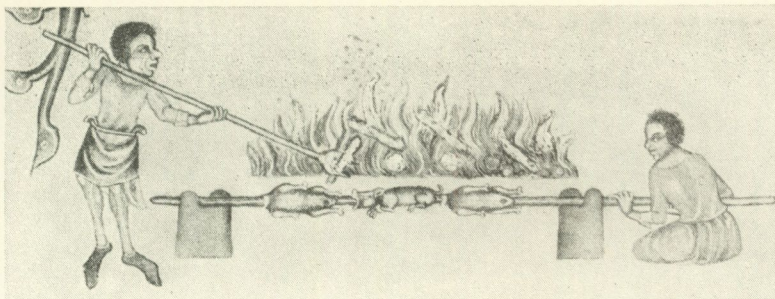

Bild 5. Två kockar vid stekspettet. Bild ur *The Luttrell Psalter*, en engelsk handskrift från 1330-talet.

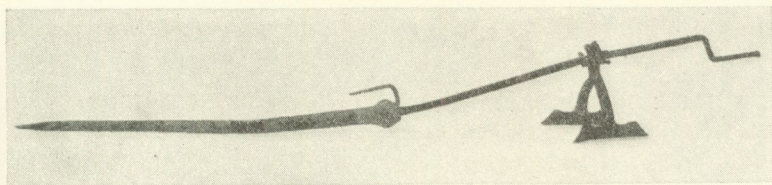

Bild 6. Stekspett funnet i Fyrisån vid Uppsala 1884.
Nordiska museet 147,769.

Bild 7. »Januarius». Från ett tyskt kalendarium, omkring 1400. Ambraser Sammlung, Wien.

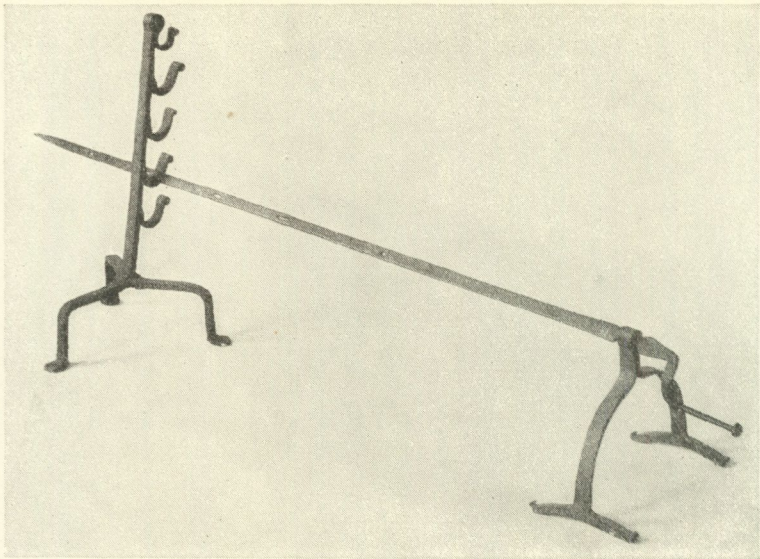

Bild 8. Stekspett med vevhandtag, troligen använt i Stockholm.
Nordiska museet 8,923.

varit ganska vanlig, bild 8. Åtskilliga exemplar finnas i museerna, och om än icke något kan med full säkerhet dateras, känner man dock igen typen på åtskilliga bilder från 15—1700-talen. Bl. a. har holländaren P. Aertsen vid mitten av 1500-talet målat en scen, där man ser en pojke sitta bredvid spisen och veva spettet runt, medan köksan står bredvid, sysslade med annat, bild 9. Här se vi en lösning av problemet hur spettet skulle vridas. Det är stekvändaren, en nödvändig men ringaktad person i dåtidens kök. Troels-Lund har i sitt stora arbete om *Dagligt Liv i Norden* skildrat de besvär man hade med alla dessa köksbiträden. Man försökte alla sätt att underlätta arbetet i köket, och dessa experiment fortsattes ända framåt 1700-talet. Synnerligen intressant och vida beryktat var Lionardo da Vincis försök med en turbin i rökgången, som skulle driva spettet och själv reglera rotationshastigheten allt eftersom den starkare eller svagare elden ökade eller minskade turbinens takt. Under 1500-

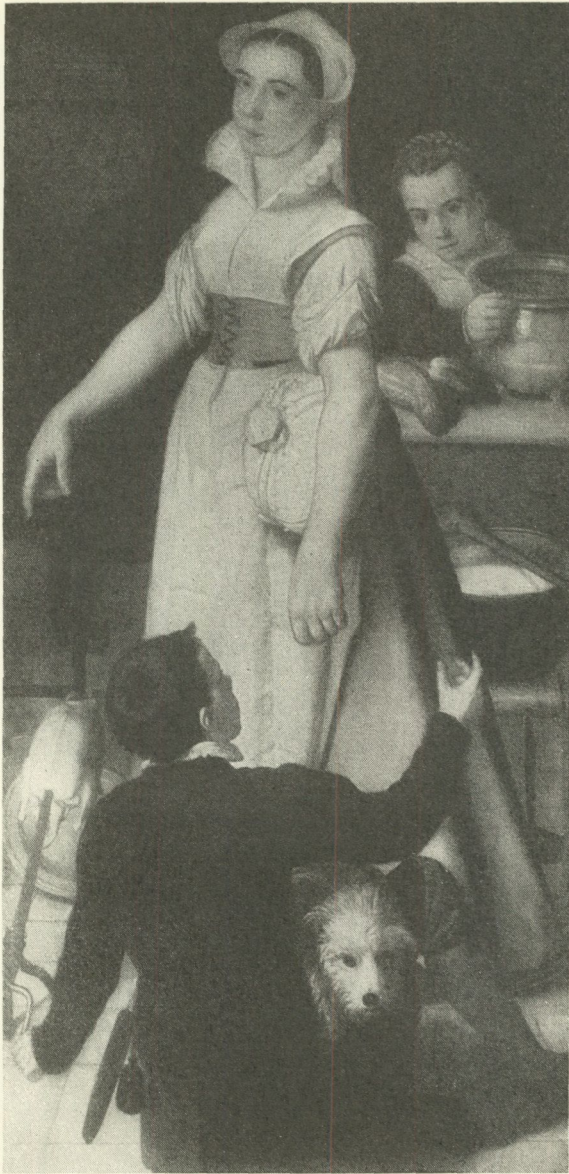

Bild 9. »Köksan». Målning av Pieter Aertsen, 1500-talets mitt.
Musée Royal, Bryssel.

talet omtalas även huru stekvändare kunde drivas av en hund, som sprang inne i ett stort hjul.

Bland de mekaniska stekvändarna nämnas två olika slag, vilka synas ha varit de mest använda. Den ena typen drevs av urverk och lod, den andra av en stark fjäder. Dessa liknade sålunda verket till ett stort tornur, ehuru enklare i mekanismen, bild 10—15. I Nordiska museet finnas flera exemplar av den typ, som gick med lod. Ett av dessa skall vara »av Polhems konstruktion», bild 11. I det privilegiebrev, som 1700 utfärdades för Polhems manufakturverk vid Sund, sedermera Stjärnsund, nämnas bl. a. även stekvändare. I »En kort berättelse om de förnämsta mekaniska Inventioner» (1729) säger Polhem också, att det som han först och bäst kom till rätta med »war at förfärdiga allehanda Uhrwärk, större och smärre, jemwål stekvändare och mera dylikt». Samtida franska uppslagsverk meddela även, att stekvändare i Paris gjordes av urmakarna, bild 15.

Maskinen hade en vals för lodets lina, som kunde dragas upp genom att man med en vev vred valsen baklänges, bild 14. En spärrhake grep sedan in i ett kugghjul, vilket genom en utväxling förmedlade rörelsen till ett hjul vid maskinens ena sida. Stundom finnes en spindel, som kan överföra rotationen till en balans, vars axel bildar rät vinkel mot valsens, bild 15. Maskinen kunde sättas fast vid väggen, eljest ställdes den på spishyllan eller annat underlag. En lina förband sedan maskinen med en trissa på spettet, som vilade på ett par stöd, bild 12. Nyssnämnda Polhems maskin har flera spår på drivhjulet, antagligen för att kunna draga flera spett, vilket man av några avbildningar kan se att det fanns i vissa kök. Dylika spett saknas emellertid ännu i Nordiska museets samlingar.

Medan bilder av själva spettet med steken och pannan inunder icke äro ovanliga, är det sällan man tydligt kan se maskinens uppställning. En scen, belyst av den flammande elden, där man sysslar med steken, är ju ett ganska vanligt motiv alltifrån medeltiden. Stekmaskinen på väggen har emellertid oftast kommit i skymundan. Däremot ser man stundom flera spett ligga oanvända i en ställning på spiskappan eller väggen.

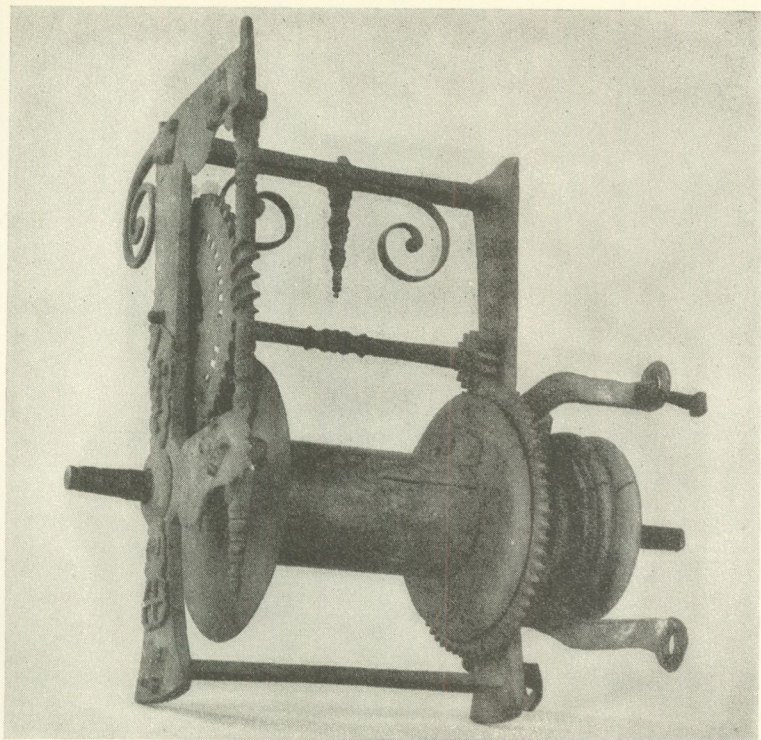

Bild 10. Stekvändare från Tynset i Hedmark, Norge.
Nordiska museet 33,416.

Förutom mekaniska stekvändare hade man i köken i allmänhet även smärre spett, vilka vevades för hand. I många hem hade man kanske endast sådana enklare spett. Kokböckerna från 1700- och 1800-talen förutsätta, att båda delarna finnas, och för olika stekar skulle man hava skilda spett, större och mindre. I en anvisning för tillredning av kalvstek säges t. ex. att man bör vända njursidan mest åt elden, om man vevar för hand, »men där man har stekvändare, sättes ett med smör smordt papper öfver köttensidan, som gör att den icke brännes». Detta papper kunde sedan kastas i elden, varvid man fick en stark låga att fräsa steken vid såsom avslutning.

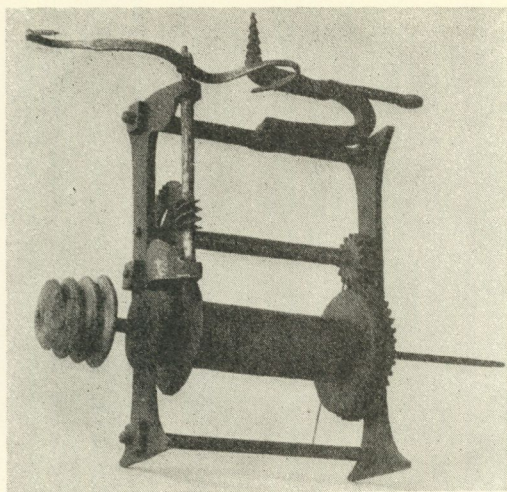

Bild 11. Stekvändare, ofullständig, enligt traditionen »av Polhems konstruktion». Nordiska museet 51,524.

Bild 12. Ett kök vid 1700-talets mitt med stekspett och stekvändare av en typ liknande den å bild 11. Detalj av kopparstick till H. Fieldings roman Joseph Andrews, Amsterdam 1744 och Stockholm 1779.

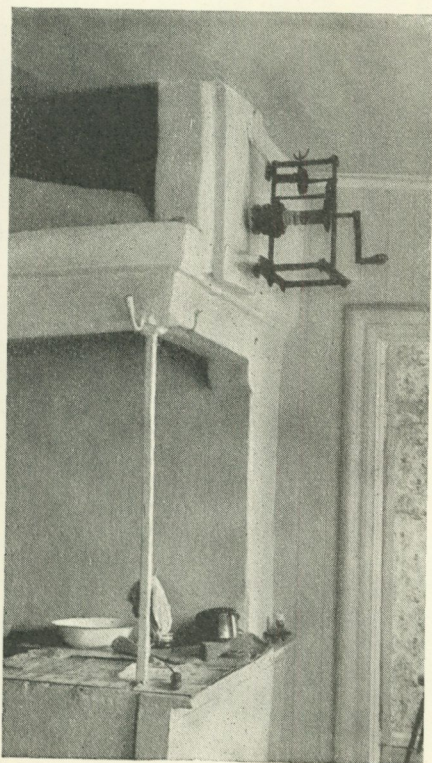
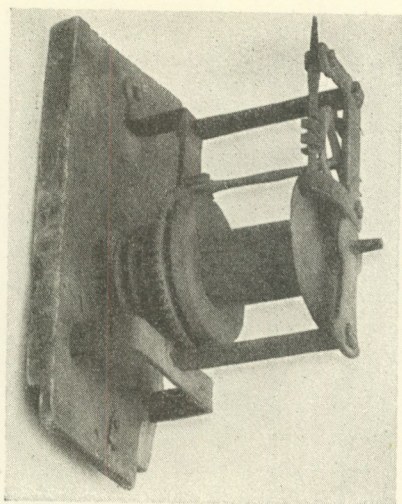

Bild 13. Stekvändare fästad vid en bräda, har varit placerad liksom på bild 14. Nordiska museet 35,005.

Bild 14. I köket på Jakobsbergs herrgård i Brännkyrka socken nära Stockholm finnes stekvändaren ännu kvar, troligen sedan 1670-talet.

Att steka på spett var ingen lätt konst utan fordrade stor skicklighet och övning, så att köttet »icke får antaga den ringaste hårdhet utan wara helt löst och saftigt». Många goda råd meddelas i kokböckerna rörande vad man skall iakttaga vid stekningen. Kajsa Wargs berömda »Hjelpreda för unga Fruntimmer» har emellertid härvid ej så mycket att säga, då den mest behandlar enklare rätter. Mera upplysande är C. Weltzins »Ny Kokbok eller Anvisning till en myckenhet nu brukliga Maträtters Tillredande» (Stockholm 1804). Denna säges vara mera inriktad på finare matlagning än Kajsa Wargs enklare kost. Ehuru innehållet säges vara efter utländska arbeten, kan man dock förmoda, att dess anvisningar äro typiska för tiden även i vårt land.

En regel att steken först skall värmas helt lätt, så att den kan »hopdraga sig», återfinnes redan i »Adelig Öfning» (1690), där det säges, att »alt det som skall steekias och speckias och är något grofft skall alltijdh begynnas på glöden». Det var också viktigt att steken sattes på spettet riktigt. På en gris t. ex. skulle spettet stickas in bakifrån och ut genom munnen, varefter fötterna bundos ihop parvis framåt och bakåt. Steken sattes så väl fast »att den icke får slinka». Huru man härvid gick tillväga meddelas icke, men från andra håll känner man olika sätt. Några spett hava små hål, i vilka pinnar skola sättas fast, och vid dessa fastbundos t. ex. grisens båda fotpar. Man kunde även använda stekpinnar med hål, vilka trädde upp på spettet.

När man så hade steken fast skulle den först vändas långsamt, sedan hastigare, då hettan började verka. Tiden växlade efter stekens storlek, för en oxstek 2—3 timmar, en fårstek 1 timme o. s. v. För smakens skull kunde allehanda olika kryddor strös på innan spettet sattes för elden, och under själva stekningen borde man hålla smör över steken. Man kunde även t. ex. göra en gammal kalkon mörare genom att med en tång hålla ett stycke fläsk över elden så att det fattade eld och sedan låta det drypa över steken. Den som ville skämta kunde på apoteket skaffa sig en gåspenna med kvicksilver och sticka in i hönan på spettet, »när Qwicksilfret blifwer warmet så piper dät, att man icke annars

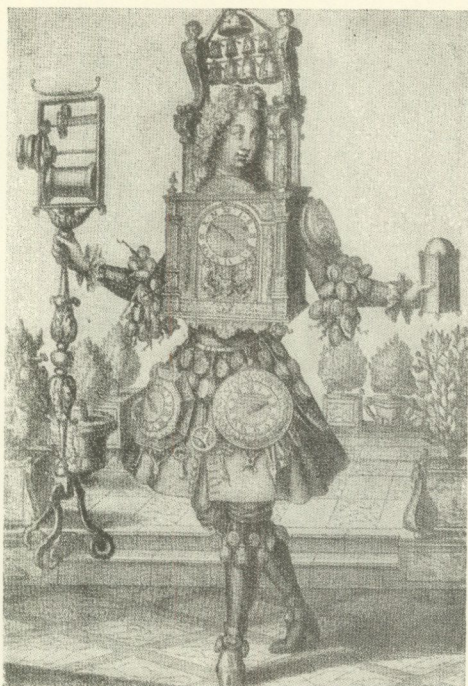

Bild 15. »Urmakaren». Håller i ena handen en stekvändare på fot. Fransk bild från 1600-talet av Bonnard.

wet än Hönan uppå Spettet således låter», såsom en anonym författare av år 1702 meddelar.

När steken så var färdig och skulle serveras, vidtog en icke mindre omständlig procedur. Att skära för steken var en konst, som även den fordrade stor vana och mycken övning. När steken skulle inbäras till den kungliga taffeln vid franska hovet under Ludvig XIV, så skedde detta med stor pompa, och den som skar för steken var en högt uppsatt person. Även i Sverige ansågs det som en ära att vara »försnidare» vid hovet. Nyssnämnde anonyma författare av år 1702 har lämnat en fullständig undervisning i den ädla tranchér-konsten i sin skrift »Ny Alamodisk åg mycket nyttig Trenchier Bok». Med humor har Johannes Sundblad berättat i »Gammaldags bruk» om den betydelse insikter i denna konst kunde ha för de svenska landsprä-

terna: »Maten skars vanligtvis af presten, någon gång assisterad af klockaren. Detta var ett lika besvärligt som maktpåliggande göra och kunde, om det ville sig rätt illa, hafva till och med lifsmenliga följder. Som det nämligen å ena sidan hörde till goda tonen, att hvarje gäst ej tog mer än en bit, men gärna ville hafva så mycket som möjligt, isynnerhet af den smakliga skinkan, och å andra sidan nödigt afseende måste fästas vid drygseln, fingo skivorna ej skäras för tjocka. Mellan dessa alternativ hade nu den stackars förskäraren att välja, och jag hörde en gång en bondgumma med bekymrad min säga till min mor: »Ja, det blir aldri' väl mä' eran hjälpeprest! Han får aldri nå't kall, för han skär för tjocka skifver å' skinka.»

VASATIDENS JÄRNSMIDE I VADSTENA SLOTT

av Brynolf Hellner

Bland de hjälpmedel man har att tillgå, då det gäller att utreda en byggnads eller en gårdsanläggnings historia intager den fasta inredningen en viktig plats. Snickerier och smidda beslag kunna ofta lätt bestämmas till sin ålder och då sådana föremål under tidigare skeden ofta flyttats från äldre byggnader till dem som fått träda i deras ställe, kunna de ibland även lämna vissa upplysningar om en bebyggelse, som funnits före den ännu kvarvarande.

Samtidigt som man här kan ha en god hjälp, föreligger dock en källa till felaktiga slutsatser och helt naturligt måste dateringar med hjälp av sådana detaljer, framför allt då det rör sig om lätt flyttbara beslag, alltid verkställas med den största försiktighet. En förutsättning för att en datering skall kunna göras med någon större säkerhet är naturligtvis också, att dessa föremåls utveckling är klarlagd. Så är emellertid icke ännu fallet och i synnerhet då det gäller järnsmidet är upprättandet av ett schema förknippat med stora svårigheter, eftersom flera typer på olika platser kommit att fortleva långt sedan de förlorat sin ställning som modern bruksvara i landet för övrigt.

Mycket vore emellertid vunnet, om man kunde bestämma tidpunkten för de olika typernas första uppträdande i Sverige. Vägarna hit ha varit olika. Beslag och lås kunna ha importerats i färdigt skick, de kunna ha utförts i Sverige av inflyttade hantverkare eller av svenskar, som lärt i de moderna utländska verkstäderna. Vilket som varit fallet, betyder ofta icke så mycket, ty ett starkt inflytande utifrån är ofta lätt påvisbart, samtidigt

som inhemska riktningar kunna särskiljas. Dateringen av de utförda arbetena är betydligt viktigare och därvidlag äro naturligtvis de stora slottsbyggena av största betydelse, emedan de äro relativt väl kända.

Bland de av Gustav Vasa anlagda slotten hör Vadstena till de förnämsta och kan ännu trots sitt invändigt ganska ruinerade skick från den äldsta byggnadstiden uppvisa en framstående samling såväl snickerier, framför allt dörrar med dörrromfattningar, som dörrsmiden, lås och gångjärnsbeslag.

Dörrarna och som en följd därav även gångjärnen hade under 1400-talets senaste del undergått en betydelsefull teknisk omdaning. Medeltidsdörren bestod av vertikalt ställda bräder, sammanhållna på baksidan av två träreglar, och gångjärnsbeslagen, vilka i form av band sträckte sig över hela dörrrens bredd fingo även hjälpa till med att hålla bräderna tillsammans. Dessa blevo fixerade på ett bestämt avstånd från varandra, och då virket torkade ihop uppstodo därför sprickor i fogarna. Renässansdörren bestod av fyllningar, som med en viss rörelsefrihet voro inpassade i sammanhållande ramstycken. Härigenom slapp man sprickbildningen men i stället var förfaringssättet dyrbarare än det gamla och dörrrens styrka minskades. Dörrar med regler användas därför alltjämt till portar, ytterdörrar och för enklare ändamål, såsom till skåp och dylikt.

I Vadstena förekommer den tidigaste typen av renässansdörren, som har två utanpåliggande ungefär lika stora fyllningar, bild 1. En följd av denna konstruktion var att gångjärnen icke längre fingo dragas ut över dörren som ett band utan måste inskränka sig till ramstycket. I stället delade man beslaget och lät det i två eleganta S-former böja sig uppåt och nedåt. Som ett medgivande åt den gamla traditionen, att gångjärnen skulle vara utdragna på längden, anbringade man på de äldsta en tunga i delningspunkten. Vanligen är tungan hetsad fast och saknar all konstruktiv funktion.

En blick på de här avbildade beslagen från Vadstena övertygar om att stor vikt lades på den dekorativa utformningen. Framför allt eftersträvades en livlig silhuettverkan, ursprung-

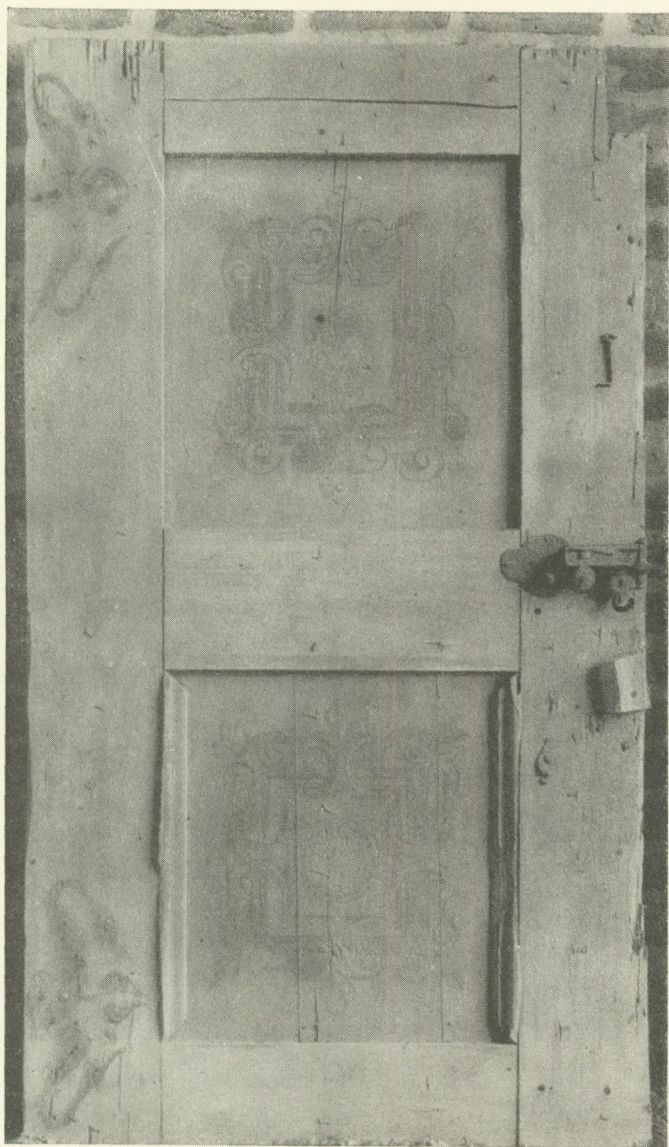

Bild 1. Dörr med två fyllningar, bemålade med nästan utplånade tidiga vasatidsornament.

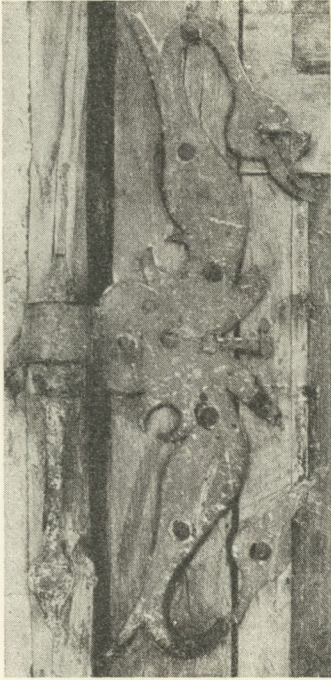

Bild 2. Gångjärn på intarsiadörren i kyrksalen, målat i blekrött.

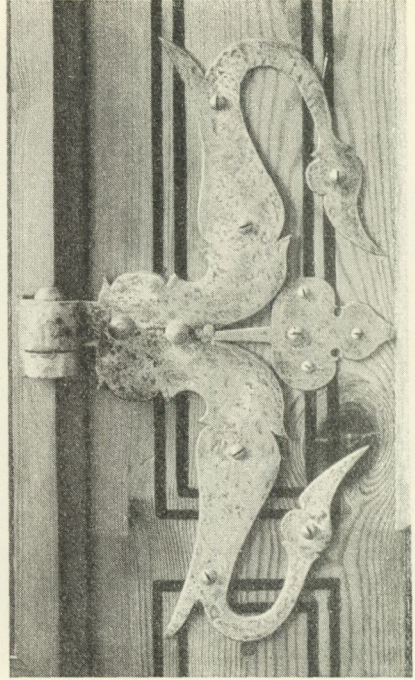

Bild 3. Gångjärn i landsarkivets lokaler, rentvättat år 1899.

ligen understruken genom målning. I ett fall är den ursprungliga färgen fortfarande bevarad, nämligen på gångjärnen till en med intarsia rikt inlagd dörr i slottskyrkan, bild 2. De liksom dörren i övrigt tyvärr starkt skadade beslagen bära nämligen spår av en ljusröd bemålning av mycket god verkan på den i många träslag inlagda dörren. I slottet för övrigt ha emellertid dörrbeslagen antingen flyttats till den avdelning, som uppläts till Vadstena landsarkiv, då detta 1899 inreddes, och därvid målats svarta eller rentvättats eller ha de med tiden helt överdragits med rost och på så sätt fullständigt förlorat den ursprungliga ytbehandlingen.

Beslagens form är som synes av bilderna rikt varierad, liksom

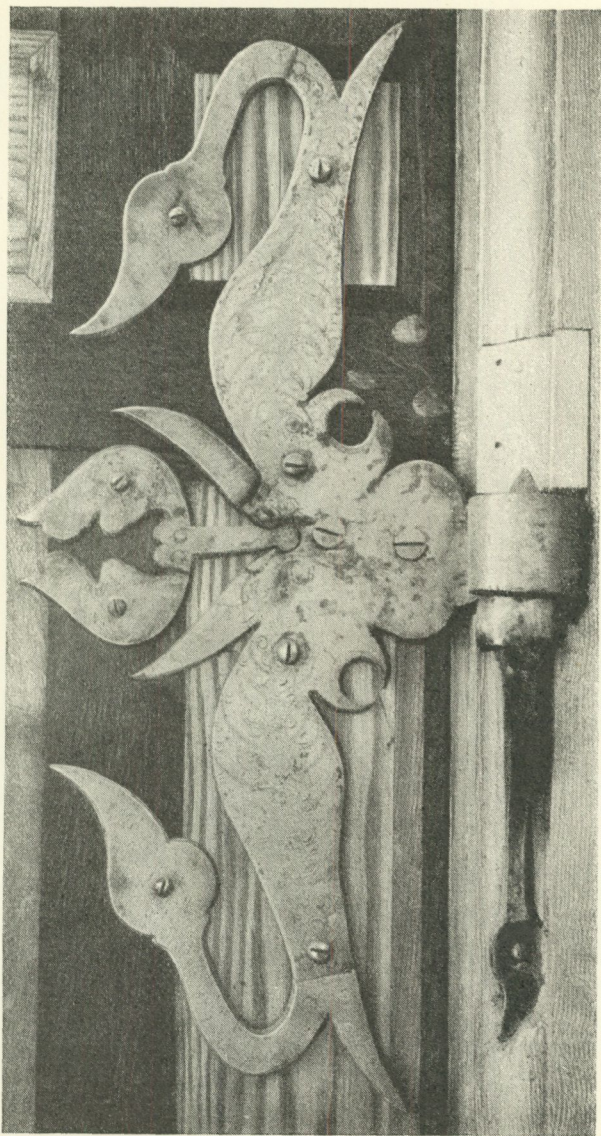

Bild 4. Gångjärn med punsad akantusornering, rentvättat och starkt restaurerat men på ursprunglig plats i de gamla kungagemaken.

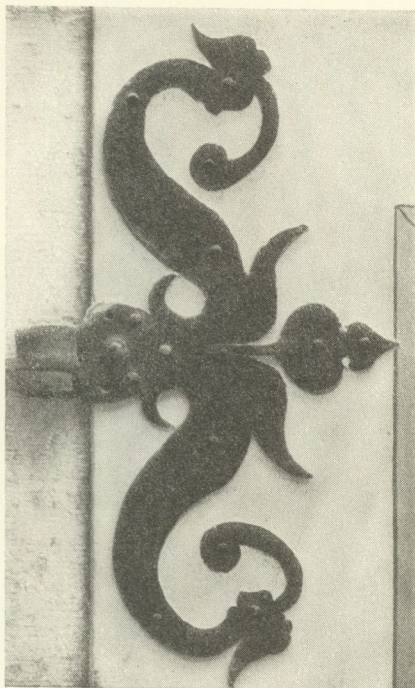

Bild 5. Gångjärn med mänskliga ansikten. Beslaget är sedan 1899 svartmålat.

även utförandet är mycket ojämnt, beroende på att de tillkommit under en ganska lång tidsrymd och tillverkats av olika smeder. Ett gemensamt drag är emellertid den rörliga konturen. Vingarna äro utdragna och böjda i en båge liksom halsen på en svan i anfallsställning. Halsens avslutning påminner ytligt om ett fågelhuvud. Tungan, som är typisk för dessa beslag, har varierats på olika sätt. Ibland har den formen av en tulpan med flåkiga kronblad och skarpspetsiga raka stödblad, ibland har den blivit ett treklöverblad, någon gång ett enkelt löv. Uddiga ansatser till blad sticka här och var ut från vingarnas kontur och kontrasten mellan breda blad och smala stänglar är verkningsfullt använd. Häri skiljer sig 1500-talsbeslaget från 1600-talets med dess jämntjocka, mjukt rullade spiraler. Liksom många andra områden av konsthantverk under 1500-talet, visar smidet

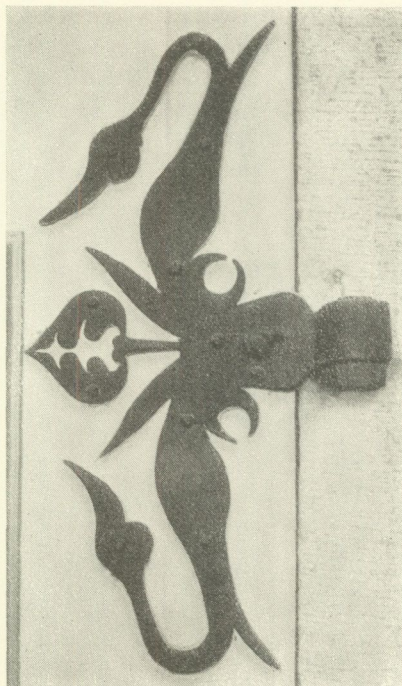

Bild 6. Gångjärn i arkivlokaler, svartmålat.

en bestämd motvilja mot allt för runda former. Vingarna äro strama i formen, nästan raka, böjningarna äro tvära, bladen skarpvinkliga och vassa.

Ett par av beslagen har fått avslutningen utformad till ett mänskligt anlete med utsträckt tunga, bild 5, och i ett annat fall avser den möjligen att vara ett huvud av den typ med spetsig näsa, utstående krage och toppig huvudbonad, som är välkänd från smidet i Sverige omkring 1600. I övrigt saknas sådana detaljer i Vadstena. Likaledes saknas på beslagen den punsade innerteckning, som sedermera blir så vanlig. Endast ett par har en inre ytornering, nämligen de båda starkt restaurerade, delvis förnyade dörrbeslagen, som uppbära den likaledes hårt restaurerade intarsiadörren i de gamla kungagemaken en trappa upp i östra stenhuset (landsarkivets nuvarande lokaler). På

Bild 7. Gångjärn med scharnér, har ursprungligen sannolikt suttit på en skåpdörr.

de ursprungliga delarna av dessa beslag finns en med puns utförd, ganska tunn ornering i form av akantusbladverk. Denna dörr har sitt stora intresse också därför att den sitter på ursprunglig plats i den av Gustav Vasa inredda borgen. Den är nämligen synlig på ett fotografi taget före 1899 (Svensk arkitektur III, sid. 12). Övriga beslag i denna del av slottet äro tyvärr flyttade från de gamla dörrarna och uppsatta på plåtdörrar från ominredningen, varför det nu är ganska vanskligt att våga en gissning rörande deras ursprungliga placering. Denna osäkerhet är särskilt oläglig därför att i våningen två trappor upp, där den bekanta rikssalen med kungabilderna är belägen, finnas några mindre rikt utformade beslagstyper, som ganska mycket skilja sig från det stora flertalet. Där finns exempel på helt enkla beslag med endast de båda S-formade vingarna utan någon dekorerings för övrigt.

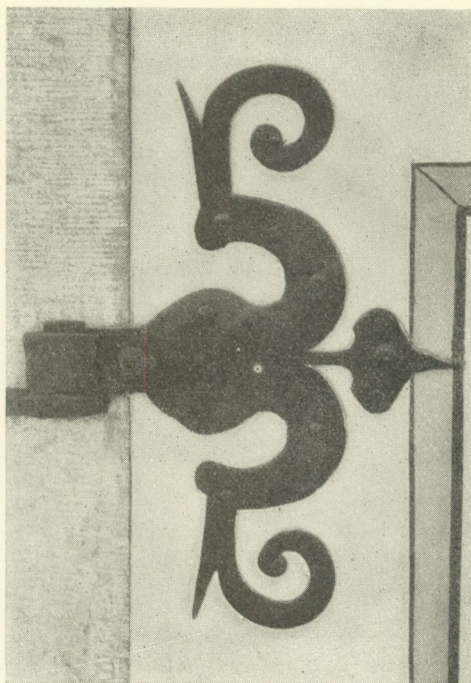

Bild 8. Gångjärnsbeslag
av tjurhornstyp.

Bild 8 visar ett annat sådant relativt enkelt gångjärn, som emellertid är mera typbetonat och oftare förekommer under senare tid än de övriga formerna. Sannolikt ha väl dessa mindre påkostade gångjärn ursprungligen varit avsedda för någon enklare placering och troligen är åtminstone det avbildade även senare tillkommet. Det kraftfulla utförandet, den karakteristiska tungan och det stora formatet, höjden är mellan 40—47 cm, knyta dem emellertid samman med de andra.

Två gångjärn på en fragmentarisk dörr i västra ingången till kyrkan avvika från de övriga därigenom att de ha scharnér. Höjden är endast 26 cm och utformningen mer småskuren än på de andra. En förklaring till olikheterna kan vara att de ursprungligen utförts för en skåpdörr och senare flyttats till sin nuvarande plats.

Vadstenasmidena tillhöra av allt att döma andra hälften av 1500-talet. Redan år 1545 var en smedja verksam på slottet med icke mindre än 6 städ av olika slag och 1552 nämnas i räkenskaperna både klensmedja och grovsmedja, båda med stora och rikhaltiga uppsatser av verktyg. I början utfördes framför allt grövre arbeten, verktyg, ankarjärn och dylikt men så småningom börjar inredningsföremål, spjäll, beslag och lås bli allt vanligare.

På 1550-talet ägde i samband med den övriga inredningen stora smidesarbeten rum. År 1554 utfördes sålunda utom allehanda grovsmide till bygget, som alltjämt pågick, fönsterbeslag, fönstergaller och dörrjärn i så stort antal, att man har anledning antaga, att den huvudsakliga delen av smidet utfördes vid denna tid. Inredningsarbetena pågingo emellertid ända till 1620. Då äro emellertid helt andra ideal rådande och det är knappast troligt att ens de båda senaste typerna, bild 7 och 8, äro utförda efter år 1600.

Smedernas namn äro övervägande svenska, Matts, Peder slottssmed, Oluff, Arfwed, Måns stålbo gasmed, Johan klensmed m. fl. Utom de smeder som direkt hörde till slottets personal anlätades även stadens hantverkare vid upprepade tillfällen. Man har alltså all anledning att antaga att det mesta av arbetet utfördes av svenska smeder. År 1556 nämnes emellertid Thomas Holst stalmester, ett namn som vid denna tid bör tillhöra en tysk och direkt ger en antydning om, var de närmaste förebilderna till de svenska arbetena äro att söka. Tyskland, framför allt Syd-tyskland, är också det under 1500-talet ledande landet inom smidet, och där utbildades de nya stilarna. Redan under 1500-talets andra fjärdedel utfördes i Nürnberg, Augsburg och Ulm arbeten av samma art som det här är fråga om, ehuru rikare, med användande av drivning och punsning i stor utsträckning och med dekoration i form av plastiska blad och mänskliga anleten i rätt nära anslutning till de vid denna tid verksamma mönsterstickarna (H. Lüer och M. Creutz, *Geschichte der Metallkunst*, sid. 182).

Liksom gångjärnen förfärdigades även de vanligast förekommande låsen, vilka i räkenskaperna kallas smällesås, till

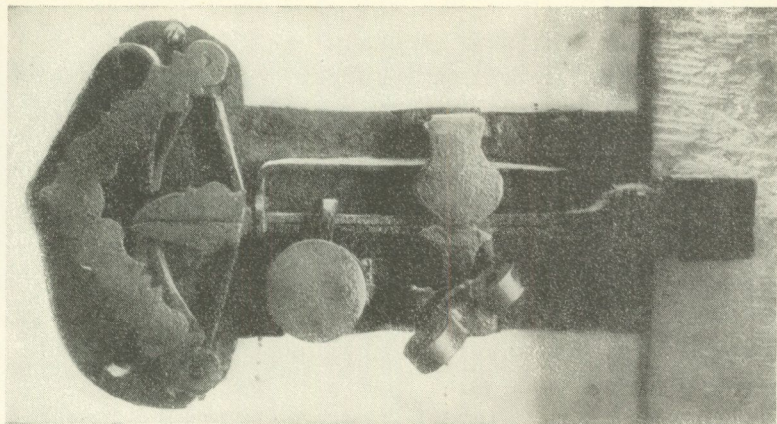

Bild 9. Dubbelt smällesås. De båda kolvarna hållas framskjutna av två symmetriska bakfjädrar. Låset öppnas från den synliga sidan med vred; från den andra med nyckel och handtag.

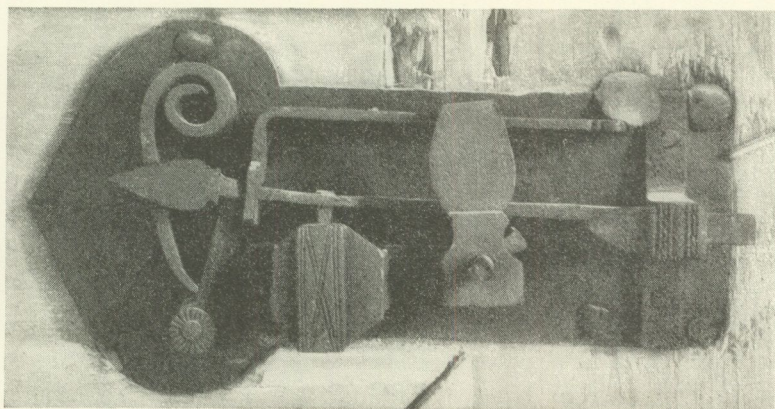

Bild 10. Enkelt smällesås. Vredet på den synliga sidan är nu bortbrutet, från andra sidan öppnas låset med nyckel. Orneringen är på båda läsen utförd med mejsel och puns. Täckplåtarnas profiler äro filade.

största delen i Vadstena, på slottet eller i staden. Namnet kommer av att låset liksom ett modernt patentlås smäller igen, då dörren stänges. Kolven är nämligen avfasad och skjutes ut av en fjäder baktill. Kolvarnas antal är på låsen i Vadstena en eller två. Utom dubbla och enkla smällelås omtalas i räkenskaperna hengelås, utanlås och Nörenbergslås. De senare äro köpta i Vadstena och Stockholm, alltså icke tillverkade på slottet. Om de äro importerade från Nürnberg eller namnet endast är att betrakta som en beteckning för en viss typ, har jag icke kunnat avgöra. I varje fall kunna de tagas som belägg för ett inflytande från Nürnberg vid denna tid. Hur Nörenbergslåsen ha sett ut vet man icke, men de synas ha använts till ytterdörrar och få väl därför antagas ha varit särskilt stabilt konstruerade, möjligen ha de varit slutna. De bevarade Vadstenalåsen äro öppna, det vill säga mekanismen är icke dold av en skyddande plåt. Orneringen är enkel och elegant, utförd med mejsel, puns och fil, verktyg som äro rikt representerade i smedjorna vid slottet.

Följderna av det livliga umgänget mellan stadens smeder och slottets måste helt naturligt bli märkbara. I Vadstena utbildades en skola, vars verksamhet kan spåras även i omgivningen. På Per Brahe d. y:s Västanå finns sålunda från 1630-talet en hel serie beslag av denna typ och samma sorter återfinnas även i det 1652 anlagda Gränna. Naturligtvis ha formerna ändrats betydligt under den långa mellantiden och vissa av de senare beslagen äro att betrakta som blandformer mellan 1500-talstyper och 1600-talstyper, exempelvis bild 12 med dess till en ram utbildade tunga.

Så stor spridning som senare beslagstyper synes emellertid 1500-talsbeslaget aldrig ha fått. Delvis kan bristen på bevarade exemplar naturligtvis vara en följd av att det mesta materialet från 1500-talet och 1600-talets början förstörts. Men förklaringen ligger nog till stor del också däri, att dessa typer redan voro ersatta av eller snarare ombildade till andra, då den stora byggnadsverksamheten i städerna och på herresätena under 1600-talet kom igång, och att de därför aldrig fingo den vida utbredning som 1600-talets speciella typer fått. Endast den på

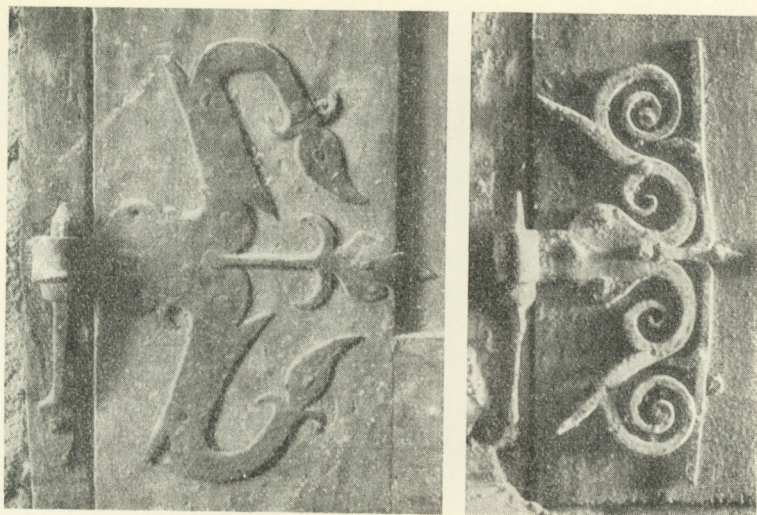

Bild 11—12. Gångjärn från Västanå. Sena utvecklingsformer av beslagstyperna i Vadstena. 1630-talet.

bild 8 avbildade typen, som av Sigurd Erixon kallats »tjurhornsbeslaget» (Sveden, sid. 45), spreds under 1600-talet över större delen av landet, varvid dock de senare 1600-talsbeslagen sakna den för 1500-talet typiska tungan.

Av smidena på Vadstena kom emellertid smällelåset att intaga en särställning genom sin stora och långvariga popularitet. Det har nämligen blivit en av de mest använda låstyperna i vårt land långt fram i tiden både som dörrlås och kanske framför allt som skåplås. Förklaringen härtill är naturligtvis den enkla och ändamålsenliga konstruktionen, som tillät det att med framgång upptaga konkurrensen med senare mer svårkonstruerade och dyrbara låstyper. Emellertid är det ganska märkligt att finna, hur t. ex. på en herrgård av Svedens storlek och betydelse finnas lås tillkomna under senare hälften av 1600-talet, som nära nog i detalj överensstämmer med de 100 år äldre på Vadstena slott (Sveden, bild 68—70 och 92). Som exempel på vanskligheten att upprätta daterbara utvecklingsserier, då det gäller smide, kan

detta vara ett gott exempel. I synnerhet de enklaste, mest ändamålsenliga typerna finnas oförändrade under långa tidsrymder. Betydligt kortare liv få de praktfulla stilbetonade skapelserna, vilka också i allmänhet kunna dateras ganska bra. Framför allt orneringen genomlöper en ständig utveckling, svårare att utskilja inom det provinsiella hantverket men även där fullt skönjbar.

BJÖRNKLUBBAN I DEN PRIMITIVA BISKÖTSELNS TJÄNST

av Albert Hämäläinen

Svenska forskare ha ådagalagt sitt intresse för de bilder och uppgifter ifråga om biodling, som ingå i Olaus Magnus Historia om de nordiska folken. S. Lagercrantz har fäst uppmärksamhet vid den därstädes förekommande bilden som visar en björn, vilken håller på att klättra upp i ett träd, men som hindras i sitt förehavande av slagen av en något högre upp i trädet fäst, pendellikt nedhängande, spikbeslagen klubba (Budkavlen 1932). Författaren jämför denna bild jämte åtföljande skildring med en bild i Schwindts etnografiska atlas, där man likaledes ser en från ett träd nedhängande klubba rätt ovanför en vid trädets rot nedgrävd brännvinstunna.

Lagercrantz frågar sig i första hand, om man här hade att göra med en vanlig jaktfälla, närmast en s. k. tyngdkraftsfälla, eller blott en »fälliknande fångstmetod», till vilken det i Finland praktiserade bruket att nyttja brännvin vid björnfångst vore att hänföra. Därutöver refererar författaren Bielensteins och Svederus uppgifter från respektive Lettland och Sibirien, vilka bägge i det hänseendet sammanfalla med Olaus Magnus skildring, att en klubba, som slår björnen i huvudet, blivit upphängd i honungsträdet ovanför öppningen till binästet. Enligt Lagercrantz uppfattning kunna speciellt de i Lettland förekommande anordningarna preciseras såsom någonting mitt emellan en skyddsanordning för bisamhället och ett verkligt fångstredskap, medan det i Schwindts och Svederus relation rör sig om ren jakt.

I ett dylikt fall är det mindre viktigt att försöka tillämpa mer eller mindre haltande teoretiska definitioner »om arten av fångsten».

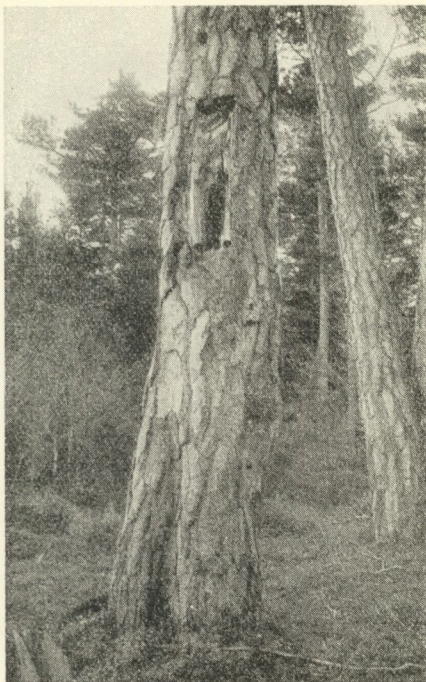

Bild 1. Bistockstall nära Tolen, Bjärka-Säby, Östergötland.

I stället synes en speciell synpunkt, som författaren hänvisar till, förtjäna större uppmärksamhet, nämligen möjligheten av denna företeelses östeuropeiska ursprung. Härvid kan man till utgångspunkt taga den av Olaus Magnus lämnade uppgiften om att dylik anordning för att hindra björnen i hans begär efter honung blivit nyttjad »i de nordiska länderna, i synnerhet Podolien, Ryssland och angränsande trakter». I första hand bör det ihågkommas, att Podolien i gamla ryska källor verkligen omtalas såsom ett land med riklig tillgång på honung. Och vidare vet man (jämför Gösta Berg i denna årsboks förra årgång), att den år 1539 publicerade Carta marina utgjort en förlaga i fråga om illustrationerna i Olaus Magnus historieverk. Här finner man björnklubban och honungsträdet anförda som Litauens speciella kännetecken. I fråga om lokalisationen ansluter

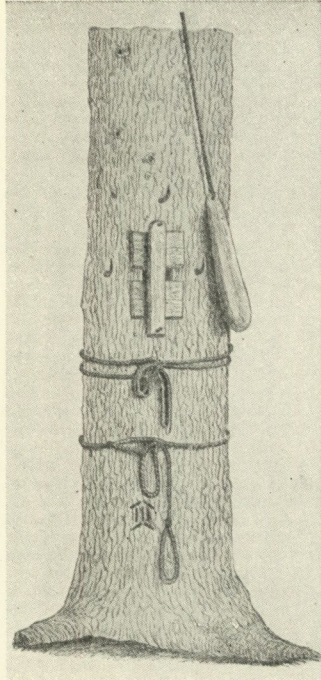

Bild 2. Björnklubba från liviskt-estniskt område. Efter Klinge.

sig denna uppgift väl till Bielensteins visserligen avsevärt senare notiser om lettisk biodling i växande träd och de i samband därmed nyttjade björnklubborna.

Men även i andra baltiska länder kan man påvisa förekomsten av samma anordning. De forna liverna, av vilka numera blott en spillra på knappt 2,000 personer återstår och vilka bebo en smal landremsa utmed Kurlands kust, uppges i de äldsta historiska urkunderna ha sedan uråldriga tider bedrivit primitiv biodling. Då de tyska köpmännen i mitten av 1100-talet anlände till floden Dünas mynning, drevo de till en början »stum» byteshandel med de hedniska liverna. Bland de varor, som landets inbyggare framsatte, fanns det bland annat vax. Henrik Letten berättar i sin krönika, att liverna i början av det följande århundradet åsamkat sin anförare och furste Kaupo stor skada

Bild 3. Björnklubba från basjkiriskt-tjeremissiskt område.
Efter Trudy Voljnago ekonom. obsjtjestva 1769.

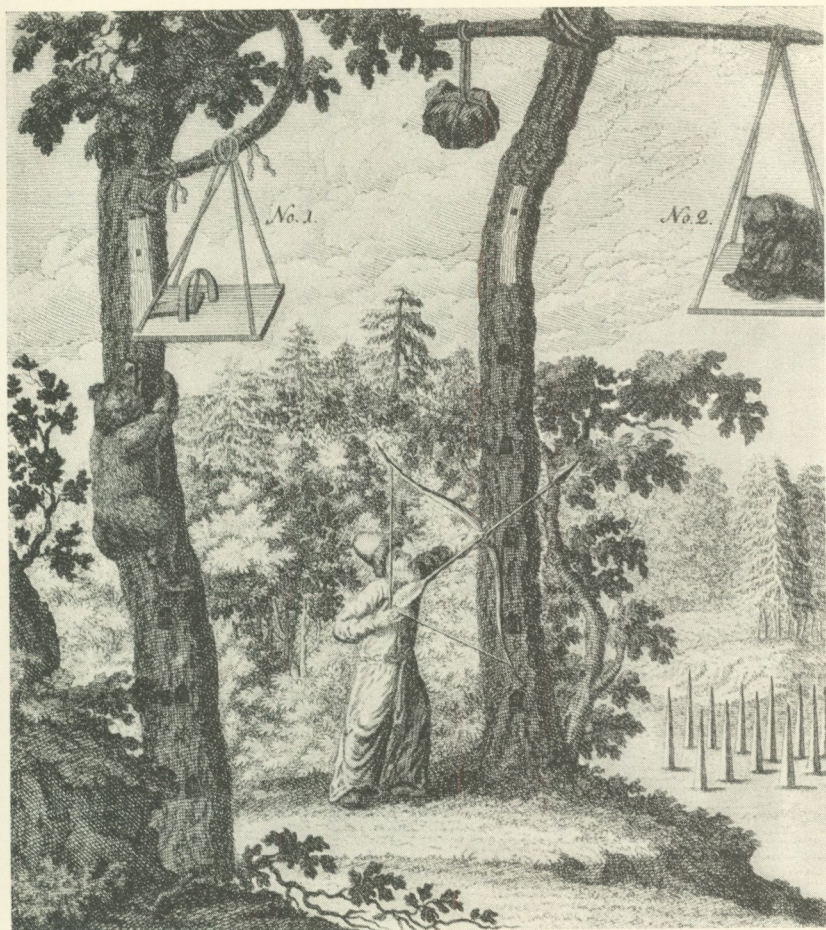

Bild 4. Björnvagga från basjiriskt-tjeremissiskt område.
Efter Trudy Voljnago ekonom. obsjtjestva 1769.

bl. a. genom att förstöra dennes honungsträd av den anledning, att denne avfallit från liverna och sällat sig till de kristna. Skövlingen av honungsträden föranledde letternas och livernas förbund gentemot tyskarna, vilket ledde till blodiga strider och återgång till hedendomen.

En uråldrig form av biodling, bedriven med i växande träd boende bisamhällen, har segt bibehållit sig på liviskt-estniskt-lettiskt område.¹ F. Leinbock har år 1927 avbildat liviska honungsträd och några få år tidigare (1923) påträffades också något enstaka honungsträd i det estniska Setukesien. Likaså synes skattningen av skogsbisamhällen ännu i slutet av det 19:de århundradet någorlunda florerat hos Kurlands liver (se Klinge, *Schriften der naturforsch. Gesellschaft in Danzig* 10, 1899, sid. 126). Likaledes torde vid samma tidpunkt i Vastseliina (Neuhausen, sydöstra Estland) spår av samma biodlingsmetoder ha förekommit. Av Klings skildring få vi veta, huru den estniska »Tarro pettaja» (tarupedajas) den tiden var beskaffad: till den kunde det höra en björnkлубba samt järnkrokar, vilka hindrade björnen att kliva upp i trädet och att komma åt honungen, bild 2.

Om undersökningen utsträcker i östlig och sydlig riktning, finner man björnkлубban i förra ryska guvernementet Smolensk (Silantjev). Men i synnerhet synes denna anordning varit flitigt nyttjad i östra Ryssland bland där boende biskötande finska och turko-tatariska folk, för att hindra björnen att utföra sitt förstörelseverk i de i träden befintliga bisamhällena. Trakterna kring Volgas mellersta lopp, det forna mурom-mordvinska området mellan Oka och Kama och från dessa floder söderut samt de nutida permiska folkens sydligaste område synas sedan uråldriga tider utgjort gammal hemvist för den primitiva biodlingen i Ryssland. Tydligen ha Volgatraktens turko-tatariska folk, tatarerna och tjuvasserna, samt i synnerhet de mot Ural d. v. s. öster om Volga boende basjkirerna senare begynt idka denna näring. Bland de faktorer,

¹ Även från Sverige är ett fall känt, där ett sådant biträd blivit bevarat till senare tid, bild 1.

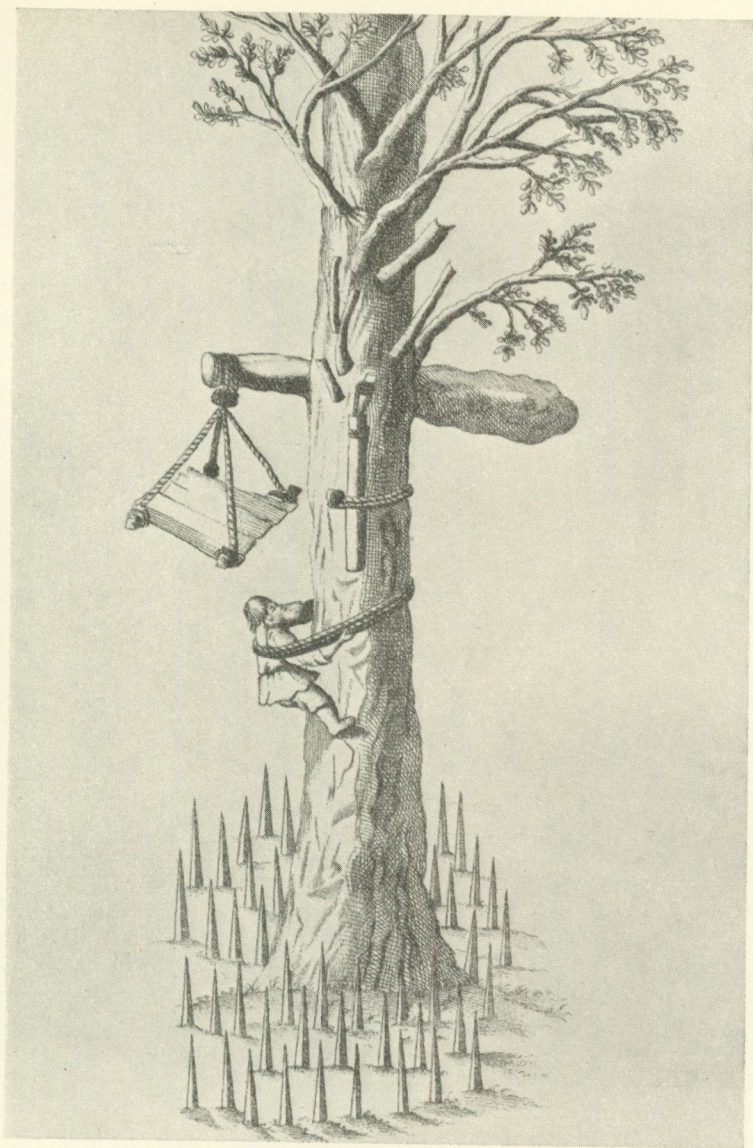

Bild 5. Björnvagga från basjkiriskt område. Efter Lepechin.

som här konservera denna naturtillgångarna utnyttjande näring, bör åtminstone i avsevärd mån räknas förekomsten av stora lindbestånd jämsides med barr- och ekskogar; linden erbjöd de naturliga förutsättningarna för riklig näring åt bina och i barr- och ekskogarna funnos de för bobygge lämpliga träden.

De gamla källor, som behandla mordvinerna (Carpini, Wilhelm av Ruysbroeck), omtala mordvinernas land som rikt på svin, rovdjursskinn, honung och jaktfalkar. I synnerhet i de ryska rättegångsprotokollen påträffar man notiser om mordvinernas och tjeremissernas biskötsel. Den djupa skogens honungsträd voro redan i och för sig utsatta för ovidkommandes beskattning. Den gamla sedvanerätten skyddade emellertid dessa träd, framför allt under den förutsättningen, att varje biskötare nyttjade ägarmärke. Den ryska lagskipningen gav åt dessa märken full helgd och stundom synas de rentav varit registrerade, på det att tvister i fråga om dessa kunde undvikas. 1600-talets domböcker innehålla kopior av de tjeremissiska och de mordvinska honungsträdens märken. Från det mordvinska området har skötseln av skogsbin försvunnit på grund av den allt mer tilltagande skoglösheten, men hos tjeremisserna har den bibehållit sig ända till vår tid på orter där skog förefinnes. I kretsen Krasnokoksjaisk (numera Josjkar-Ola) i f. d. guvernementet Kazan blev jag för mera än två decennier tillbaka i tillfälle att personligen göra bekantskap med denna näringsgren. Dåförtiden voro de för klättring i träden nyttjade anordningarna fortfarande i allmänt bruk och äganderätten till träden skyddades enligt gammal sedvänja med ägarmärken (jämför Journal de la Soc. finno-ougr. XXVI, sid. 1 o. f.). Likaså ha votjakerna varit de ivrigaste biodlarna i Öst-Ryssland och den framför allt av detta folk levererade »sarapulska honungen» har ansetts såsom den bästa i sitt slag.

Men må vi återvända till björnklubban. Som nämnt anträffas denna inrättning just på ifrågavarande område för skogs-biskötsel i Öst-Ryssland. Den äldsta för mig bekanta skildringen härav finnes i »Rysslands fria ekonomiska sällskaps publikationer» av år 1769. Den innehåller en detaljerad skildring

och en åskådlig bild av björnklubban, bild 3, medels vilken basjkirerna men även tjeremisserna sägas skydda sina honungsträd för björnens framfart. Samma uppsats innehåller en redogörelse också för en annan för samma ändamål konstruerad anordning, »björnvaggan», bild 4. Såsom det framgår av bilden, utgöres denna av en lave, vilken med snören är upphängd i änden på en tvärslöpande stång, som medels ett lätt lossnande fäste fastgöres vid trädet i bisamhällets höjd. Medan björnen sysslar vid boet, lockas han att bekvämt sätta sig på laven, som lösgör sig från sitt fäste, svingas utåt och förblir fritt svävande långt ifrån stammen på grund av de tyngder, som anbragts i stångens andra ände. För björnen återstår nu intet annat än att antingen förbli sittande i sin vagga eller att hoppa ned; men mot den senare möjligheten har biskötarn försäkrat sig genom att i marken nedanför och omkring laven slå in spetstoppiga pålar, i vilka björnen fastnar, om han vågar försöket.

En bild av och en redogörelse för vaggan, bild 5, finna vi i den dagbok, som den ryske akademikern Ivan Lepechin förde på sin åren 1768 och 1769 gjorda resa, i vilken den presenteras såsom en särskilt för basjkirisk biodling karakteristisk anordning. Bägge dessa medel att hålla björnen borta från honungsträden, både björnklubban och björnvaggan, ha enligt Kosjurnikovs särdeles detaljerade redogörelse varit i bruk hos votjakerna i kretsen Sarapul av f. d. guvernementet Vjatka åtminstone ännu på 1880-talet.

Denna till biskötselns hörande anordning har således nyttjats i de områden av det forna ryska riket, där en biskötsel av denna art bäst kunnat blomstra. Men huru långt tillbaka i tiden kan denna företeelse spåras? Jag har mig icke bekant några säkra bevis för dess förekomst i Sibirien. På tal om sibirisk biskötsel bör det ihågkommas, att det ända till senaste tider rätt den meningen, att vilda bin icke skulle ha påträffats i Sibirien och i Turkestan samt att biodlingen i Sibirien ginge tillbaka på det faktum, att bisamhällen för första gången år 1795 medtogos till landet öster om Ural av en rysk överste och att därefter ryska kolonister fortsatt att sprida biodlingen i dessa trakter (jämför

Köppen, *Das Ausland* 1890, nr 51). En del sakliga skäl samt särskilt filologiska fakta tyckas emellertid motsäga detta påstående. En framstående kännare av Sibirien säger sig ha funnit en egen, ursprungligt turko-tatarisk benämning för vilda bin och dessas honung i trakten av östra Altai (Radloff). Enligt en annan ryktbar kännare av Öst-Asien och dess språk, professor Ramstedt, anträffas hos turkar och mongoler ett till ursprunget eget namn för honungen, nämligen bal, redan ungefär på 1200-talet och likaså är ordet avus för vax lika gammalt. I japanska krönikor omtalas, att representanterna för riket Po-hai eller Buthai (nuvarande provinsen Kirin i Mandchuriet) hämtade honung till japanska hovet omkr. 800 e. Kr. Efter Wilhelm av Ruysbroeck's skildring använde mongolerna en vinterdryck, i vars ingredienser bl. a. ingick honung.

Olaus Magnus bilder och redogörelser av björnklubban grunda sig såsom vi här sett på geografiskt rätta lokalisationer till Litauen, Podolien och överhuvud till Ryssland med angränsande trakter. Riktig är även hans skildring av biskötseln i det avseendet, att han anger att bina slå sig ned i ihåliga träd eller att stående träd enkom urholkats till bon för bisamhällen. Där emot kan man inte förena sig med hans uppfattning däri, att grunden för den ekonomiska användningen av skogsbin vore den, att bistöckarna i den egentliga bigården icke förslogo på grund av det stora antalet samhällen vid gårdarna, ty det är klart att skötseln av skogsbin, som baserar sig på det biologiska faktum, att det i samhällen levande biet (*Apis mellifica*) bygger bo i ihåligheter i växande träd, har utgjort utgångspunkten för all biskötsel.

VÄSTGÖTAKNALLAR OCH VÄSTGÖTATYGER

NÅGOT OM INNEHÅLLET I KNALL-
LARNAS PÅSAR

av Ingegärd Vallin

Se god dag, kära mor, skall hon handla i dag?
Bästa priset vet hon jag plär ge.
Jag har schalar och band, silkesdukar därtill,
Alla rara, det skall hon få se.

Så löd västgötens hälsning, och den var välkänd över hela Sveriges land. Han hittade alla vägar. Han sökte upp de avlägsna gårdarna så väl som de större byarna. I äldre tider tillverkades så gott som allt som behövdes hemma på gården. Dock var det alltid en och annan sak, som behövde köpas, eller som man i varje fall inte kunde motstå, om handlanden kom och förevisade den, lät pruta med sig och kanske till och med lämnade kredit till nästa besök. Västgöten förstod väl att göra affärer. Han bredde ut sina varor, gjorde sig ingen brådska och hade alltid nyheter att berätta från byar och socknar, som han besökt. Dessutom var han känd för att ha rejäla varor. »Schalar och band, silkesdukar därtill.» Det var många saker som rymdes i den stora säck med öppning på mitten, som han bar över axeln.

Ännu minnas äldre personer överallt knallen och hans besök. Och alltid heter det, att han var gärna sedd och blev väl mottagen, då han var glad och pratsam, och det på den tiden var långt till handelsboden. Frågar man närmare vad det var för varor, knallen hade att sälja, så nämnas vanligen först vadmal, rutiga och randiga klänningstyger av bomull samt huvuddukar, som kunde vara »sölkerannade». Lärft, vita drälldukar och handdukar ha också ingått i lagret och så förkläden, näsdukar, strum-

por, vantar och »binningskläden», ett slags långa stickade halsdukar, större och mindre schalar, sockerduk, korderoj, doffel, kläde, smalare och bredare band, använda till hängslen och skärp, och mera sådant.

Här skall endast talas om de textilier som knallen medfört. Annars hade han även många andra slags varor. »Skålknalne» och »fataknalle» äro namn, som av gammalt givits åt den vandrande västgöten. Han handlade med svarvade träsaker: tallrikar, skålar, fat och dylikt. Olaus Magnus skriver i sin Historia om de nordiska folken 1555 om grenhornade stänkor, så kallade kåsor, som tillverkades i Kind och Mark. »Där finnas skickligare mästare i svarvning än på något annat ställe inom Nordens landamären. Man lever sålunda där mestadels på detta yrke och tävlar ivrigt sinsemellan att uppfinna nya skönt arbetade träkärl, alldeles som de venetianska glasmakarna i Murano tävla inom sitt yrke.» Senare kom träslöjden att bedrivas främst inom Ås härad. Inom Vedens härad, men även i Kind och Mark har tillverkningen av smidesvaror varit betydande. Liar, skäror, knivar och saxar hade knallen därifrån att sälja. Gäsene härad var känt för skinnberedning.

Det var många olika slag hemslöjd, som idkades av den idoga befolkningen i denna del av Västergötland. Uppgifter om textil hemslöjd i Sjuhäradsbygden finna vi från mitten av 1500-talet. Enligt en jordebok upprättad av biskop Sven Jacobi i Skara år 1540 skulle från en mängd hemman i Mark hörande till Seglora rättardöme förutom smör, honung, ål m. m. även ett visst antal alnar vadmal lämnas i skatt till prostämbetet i Skara. För övrigt synes det vara endast från Mark vadmal levererades i skatt.

»Marbo lerefft» omtalas i bouppteckningen efter ovannämnde biskop Jacobi. Under rubriken »säng- och linkleder» finner man: »1 par marbolerefftz lakan med 2 $\frac{1}{2}$ bred vtsleten, 2 halfsliten lakan marbolerefft» samt bland kläderna: »en messe särk aff grofft marbolerefft med all sin tilbehöring medt gammel brun flöjel frame på ermerne och niden till.»

År 1550 påbjudes att marknad skall hållas i Askersund två gånger om året. Där skall allmogen från Västergötland, Småland

Bild 1. »Westgöthe-dräng». Efter Hufwedsson Dal.

och Östergötland sammanträffa med folket från Bergslagen och övriga delar av Svealand. Bland de speciella västgötavaror, som där skola saluföras nämnes även lärft. Att vävnader utöver det egna behovet tillverkades i Västergötland under 1500-talet, visar även följande brev, skrivet av konungen 1558 i samband med skeppsbyggeriet i Älvsborg: »Och effter udi Vester götlandh. vancker mykin groff väff, som till segell kan vara tiänlig, therfore see vij gärne, att i late tage någett utaff vår spannemåle, som vij liggandes haffve i Elffzborg och late therfore köpe och bestyre så mykin groff väff, som ther står till att bekomme och till segell tiäne kann» (Melin, Viskadalen sid. 111). Något längre fram, nämligen år 1620, får ståthållaren i Västergötland i uppdrag att köpa 20,270 alnar blaggarn till foder åt krigsfolkets kläder (Melin, Viskadalen sid. 116).

Allt »landsköp» var vid denna tid strängt förbjudet och all handel skulle om möjligt försiggå i städerna. Av gammalt ägde allmogen likväl rätt att »fritt sälja eller bortbyta sin egen afwel eller därföre köpa sig egne nödwändighetsvaror». Redan 1380 heter det i en av riksrådet utfärdad förordning:

»3 Articulus är at Foghata, Lähnsmän och thera Budh rōfwa af fattigom Bondom och Frälsis Landbondom thera Korn, Fläsk, Smör, Humbla, Wadmal och Lärōfft, och annor thera äthande wahrer, ther the till Jernbergh, Kopparbergh eller Staalbergh föra, eller ock i thera atherfärd, thera Järn äller Staal, som the hafwa sin wärhdöra uthi bytt, thet tyckir oss moote Laghin och rätt, och mothe godho gambla sedhwänio wara.

Sammaledis om Landbönder eller Bönder sina amällan, hwat heldir the ära i Skogbygd eller i slätta Landena, tha mage the och tolliker siin emillom skipta och bytha, eller hvarandrom sälie thär the ej äro rätta Köpmanna warur, swa som Sild, Salt eller Kläde, och annat thet ther wider nampn i Stads Rättenom eller Konunga-Brefwom förbudit är» (Hadorph, sid. 31).

Under 1500- och 1600-talen klagade emellertid allt oftare borgarna i städerna över, att bönderna idkade landsköp och överskredo sina rättigheter. Och alla de förbud, som utfärdades mot landsköp, äro till stor del riktade just mot västgötarnas gård-

farihandel. Dessa å sin sida klaga över »at theras bygd wore både trång och ofruktsam, och at the ingaledes kunde bära sig, utan the icke foro omkring och sålde hwad the med sina händer tilwerckat». Slutligen såg sig konung Gustav Adolf ingen annan råd än att anlägga en stad inom området och ålägga bygdens befolkning att flytta dit och där bedriva sin handel och betala skatt och tull som andra handelsmän och borgare. De första åren kallas staden ibland Torpa efter kyrkan, där den byggdes, men den får snart namnet Boerås. Dess borgare få tillstånd att »besöka hwad ort de hafwa lust här i vårt Rike med sina wahror, som är allehanda hemgiordt smide och af trä giordt arbete samt hwad eljest der nere uti landsändan giöres och tilarbetas, och det hos hwem dem täckes föryttra och försälja i städerna och å landet . . .»

Borås borgare åtnjöto sålunda en mycket stor handelsfrihet, vilket väckte avund från många håll. Som exempel må anföras följande: 4 borgare från den »ny funderade Stadh Torpa i Wen häradt klaga år 1621 vid Alingsås rådhusrätt över hwad orätt och öfferwäld som dem hendt och wederfarom war i Upland wid Hemmetta sockn (nuvarande Himmeta socken i Västmanland) då de frånrövats: 20 alnar Blaggarn, 5 alln Lärpt, 1 par Skoor och 1 st Mössa». Inflyttningen till den nya staden gick trögt, och nu uppstå nya lika allvarliga motsättningar mellan stadens borgare och de bönder, som fortsatte sin handel. Så klaga 2 bönder från Wingz giöld 1624 vid Borås rådhusrätt att 2 av stadens borgare på »Tijweden hade tagitt från dem Blaggarn 95 $\frac{1}{2}$ alln, Små blaggarn 10 alnar, lereft 5 $\frac{1}{2}$ alln, wadmal 8 alnar».

Alla, som drevo gårdfarihandel, måste vara försedda med pass samt uppgift om att de betalt tull för sina varor. Till en början brukade prästerna utfärda passen, senare bestämdes att endast magistraten i Borås skulle ha rättighet härtill. Då man fann att denna bestämmelse ej efterlevdes, utan prästerskapet fortsatte att giva pass till sina resande församlingsbor, föreskrefs att befallningsmännen skulle var och en i sitt fögderi »förpassa» de bönder, som genom resehandel ville försälja sina varor.

Allmogen fick tillstånd att erlægga tullavgiften vid den tullplats, de först passerade på sin resa. Hade de så fått sina varor stämplade, fingo de fritt färdas var som helst. Borås borgare betalade tullen där i staden, och de bästa upplysningar, som stå oss till buds om vad en knalles säck innehöll under 1600-talet, finnas just i några tullistor från Borås stad och en del tullplatser i Västergötland och på Dal från åren 1639, 1646 och 1651.

Det förstnämnda året förtullades följande textilvaror:

28,745 alnar waldmar.	90 par handskar
5,456 alnar gott eller grant lärefft	1,982 st lister
8,920 alnar medel lärefft	6 st handkleden
284 alnar sembre lärefft	1 st bordduk
10,518 alnar blaggarn	4 par wadmalsbyxor
932 par ullstrumpor	2 st wadmalströjor
1,150 st åkläden och wepor	56 alnar lübsk gråå
349 st fårskinn	54 $\frac{1}{2}$ alnar fyrlod
163 alnar twist	22 $\frac{1}{2}$ alnar frijs
7 st Röijor	50 alnar Engelst
475 alnar särkalärefft	12 alnar fint kläde
507 alnar benkedynewar	2 alnar kläde
305 st hyendeswar	3 lod silke
1,037 $\frac{3}{4}$ alnar bolsterwar	10 alnar hållandsk lärft
30 alnar wepewadmal	16 st strumpeband
12 st wadmalskiortlar	4 st hårkläden
162 par ullwantar	3 st Ärmekläden.

Det är ju en ganska rikhaltig sortering. De största posterna utgöras av vadmal, olika sorters lärft, stickade ullstrumpor och wantar samt band.

Stadens förste historieskrivare Nils Hufwedsson Dal, som 1719 ger ut sin bok Boerosia, skriver att »sjelwa wahrurne som de driva handel med äro af mångahanda slag». Bland »linne och ullperzedlar» räknar han upp: »lerft, blaggarn, bulsterwahr, sömmada och osömmada, blårandig wef, grann och grof dräll,

Bild 2. »Ett fruntimmer handlar band av en västgöte.»
Oljemålning av Pehr Hilleström 1773. Nationalmuseum.

wallmar, sparlakan, ulltröjor, ryer, åkläden, bordkläder och wepor, twisthyonswahr, ullstrumpor, hwantar, hårtäcken, listor och kjortlar». Som synes har det ej gjorts några större ändringar i lagret sedan 1600-talets mitt. Grann och grof dräll är väl den viktigaste nyheten.

På 1800-talet börja bomullsvävnader att bli allt vanligare i knallens förråd. De utgöra en ganska stor del av lagret år 1834, som synes av följande lista, visande 7 gårdfarihandlares lager detta år, enligt uppgifter inlämnade med ansökan om pass:

770 aln Bomullswerken	9,200 aln 30 st band
11,737 aln Bomullslärf	400 aln linnen dräll
19,633 aln Bomullstyger	101 aln fyrtråd
3,065 aln bomullsdukar	110 duss. trådarb.
1,041 aln bomullsdräll	60 aln wästtyg.
350 aln bomulls foder lärf	1,150 st bomullshalsdukar
706 aln linlärf	180 alnar stoft
2,704 aln Walmar couleurt	4 duss. ullstrumpor
2,491 aln bolsterwar linnet	2 duss. nästugar
153 hårtäcken	18 frokenulltröjor.

Vadmal och bolstervar utgöra fortfarande rätt viktiga poster. Linnelärf och -dräll medföres endast av två av de 7 handelsbetjänter det här gäller. Band är fortfarande en viktig artikel.

En stor del av dessa vävnader ha tillverkats inom sjuhäradsbygden, men gårdfarihandlarna ha även köpt varor från andra håll, förnämligast i Småland, Gotland, Skåne och Halland. Inom dessa områden har man gärna sett knallarnas handel, då man härigenom fick extra inkomster. År 1675 beslutas att »eftersom Staden (Varberg) och Landet åstunda Bohrås boernes handel ther å orten, så här efter som här tills hafwer warit wahnt är Kongl. Majest. thermed i nåder tillfreds». Och 1743 anhåller allmogen på Gotland att västgötarna må hava frihet att »tillföra sitt linne och andra waror, och dem emot Bonde waror såsom sticksöm, wallmar, ull och skinn, samt annan Landtmans afwel med allmogen och fattigt inhyses folk få förbyta». Från Kristian-

stads län omtalas från 1820-talet att man tillverkat mindre ylle-
vävnader, då avsättningen till Boråshandlandena minskat, sedan
deras lagerhus brunnit. Från Västbo härad i Småland nämner
Gaslander 1774 att »walmar och oxar upköpas af Boråsboer».

Även på andra håll inom och utom landet ha västgötarna gjort
uppköp. 1639 finns en bestämmelse om den tull Boerås borgare
skulle betala om de vid »deras resa in öfwer gräntsen något gods
kunna hafwa att medföra». En kunglig resolution av år 1660
stadgar, »at Boråsboarne ej måga uppköpa waror uppe i landet
på sina hemifrån hafvandes lass och dem utsälja, utan bör sådant
hämmas».

Vad som gäller om sammansättningen i lagret kan säkerligen
också tillämpas i fråga om varornas utseende och material. Det
hemspunna ull- och lingarnet har i äldre tid utgjort råvaran och
de många olika namnen på lärft visa hur noga man skilt på finare
och sämre kvaliteter. Mönsterna ha ej varit alltför invecklade och
framför allt ej av många slag. Hemvävnaden lönar sig ej, om man
skall plocka med för många olika mönster och färger. Randiga
ha bolstervaren varit och likaså klänningstygen, då de ej varit
enfärgade. Bouppteckningarna ge väl stundom uppgifter om
västgötavarornas utseende, men de äro vanligen ganska knapp-
händiga. Man får veta att ett boråstäcke är »rosigt» eller mönstrat
»med fönster rutor», »med blå stjernor» eller svarta ränder, att
en kjortel är sydd av blårandigt eller rutigt Boråstyg. En huvud-
dyna kan ha smårandigt eller blårandigt »västgiöthe war» o. s. v.
Ett »flammerat västgiöt bordtäcke» omtalas 1742 från Dalarna
och västgötaryorna ha t. ex. svart eller vit botten, men något
närmare om mönstren får man ej veta.

Från år 1822 äga vi emellertid ganska noggranna beskriv-
ningar på en del varor, tillverkade för västgötar. Det är lands-
hövdingen i Hallands län, som i sin 5-årsberättelse för nämnda
år omsorgsfullt redogör för utseende och kvalitet på länets hem-
slöjdsalster. Han beskriver vadmalet, ryor, hästtacken, golv-
mattor, bordtacken och strumpor. Man kan antaga, att dessa
beskrivningar i stort sett kunde gälla även för västgötavarornas
utseende ett århundrade eller mer tillbaka i tiden.

»Vadmalet göres från 4 $\frac{1}{2}$ till 7 kvarters bredd och är dels hvitt dels grått sammansatt af svart och vit ull och säljes till 16 å 24 sk Banco alnen (stundom derutöfver) åt Borås Handlande, som låta stampa, färga och sedermera försälja det över hela Sverige, men förnämligast i Bergslagen, Stockholm och Norrige. Merendels göra dessa Handlande sina resor i November månad, då de uppköpa det färdiga Vadmalet, utlemna Ull till sådane som ej sjelfva kunna anskaffa den och betala slutligen arbetslöner, samt emottaga det färdiga vadmalet under en sednare resa.» Så långt efter Hallandshövdingen. Vadmalet har varit en av västgötarnas förnämsta handelsartiklar. I tull-listorna från 1639 utgör vadmalet den största posten eller 28,785 alnar, och det är inte ovanligt att en knalle har med sig 8—900 eller till och med 1,000 alnar. Likadant är förhållandet 1834. Handels Betjenten Anders Pärsson medförde »17 st. wallmar», innehållande 795 alnar på sin resa till Östergötland, Stockholm och Uppland. Anders Persson som reste åt samma håll medförde »15 st walmar» eller 550 alnar o. s. v. Av de sju häraderna är det Kind som särskilt varit känt för vadmalstillverkningen. På Gotland har mycket uppköpts och likaså i Småland. Om Vättle härads invånare berättas 1758, att de »väfva vadmal det de hop-tals sälja åt Boråsare».

»Sängtäcken eller Ryor äro af nöthår och vanligen flössade med färgade Nöthårstrådar, som formera reguliert krokiga figurer. Dessa köpas af Boråsarne till omkring 2 R:dr B:co stycket och försäljas i Norge och Norrland för dubbelt.» Så beskriver landshövdingen de s. k. västgötaryorna 1822. Enligt tullistorna från 1600-talet tyckas mycket få ryor ha medförts på resorna. Framhållas bör dock att knallarnas ryor troligen ej i större utsträckning tillverkats i Västergötland. Vivi Sylwan skriver i sin bok Svenska Ryor om vissa grupper enklare prydnadsryor, spridda särskilt i Gästrikland, Hälsingland och Dalarna: »Ryan har en gång som handelsvara spritts i de trakter som här avses. Gårdfarihandeln med sin sega, år efter år återkommande påtryckning har småningom skapat seden att bruka ryan. Beteckningen brudrya, som hade högreståndsstämpel, var en bra re-

Bild 3. Västgötaknallar. Detalj ur oljemålning av J. W. Wallander.

klam. . . . När ryan så trängt igenom i bondehemmen, ha kvinnorna själva börjat väva sina ryor. Måhända har gårdfarihandeln avtagande vid 1800-talets mitt härvid spelat någon roll. Troligen har försäljningen av ryor därmed upphört.»

Fröken Sylwan har i genomgångna bouppteckningar träffat västgötaryor någon gång på 1600-talet, sparsamt under förra hälften av 1700-talet. Vid denna tid har västgötaryan varit en slitrya och haft största spridningen i Norrland och Norge. Under senare delen av 1700-talet förekomma västgötaryorna däremot ofta och därjämte stiger deras värde över det gängse på enkla ryor, vilket antyder att det varit en rikare mönstrad rya som västgötarna nu salufört. På sina håll ha kvinnorna som ovan antytts själva lärt sig väva dylika, medan på andra håll, såsom i Värmland, ryan helt och hållet försvann, då västgötahandeln upphörde.

Hästattäcken är nästa artikel, som nämnes i femårsberättelsen. De voro »af 2:ne hopsyddade våder af 3 alnars längd äro vanligen mycket grofva, varpade af groft blågarn och inslagne med svart eller brunt garn af Nöthår, med smärre gula, röda, blå eller gröna ränder. Dessa betalas af Boråsarne med omkring 1 R:dr B:co stycket och försäljas kring hela Riket. — Golfmattorna äro af samma slag som hästattäcken med den enda skillnad, att de säljas i hela stycken af 30 à 40 alnar till 8 sk. Banco alnen, merendels till Borås Handlande.»

En livlig skildring av tillverkningen av sådana täcken i Rångedala socken lämnas av en av Nordiska museets meddelare: »Uti Rångedala socken på 1800-talet gjordes mycket hästattäcken av nöthår, som köptes av garvare. Där fanns knappast någon gård eller torp, utan man fick höra hur de låg på knä på sina logar och 'bösta' hår. Sedan var det till att spinna, och när garnet var färdigt togs vävstolen in, och man började väva täckena. Det var ett sådant hurraykande i var stuga, så de kunde knappast äta, för nöthåret rök i överallt. När täckena var färdiga, var det för dem, som ej hade häst att köra med, att bära dem in till Borås och sälja dem till Marbönderna, de större herrarna i Mark. En del begagnades till att packa vävnader i, och en del såldes ända

uppåt Stockholm och städerna både till att packa varor i och till hästtäckan. Priset på täckena var 15 kronor dussin, när de var riktigt bra, annars 12 eller 13 kronor dussin, så det måste nog vara ett par tre i hemmet, som hjälptes, om di skulle kunna förtjäna en 12—15 kronor på en månads tid.» — Det var varken något trevligt eller lönande arbete för tillverkarna!

Vi fortsätta att citera landshövdingens rapport: »Bordtäckena nyttjas på Bordbänken i Bondstugorna, så väl i Halland, som andra Provincer. Varpningen är af finare blekt Blångarn eller Tåg-garn och inslaget af brokigt nöthår i glest drällmönster, så att det hvita Linnegarnet mycket synes. De bestå af 2:ne, tre alnar långa våder, och betalas med 2 à 3 R:dr 32 sk. stycket, samt uppköpas af Boråsarne, som sälja dem i Stockholm till hästtäckan. Äfven nyttjas de på några ställen till golfmattor.» Dessa täcken finnas spridda över så gott som hela Sverige. De ha fått en mångsidig användning och ha på många håll fått namnet »västgötatäcke». Dal skriver härom: »theras randiga och mångfergade täcken brukas mångestades till bordkläden och wäggtapeter eller förlåten». I Dalarna och Norrland ha de använts bl. a. vid begravningar som bårtäcke, vid bröllop som brudpäll och vid husförhör för att utmärka prästens plats. I Småland har ett sådant täcke ofta använts som prydnad på kronstängen. I bouppteckningar från Småland finner man uppgifter om användning som »tapeter». 1777 nämnes »1 st Boråstäcke som sitter på gäflen och 2 st Boråsakläden i Gässtugan på väggen». På samma sätt som med västgötaryorna har det gått med dessa täcken. På olika håll i landet har man börjat väva dylika, och slutligen har västgötanamnet försvunnit och därmed minnet av mönstrets ursprung. Mönstertypen har likväl bevarats så gott som alldeles oförändrad.

En god uppfattning om hur vanliga dessa täcken varit ge äldre bouppteckningar. Nästan överallt finner man någon sorts Borås- eller västgötavara: »Marboläroffts förkläde», »sängdyna med randigt Borås wahr», »Boråsins Theduk», »Borås lärfts gardiner», »stångkläde af Boråstyge», eller »örngåttshufwor», kjolar och livstycken av »västgötatyge» och »sängförlåtar av lång-

randigt Marbokläde» för att nämna några exempel från 1700-talet. Vanligast äro likväl »Borås-bordtäcken» eller helt enkelt »Wästgötatäcken», namn som använts om ovan beskrivna täcken. Man påträffar sådana även utom Sveriges gränser. Nordiska museet äger flera från Telemarken i Norge. I norska bouppteckningar förekomma de också, t. ex. från Aker 1716 »I rannet Svensk borddecken»; 1738 »I Röd och Widt med andre Coleurer Svensk bordklede» och 1742 »I randet wesgytter Decken». Som ett exempel från Finland må nämnas förekomsten av »I västgiöta täcke» i bouppteckningen efter kyrkoherde Petrus Bergius i Birkkala 1764.

»Strumporna tillverkas förnämligast i Laholms stad och Fögderi, men äro ej af fullkomligaste egenskap. Starkt valkade och tvättade med såpa hafva de ett någorlunda vackert utseende, men äro hvarken fina eller varaktiga. Garnet blifver vid spinningen ej nog hårt snodt och stickorna äro grofva, hvaraf maskorna blifva för stora. Vanliga priset är 24 à 26 sk: Banco paret och af ett Lispund kan tillverkas ifrån 20 ända till 28 par i mon af garnets finhet. Äfven dessa upphandlas af Boråsare.» Stickningen avslutar i landshövdingeberättelsen raden av textilvaror, som tillverkats i Halland och sålts till Boråshandlande. Ett par tillägg kunna göras. I Varberg knypplades på 1770-talet spetsar till avsalu. Barchaeus skriver 1773: »All den fattiga ungdomen, ifrån 6 års ålder knöpplar. Spetsarna säljas till köpmännen i staden, som ofta förlägger trå; af dem köpas de sedan af Boråsboer, som fara omkring i landet därmed.» Samme författare omtalar från Fjärås, att där vävdes »lerfter och blaggarn, vadmaln och Fittro, det är sådan väf, som har linne varp och ylle inslag». Dessa tyger såldes till Göteborg och till Borås boer. Dessa senare köpte här även »figgar», det vill säga spunnet och uppvarpat garn, som de förde hem och läto väva i Marks härad.

Tryckta halskläden och schalar ha varit omtyckta Boråsvaror. Tyget, vanligen enkelt tvåskäft, vävdes på landsbygden. Sedan färgades och trycktes det i Borås. På Borås museum finns en stor samling mönsterstockar till tygtryck, och det skulle vara av intresse att en gång undersöka deras mönster, och huruvida

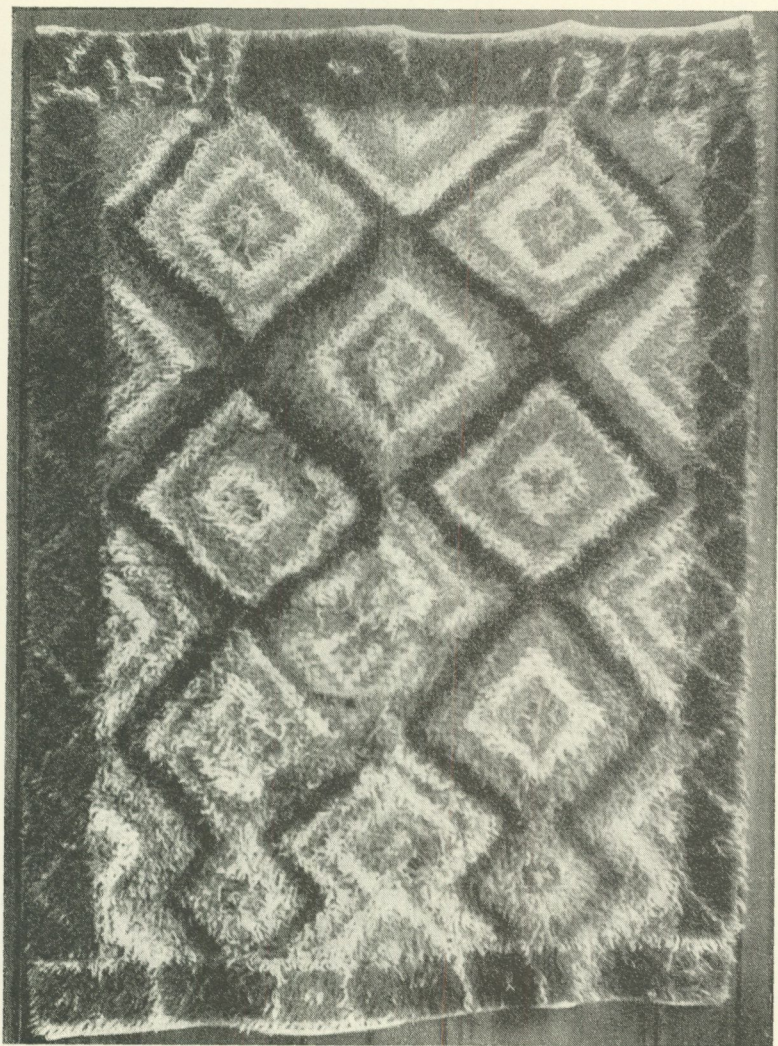

Bild 4. Rya från Västergötland. Mönster med »reguliert krokiga figurer».

de kunna återfinnas ute i bygderna. Ofta ha dessa dukar haft vit botten och en bård med blommor i glada färger. Silkeschalarna ha varit fabriksvävda och ha ej samma intresse för en undersökning av gårdfarihandels betydelse för den svenska textilhemslöjden. Det är kanske annars de »knallevaror», som man varit mest rädd om, och som man ännu på många håll kan finna väl bevarade och aktade.

Någon närmare beskrivning på övriga grupper varor är ej lätt att ge. Som ovan framhållits, lönade sig ej för inkrånglade och långsamma vävsätt. Hur deras bänkedynor och »twisthyonswar», beteckningar som man möter i tullistorna från 1600-talet, sett ut kan man endast gissa. Möjligen kan krabbasnärs-tekniken ha använts, sådana dynor vävas ju gärna på tvistbotten. En förmodan att de vandrande gårdfarihandlandena kunna medfört vävnader av så förnämlig art som i flamsk teknik har framställts av Vivi Sylwan med ledning av vad som framkommit under den inventering av västsvensk textilkonst, som verkställdes i samband med utställningen i Göteborg 1923. Man kan inom denna teknik följa vissa mönster från högreståndsförebilden till alltmer förenklade och stilerade former och egendomligt nog äro flera av de renaste och äldsta förebildernas fyndorter, så vitt man nu vet, att förlägga till Västergötland.

Inom många olika tekniker i vår textila allmogekonst kan man spåra inflytande från västgötahandeln. I stort sett måste den ha verkat för ett upphävande av gränser, ett utplånande av ortskarakteren inom den textila hemslöjden. Trots varornas standardisering och det konservativa fasthållandet vid mönstertyperna har handeln säkerligen ej alltid varit så lönande, isynnerhet ej för tillverkarna. Knallen själv kunde väl göra en god affär emellanåt. Han hade ju alltid en lagom prutmån på priserna. För tillverkarna har det säkerligen varit sämre ställt. Återigen är det Halland som erbjuder det bästa exemplet. Vid 1738 års riksdag ingivas besvär av allmogen i Halmstads, Tönnersjö och Höks härader. Däri framhålles hur sandig och ofruktbar deras landsdel är så att de hava »intet annat att till skat använda, än hwad igenom deras och i synnerhet qwinfolkens

handsløjder kan åstad kommas, såsom tillwårckningar af ljnnet och ylle, walmar, wårken, tröjor, strumpor, läreft, blaggarn och dylikt, hwilket de tillförne med skiåhlig båtnad kunnat afsättia, men nu sedan borgarena från Borås, som endast till denna handeln äga Eders Kongl. Majtz. allernådigste privilegium några åhrs tid bortåt tagit sig före att sällia våra tillwårckningar hemma i Borås, medan de ännu intet kommit här neder till någon fullbordan: wi mehne, det de samsättia sig att ingen skall gifwa mer än så eller så möcket för ahlnen af det eller det slaget thet pris de giöra så ringa, att landtmannen der med icke får det rå ämnet betalt, och om intet bonden kan wara hulpen med denna betalningen, twinga de honom dymedelst, att de låta tillwårckningen ligga, wål wettande, efter det ingen uphandlare ifrån annan ort får sig anmähla, bonden skal blifwa nödsakat att taga hwad honom bjudes.»

Här beröres också frågan om gårdfarihandelns organisation. Knallen har givetvis ofta färdats till fots, men så snart tillgångarna medgåvo skaffade han sig häst. Antingen klövjades varorna eller hade man vagn. Resorna ha varit ganska väl ordnade. Redan Dal talar om hur bönderna årligen samlades på »Walborgsmässiodagen» för att besluta vilka orter var och en skulle besöka under året. Man gjorde två eller tre resor om året, och ofta for man i stora sällskap i »flock och farnöte». När en viss landsbygd skulle förse med varor upplöstes flocken, och var och en fick ett mindre område, där gård efter gård besöktes.

På 1820-talet beräknas att resehandeln utövades av 6- eller 700 hemmansbrukande bönder. Därtill kommo Borås borgare, säkerligen också ett stort antal, i synnerhet som de förmögnare handelsmännen ej reste själva utan skaffade sig s. k. resebetjänter. Enligt klagomål från Västerås 1773 utgöra de en mängd handlande så stor »at hwarje socken och By af dem med sådane varor, som dem icke tillkomma (allehanda Fabriqwes tillwårckningar, och andra handelsvaror, så som fina Lerefter, både hwita och färgade, jemte Bomuls wahror, tryckta lerefter och Sarger, allehanda slags handskar af skin) blifwa besökta, ofta flera gånger i weckan, hwadan Kyrko Byar i synnerhet blifwit

förvandlade till nästan ständiga handelsställen, och hwarest mera kan försäljas på en söndag än uti en handelsbod i staden på hela weckan . . . På samma sätt förhåller det sig med de uti stora troppar landet kringstrykande Skåhlwästgötar, hvilka förnöta deras raskaste ålder uti et i flera afseenden landsförderfweligit månglande.» (Kommers Kollegii Utredning om Handel och Manufaktur 1773. Kom.koll. arkiv.) Ännu 1844 var det ej ovanligt att i Dalslands västra trakter finna 6 till 8 västgötar på en gång taga härbärke i en by (enligt manuskript av R. Dybeck).

Har alltså västgötaknallens handel på många håll setts med oblida ögon, ha hans rättigheter väckt avundsjuka, och har man kanske många gånger med rätta klagat över att han sålt förbjudna varor, så har han likväl under lång tid haft en viktig uppgift att fylla inom den svenska hushållningen. Först med industriens genombrott och de moderna fortskaffningsmedlens utveckling, har han blivit överflödig. Gårdfarihandlaren, i ordets gamla betydelse, är en yrkesman som försvunnit.

UR NORDISKA MUSEETS PORTRÄTT- GALLERI: CARL BERNHARD WADSTRÖM

av Ellen Hagen

I Royal Academy's utställning i London 1789 deltog den unge svenske målaren Carl Fredrik von Breda med tre porträtt: »A Clergyman», »A Swedish Gentleman instructing a Negro Prince» samt »A foreign Nobleman». Att namnen icke äro i utställningskatalogen angivna kan åtminstone beträffande det sistnämnda porträttet förefalla egendomligt. »A foreign Nobleman» var den allmänt kände svenske ministern von Nolcken, londonbo ända sedan 1763.

Då C. F. von Breda efter sin utbildning i Stockholm i 25-årsåldern for utomlands för vidare studier, ställdes icke färden, som oftast dittills varit fallet söderut, utan till England. Där stannade han i nio år under studier i första hand för den store mästaren i porträttmålning sir Joshua Reynolds. En konsthistoriker under förra århundradet betonar att »von Breda blev icke någon efterhärmarare av Reynolds, men han lärde av honom att bli en temperamentsmålare, som visar oss karaktären, såsom resultatet av utvecklade naturanlag, alltså, icke så mycket statsmannen, hovmannen, affärsmannen eller krigaren, som fastmera människan». Fredrik Sander säger i sitt minnestal över von Breda i Svenska Akademien år 1895, »att av Reynolds lärde von Breda den konsten att inställa porträttet i duken, vilket sannerligen icke är det minsta, samt att därjämte historiera det samma eller att försätta personen i en viss betecknande situation».

Detta har i särskilt hög grad lyckats konstnären beträffande det här återgivna porträttet, bild 1, vilket, som ovan nämnts, kallats »A Swedish Gentleman instructing a Negro Prince», och

som föreställer industrimannen och filantropen, överdirektör Carl Bernhard Wadström med den av honom från slavhandlare friköpte unge fursten av Mezurado. Bilden symboliserar de idéer, för vilkas främjande Wadström ägnade årtionden av osjälvisk strävan, nämligen rättvisa, människokärlek och den vita rasens ansvar. Peter Panah, så hette den mörkhyade ynglingen, son av konungen av Mezurado, som på sin tid fått uppfostran i Liverpool, hade på stammens område blivit stulen av slavjägare och jämte hundratals andra offer för vinstbegäret förts ombord å ett av de många fartyg, som inrättats för slavtransport. Såld först till Västindien, upptäcktes han ombord på en båt, som före färden till Nordamerika lagt till vid kajen i London. Wadström vistades vid denna tid i London och brukade i sällskap med några parlamentsledamöter inspektera dylika fartyg för att konstatera, under vilka ohyggliga förhållanden »den levande lasten» hade att utstå den långa färden över haven, från världsdal till världsdal. Denne unge negerslav var föremål för omtanke och hyllning från de övriga fängslades sida och bar på sitt bröst ett tecken som Wadström igenkände såsom det, som bars av barnen till kungen av Mezurado. Vid det besök på Afrikas kust, som Wadström med sitt resällskap ett år tidigare gjort, hade denne negerhövding visat hjälpsamhet och intresse för deras planer. Han var ivrig att återfå sin son och Wadström glad att kunna friköpa gossen, som dock aldrig återsåg sin moders hydda. Englands fuktiga klimat tålde han icke vid, blev sjuk och dog i Wadströms hem vid Marylebone Street.

På tavlan står han, prydd med armband och halsband av gula pärlor, mot en mörkblå, vid horisonten rödskimrande himmel, bakom honom synas palmer och en halmtäckt hydda, på bordet en karta över Afrika. Wadström i vita skjortärmar, krås, gul- och grönrandig sidenväst, synes undervisa honom i Swedenborgs »Sapientia Angelica de Divina Providentia».

Hos Emanuel Swedenborg hade nog Wadström tidigast funnit uppslag till de tankar, som sökte sig ut över gängse begrepp och som beredde mark för filantropien. Genom alla människors likställighet, »allas brödraskap i Christo» gav Swedenborg den första

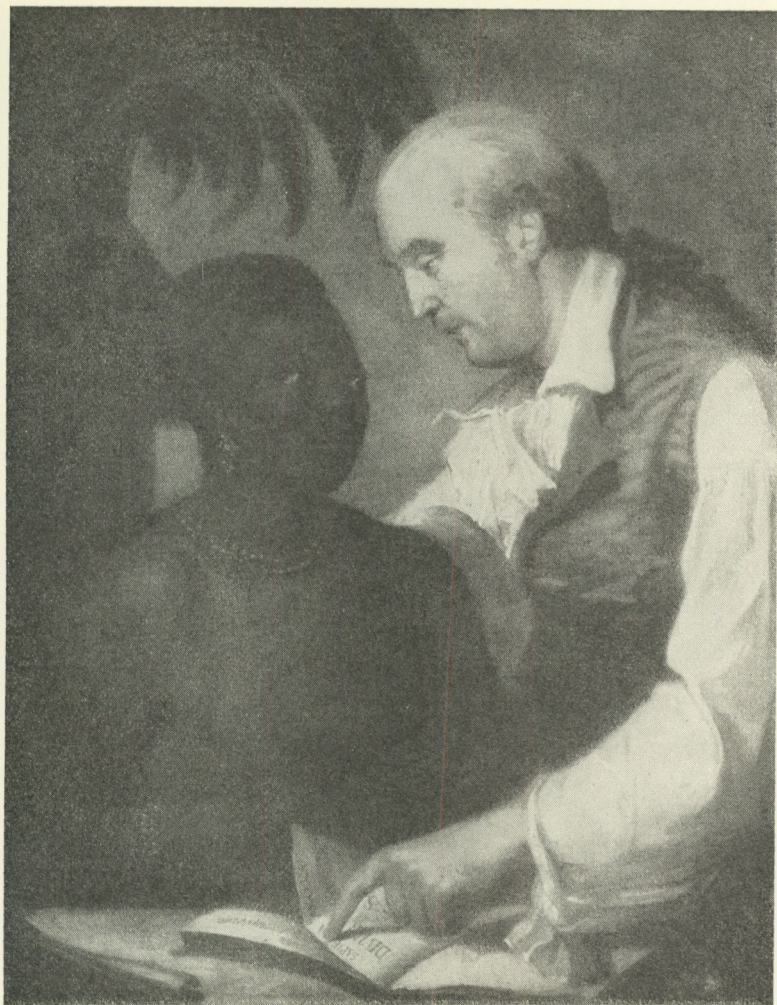

Bild 1. Carl Bernhard Wadström och den friköpte negerprinsen. Oljemålning
av C. F. von Breda. Nordiska museet 61,465.

stöten mot den rådande ekonomiska och sociala samhällsordningen och mot därmed sammanhängande slavrov och slavhandel. Swedenborg var här föregångsman. Ingen hade före honom vågat angripa den institution, utan vilken många länder ansågos icke kunna existera.

Om tanken tidigast var Swedenborgs, så gav svensken Wadström de första praktiska uppslagen till förebyggandet av slavhandel och slavhållande. Hans undersökningar hade ådagalagt att bomull, sockerrör, tobak, indigo och andra eftertraktade handelsvaror voro odlingsbara i Afrika, likaväl som i Västindien och Amerika. Den dag, som den frie afrikanen kunde odla på egen jord, vad han som slav måste framarbete i andra trakter av världen, kunde kampen mot slaveriet med hopp om seger tagas upp. Men dylika odlingsföretag med fria arbetare kunde endast ske genom tillhjälp av kunniga och om sitt ansvar medvetna kolonister. »Inga tjuvar och inga fördärvade individer skola taga den nya jorden i besittning», utropar Wadström i en av sina skrifter. Hade Afrika erövrats efter denna kloka och rättrådiga princip skulle utvecklingen icke haft så mycket hat, så mycken förbittring och så många misslyckanden att uppvisa. Av Wadströms skrifter må nämnas *Observations on the Slave Trade* (1789) samt *An Essay on Colonisation* (2 dlr 1794—95), vilka översattes till franska och tyska, den förstnämnda även till svenska (av Samuel Ödmann 1791).

Carl Bernhard Wadström var född i Stockholm 1746. Fadern, assessorn C. N. Wadström, flyttade senare med sin familj till Östergötland, där han byggde Marieborgs herrgård ej långt från Norrköping och samlade med tiden betydande domäner under sin kloka och ifråga om jordbruket framsynta ledning. Sonen Carl Bernhard, den tredje i ordningen, ägnade sig efter studier i Uppsala åt bergsbruk och järnförädling och gjorde på Bergskollegii uppdrag i vetenskapligt syfte vidsträckta och riskfyllda resor i många länder. Jernkontoret tilldelade honom sin stora medalj i guld och Kungl. Maj:t överdirektörsfullmakten med värdighet av ledamot i rikets kollegier.

1787 blev vändpunkten i Wadströms liv. Några år tidigare

Bild 2. Bortrövändet av slavar. Ur en serie bilder framställda »from sketches made on the Spot by C. B. Wadström». Denna visar »View taken near Bain on the Coast of Guinea in Affrica. Dedicated to the Feeling Hearts in all Civilized Nations».

hade ett filantropiskt samfund i Norrköping sysselsatt sig med frågan om slaveriet, om kolonisation som medel häremot och om ett »nytt system för en fri stats etablerande». Gustaf III upptog med intresse tanken på en svensk koloni och gav Wadström medel att göra en resa till det föga kända Afrika. Vägen togs över Paris, dit brev medfördes till Ludvig XVI, franska hovet och många av de främste inom vetenskap och konst. Iakttagelserna under dessa sammanträffanden, under vistelsen vid Afrikas kust och resor inåt landet äro livligt skildrade i dagboks brev, som jämte teckningar trycktes i »Archiv för Nyare Resor».

De europiska staternas slavhandlare tävlade med varandra i energi och uppfinningsförmåga då det gällde att för billigaste pris förvärva, med svek locka till sig eller helt brutalt röva infödingar, som till att börja med välvilligt och gästfritt tagit emot långväga främlingar. »Det är ett elände som övergår inbillningskraftens gränser», skriver Wadström, »ingen dag eller natt förgår utan att man hör jämmerropen från några som släpas bort. Ej underligt att de söka göra sitt land så otillgängligt som möjligt och att, då tillfälle gives, utkräva en vild hämnd på enskilda resande vetenskapsmän och på de missionärer som dessa samma vita män sända dem.»

Den svenska expeditionens hemresa ställdes över London. Där befanns den allmänna opinionen och parlamentet i febertillstånd av nya idéer om den färgade mannen som medmänniska, inte endast arbetsslav och handelsvara. Kväkarnas samfund och Cambridge's universitet dela med Sverige äran att ha givit de första lystringsorden i denna kamp för humanitet och människorätt. William Pitt, Fox och Wilberforce framträdde. Wadström som kom med förstahandskunskap från slaveriets jaktmarker blev dem en utomordentlig medhjälpare. Han uppkallades i British Privy Council och fick tala inför parlamentets kommitté. I ett av dess protokoll upptar hans anförande inte mindre än 27 trycksidor. Hans teckningar från scener under de grymma slavjakterna, bild 2, och planritningar över ett slavskepp voro uppsatta i parlamentet under debatterna.

Våldsamt motstånd restes. Halva nationen hade kapital insatta i slavhandelsbolag, som gävo glänsande utdelning. Den ville man inte gå miste om. Människor, vilkas samveten vaknat upp i fasa inför tanken på vad varje bit socker kostat av blod och tårar, blevo nedtystade — till och med från predikstolen — med försäkran om att slaveriet var lika outhärligt som det var urgammalt.

Så gripnen som Wadström blivit av sin samtids mest brännande fråga, kunde han icke lämna platsen där han behövdes. Då han trodde sig bli nekad förlängd tjänstledighet från ämbetet, begärde han avsked och hade därmed lämnat en god ställning, vetenskaplig forskning och fosterland, för att bli en främling i främmande land. Hans hustru reste ut för att dela hans arbete och deras vackra hem i London blev en samlingspunkt för den växande kretsen av outtröttligt kämpande abolitionister. Wadström räckte till i vidsträckt grad även för hjälpbehövande landsmän. Thomas Thorild hade 1778 kommit över till England i förhoppning om att vinna författarära och »för att med sig förena alla excellenta huvuden och hjärtan». Han lyckades med intetdera. Två utgivna skrifter gävo ingen framgång, endast förlust. Wadström blev då hans räddare som till slut måste lösa ut honom från bysättningshäktet och förse honom med kläder och pengar för hemresan våren 1790.

Sina sista år ägnade Wadström åt att hos den unga franska republiken, som förkunnat människans rättigheter i alla land, fästa uppmärksamheten på även de färgade rasernas frihetskrav. Han lyckades samla en internationell kongress i Paris 1799 för hithörande frågor. Vid detta tillfälle talade han för sista gången för den idé, som så varmt besjälade honom. Den tyska tidningen »Allgemeine Zeitung» har för febr. 1799 en skildring av mötet och säger: »Wadström, den ärevärdige ädle stiftaren av fristaten vid Sierra Leone, den entusiastiske försvararen av de färgade rasernas människorätt, syntes så svag och nära döden, som om han var kommen till kongressens högtidsdag för att där giva upp andan.» Få dagar därefter slutade han sitt skiftesrika liv, endast femtiotre år gammal. Han fick alltså icke uppleva segrerns dag. Wilberforce lyckades 1807 få

parlamentet att antaga den s. k. abolitionsakten, som förbjöd engelsmän att idka slavhandel. Men den, liksom Wienkongressens enhälliga beslut 1814, förblev länge endast en lag på papperet.

Porträttet av Wadström och »the Negro Prince» tog von Breda med sig, då han 1796 reste hem till Sverige. Han testamenterade alla sina målningar till en av sina söner. På obekant sätt har vårt porträtt därefter kommit i Christoffer Eichhorns ägo, och på auktionen efter den sistnämnde inköptes det av Nordiska museet, där det numera hänger i en av 1700-talsinteriörerna.

Efter von Bredas tavla gjorde W. Pyott, London, 1792 en gravyr med titeln: »The Benevolent Effects of Abolishing Slavery, or the Planter instructing his Negro.» Dessutom finnas följande reproduktioner: »C. B. Wadström unterrichtet einen Negerprinzen», D. Berger sculp. 1809 samt C. B. Wadström, stentryck, Göthström & Magnusson 1832. Som vittnesbörd om hur aktuella både antislaverifrågan och dess förkämpe voro i London kan i detta sammanhang omnämnas att på Royal Academy's utställning 1790 hade Elias Martin en mycket uppmärksam bild av »The kidnapping of the Negroes as described by Mr Wadström».

Skalden C. A. Nicander ägnade 1827 Wadström en högstämmd och i målande färger hållen hyllningsdikt och på Svenska Akademiens högtidsdag 1861 framförde Bernhard von Beskow en av varm känsla buren minnesteckning över Wadström. Akademien hade låtit prägla sin guldmedalj över denne. På ena sidan ser man hans bild, på andra sidan en slav med lösta bojor läsande ur en bok vid den uppgående solens strålar. Omskriften, hämtad ur Ovidius, lyder: »Libertas meritis est mihi facta tuis», det är »Genom din förtjänst bereddes mig friheten». Nederst läses: »Juris humani ardens defensor ob. MDCCXCIX» — »brinnande i försvaret för människorätten dog han 1799».

VIMMERBYGARVERIET PÅ SKANSEN

av Erik Andrén

I likhet med många andra yrkesmän har garveriarbetaren under det senaste halvsekleet fått lära sig nya metoder och handgrepp. I stället för att bearbeta materialet med sina verktyg, får han nu i stor utsträckning stå vid maskinspakar. De gamla barkkaren av trä ha ersatts med rymliga cementbassänger och roterande metallcylindrar. De enkla små narvrullarna ha fått vika för långa stålvalsar med krokodilhudsmönster. Även den yttre ramen har förändrats. Över hela landet hade garveribygnaden en karakteristisk utformning med en öppen svalgång, en »altan», där hudar kunde hängas på tork. Numera kan — utifrån sett — ett modernt garveri förväxlas med vilken annan fabriksanläggning som helst.

De med gammaldags metoder arbetande garverierna ha haft att välja mellan förintelse och radikal omläggning. De flesta ha gått under, därför att industrien kräver större och därmed färre företag än det gamla hantverket, där i nödfall en garvare kunde klara sig med hjälp av hustrun och pigan.

I Vimmerby funnos under hela 1800-talet fem—sex garverier. Nu finns intet kvar inom det gamla stadsområdet. Det sista nedlades för 10 år sedan, då den sjuttiofemåriga garvaren Ernst Österman upphörde med smorladersberedningen. Långt tidigare hade han nödgats ge tappt i konkurrensen med det maskinberedda sullädet. Den gamla garveribygnaden fick stå öde och vänta på sitt förfall. Då ingrep Svenska garveriidkareföreningen på initiativ av direktör Gösta Ehrnberg och amanu-

ensen Torsten Lenk. Byggnaden inköptes 1931. Efter underhandlingar med Nordiska museet beslöts, att garveriet skulle såsom gåva överlämnas för att uppföras på Skansen. De första dagarna i november 1933 nermärktes och revs byggnaden under museets ledning och återuppfördes följande vår på Skansen. Sedan inredningsarbetena och »möbleringen» under sommaren fullbordats, kunde Svenska garveriidkareföreningens ordförande den 11 september 1934 högtidligen överlämna garveriet till Nordiska museet och Skansen.

Byggnaden, som fått sin plats i Skansens stadskvarter strax bakom Bokhantverkshuset, är uppförd i två våningar av laxknutat timmer. Bottenvåningen innehåller två rum, kalkhus och drivhus, med direkta ingångar utifrån. Till övervåningen kommer man via en öppen trätrappa och den traditionella altanen, som vilar på mellanbottens utskjutande bjälkar. Övervåningen innehåller förstuga, verkstad, torkrum och gesällkammare. Därövan finns under det höga brutna taket en rymlig vind med två bottnar. Stockväggarna äro opanelade och rödfärgade, taket täckt med enkupigt tegel och skorstenen oputsad. Denna röda färgskala accentueras av de mörkbruna linjer, som altanens räcke samt dörr- och fönsterfodren bilda.

Den som sett garveriet i Vimmerby skall måhända nu lägga märke till några små förändringar. Taket har fått en mer avrundad form, därigenom att kroppåsen sänkts c:a 70 cm. Det visade sig nämligen att de övre takfallen någon gång under 1800-talets lopp förändrats så, att den övre vindbotten blivit rymligare och taket brantare. Därvid hade naturligtvis de gamla takstolarna måst tagas bort, men i gavlarna, där de inte voro i vägen, blevo de bevarade. Härigenom kunde vid återuppförandet den ursprungliga takformen exakt återställas. En mer iögonfallande förändring är måhända färgen på dörr- och fönsterfoder. Före flyttningen voro dessa oljemålade i vitt, men en undersökning visade, att den ursprungliga färgen varit mörkbrun, d. v. s. densamma som på dörrarna och altanens stolpar och räcke. Denna lilla förändring har bidragit till att återge byggnaden dess rätta 1700-talsmässiga utseende. Av mindre

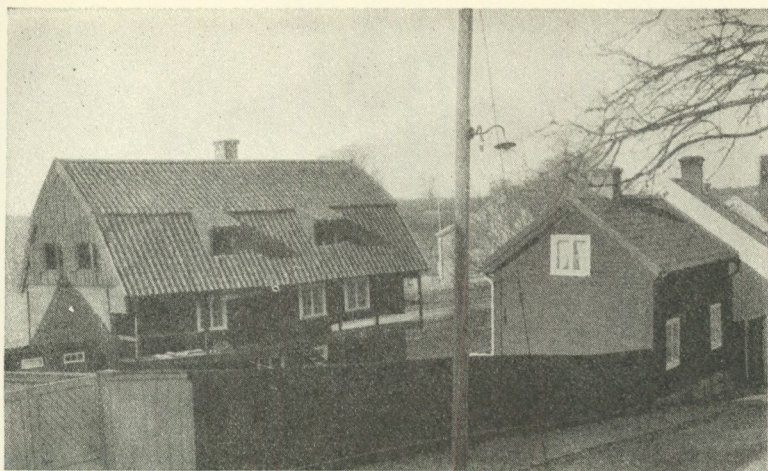

Bild 1. Garveriet i Vimmerby före rivningen. Själva garveribyggnaden vid den bakre tomtrönsen. Utmed den starkt sluttande Storgatan ligger läderboden och därbortom skymtar boningshusets gulmålade gavel.

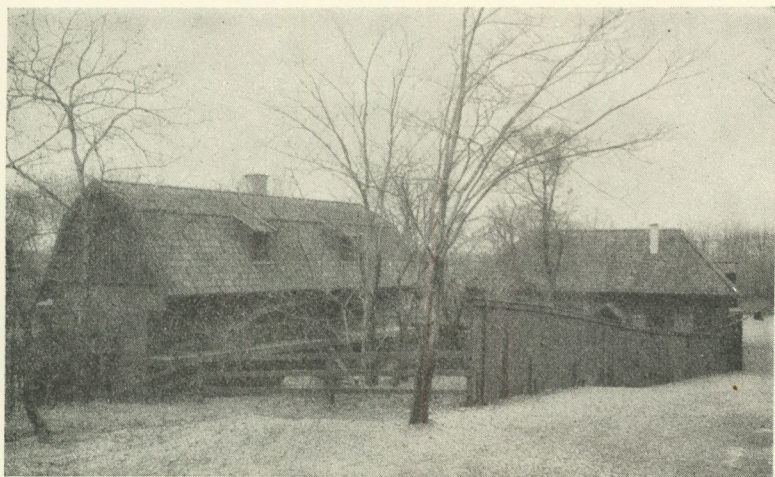

Bild 2. Garveriet på Skansen. Terrängen inom detta parti av Stockholmskvarteret har medgivit en god anpassning efter förhållandena i Vimmerby.

betydelse är, att de sekundära knutbräderna slopats liksom de provisoriska stöd Stolparna under altanen.

I det inre har vid återuppförandet en viktig förändring gjorts, i det att gesällkammaren återställts. Denna fanns kvar ännu 1865, men då verkstaden senare måste utvidgas, borthöggs den timrade mellanväggen så när som på de översta stockarna; härigenom kunde plats beredas åt ytterligare ett stort arbetsbord i verkstaden. Det mötte inga svårigheter att återställa denna vägg, helst som murstocken och de båda eldstäderna lämnats orörda. Däremot visade det sig omöjligt att bestämma gesällkammarens ursprungliga väggbehandling. Den nuvarande skära limfärgen med stänk i vitt och brunt, som anbragts direkt på stockväggarna, kopierar en tidig 1800-talstapet i museets samlingar. Denna enkla väggbehandling gör föga väsen av sig och ansluter sig för övrigt väl till den enda säkra detaljen i rummet: kakelugnen av rött oglaserat gods.

Vid flyttningen av en gammal byggnad måste som regel en del virke utbytas mot nytt, timmer som angripits av mask eller röta, utslitna golv etc. Likaså måste alla murade partier kopieras i nytt material. Så har även varit fallet med garveriet. Dessutom blev det nödvändigt att förnya alla i golvet nedsänkta kar i kalk- och drivhusen. Givetvis har detta skett efter de gamla måtten och i fullkomligt samma teknik. Två av de rektangulära barkkaren i drivhuset ha dock uteslutits. Det fria golvutrymmet hade i annat fall blivit för knappt och för besökarna medfört risk för »badning».

Helt nytt är barkhuset, som uppförts mot den borte gavelväggen. Dess motsvarighet i Vimmerby var av sent datum och dessutom förändrad till vedbodar. Det blev därför nödvändigt att bygga ett enkelt bräskjul, vilket skedde efter anvisningar av garvaren G. Norén i Örsundsbro.

Vimmerbygarveriet gör otvivelaktigt intryck av att ha tillkommit på 1700-talet. Det trubbigt brutna taket, de opanelade stockväggarna, färgen på dörrar och fönster, allt pekar åt detta håll. Dock visa mantalslängderna att gården på 1770-talet bebotts av skraddaren Jöns Hultgren och sedan fram till 1800

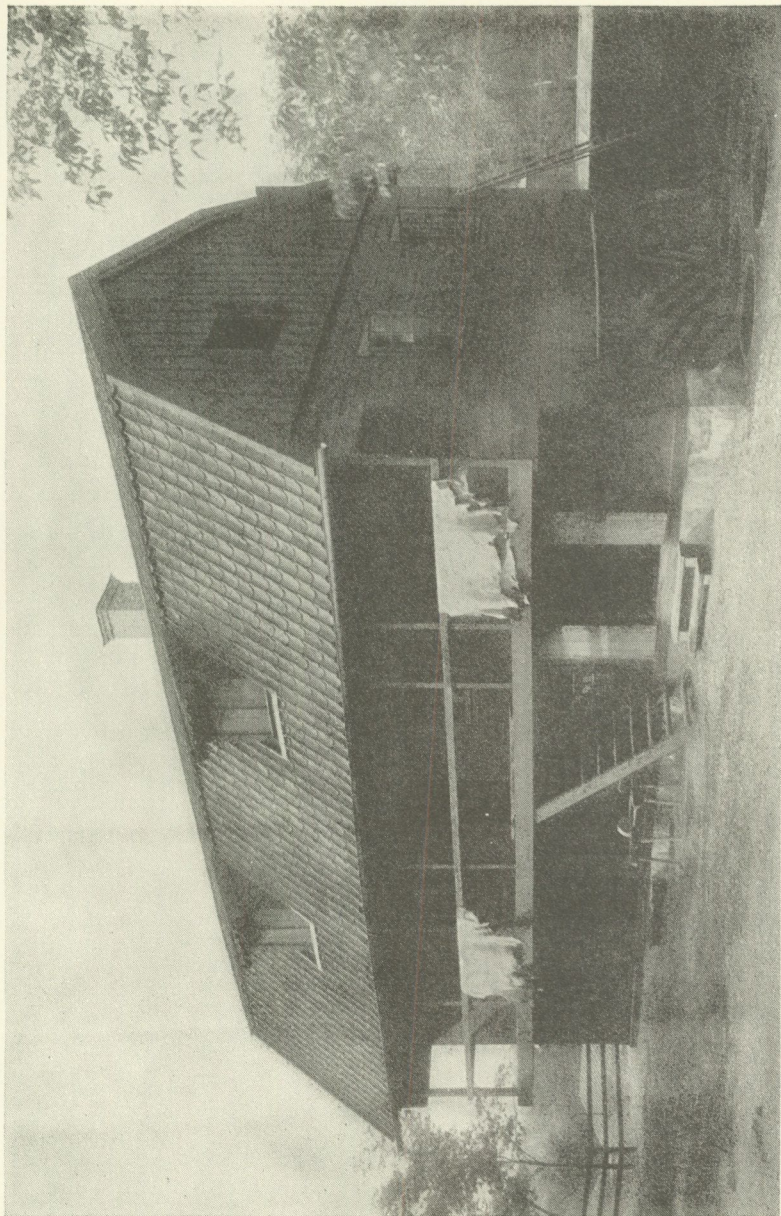

Bild 3. Garveriet på Skansen. Vid gaveln nedgrävda sulläderskar och vecklarar.

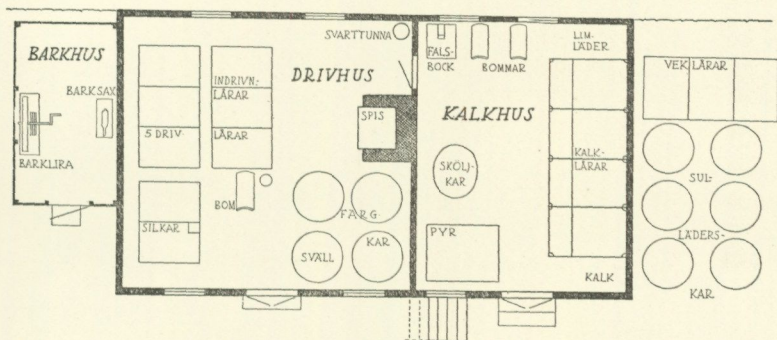
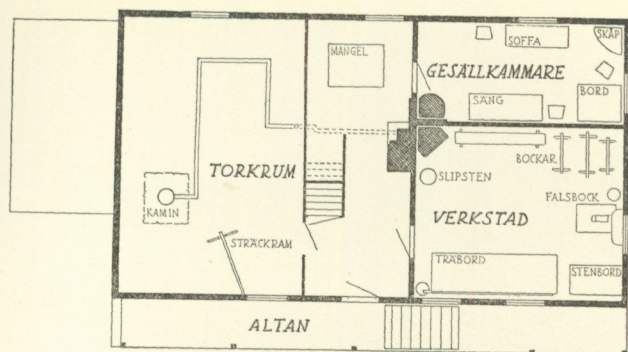
av hans änka. Först 1804 uppträder en garvare såsom gårdsägare. Detta år gifte sig gesällen Eric Fagerholm med skräddarens dotter och sökte burskap som mästare i »logarvare hantverket». De övriga fem garvarmästarna i staden motsatte sig upprättandet av en ny verkstad, men Fagerholm klagade hos Kommerskollegium och fick rätt. »Alltså och emedan uti Wimmerby, som omgifwes af en wälbebodd Lands Ort, nödig utkomst icke bör saknas för flere idoge Idkare af förenämnde Handtwerk, hwilket är ibland de af Allmänheten mest tillitade Borgelige Handteringar, ty finner Kongl. Collegium skäligt at, med ändring af Magistratens öfwerklagade Resolution, tillåta Fagerholm at, efter aflagt behörigt Mästareprof, det sökta Burskapet å Logarfwere Handtwerket i Wimmerby erhålla».¹

Vid rådstugan den 7 maj 1804 »förekom Fagerholm nu i närvaro af garvarne Nyström och Hultgren, och enär desse senare anmälte, at de eller öfrige garvare härstädes icke i underdånighet besvärat sig öfver berörde uthslag, anhölt at få aflägga borgare eden; uppvisande i sådant afseende Logarfwere Embetets i Wexiö den 31 Martii sidstl. för Fagerholm utfärdade mästare bref — — — och feck Fagerholm således nu aflägga Huld och Trohets samt Borgare eden».

Med all sannolikhet uppfördes samma år den garveribyggnad, som nu flyttats till Skansen. Rörelsen drevs av Fagerholms son och sonson ända till 1876, då den sistnämnde arrenderade ut gården och flyttade från staden. Listan över garvarna har följande utseende:

Eric Fagerholm	1804—1826
änkan Anna Brita	1826—1836
Pehr Fagerholm	1836—1865
änkan Anna Lovisa	1865—1869
Axel Fagerholm	1869—1876
Robert Hedström.....	1876—1907
Ernst Österman	1907—omkr. 1925

¹ Riksarkivet. Kommerskollegii handels- och manufakturdivisions utslager och extracta protocoll.

DM10 10 M.

Bild 4. Garveriet på Skansen. Planer av över- och bottenvåningen.

Arbetsstyrkan torde i regel ha varit fyra man, mästaren, två gesäller och en lärpojke. Stundom fick väl även gårdsdrängen hjälpa till.

Garveriet låg i Vimmerby vid Storgatan med adressnummer 2 och gårdsnummer Södra kv. nr 20. Den breda inkörsporten till gården flankerades av två gulmålade trähus, till höger boningshuset i två våningar, till vänster läderboden. Boningshuset härrör troligen från skraddar Hultgrens tid, men övervåningen påbyggdes av garvar Fagerholm kort före 1820. Det inre har flera gånger förändrats och ett trapphus tillbyggt åt gårds-

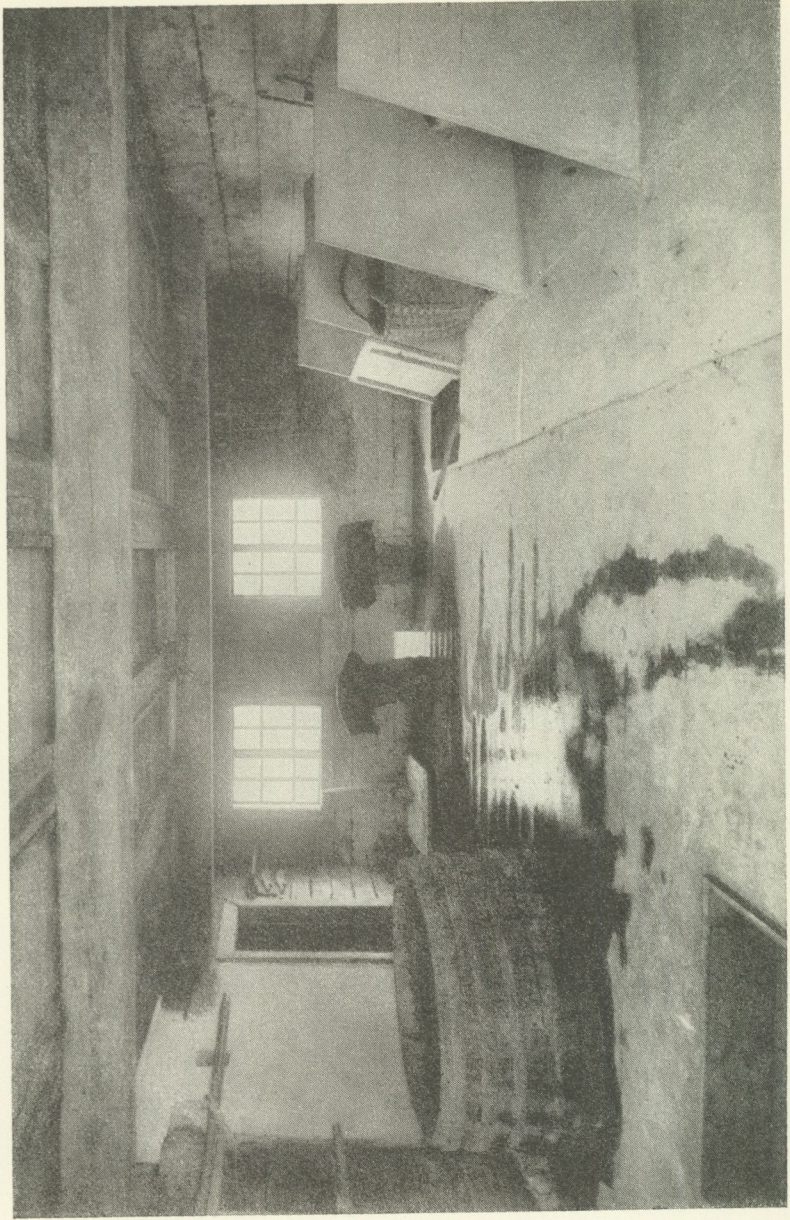

Bild 5. Garveriet på Skansen. · Kalkhuset sett från ingångsdörren.

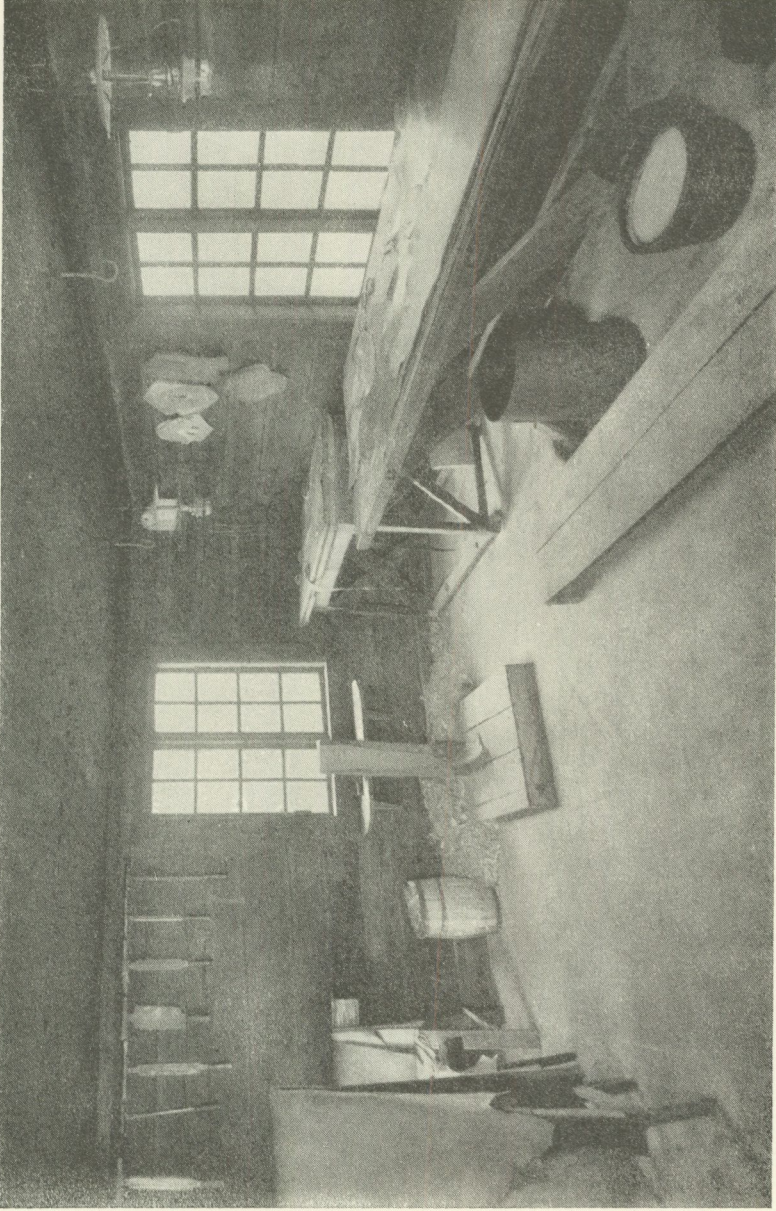

Bild 6. Garveriet på Skansen. Verkstaden i övre våningen.

sidan. Den mindre byggnaden innehöll förr läderboden och ett visthus, men har nu ombyggt till bostad. Vid tomtens inre gräns lågo garveriet och barkhuset. Gårdsplanen upptogs till större delen av i marken nedgrävda barkkar, dels vid garveriets ena gavel — liksom nu på Skansen — dels på stora karbacken 18 sulläderskar och 4 indrivningskar, alla runda.

Det är ett önskemål att Skansens garverianläggning må kunna kompletteras med åtminstone en läderbod, för vilken lämplig plats finnes vid tomtens gatugräns. Men härför kräves icke blott en lämplig äldre byggnad utan även en passande bodinredning med diskar, hyllor och allt vad därtill hör.

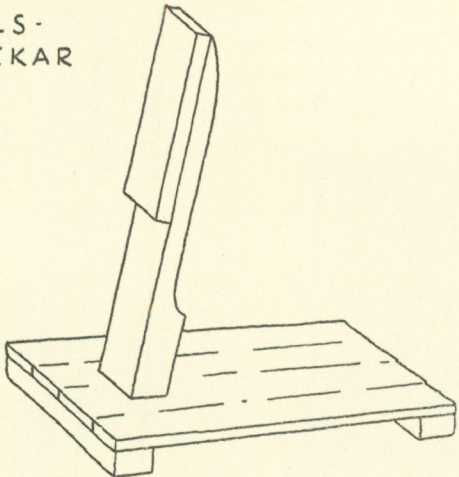
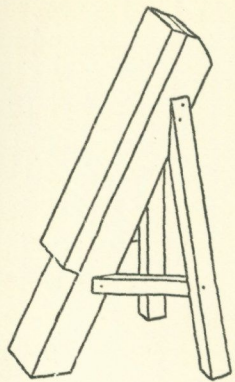
Den som vill företaga en rundvandring genom garveriet, bör följa den råa hudens väg till färdigt läder.¹

Bönderna inlämnade ofta färska hudar vid tiden för höstslakten för att ett år senare avhämta det färdiga lädret. Varje hud försågs då med ett skuret märke, och bonden fick ett litet kvitto med samma märke. Dessutom noterades hudarna i in-skrivningsboken. Stundom uppköpte garvaren själv hudar. I regel torde den råa huden haft halva värdet av den beredda. Kunde beredningen icke omedelbart begynna, förvarades hudarna insaltade eller torkade.

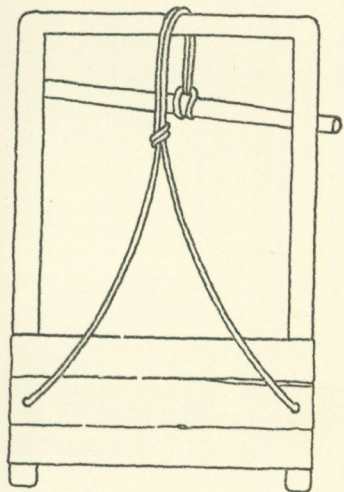
Till ovanläder, »svartläder», beredas i regel ko- eller kalvhudar. Först måste de vekas i vatten, d. v. s. mjukas upp och befrias från eventuellt salt. Denna vekning kan försiggå i åvatten, men då avståndet till Stångån var inemot en km, skedde den i regel inom gården. På sista tiden användes ett stort runt kar, som stod på golvet i kalkhuset; förr torde de tre rektangulära karen på karbacken ha använts för detta ändamål. Vekningen fordrar en veckas tid eller något mer. De torkade hudarna kräva längre tid än de färska och saltade.

¹ Följande redogörelse för de garvningsmetoder, som tillämpades i Vimmerby i slutet av 1800-talet, grundar sig på uppteckningar av J. Lindros 1923, M. Möller 1929 och E. Andrén 1933. Sagesman var i de båda förra fallen garvaren Ernst Österman, född 1850, och i det senare garveriarbetaren Gustaf Grönbeck, född 1848.

FALS-
BOCKAR

DRIVBRETT

SKAV-
BOM

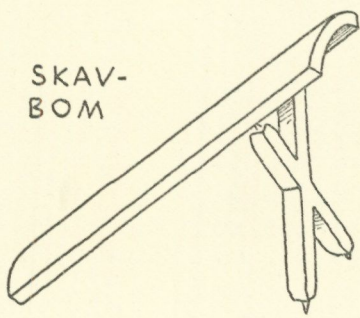

Bild 7. Verktug för läderberedning. Ungefärlig skala 1:20.

Sedan hudarna slagits upp på en grind och fått rinna av, vidtager skavning ur vek: på en skavbom behandlas hudens köttssida med en icke skärvass skavkniv för avlägsnande av vidhängande köttrester. Efter avsköljning skola nu hudarna slås i kalk: först läggas de för några dagar i svagare kalklösning (de båda kalklårarna närmast dörren), och därefter för en vecka eller mer i starkare lösning (de båda inre lårarna). Kalkningen avser att lossa håren och avlägsna befintligt fett i hudarna. Lösningen består av släckt kalk och vatten och omröres med en kalkröra. Hudarna upptagas med en kalktång av järn.

Vid den följande härningen upplägges huden åter på bom och skaves med hårkniven. Därvid avlägsnas håren och ytterhuden, så att den blivande narvytan blottas. Samtidigt kringskäres huden med putskniven: slamsor, könsdelar etc. bortskäras och kastas i ett hörn för att sedermera kokas till lim. Därefter sköljes huden och lägges på falsbock med köttssidan upp för kalkfalsning: medelst en vass kniv med uppböjd egg skäras tunna spån, särskilt ur nackpartiet, så att huden blir mer jämntjock.

Den vassa kniven, kalkfalsen, har dubbla trähandtag, det ena tvärställt, och egg på två sidor. Efter omsorgsfull slipning och bryning skall »tråd» läggas på eggen. Detta tillgår sålunda: över ett fastsatt runt läggstål föres eggen liggande fram och åter, sedan reses den alltmera och står slutligen lodrätt. Härigenom har den yttersta, millimeterbreda delen av eggen böjts upp i rät vinkel. Det är denna »tråd» som skär.

Nu sköljes kalken ur i sköljkaret, sedan skola hudarna i pyr, den stora nedsänkta lår vid dörren, som är fylld med vatten och hönsgödsel. Genom pyrningen bortskaffas återstoden av kalken, hudarna bli glatta och mjuka. Omröring sker med ett pyrbrett, som hanteras av tre man. Efter en vecka — om vintern längre tid — fiskas de upp med en pyrkrok och läggas på bom för att pyrglättas: narvsidan behandlas med en glättsten av skiffer. Noggrant måste man gnida de eventuellt uppkomna gula fläckarna, som äro kärva av kalk. Efter ytterligare någon dags pyrning och sköljning äro hudarna färdiga för den egentliga garvningen i kar (runda) eller lårar (fyrcantiga), fyllda med

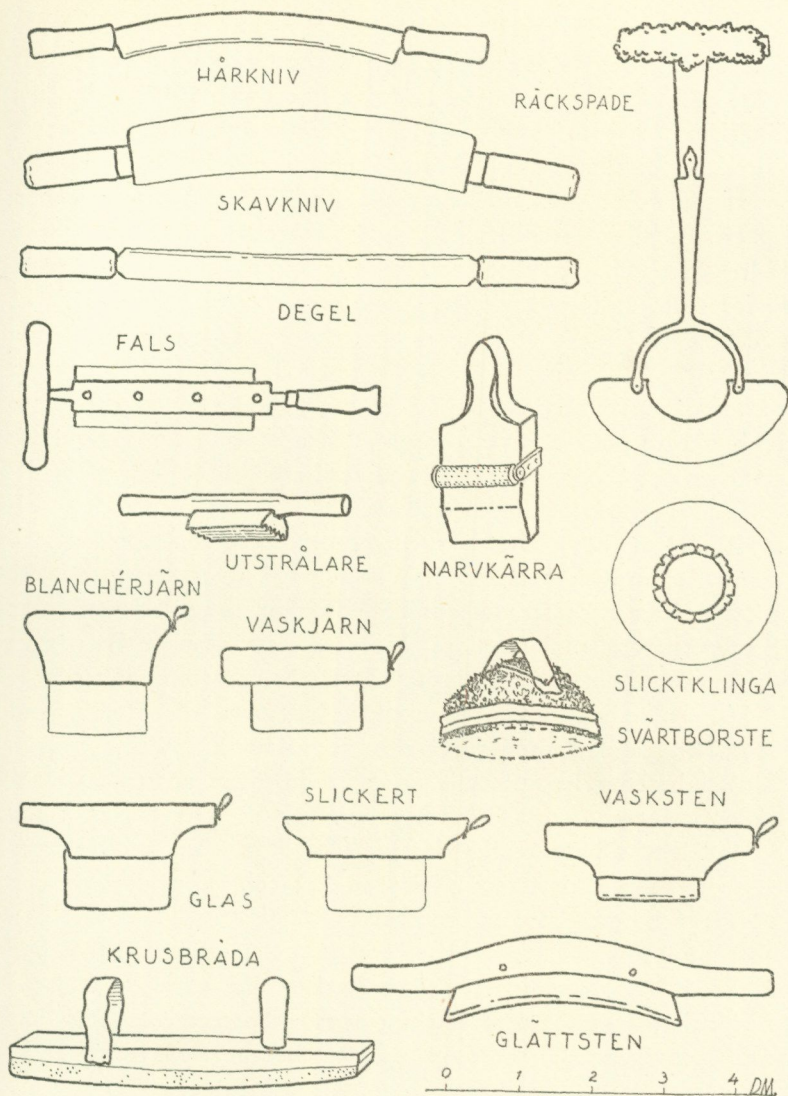

Bild 8. Verktyg för läder- och skinnberedning.

barklag. En viktig regel är att huden går från svagare till starkare lag; är denna för stark, knorrar huden sig på narvsidan.

De på en grind uppslagna hudarna bäras till de båda vindrivningslärarna» i drivhuset — i Vimmerby funnos fyra indrivningslärare på karbacken. Dessa innehålla mycket svag barklag av vatten och nästan urlakad granbark. Till ovanläder använde Österman alltid granbark, då han ansåg att ekbarken gjorde lädret hårt och sprött. Sedan hudarna efter någon vecka börjat få färg, slås de upp och stötas ut på bom med skavkniv. Härvid avlägsnas möjligen återstående köttrester. Vid ojämna hudar kan nu även barkfalsning förekomma. Därefter drivas de in på första bark i närmaste drivlår. Sedan följer andra till femte bark om vardera ett par veckor eller mer, och för varje bark starkare lag. Lagen omröres med en barkröra.

Så länge hudarna ligga på bark, skola de drivas morgon och kväll. Detta sker i lärarna med ett drivbrett, som föres av tre man. Lagen och hudarna bringas därvid att rotera vertikalt. I karen driva två man med runda drivkappar så att lag och hudar bringas i horisontal rotation. I Skåne säger man, att den som driver så att botten syns mitt i karet får garvarens dotter.

Den behövliga barken köptes från bönderna i trakten i form av s. k. långbark, som krossades i barkhuset. Barkliran från Smålandsstenar har tandade knivar, som rotera genom ett järngaller, samt ett stort balanshjul av trä. Barksaxen från Indal i Medelpad arbetar enligt samma metod som en linbråka.

Sedan barken i karen blivit gammal och urlakad, öses den upp från botten med en barkhåv och lägges i silkaret, där den sista musten skall sugas ur. Karet är delat med en brädvägg. I den större avdelningen lägges barken och vatten slås på, i den mindre upphämtas det insipprade vattnet, som nu löst den sista återstoden av garvämnena. Barken strös därefter ut på gårdsplanen, torkas och användes till bränsle.

Golvet i »våtverkstan» (kalkhuset och drivhuset) är ständigt blött, dels genom hanteringen av de våta hudarna, dels därigenom att vattnet vid tömning av ett kar pumpas ut på golvet. Av denna anledning har golvet lagts så att det sluttar åt bak-

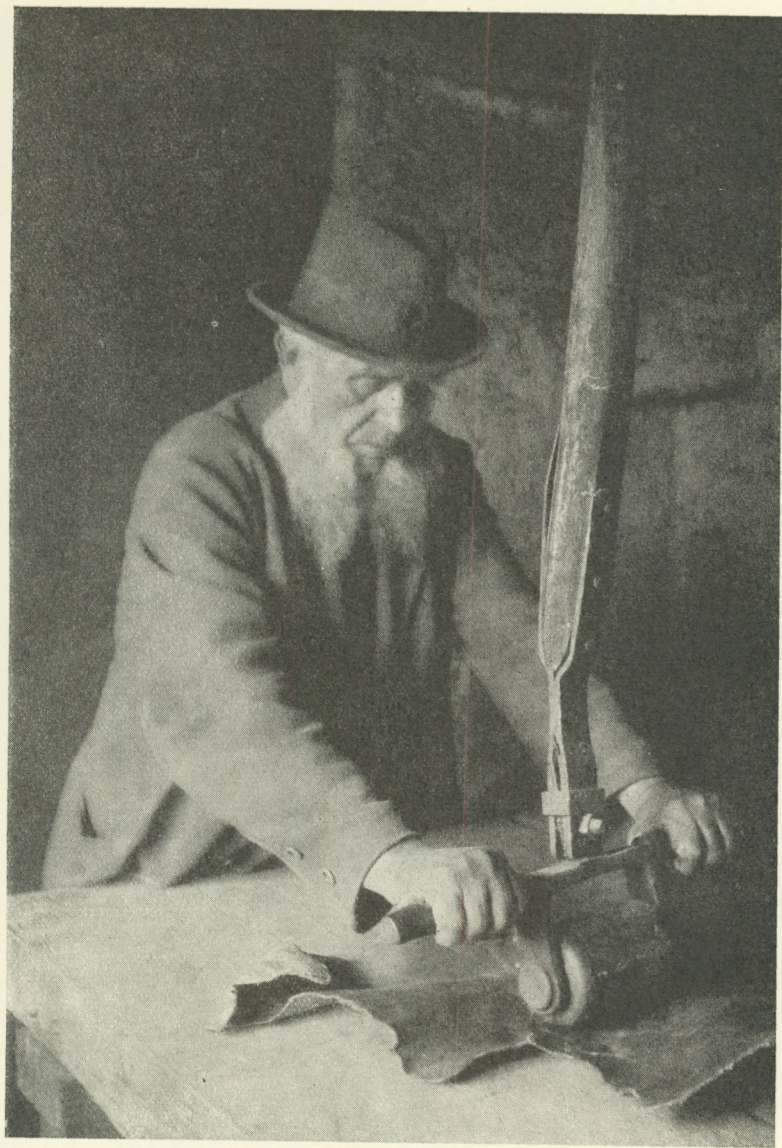

Bild 9. Den 75-årige garvaren Ernst Österman vid sullädersmangeln.

sidan av huset. Här finns i vardera rummet en öppen utlopps-trumma.

När garvaren anser garvningen fullbordad, gör han ett snitt i huden och ser då om den är »genomgarad» eller har en blek strimma innerst. Är den färdig, sker åter utstötning på kött-sidan, varvid barklag pressas ut. Därefter bäres den på en grind upp till verkstaden för att våtvaskas: huden utbreddes på det stora bockbordet med narvsidan upp och med vasksten och vask-järn pressas ytterligare barklag ut. Bordskivan sluttar mot väggen, där en träränna avleder lagen till en tunna. Genom denna anordning slipper man ha blött golv i verkstaden.

Nu skall huden smörjas med sältran på narvsidan och talg-smörja på kött-sidan och därefter upphängas till torkning, an-tingen på altanen, i torkrummet eller på vinden. Efter en å tre veckor, beroende på väderleken, är huden torr. Den tages åter in på verkstaden och falsas, om så behöves, på falsbock för att bli jämntjock. En skicklig garvare kunde med en välskött fals skära spånor, tunna som silkespapper och lika breda som falsbocken. Därefter fuktas huden och segvaskas med vaskjärn på narvsidan så att den blir jämn, slät och fin. Väl insmord på kött-sidan hänges den ånyo upp till torkning under några dagar.

Härefter vidtager i verkstaden den slutgiltiga färg- och yt-behandlingen av ovanlädret. Före färgningen måste narvsidan noga avtvättas med lut; om feta fläckar finnas tar icke färgen. Garvaren beredde förr i tiden själv järnsvärta genom att lägga järnskrot i en med barklag fylld »svarttunna». Denna svärta biter in i lädret och färgar icke av sig. För svärtingen användas tagelborstar. Vid den följande »riktningen» övergår man narv-sidan med en riktsten och ligger åt, så att huden blir slät; till slut skall den ligga som klistrad vid bordskivan.

Efter ännu en insmörjning och torkning avskrapas med slic-kertar allt överflödigt fett. Har huden hårdnat, uppmjukas den genom krusning: huden lägges dubbelvikt på bordet och vecket pressas fram och åter medelst en krusbräda. Kött-sidan kan ytterligare finbehandlas med blanchérjärnet, som har skålegg likt en skridsko.

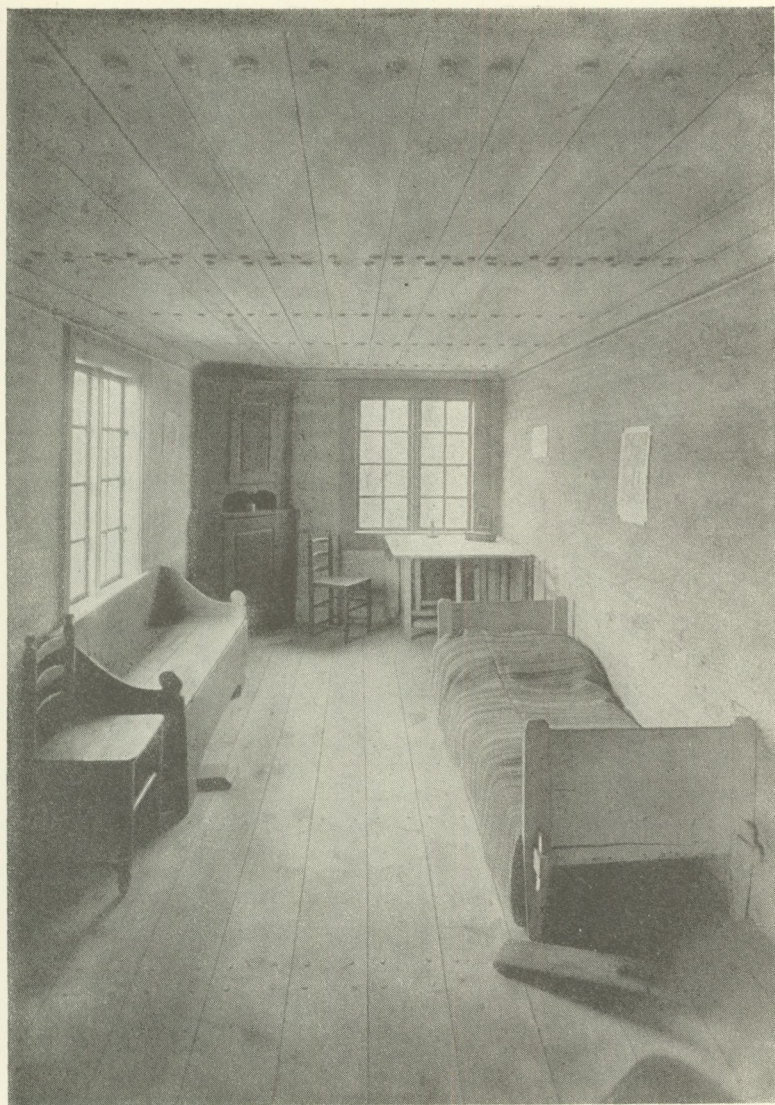

Bild 10. Garveriet på Skansen. Gesällkammaren i sitt rekonstruerade skick.

Slutligen klaras narvsidan med tunn tran och narvsättes eventuellt, i synnerhet om den naturliga narven är skadad. Narvrullar med olika struktur (stjärnnarv, pricknarv etc.) insätts i en narvkärra, som, belastad med en stor sten, föres över läderytan. Härigenom skapas en konstgjord narv, som döljer alla brister i ytan. Ovanlädret är färdigt.

Beredningen av oxhudar till sulläder avviker väsentligt från det ovan skildrade. De förberedande procedurerna vekning och skavning äro lika som i svartlädersberedningen. Kalkningen förekommer däremot icke. Håren lossas i stället genom smultning. Hudarna uppläggas på en bock i kalkhuset med köttidorna mot varandra, varv efter varv till dess bocken är full. Därpå omviras det hela med halm och trasor. På detta sätt få hudarna hänga två à tre veckor, då smultningen brukar vara färdig. Detta bedömer garvaren på lukten. Hudarna måste ett par gånger i veckan omplockas och för varje gång lika omsorgsfullt inlindas. Vintertid kan smultningen påskyndas i en källare, där varm ånga inledes.

Den smultade huden sköljes, lägges på en skavbom och håras med den halvslöa håarkniven, varigenom hår och ytterhud avlägsnas. På köttsidan behandlas den med degeln, en rak vass kniv, varmed kvarsittande kött bortskäres och huden jämnas. Efter en avsköljning vidtager nu putsningen på narvsidan: med den vassa putskniven avlägsnas kvarsittande småhår och narven blir fullkomligt ren och glatt. Hittills har behandlingen huvudsakligen skett i kalkhuset.

Nu bäras hudarna på en grind in i drivhuset och slås ned i ett av de tre runda färgkaren, »färgera», som innehålla svag, utsugen ekbarklag av något olika styrka. Sammanlagda tiden i de tre karen är en vecka. Härvid svälla hudarna, »gå upp», bli grova och få färg. I det fjärde karet, svällen, ligga hudarna fyra à fem dagar för att ytterligare svälla upp i en tjärvattenlösning (vatten och »perma», som togs från Finland). Man passar hudarna och tar bort dem allteftersom de bli lagom uppsvållda.

Sedan hudarna delats längs rygglinjen, skola de ut på karbacken, »på ströbark». Över botten i ett tomt kar strös malen

ekbark, en hudhalva nedlägges och beströs med bark, därpå en ny hud som beströs o. s. v. till dess karet är fullt. Då pumpas vatten på. Garvämmet i ekbarken upplöses så småningom och »garar» huden. Första bark kräver sex veckor. Andra bark, med samma förfaringssätt, 10 veckor, tredje och fjärde bark 3 à 4 månader. Om hudarna inte efter denna tid äro »fullgara», få de ligga kvar längre i fjärde bark eller beströs på nytt i femte bark.

Ofta voro alla strökaren på karbacken i Vimmerby fyllda, ty årligen bereddes 400 à 500 sullädershudar. Beredningen började på hösten och pågick under vintern och våren. De varma sommarmånaderna voro olämpliga för själva garvningen, enär hudarna i varmare vatten ej svälldes upp. Barklagen fick ej frysa. Därför lade man vintertid på locken och kastade upp en hög med gammal bark. Vid lenväder fick man passa på att spetta bort barkhögarna, ta upp hudarna och strö ny bark.

De genomgarade hudarna sköljas nu rena från bark och hängas till tork. Då en läderhalva är nästan torr, tages den in till sullädersmangeln i övervåningen och manglas på båda sidor. Den följande andra manglingen sker på fullkomligt torrt läder. Mangeln är fäst i en stock, som går genom ett hål i taket upp på vinden. Här upptar den genom en kulled trycket från en fjädrande stock, som är fastkilad i takstolarna. Själva mangeln är en kort vals av mässing — järn skulle svärta fuktigt läder —, som styres medelst två trähandtag.

Mellan första och andra manglingen torkas lädret ute om dagen men ligger under natten i press på torkrumsgolvet under bräder och stora stenar.

Beredning av fårhudar till pälskinn har även förekommit, ehuru i mindre utsträckning. Hudarna vekas först och skavas på kött sidan med skavkniv mot bom. Därefter blötas de på kött sidan med en lösning av alun och grovt salt i uppvärmt vatten, vikas ihop och travas i en hög. Denna procedur upprepas ytterligare två gånger efter tre resp. sju dygn. Den sista inpackningen varar två veckor, varpå skinnen sköljas och torkas. Vid den följande sträckningen spännes skinnet fast i sträckramen,

som står strax till vänster om dörren i torkrummet. Med vänstra handen fattar man den fritt hängande delen och bearbetar så köttsidan med räckspaden, som hålles med höger hand och stödes i armhålan. Skinnet tänjes härvid ut i alla riktningar. Slutligen kritas köttsidan och skrapas med den runda slicktklingan, så att ytan blir jämn och fin. Sedan ullen kammats, är skinnet färdigt.

Då de för läder avsedda hudarna kalkfalsas och kringkäras, uppstår som nämnt en mängd avskrap, som tillvaratages för limberedning. Slamsorna lufttorkas först, utbredda på barkhusets tak eller uppspikade på brädväggen, och förvaras i en hög på vinden, till dess kokningen kan äga rum. Då kokas limlädret i en stor gryta, fylld med vatten. Efter sex timmars kokning silas limlagen upp i ett avlångt limtråg av trä och får kallna. Den stelnade massan styckas med en limkniv av trä och skäres med metalltråd i tunna skivor, som uppläggas på limnät. Dessa äro av garn och uppspända på stora träramar, limbågar. Så snart en limbåge är fylld, bäres den ut till torkning. I början böra limkakorna få »skinntorka» i skuggan, därefter soltorka i några timmars tid. En sparsam garvare ville tjäna lika mycket på limmet, som han gav ut för barken.

I gesällkammaren sova gesällerna och lärpojken. Den rekonstruerade möbleringen är enkel; utom soffan och sängen finnas ett slagbord, några stolar och ett hörnsåp. Komma vandrande gesäller, få de sova på en skintrave i torkrummet.

Hörnsåpet i gesällkammaren innehåller två viktiga rekvisita: snusdosan och brännvinsflaskan — och på karbacken står malörten redo för dryckens förädling. I ett sydsvenskt garveri växer brännvinsgräset tätt utanför verkstadsfönstret. Det har icke såtts och icke planterats, sägs det. Men inne i verkstan stod förr en gesäll och arbetade, som ideligen spottade ut genom fönstret.

T Y R E S Ö H U S

GRÄVNINGSUNDERSÖKNINGARNA VID TYRESÖ 1934

av Folke Sällström

På sjösidan framför »Prinsvillan» vid Lilla Tyresö anträffades i höstas vid planerandet av en trädgårdsterrass omedelbart under markytan en husgrund av sådan mäktighet och fasthet, att den måste tillhört en stenbyggnad. Vid upptäckten gjordes även några lösa fynd, av vilka särskilt ett fragment av ett medeltida formtegel samt ett mynt från 1673 tilldrogo sig uppmärksamheten.

I sin skildring av Tyresö slott gjorde Sten Karling för ett par år sedan gällande, att det äldre säteri, som föregick Gabriel Oxenstiernas ståtliga borg, legat på den höjd, där nuvarande Lilla Tyresö är beläget — således omedelbart söder och väster om den ström, som från Albysjön här utfaller i Kalvfjärden. Den lilla gården återfinnes tidigast på den 1748—52 daterade kartan över Tyresögodset. Såsom den där avbildas, bestod den av ett antal mindre byggnader kring en oregelbundet rektangulär gårdsplan, bild 11. Den nyfunna husgrunden kunde således antagas härröra från ett stenhus, som ingått i denna gårdsanläggning.

År 1667 omtalas i ett arrendekontrakt det »Nye Steenhuset på gamla gården». Detta omnämmande tillåter oss möjligen antaga, att det på den tiden också fanns eller åtminstone funnits ett äldre stenhus där. Till vilken av dessa byggnader stengrunden i så fall borde hänföras kunde helt naturligt ej avgöras, förrän en utgrävning av densamma bragt större kännedom om dess karaktär. En sådan undersökning skulle också kunna fastställa giltigheten

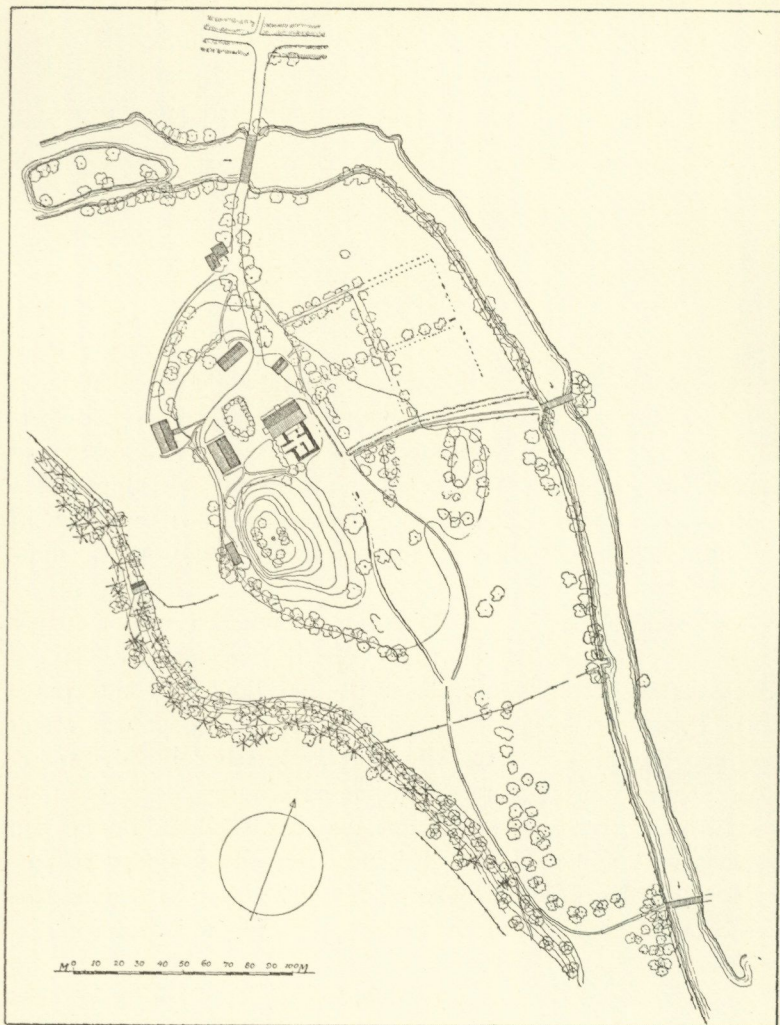

Bild 1. Situationsplan över »Lilla Tyresö» med den 1934 framgrävda husgrunden markerad i svart. Den forna borgöns ungefärliga utsträckning åskådliggöres av lägsta nivåkurvan.

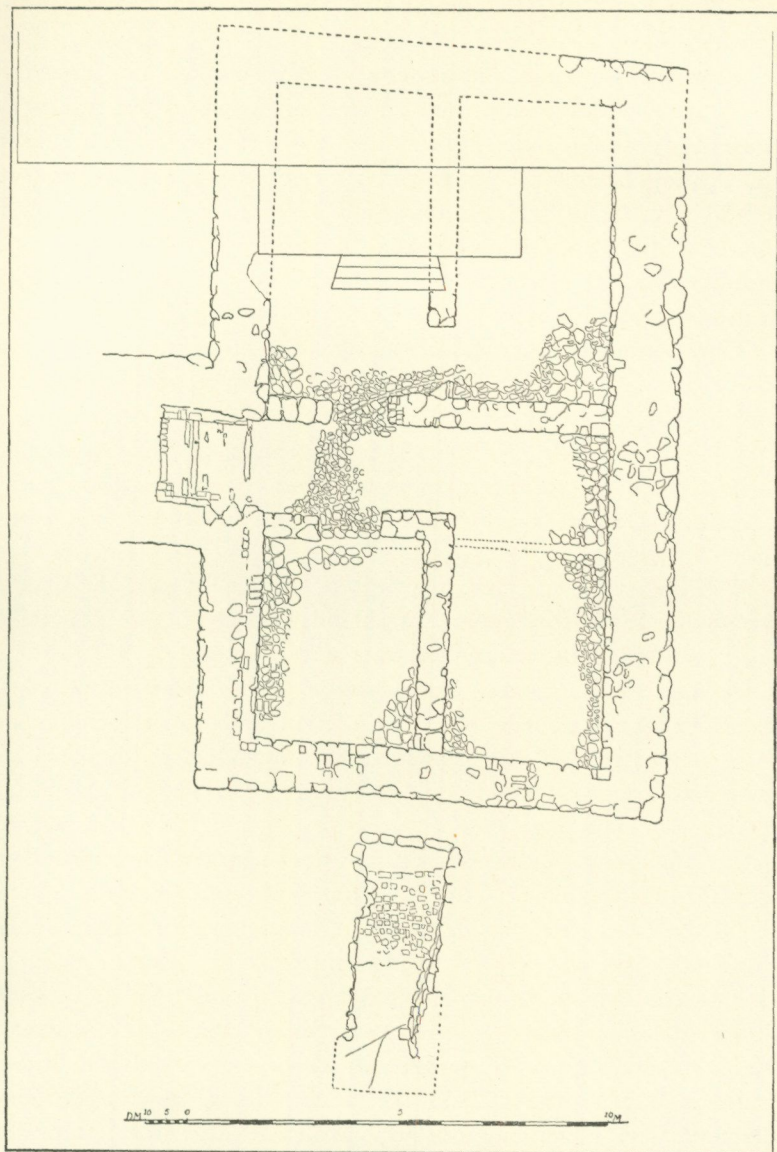

Bild 2. Stengrunden. Uppmättningsritning med konturen av »Prinsvillans» sydöstra fasad markerad genom heldragen, fin linje.

överhuvudtaget av de senaste teorierna om den äldsta sätesgårdens läge.

Utgrävningen ägde rum under september och oktober månader förra året. Till att börja med tänkte man helt bortföra ruinmassorna inom stengrundens murar men av flera orsaker inskränktes schaktningsarbetet till upptagandet av en grav av 1—1,5 meters bredd utmed insidan av murarna. Den ena gaveln var dold under Prinsvillan, varför golvet i denna måste brytas upp på en mindre yta. Därigenom kunde man genom ett provschakt konstatera gavelmurens läge och utsträckning.

Utgrävningen blottade jordvåningen av en rektangulär byggnad, som utvändigt mätte ungefär 17×11 m. Den ligger på norra sluttningen av berget, och har sin största utsträckning i NV—SO. På södra långmuren framspringer en källarhals eller grunden till ett trapporn, genom vilken en trappa fört ned i källaren. Denna är uppdelad i fyra rum, vilkas golv äro satta med kullersten.

Fyllningen inom murarna bestod av tegelstenar, hela och krossade, samt jordstenar, uppblandade och övertäckta med jord. Fyllningens mäktighet var störst i ruinens västra del, eller mer än två meter. Inga tydliga skiktgränser kunde iakttagas, endast att de hela teglen i allmänhet lågo djupare och nästan utan all jordfyllning, vilken senare tilltog uppåt liksom förekomsten av tegelskärv och lösfynd. Till de sistnämnda skola vi återkomma nedan.

En detaljerad undersökning av den utgrävda stengrunden ger följande resultat. Yttermurarna, som samtliga ligga i förband med varandra, äro uppförda av natursten i ett utomordentligt hårt, kalkrikt och välblandat murbruk av ljust vitgrå färg. De förete inåt en jämn och vacker yta. Deras höjd är mycket olika på olika ställen, ehuru överytan är avjämnad. Murrektangelns sydöstra hörn ligger alldeles i marknivån och bildar ruinens högsta punkt, dess lägsta återfinnes ungefär 120 cm därunder på norra långmurens västligaste del. Jordvåningens hela golvplan sluttar på samma sätt i diagonalens riktning mot norr, varvid motsvarande nivåskillnad utgör drygt 150 cm.

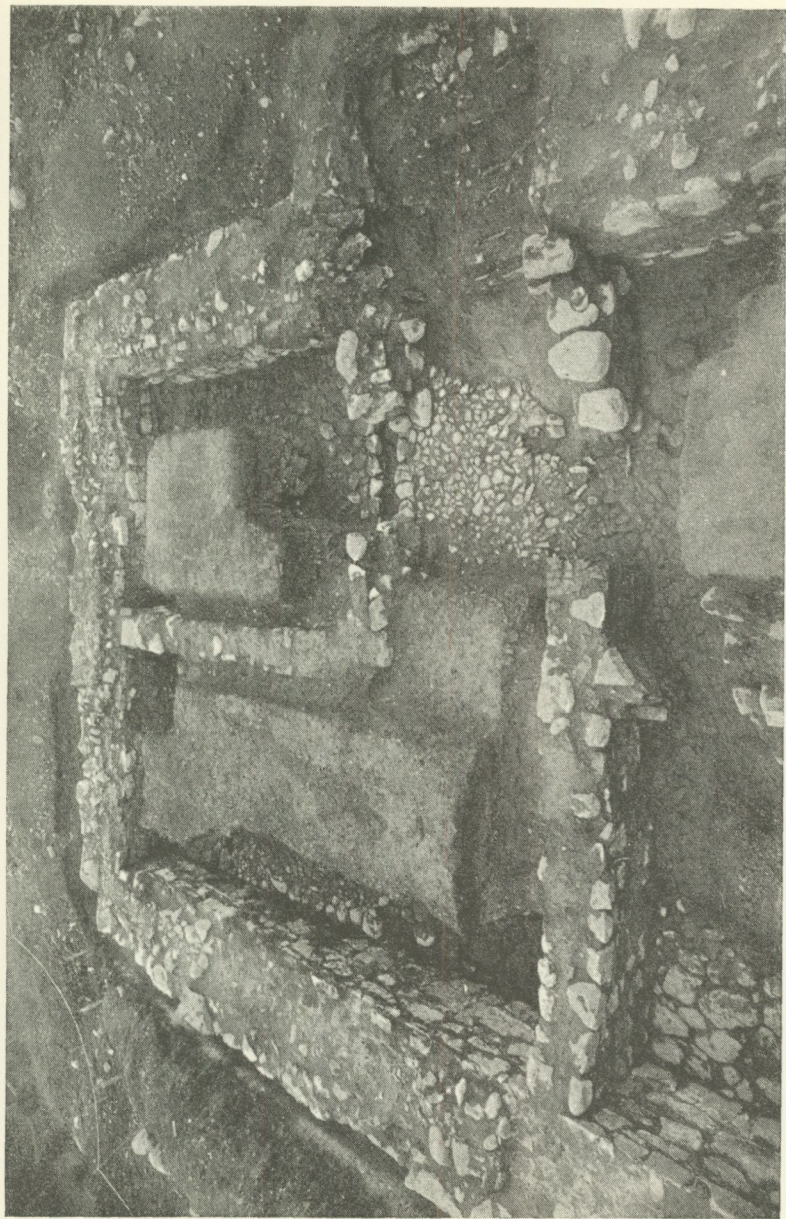

Bild 3. Stengrunden sedd från Prinsvillan, d. v. s. från nordväst, omedelbart före igenläggandet. Foto O. Ekberg.

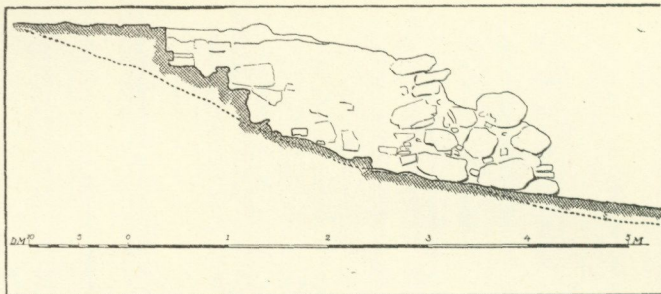

Bild 4. Tvärsnitt mot nordväst genom stengrunden i trappans förlängning.

Den mäktigaste fasadmuren, den norra, har en tjocklek av 170 cm. Dess nuvarande höjd är från stengolvet räknat som störst 150 cm; södra långmuren är 150 cm tjock och gavelmurarna avsevärt klenare, nämligen omkring 115 cm. På inre kanten av såväl norra som södra långmuren iakttagas enstaka tegelstenar på oregelbundna avstånd från varandra (synliga å bild 3). Med ena långsidan i murens liv vila de i samma fasta kalkbruk, som kommit till användning i fasadmurarna. Dessa stenar utgöra måhända de sista resterna av forna skalmurar, som rest sig över stengrunden. Det är därför av stor vikt att konstatera, att deras dimensioner, $26,5-28 \times 12,5-14 \times 8,5-9$ cm, ej äro desamma, som uppmätts på den stora mängd tegel, som bortschaktades med ruinmassorna.

Vid anläggandet av de grova yttermurarna hade man tydligen börjat med att gräva upp ett rektangulärt schakt, stort som det planerade huset, genom det lager av varvig lera, som täckte bergsslutningen, bild 9. Med stöd av schaktets väggar uppfördes grundmurarna direkt på fasta berget och så, att de skift för skift oregelbundet utträngde i lerlagret, medan insidan däremot lades jämn och strängt i lod. Då de uppnått höjden av lerlagrets yta lät man nästa skift kraga ut över denna, så att murens tjocklek alltså blev större ovanför markytan. Detta tillvägagångssätt kom särskilt väl till synes vid en schaktning utanför östra gaveln (se nedan).

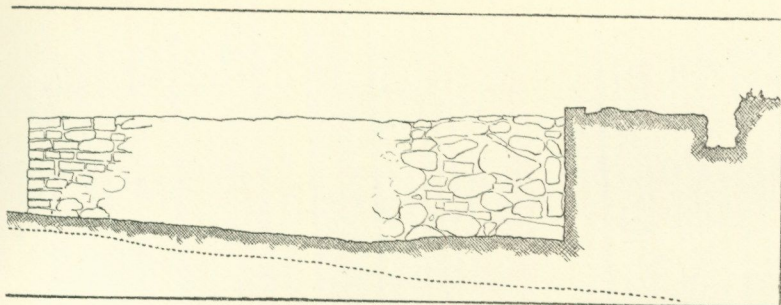

Bild 5. Fortsättning av sektionen bild 4.

Mellanmurarna skilja sig avsevärt från yttermurarna. De äro långt mindre omsorgsfullt lagda och uppförda av natursten och tegel i ett lerhaltigt, grått och dåligt blandat bruk. Teglet har huvudsakligen använts för mursluten, där jämna ytor och skarpa kanter varit önskvärda. Men även inpassade mellan gråstenarna förekomma här och var enstaka tegel, bild 7 och 10. Dessa äro av två olika slag: den vanligaste typen är den som även dominerar i fyllningen och som mäter $27 \times 13,5 \times 7$ cm. Dessutom finns samma typ, som ovan beskrivits.

Alla skiljemurarna vila till full bredd på berget. På grund av det dåliga och ohållbara lerbruket äro de emellertid synnerligen fallfärdiga och rasade även ställvis under utgrävningen. De ligga icke i förband med yttermurarna, vilket otvivelaktigt talar för att de hava tillkommit senare än dessa.

Tillträde till källaren har förmedlats direkt utifrån det fria genom den ovannämnda trappan, som ledde ned mitt för ingången på trapphusets södra vägg, bild 8. Bergets naturliga lutning har utnyttjats vid anläggandet av denna trappa, som upptagit hela bredden mellan källarhalsens murar (dessa senare ligga i förband med södra långmuren). Stegen utgjordes av trästockar, något inskjutna i murverket och vid ändarna vilande på underlag av tegel. Murbruket är här samma dåliga, mörka lerbruk som i mellanmurarna; ännu kan man på ett par ställen iakttaga avtryck i bruket, vittnande om att stockarna inplacerats i läge

Bild 6—7. Från utgrävningen. Bilderna avse att åskådliggöra skillnaden i byggnadssätt mellan yttermurar och innermurar. Exempler hämtade från västra vinkeln mellan norra långmuren (6) och stora, tvärgående innermuren (7).

Observera även de stora golvstenarna.

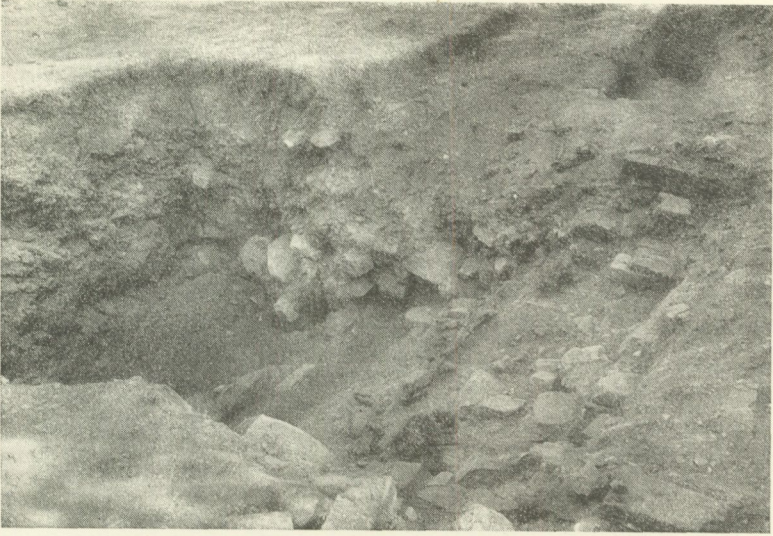

Bild 8—9. Från utgrävningen. 8. Trappan från sydväst. 9. Utsidan av stengrundens sydöstra hörn från Ö. Den kraftiga hörnstenen vilar på berget. Bilden visar tydligt, att den varviga leran fortsätter in under muren, som dock på insidan (åt källaren till) ligger direkt på berget.

runda och obehandlade för att först på platsen bilas plana. Underlagets konstruktion samt de ännu kvarliggande om också nästan helt förmultnade stockarna medgiva ett rekonstruktionsförsök av trappans utseende. Stegen synas sålunda ha varit sju till antalet, stegbredden 28,6 cm och höjden 18,6 cm.

Sedan trappstegen, fyllningen under dem samt allt murverk med grått lerbruk avlägsnats, blottades på insidan av trappans västra vägg en starkt ramponerad tegelbeklädnad. Vid närmare granskning framgick, att det i denna använda murbruket var vitt och hårt, samt att stenarna till sina dimensioner och sitt allmänna utseende närmast överensstämde med dem på långmurarnas överkant.

Källarens alla golvytor äro belagda med kullerstenar från vanlig fältstens storlek till block med dimensioner över en halv meter. De största stenarna återfinnas västerut invid norra långmuren, under det området närmast vid foten av trappan är satt med de minsta stenarna. Detta visar tydligt avsikten att utjämna totala lutningen av golvet. I allmänhet har jordblandad sand använts till underlag men på enstaka ställen även stenar. Såsom pallning under golvet invid östra gavelmuren låg också ett formtegel. — Omsorgsfulla dräneringar ha tjänat att avleda grundvattnet.

I östra gavelmurens överyta iakttagas ett par försänkningar eller urtag av oregelbunden form och delvis klädda med tegel. Deras belägenhet på ungefär samma avstånd från byggnadens hörn (resp. det nordöstra och sydöstra) och strax ovan den ursprungliga markytan motivera antagandet att de markera platsen för ett par källargluggar, ehuru detta knappast låter sig bevisas. Tegelstenarna ligga i grått bruk.

Grävningens första resultat är alltså att ha påvisat två olika byggnadsskeden i stengrundens historia. Till ett äldre skede höra yttermurarna samt det på dem och i trappans västra vägg återfunna tegelmaterialet, det vill säga allt murverk uppfört i det kalkrika, väl blandade bruket. Ett yngre skede har medfört källarens uppdelning genom mellanmurarna, golvbeläggningsen och en ombyggnad av trappan, det vill säga allt murverk i grått

Bild 10. Stora, tvärgående
inermuren från sydväst mot
norra långmuren.

lerbruk. Till detsamma böra vi emellertid också hänföra den stora mängden tegel i fyllningen, som måste utgöra resterna av de raserade fasadmurarna i den senaste byggnaden på platsen.

En undersökning visar, att tegel av alldeles samma slag som det i rasmassorna vanliga ingår i murarna i såväl slottet som kyrkan på Tyresö. Båda datera sig som bekant till tiden mellan 1620 och 1640. Eftersom Tyresö på den tiden helt säkert tillverkade sitt tegel vid eget tegelbruk, torde det ej vara förmätet att våga antaga, att det yngre skedet i stengrundens byggnads-historia begynner någon gång på 1600-talets andra kvartssekel.

Det av Maria Sofia De la Gardie år 1667 omnämnda »Nye Steenhuset på gamla gården» är sålunda med största sannolikhet återfunnet. Före detta år har — efter vad vi nu våga påstå — en ny byggnad blivit uppförd på grundvalarna av ett äldre sten-

hus.¹ Den avbildades såsom det förnämsta huset i det lilla gårds-komplexet på västra sidan strömmen på den karta, som 80 år senare upprättades av G. Boding, bild 11, 12 och 13. Tecknaren har stått på bergshöjden omedelbart söder om gården, varvid den lilla skala, som avsågs för den slutliga bilden på kartan, icke medgivit någon detaljerad framställning. I förgrunden till höger återgives ett hus, som otvivelaktigt bör identifieras med vårt stenhus. Det är av tunga proportioner och har sadeltak. Fasaden mot tecknaren — den södra — skymmes helt av en utbyggnad, även den täckt av ett sadeltak, så att de båda takåsarna bilda vinkel mot varandra. Den lilla till vänster härom framskjutande byggnaden bör tolkas som en bakom det större huset och utmed dess borte gavel belägen timmerstuga, jämför bild 12². Den skenbart bristande överensstämmelsen med planen, sådan den fastställdes genom utgrävningen, förklaras enkelt nog, om man antager, att lodlinjen, som på bilden betecknar vinkeln mellan utbyggnaden, det vill säga trapphuset, och husets fasad, är feldragen, bild 13.

Det intresse de övriga byggnaderna på bilden erbjuda, knyter sig i detta sammanhang till frågan, om någon av dessa möjligen kvarstår sedan den äldre sätesgårdens dagar. Barbro Bielke, som sedan 1613 ägde Tyresö, berättar i ett ivrigt postskriptum i brev till sonen Axel Oxenstierna nämnda år om en eldsvåda, som annandag påsk berövade gården »ala ttre de bästa bygninga». Detta meddelande synes i hög grad förringa utsikterna att bland de på Bodings karta avbildade husen återfinna några äldre dy-

¹ Redan på Erik Dahlbergs skiss i april 1667 av Tyresö (avbildad i Fata-buren 1933, s. 74) synes till höger om kyrkan på en höjd, omfluten av en åslinga, ett par byggnader. Den större av dessa borde kunna identifieras an-tingen med det hus, som rest sig på den återfunna stengrunden, eller med sockenstugan, som låg på slutningen från kyrkan ned mot ån. Trots att både perspektiv och detaljer på denna del av skissen tydligt nog äro osäkra och rent felaktiga, synes det förra alternativet vara det sannolikaste.

² Denna låg på nuvarande Prinsvillans plats och återfinnes på en karta från 1801 och därefter i ett försäkringsbrev av år 1805 såsom ett tydligen delvis omändrat bostadshus av timmer och rymmande tre rum under sparrtak. Bygg-naden revs före 1882.

Bild 11. »Lilla Tyresö», tecknat efter en av G. Boding 1748—52 upprättad karta över Tyresö, publicerad i Fataburen 1933, sid. 73.

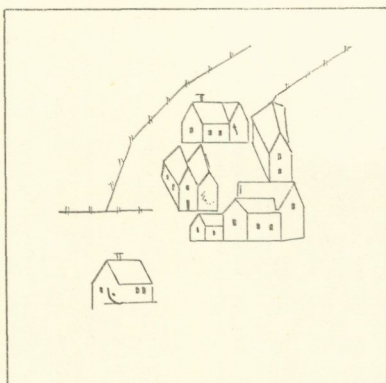

Bild 12. Ovanstående teckning i plan, rekonstruerad efter moderna uppmätningar.

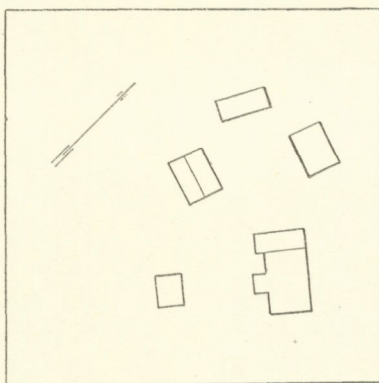
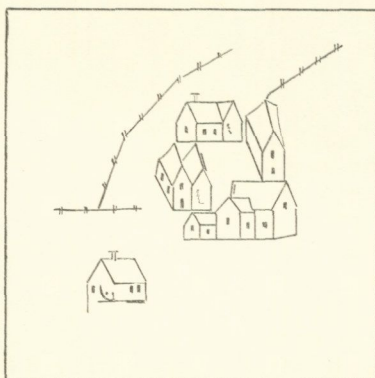

Bild 13. Samma teckning som bild 11, rättad i enlighet med planen. Observera att tecknaren avsiktligt vridit det i förgrunden belägna stenshusets södra fasad emot sig, dels för att framhäva byggnadens karaktär av huvudbyggnad på gården, dels för att få med på bilden det lilla bakomliggande huset.

lika. Såsom sådana kunna dock möjligen anses de båda, som äro belägna på gårdens södra och västra sida. Detta synes framgå av andra äldre kartor samt brandförsäkringshandlingar rörande Lilla Tyresö.

Det viktigaste resultatet av ett studium av dessa kartor och handlingar är emellertid konstaterandet, att stenhuset saknas redan på en lantmäterikarta uppmätt åren 1796 till 1801. Eftersom Bodings karta är daterad 1748 till 1752, följer härav att raseringen skett någon gång mellan 1752 och 1796.

Det förefaller sannolikt, att man, då byggnaden en gång nedtagits, ej genast utjämnat rasmassorna. Motivet för rivningen är obekant. Ingenting tyder emellertid på eldsvåda. Helt säkert har en stor del av det användbara teglet bortförts och ruinen någon tid framåt fått stå öppen. Därunder har den då och då fått mottaga påfyllning i form av allehanda avfall från omgivningen. I detta har ingått en mängd sönderslagna nytto- och prydnadsföremål, vilka påträffades vid utgrävningen.

Inom och utanför ruinen hittades sammanlagt tio mynt, nämligen fem från tiden 1666—68 och ett från vardera av följande år: 1673, 1676, 1719, 1802 samt 1808. De två mynten från 1666 lågo utanför huset, det ena invid södra muren, det andra i den nivå, som sannolikt betecknade 1600-talets markyta utanför östra gaveln. Mynten från 1667—1719 framkommo alla på stengolvet i källaren. 1802 och 1808 års mynt lågo nästan i ytan av fyllningen närmast trappan. Byggnaden har enligt dessa fynd alltså varit i bruk åtminstone från 1660-talets slut till 1719. Tvenne mynt styrka också vårt antagande att den stått som öppen ruin i början på 1800-talet. Det är därjämte av intresse att en så stor mängd mynt från tiden 1666—68 anträffats men intet äldre. Alltså just från den tid, då Maria Sofia De la Gardie kallade denna byggnad det 'nya' stenhuset.

De lösa fynden utgjordes till största delen av skärvor, härörande från flerfärgade lerfat, brunglaserade kärl av enkla typer samt en mängd enklare fajansfat, oftast enfärgade. Dessutom tillvaratogos några nycklar, knivar, lås och beslag, vilka, liksom lerkärlesterna, genomgående äro av 17- och 1800-talskaraktär,

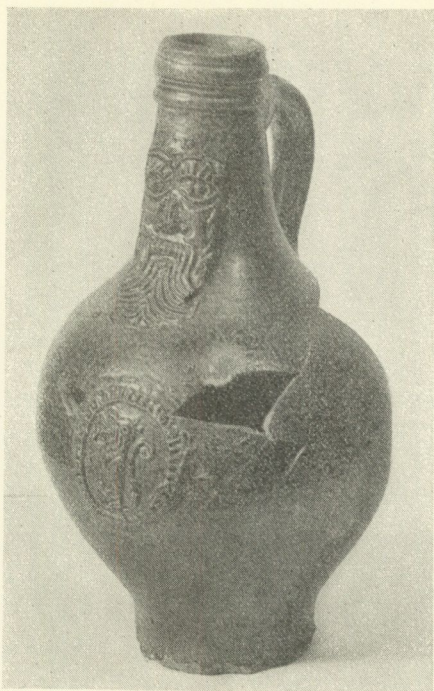

Bild 14. Det vid grävningen funna »bartmannkruset».

varför de här ej närmare skildras. En del till fönster hörande beslag, glas och blyspröjsar kunna eventuellt bidra till den närmare karakteristiken av 1600-talshuset.

De intressantaste fynden äro tvenne rhenländska krus av stengods från 1500-talets slut eller 1600-talets början. Båda äro brunglaserade. Ett av dem, ett s. k. »bartmannkrus», bild 14, kunde nästan fullständigt sammanfogas, ehuru bitarna hittades på olika platser i fyllningen. Glasyren är småfläckig. Av det andra kruset återfanns endast ett mindre stycke, dock tillräckligt stort att åskådliggöra kärlets form. Det cylindriska mellanpartiet har varit dekorerat med en serie arkader, inramande små figurscener, vilka framställa bl. a. musicerande herrar i typiska renässansdräkter.

Om 1600-talshusets föregångare är det svårare att bilda sig

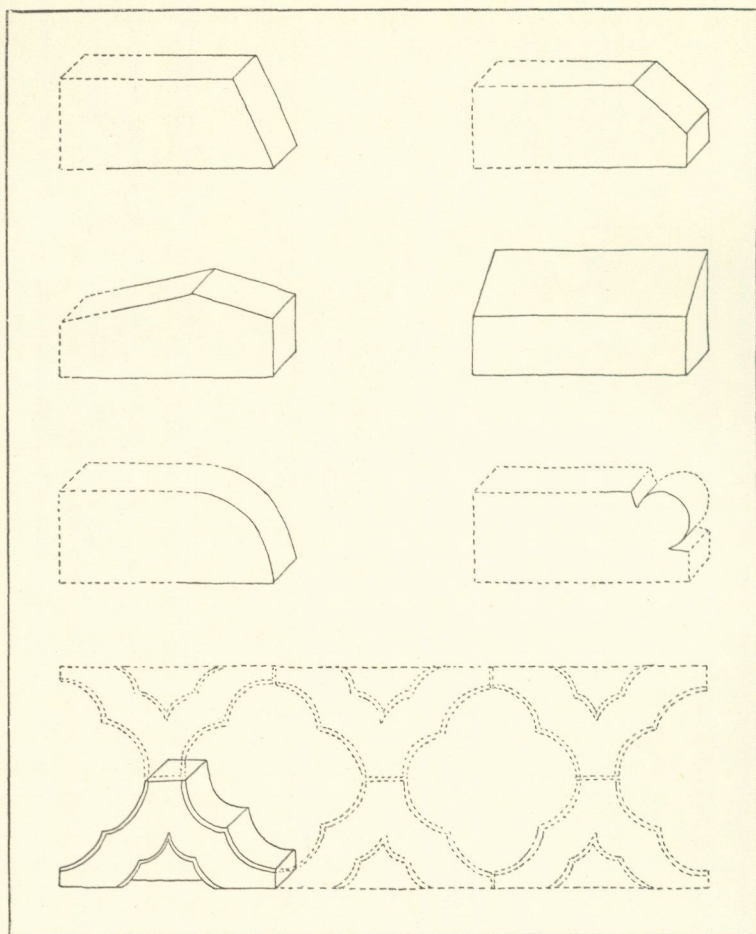

Bild 15. Formtegeltyper från »Tyresö hus».

en föreställning. På grävningens hittills skildrade ståndpunkt kunde man endast bestämma byggnadens plan, storlek och mur-tjocklek samt förmoda, att yttermurarna ovan källaren varit uppförda som skalmurar, det vill säga bestått av dubbla tegelskal, inneslutande en betongartad massa av småsten och bruk. Allt användbart byggnadsmaterial hade tydligen bortförts vid riv-

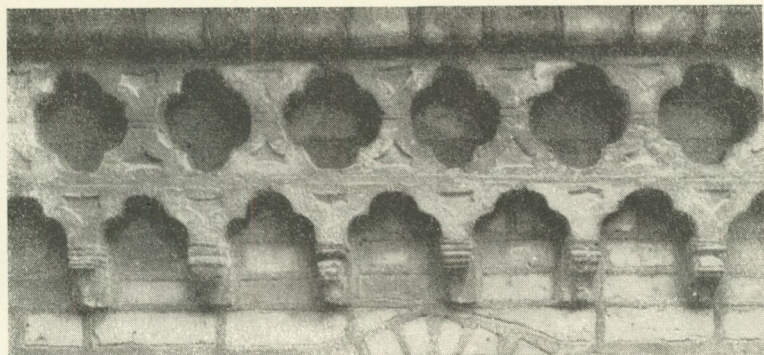

Bild 16. Fyrpassfris under koromgångens taklist på S. Petrikyrkan i Malmö.
Foto Th. Wählin.

ningen. Denna måste ha ägt rum mellan åren 1624 och 1667. Vid sistnämnda tidpunkt reste sig på samma plats det nya stenhuset. Det förra årtalet betecknar Barbro Bielkes dödsår. Hon var den sista ägare till Tyresö, som bebodde den gamla gården, innan nuvarande slottet tillkom. Eftersom endast några få tegel från den äldre byggnaden kommo till användning i den nya, har den förra sannolikt nedtagits en längre tid före den senares uppförande. Huruvida något samband föreligger mellan rivningen och den ovan omtalade branden 1613 är ovisst. Möjligt är, att stenhuset därvid så svårt skadades, att det — om också alltjämt beboeligt — dock ansågs värdelöst, varför det efter fru Barbros död raserades. Det gamla murverket har säkerligen transporterats upp på höjden på andra sidan strömmen, där Gabriel Oxenstiernas stora slott småningom reste sig.

För att om möjligt vinna några ytterligare upplysningar om byggnaden från stengrundens äldre skede — Barbro Bielkes och Ryningarnas Tyresö — upptogs vid utgrävningen en grav på ungefär en och en halv meters bredd längs utsidan av östra gavelmuren. Därvid blottades de på detta ställe å planen, bild 2, synliga kallmurarna, som saknade all förbindelse med den stora stengrunden. Från vad slags byggnad dessa härröra, torde vara svårt att bestämma förrän en mera fullständig utgrävning av

området verkställt. Golvet mellan de båda ursprungligen möjligen parallella murarna är emellertid lagt med söndriga tegel av samma dimensioner och utseende som det inom stora sten-grunden funna äldre teglets.

Fyllningen inom det sistnämnda schaktningsområdet var under ett tunt jordlager, som tydligen härrörde från 1600-talshusets rasing, fast sammanpackad och längst ned närmast grundlerans yta utomordentligt hård. Den bestod av lerblandad jord samt tegelskärv och innehöll en stor mängd fragment av taktegel, formtegel av olika typer, av vilka de flesta återgivas å bild 15, samt några bitar av golvplattor av tegel (16×17×4 cm). Takteglet var av en ganska avancerad äldre munk-i-nunne-typ, icke avsedd att tätas med murbruk.

Ehuru dessa fynd ej kunna exakt dateras, måste de dock med bestämdhet hänföras till medeltiden. Formteglet nederst å bild 15 representerar en mindre vanlig typ, känd i ett par varianter. Som exempel på dess förekomst kan nämnas, att det ingår i en fyrpassfris, bild 16, under taket på koromgången i S. Petrikyrkan i Malmö, således från 1300-talets förra hälft.¹ De övriga formteglerna ha vanligare och allmänt gotiska former. Det är snarast troligt, att vi här hava att göra med senmedeltida tegel, emedan tegelmassan tydligen ej behandlats särskilt omsorgsfullt. Av fynden själva kan alltså intet säkrare svar givas än det ovan antydda på frågan om det äldre säteshusets på Tyresö ålder. I avvaktan på något lyckligt arkivfynd måste vi därför tills vidare vara tillfreds med vissheten om att verkligen ha återfunnit ej blott Maria Sofia De la Gardies nya arrendatorsbostad utan även resterna av det medeltida Tyresö. I allmänna drag kunna vi också frammana bilden av detta.

Den i våra dagar ganska obetydliga strömmen omgav fordom gårdsanläggningen med en slinga även söder- och västerut, så att ännu Palmiskiöld — i slutet av 1600-talet — kunde skriva, att gården »var med vatten omsluten som en ö.» Denna lilla holme

¹ Denna fris är visserligen i senare tid ommurad. En stor del av teglen äro dock de ursprungliga. De framträda svartglaserade mot fyrpassets tegelfärgade botten. Tyresöteglet är icke glaserat.

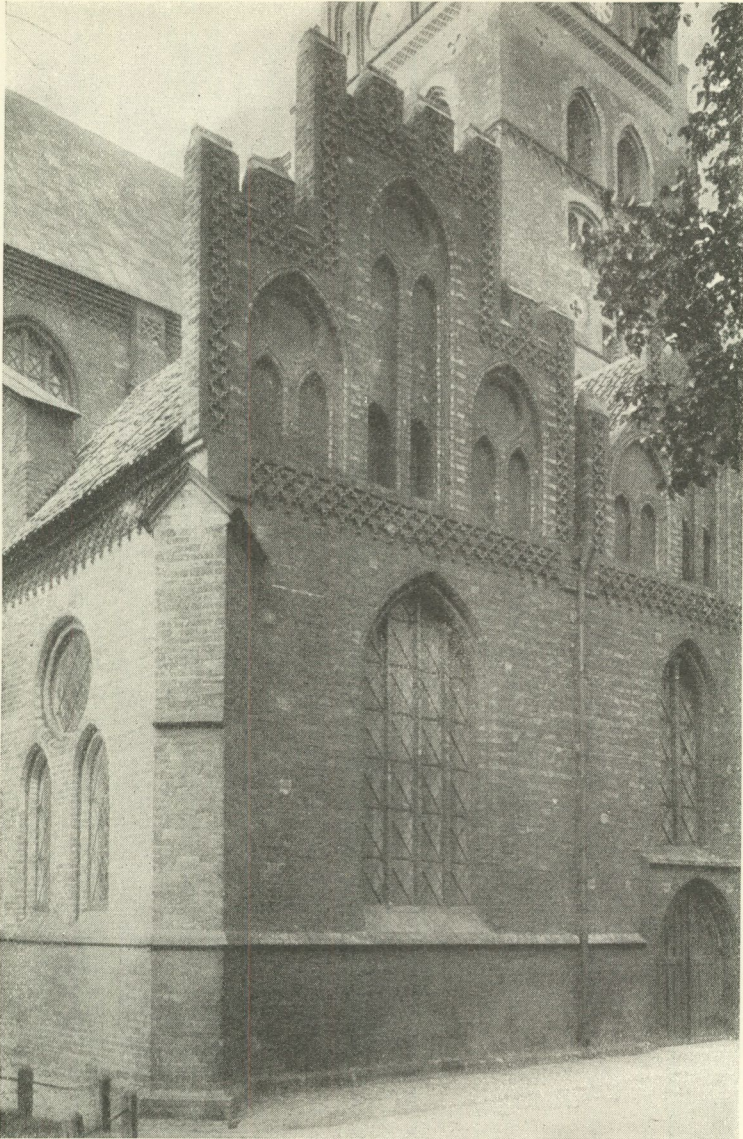

Bild 17. S. Petrikyrkan i Malmö. Exteriör av Helga Lekamens och Vår Frus kapell (efter restaureringen). Foto A. T. A.

med sin bergkalle utgjorde enligt medeltidens begrepp en idealisk plats för ett fast hus. En mängd kungsgårdar och herresäten landet runt hava haft en sådan belägenhet. Ofta har man på konstgjord väg omgivit anläggningen med vatten. En smal landtunga eller ett näs befästes och isolerades från fasta land genom en bred vallgrav. På uddens eller öns högsta punkt byggdes ett torn, en barfred, som dominerade hela anläggningen. Nedanför lades gårdens övriga byggnader, varvid gärna en del av dem, särskilt fägården, placerades på andra sidan graven. Denna fasta sätes- eller borgtyp går långt tillbaka i medeltiden.

Då det äldsta Tyresö anlades på den lilla ön längst in i havsviken Kalvfjärden, befästes helt säkert först och främst bergets topp med en barfred.¹ Ehuru inga tydliga spår av bebyggelse skönjas däruppe, är det ingalunda uteslutet, att en noggrann undersökning skulle giva positivt resultat. Det är nämligen knappast tänkbart, att en ur försvarssynpunkt så viktig plats skulle ha lämnats obefäst. Till denna huvudbyggnad² ha förvisso en rad trähus anslutit sig, sannolikt grupperade kring en gård nordväst därom på det nuvarande Lilla Tyresös plats.

Längre fram, sannolikt vid medeltidens slut, tillades den tegelbyggnad, som vi känna genom utgrävningen. Även dylika tillbyggnader äro välkända från flera gamla borgar i vårt land. Ändamålet med detta hus har väl närmast varit att tillfredsställa en nyare tids större krav på bostadens beboelighet och representationsmöjligheter. En stor del av utrymmena i detsamma avsågs dock säkerligen till magasins- och förrådslokaler.

Om dess utseende ge grävningsresultatets säkra fakta ej många upplysningar. Det torde emellertid genom formteglens, särskilt det vackra fristeglets förekomst, kunna fastställas, att bygg-

¹ Här uppe stod den av Karl Fredrik Scheffer år 1799 resta minnesvården över Tyresö ägare («En bok om Tyresö», s. 167), innan den flyttades till sin nuvarande plats vid uppfarten till slottet.

² Den ovan i samband med skildringen av utgrävningen och stengrunden antydningvis gjorda dateringen till medeltidens slut, ställd i förhållande till det faktum att »Tyrisedhe» är såsom färdigbildad egendom känt från år 1364, gör sannolikt, att barfreden från början utgjorde borgherrns enda bostad. Någon annan byggnad tarvades nämligen ej för detta ändamål.

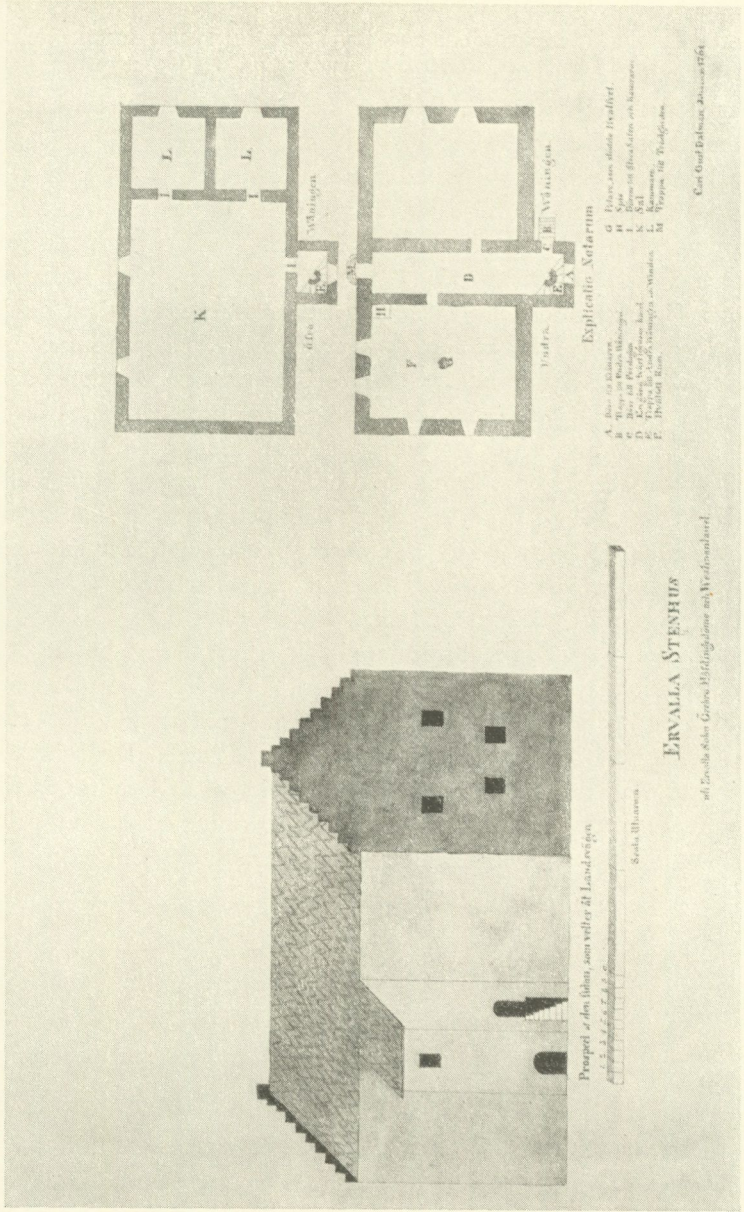

Bild 18. Ervalla hus, teckning från 1761. Uppsala universitetsbibliotek.

nadens fasader varit rikt utsirade. Vi måste söka plausibla likheter ej bland mälardalens tegelkyrkor utan bland monumenten i Sydbaltikums rika, gotiska tegelarkitektur. En bild med ett par kapellgavlar från S. Petrikyrkan i Malmö meddelas här till jämförelse, bild 17.

Beträffande byggnadstypen såsom sådan skulle till mer eller mindre direkt jämförelse en rad exempel kunna angivas. Här upptages endast ett, Ervalla hus i södra Västmanland, som antages vara uppfört omkring år 1500 av den rike jorddrotten Jöns Ulfsson Roos. En laverad teckning från 1761 (först publicerad av Hahr i Vasatidens borgar, 1917) visar oss detta fasta hus, bild 18. Exemplet är särdeles intressant genom den åskådlighet, varmed det visar trapphusets disposition. Mitt på framsidan är ingången till jordvåningen, under det att huvudentrén till bostadsvåningarna är placerad ovan en fritrappa på ena sidan. Likartade torde vi få tänka oss att de motsvarande förhållandena varit på Tyresö hus. På tal om trapphuset förtjänar därjämte påpekas, att även Gabriel Oxenstiernas slott från början hade ett sådant mitt på huvudfasaden.

Härmed ha några riktlinjer angivits, efter vilka vi kunna göra oss en ungefärlig föreställning om hur Tyresö hus en gång sett ut. Ytterligare möjligheter till en rekonstruktion gömmas sannolikt ännu i jorden vid det vackra Lilla Tyresö. Den omständigheten, att det gamla herresätets ägarelängd är känd ända tillbaka till 1300-talet, bidrager till förhoppningen, att vi också skola kunna komma fram till en noggrannare datering.

FRÅN LANDSKAPSMUSEER OCH HEMBYGDSGÅRDAR

En översikt för år 1934.

Denna krönika vill i all sin knapphet och begränsning i likhet med tidigare år referera några av de mera påtagliga resultaten från musei- och hembygdsarbetet i Sverige under år 1934.

S k å n e. Den kände hembygdsvorskaren Olof Christoffersson har deponerat sina rikhaltiga och värdefulla samlingar i Trälleborgs museum som i samband därmed fått mera ändamålsenliga lokaler å gamla lasarettet. Under året har också Landskrona museum invigt sina nya lokaler i Adolf Fredriks kasern, där övre våningen upplåtits åt samlingarna.

Den 25 juli invigde Vemmenhögs härads fornminnes- och hembygdsförening sitt museum i Skurup. Nybildad under året är Albo härads hembygdsförening och sammanslutningen »Arilds vänner». Den senare har bl. a. tagit på sitt program att verka för upprättandet av ett hembygdsmuseum i Arild.

På Kulturhistoriska museet i Lund har under året öppnats en större utställning »Vad jorden gömmer», avsedd att för en större allmänhet bekantgöra museets rika fynd från det medeltida Lund.

H a l l a n d. Årets viktigaste händelse är omdaning och utvidgningen av Varbergs museum, bild 1. Detta museum har i överensstämmelse med arbetsplanen för de halländska museerna framförallt inriktat sin verksamhet på den halländska lanthushållningen. Större delen av utrymmet har därför också disponerats för utställningar av föremål belysande transport, jordbruk, byggnadsskick, matberedning och hemslöjd. Varbergs museum har härmed erhållit den allsidigaste och instruk-

tivaste utställning rörande allmogens gamla arbetsliv, som för närvarande finnes i något svenskt museum.

Småland. Smålands fornsal i Växjö har under året fått sin ombyggnad färdig. Inom kort kommer här till stånd ett specialmuseum för svensk glasfabrikation, anknyttande till de gamla traditioner detta hantverk äger i landskapet. Det synes vara lyckligt när provinsmuseerna kunna ges en viss specialisering och egenart i anslutning till för bygden karakteristiska företeelser. Det gamla järn- och smideshantverket i landskapet är även föremål för uppmärksamhet. Så bildades under året Tofteryds sockens hembygdsförening, som bl. a. tagit till sin uppgift att samla minnen av denna betydelsefulla näring i orten.

Flera föreningar ha under året förrättat invigning av sina hembygdsgårdar. Sevedebygdens fornminnes- och hembygdsförening har sålunda invigt sitt friluftsmuseum i Vimmerby i den s. k. Gästgivarehagen. Där finns nu ett tiotal byggnader och bland dem ha under året förvärvats ett par loftbodar från Rumskulla samt en mindre loftstuga från Pelarne socken. Även föreningarna i Smålands Rydaholm och Våxtorp ha invigt sina hembygdsgårdar, bild 2, likaså Mo härads hembygdsförening. Nya för året äro hembygdsföreningarna i Ås, Lemnhult, Bolmen och Hovmantorp.

Öland. Arbetet för bevarande av de öländska väderkvarnarna har bedrivits av en kommitté, utsedd av länets fornminnesförening samt Ölands kulturminnesförening. En av kommittén företagen snabbinventering visar, att ännu finnas på ön omkring femhundra kvarnar kvar, av vilka åtskilliga äro i användning.

Västergötland. Västergötlands fornminnesförening har i fornbyn i Skara uppfört en kölna med mindre vanlig ugsanordning från Nittorps socken i Kinds härad. I Trollhättan har man för avsikt att förlägga forngården till naturparken vid fallens västra strand, vilket område under året iordningställts. Meningen är att flytta dit en gammal klockstapel från Fors socken, ett härbre från Ale-Skövde socken, en ryggåsstuga från Åsaka samt även en åldrig stuga från själva samhället.

Nya hembygdsföreningar ha bildats i Grävsnäs och Vänersnäs.

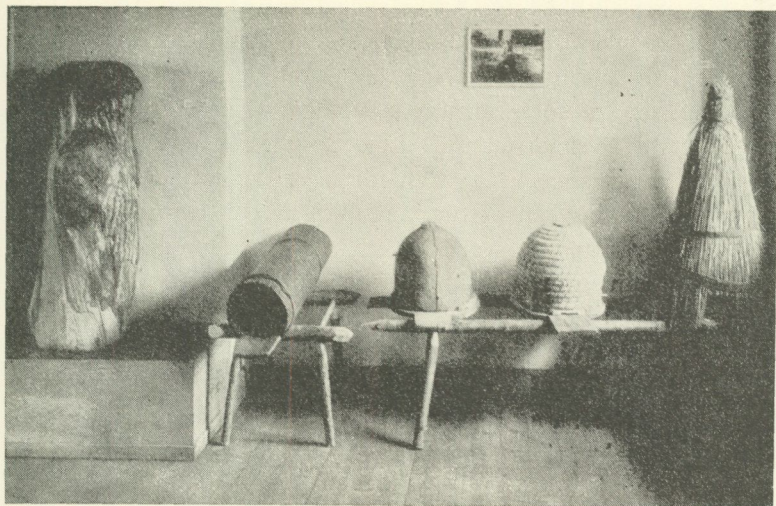

Bild 1: Från bistocken till bikupan. Interiör från Varbergs museum.

Bild 2. Rydaholms hembygds- och fornminnesförenings hembygdsgård i Horda.

Föreningarna i Skånings-Åsaka och Hyringa, som redan omnämndes i förra årets krönika ha under året hunnit inviga sina stugor. I Kvänum är man f. n. sysselsatt med uppförandet av en från Edsvära socken hitflyttad stuga. När en förening på detta sätt behöver gå utanför sitt eget område för att skaffa sig byggnader, gives dock ånyo anledning att påminna om att en hembygdsförening kan befrämja studiet av och kändedomen om den egna bygden utan vare sig egna byggnader eller samlingar (jämför Fataburen 1932, sid. 269 och följ.).

Östergötland. Sedan Linköpings stad överlämnat tomten vid Vasavägens fond till Linköpings stads museum med villkor att här även bereda plats för Östergötlands museum, ha de båda museerna gemensamt börjat planera för nybyggnad. Allmän arkitekttävling kommer att utlysas på grundvalen av ett av antikvarien Erik Lundberg och intendenten Bengt Cnattingius uppgjort tävlingsprogram. Tävlingen kommer att utlysas i början av år 1935.

Göteborg. Kulturminnesföreningen Gatenhielm har tagit initiativet till att åstadkomma ett kulturreservat av den äldre bebyggelsen i Göteborg. I första hand avser man att inköpa den s. k. Söderlingska trädgården vid Djurgårdsgatan. Mellan denna gata och Bangatan, som bl. a. upptar Gatenhielmska huset och trädgården, är ett område, som ur många synpunkter är kärnan i det gamla Majorna. Hela idyllen där med åldriga och pittoreska byggnader är det angeläget att söka bevara. De gamla husen vid Ölvägen skola stå kvar, och till den Söderlingska trädgården skola flyttas gamla byggnader från andra delar av staden. Sammanlagt ett 20-tal hus beräknar man kunna inrymma på området utan störande trängsel.

Bohuslän. Kulturminnesrådet i länet har tack vare tilldelade lotterimedel kunnat börja sin verksamhet. Dess tjänsteman har under kortare perioder besökt och biträtt flera av hembygdsgårdarna och museerna, som ordnat sina lokaler och katalogfört sina samlingar. Så har t. ex. Marstrands fornminnesförening fått sina lokaler i Carlstens fästning färdiga. Skaftö hembygdsförening har förvärvat och på sin ursprungliga plats

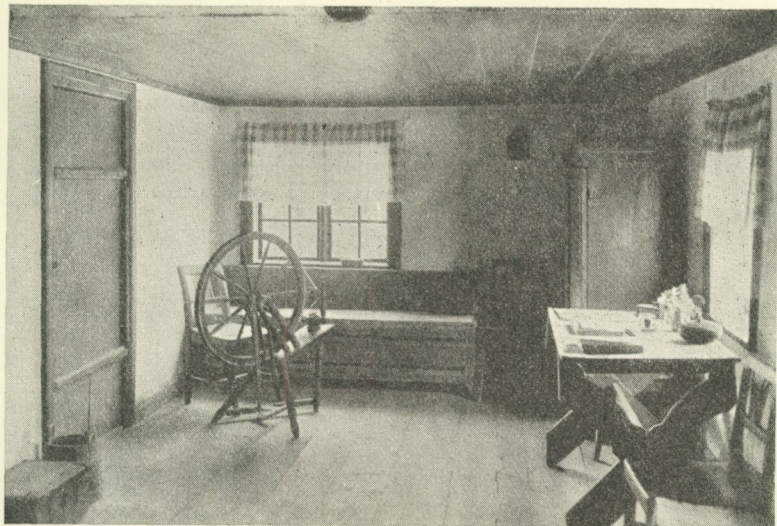

Bild 3. Interiör från Pontus Wiknermuseet i Valbo Ryrs socken, Dalsland.
Foto Selma Sahlberg.

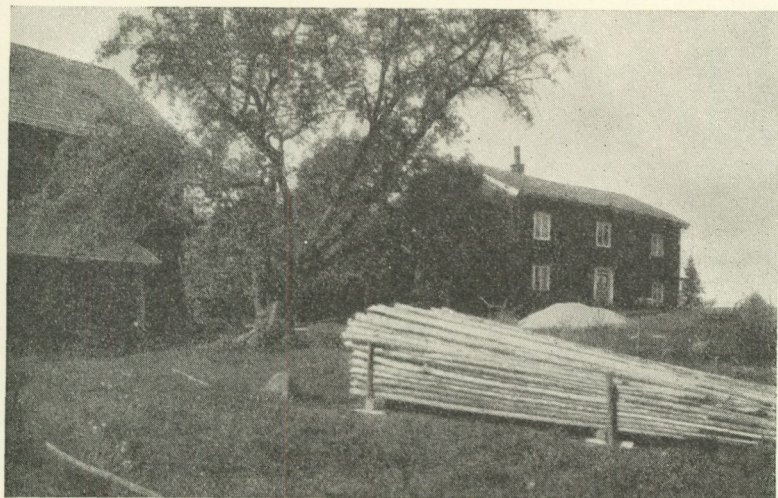

Bild 4. »Kungsgården» i Aggerud, Karlskoga socken, Värmland. Tillhörig
Karlskoga bergslags hembygdsförening. Foto Pontus Andersson.

restaurerat en ryggåsstuga i Rågårdsvik. På Nordkoster utanför Strömstad ha konserverats ett par gamla fyr torn, vilka för framtiden skola stå som minnesmärken från en nu passerad period för vår sjöfart. Hembygdsföreningen i Tanum har invigt sin hembygdsgård.

D a l s l a n d. Dalslands fornminnes- och hembygdsförbund har fått sin expedition förflyttad från Åmål till Vänersborg. Under året invigdes Pontus Wikner-museet i skaldens gamla födelsehem vid Kikerud i Valbo Ryrs socken, bild 3.

S ö d e r m a n l a n d. Nybildad är V. Vingåkers hembygdsförening. Hembygdsföreningen i Björkvik har på en som gåva erhållen tomt uppfört en parstuga från torpet Sörgölet.

N ä r k e. En c:a 200 år gammal manbyggnad i Odensvi har skänkts till Viby hembygdsförening av lantbrukaren T. Bergsten. Den torde komma att flyttas till lämplig plats — förslagsvis den s. k. Stommens ekäng, som sedan länge tillbaka varit socknens samlingsplats vid hembygds- och andra friluftsmöten — och apteras till hembygdsgård. Medel för ändamålet har anslagits ur Viby magasinskassa. Lerbäckes hembygdsförening håller på att uppföra sin hembygdsgård i närheten av kyrkan och kommunalhuset.

U p p l a n d. Bland märkligare nyheter i år kan antecknas, att Olands södra hembygdsgille har förvärvat akademiarendator Aug. Erikssons samlingar, som hålla på att uppordnas i ett gammalt kyrkstall, beläget invid prästgården. Föreningen har inköpt för att bevaras på platsen en backstuga i Haga, Uplands-tuna socken. Tierpsortens hembygdsgille har inköpt en manbyggnad i två våningar från Skämsta by för flyttning till ett område vid köpingen. Österlövsta hembygdsförening har anskaffat och till sin tomt vid Skärplinge flyttat en portliderslänga med stall från Valnäs.

På försommaren invigdes Kvekgården i Fröslunda socken, Sydvästupplands märkliga friluftsmuseum. Nybildade för året är Sundbybergs hembygdsförening.

V ä s t m a n l a n d. Läns museet i Västerås, som är inrymt i Västerås slott, har under året fått sina samlingar väsentligt

omordnade och omgrupperade. På friluftsmuseet i Vallby har tillkommit två nya avdelningar, den ena omfattande åkdon, den andra inrymmande föremål huvudsakligen belysande äldre tiders eldsläckning.

Köpings museum har fått nya lokaler i samma byggnad, som rymmer stadens folkbibliotek, men omflyttningen har icke hunnit fullföljas under år 1934. Nya hembygdsföreningar äro bildade i Västervåla och Odensvi socknar.

V ä r m l a n d. Karlskoga bergslags hembygdsförening har förvärvat den s. k. »Kungsgården» i Aggerud med tillhörande område, inom vilket skall anläggas en bygdegård med Aggeruds gamla bergsmansgård som kärna, bild 4. Vitsand-Nyskoga hembygdsförening har under året förrättat invigning av sin s. k. »Svenskstuga». I Gillberga socken har arbetats med uppförandet av hembygdsgården, bestående av en envånings manbyggnad samt stolpbod och kölna. Den 22 juli invigdes hembygdsgården i Stavnäs. Nya hembygdsföreningar ha bildats i Holmedal och Högerud samt interimistiskt i Grums socken.

D a l a r n a. Krångstugan, Sollerö sockens vackraste stuga, har under året flyttats till föreningens gammalgård, där förut det s. k. prästhärbret finnes uppfört. Stugan är under tak, ehuru ännu icke fullständigt inredd.

Djura hembygdsförening har på Hansgårdens tomt uppfört den förut förvärvade Nisesstugan, en källarstuga med vackra väggmålningar, samt en annan källarstuga från S. Rälta by.

Folkärna hembygdsförening har under året inköpt gården Norelund, på vars tomt föreningen förut förvärvat plats för sin gammalgård. Den inköpta gården innehåller huvudbyggnad och tvenne flyglar samt gårdstomt och trädgård. Föreningen kommer sålunda i en framtid att disponera såväl en bondgård som en mindre herrgård, varförutom har vunnits den fördelen, att området går ned till sjön Bäsingen, där en kvarn, en vadmalsstamp och ett båthus planeras. Vid bondgården ha under året uppförts en smedja och ett spannmålsmagasin.

G ä s t r i k l a n d. Rörande fru Antonie Rettigs museidonation till Gävle stad föreligga nu exakta siffror. Donationen består

av en byggnadsfond på kr. 1,462,535:64, en inköpsfond på 211,950:— samt en förvaltningsfond på 341,447:—. Därjämte har ytterligare donerats en samling av målningar, möbler och konsthantverk, som i bouppteckningen upptagits till ett värde av 79,850:75. Den konstnärliga nivån inom denna samling är delvis mycket hög. Arvskattehöjningen, som åsamkar en betydande minskning av donationsmedlen torde beklagligtvis uppskjuta lösningen av museifrågan i Gävle ett icke ringa antal år.

Hamrånge hembygdsförening har i Sundsmar förvärvat en gårdsbyggnad, som skall flyttas till centralare plats i socknen.

H ä l s i n g l a n d. Ritningarna för om- och tillbyggnaden vid Hälsinglands museum i Hudiksvall föreligga nu färdiga och byggnadsarbetena äro avsedda att fortast möjligt påbörjas.

I Färila har hembygdsföreningen uppfört en gård, »Halvars», som flyttats från den ålderdomliga byn Föne till Ljuns strand, mitt emot kyrkan. Likaså har Gnarps hembygds- och fornminnesförening beslutat inköpa gården »Daniels» i Frösta att flyttas och få användning som föreningens hembygdsgård. Nya hembygdsföreningar ha bildats i Segerstads och Hanebo socknar samt i Bjuråker, Delsbo, Söderala och Norrala. Den ålderdomliga »Ostigården» i Bergsjö socken, förr använd som gästgivaregård och tingshus, har förvärvats av hembygdsföreningen och skall flyttas till föreningens område, »Hundskinet». Till den nybildade föreningen i Delsbo har donerats en gård med medel till dess flyttande och återuppförande.

M e d e l p a d. Inom landskapet finnas numera hembygdsföreningar även i Tuna, Njurunda och Alnö socknar.

Å n g e r m a n l a n d. Torsåkersbygdens hembygdsförening är tillkommen under året. I Gudmundrå socken är en hembygdsförening under bildande.

N I L S L I T H B E R G

av Gösta Berg

V alborgsmässoaftonen i fjol avled professorn i nordisk och jämförande folklivsforskning vid Nordiska museet Nils Lithberg. Mitt uppe i ett omfattande och sällsynt intensivt bedrivet vetenskapligt forskningsarbete rycktes han bort från denna världen. Man hade eljest ett intryck av att denne man, som först nyligen nådde sin levnads andra halvsekel, just nu upplevde en andlig blomstringstid, att han hade kommit in i en period av strålände vitalitet. Redan tidigt hade han börjat intressera sig för den folkliga kalendaristiken, denna scientia populi, som han själv en gång sade, »en folkets vetenskap av rent imponerande slag». Detta svårfattliga, men för förståelsen av den folkliga kulturutvecklingen mycket viktiga ämne hade han ägnat ett ingående studium. Men först nu hade han på allvar kommit utöver den i och för sig ytterst mödosamma insamlingen och sammanställningen av forskningsmaterialet och nått fram till den stora överblick, i vilken han trodde sig skönja de djupare sammanhangen länder och folk emellan. Med ett brinnande intresse arbetade han under de senaste månaderna av sitt liv på att utfylla och korrigera denna samsyn, och de glimtar han gav lyssnande vänner och lärjungar av dessa resultat syntes verifiera hans egen tro på att han här kommit in på ett studium, som även mått med internationella mått skulle lämna sällsynt rikt utbyte.

Dessa forskningar rörande den folkliga och den lärda kalendaristikens inre samhörighet utgjorde emellertid endast en sida av Lithbergs märkligt mångsidiga vetenskapliga gärning. Den omfattade därförutom stora delar av arkeologien, konsthistoriens

och etnologiens domäner. I flera hänseenden var den grundläggande; jag behöver här endast minna om att det var Lithberg som gav uppslaget till de första mera omfattande och systematiska inventeringarna av vårt lands fornminnen. Under senare år kommo emellertid hans krafter i växande grad att inriktas på den nordiska etnologien, på utforskningen av vår folkliga kultur. Från år 1912 var också Lithberg knuten till Nordiska museet, där han i olika funktioner alltsedan dess verkade. Han var bland de första som i vårt land hävdade den åsikten att den etnologiska forskningen framför allt måste arbeta kulturgeografiskt, bygga på en ingående kännedom om de enskilda kulturelementens utbredning inom och utom vårt land. Särskild betydelse fick i detta hänseende hans programmatiska framställning i avhandlingen Till allmogekulturens geografi, som inleder tidskriften Rigs första årgång 1918. Han ger där en klar och åskådlig framställning av de möjligheter som finnas att med kulturgeografisk utgångspunkt nå fram till helhetsbilder av äldre och nu längesedan försvunna kulturskeden. »Folklivsforskningen» vore enligt hans mening ett nödvändigt komplement till »fornforskningen». »Det är arkeologien och etnografien gemensamt som skola visa oss vägen till den mänskliga odlingens källor.»

Redan den omständigheten, att en begåvad och omdömesgill forskare, som hunnit skapa sig ett aktat namn inom andra vetenskaper, så energiskt markerade vikten och betydelsen av ett nytt forskningsområde fick en stor betydelse för framtiden. Lithberg fullföljde emellertid här tankegångar och synpunkter, som i en smula vaga och outvecklade former redan möta läsaren av hans doktorsavhandling om Gotlands stenålder (1914). Försöken att knyta samman forntida och nutida levnadsformer, att ge ålderns perspektiv åt de ännu under förra århundradet på ön använda säljaktsmetoderna, visa prov på en mindre vanlig vetenskaplig kombinationsförmåga. Å andra sidan hade dessa sammanställningar knappast varit möjliga att göra utan P. A. Säves djupgående forskningar med deras i de kända folianterna i Carolinabiblioteket nedlagda resultat. Det var för övrigt ofta som Lithberg även i andra sammanhang hade anledning att referera till denne

Bild 1. Nils Lithberg.

sin gamle lärofader. Han kände också Säves Gotländska samlingar i grund, men fick trots planer i den vägen aldrig tillfälle att utarbeta någon sammanställning eller något register till denna den viktigaste källan för gotländskt etnologiskt studium. Endast ett par ungdomsarbeten, främst monografien Bröllops seder på Gottland (i Fataburen 1906—1911), äro till väsentliga delar att anse som sammanställningar av Säves uppgifter.

Lithberg såg alltid och gärna de vetenskapliga problemen i vidast möjliga perspektiv. Han ägnade intresse och studium också åt forskningsgrenar som lågo utanför brännpunkten för hans egentliga arbete. Helt säkert är det ett uttryck för hans egen uppfattning, när det i bestämmelserna för den professur som 1919 genom en frikostig donation av greven och grevinnan W. von Hallwyl inrättades vid Nordiska museet i »nordisk och jämförande folklivsforskning», en professur som till förste innehavare fick Nils Lithberg, om ämnesområdet heter, att det åligger innehavaren att bedriva »folklivsforskning, omfattande såväl allmogens som övriga samhällsklassers odling». Det mest imponerande vittnesbördet om Lithbergs hithörande forskarverksamhet äro de sex tjocka böcker som tillsammans bilda verket Schloss Hallwil och som utkommo under åren 1924—1932. Det är emellertid icke endast omfattningen av detta verk som imponerar, lika märklig är själva planläggningen, detta att Lithberg omedelbart klart insåg den kulturhistoriska betydelsen av fynden vid Hallwil och över huvud att denna medeltida borg blev så grundligt utforskad. Vad som här åstadkoms, under medverkan av sällsynt frikostiga donatorer, är fortfarande att betrakta som ganska ensamstående i vår världsdal och kommer i samma mån initiativet får verklig efterföljd helt säkert att framstå som något särskilt mönstergillt. Vid den synnerligen tidskrävande och mödosamma bearbetningen av materialet från Schloss Hallwil hade Lithberg en ovärderlig hjälp av sin maka, som också deltog i hans forskningar på andra områden och där ofta verksamt stödde honom, särskilt med sin uppdrivna konstnärliga färdighet.

Med rätta har det sagts om Lithbergs forskargärning att den liksom hans personlighet förträffligt illustrerar vad den forskning

Bild 2. Nils och Marit Lithberg
på trappan till gården i Hejdeby.

han representerade innerst syftar till: »hembygdkännedom med kosmopoliska perspektiv, hembygds kärlek under internationell synvidd» (Sigfrid Svensson). Självt har Lithberg vid ett tillfälle om denna sin livssyn nedskrivit de kloka orden: »Det ligger visst ingen chauvinism i, om man påstår att en nära kännedom om den egna bygden, om dess odling och dess öden borde vara den enda bäriga utgångspunkten i allt folkbildningsarbete. Med den som kärna vidgas kunskapskretsen. Så skapas möjlighet för ett djupare förstående av andra kulturbildningar och andra livsformer, för andra människors och andra folks utveckling och åskådning, möjlighet med ett ord för den vidsynthet, som är all verklig bildnings kännemärke» (Fataburen 1925).

Det är helt naturligt att man i en så omfattande forskargärning som Lithbergs också skall kunna finna vissa svagheter och brister.

Oftast får man emellertid därvid röra sig på detaljernas fält. Lithbergs arbetssätt byggde i mer än vanlig grad på ett utnyttjande av det egna minnet, mindre på excerpering och registrering. Det är under sådana omständigheter obilligt att tänka sig att detta arbetssätt icke skulle på en eller annan punkt ha lämnat spår efter sig — kanske främst i fråga om materialets stundom alltför snäva begränsning. Principiellt av större betydelse är en tendens hos Lithberg, i varje fall under de första åren han sysslade med etnologisk forskning, att icke klart särskilja mera primitiva drag i kulturen från dem som senare spritt sig genom förbindelser i tämligen ung tid. Det kan stundom förefalla som om Lithberg betraktade också mycket av det yngre godset som primitivt och vetenskapligt behandlade det utifrån denna ståndpunkt. Besläktad är en dragning hos honom att parallellisera ålderdomliga kulturföreteelser, sådana vi känna dem från den arkeologiska forskningen, med yngre drag i folkkulturen, jämförelser som i varje fall när det gäller mera konstbetonade föremål lätt bli vanskliga och diskutabla.

Denna forskargärning, kvantitativt och kvalitativt betydande och kännetecknad av stor vidsynthet och kritisk skärpa, bars emellertid upp av en bred och mänsklig personlighet, som måste inge alla och envar den högsta sympati. Som lärare i sitt ämne vid Stockholms högskola hade han samlat kring sig en skara av hängivna lärjungar, och det har vittnats om att han ägnade deras studier och arbete samma osjälviska intresse som också städe kom kamraterna både inom och utanför Nordiska museet till del.

Det var naturligt att en person av den andliga resning Lithberg besatt också skulle tas i bruk på många andra håll, detta så mycket mer som han verkligen hade ett organisatoriskt intresse och besatt ett slags verkningsfull, representativ pompa, som ej undgick att vid de rätta tillfällena göra sin verkan. Som ordförande anlidades hans kraft i en mängd sammanslutningar av skilda slag, från Antropologiska sällskapet till Museimannaföreningen, och det var mången gång märkligt att se vilken kärleksfull omsorg den ej sällan oerhört arbetstyngde mannen ägnade också de praktiska detaljerna i dessa företags skötsel och utveckling.

Bild 3. Begravningsprocessionen vid Nils Lithbergs jordfästning på Skansen den 4 maj 1934.

I stor utsträckning togs Lithbergs kraft i anspråk också för flera offentliga utredningar på områden som stodo i kontakt med hans vetenskapliga verksamhet. Även här fick han tillfälle att göra betydande insatser — jag vill särskilt påminna om de av honom utarbetade historiska partierna i fornminnesvårdskommittéens och folkminneskommittéens betänkanden (1922 och 1923). Å andra sidan framträdde måhända här en viss fallenhet hos honom att i allt för hög grad sträva efter system för systemets egen skull, efter logisk klarhet i själva den vetenskapliga forskningsapparaten. Han underskattade därvid i viss grad de psykologiska betingelserna, möjligheten att pressa in individerna med deras egenheter i en ofta ganska snävt tillskuren ram. Kanske var det bland annat av denna orsak som anmärkningsvärt få av dessa projekt kommo till utförande i verkligheten.

Att vara gotlänning var emellertid för Nils Lithberg själv hans kanske viktigaste uppgift i livet. Hans intresse för fäderneöns kultur och utveckling och för vården av dess gamla minnen och dess säregna natur tog sig uttryck i ett omfattande och mål-

medvetet arbete som väl i sin art knappast söker sin like. Denna omsorg krävde en ständig påpasslighet, upprepade resor under hela året ned till Visby och sommartid ett förnyat genomströvande av ön, sådant som Lithberg många gånger utfört det redan i sin ungdom. Men detta arbete bars också upp av en lågande lokalpatriotism, som ständigt och i alla väder höll tanken på de gotländska intressena levande. Här i denna årsbok kunde vi ännu i fjol i hans manande ord till gitar i förskingringen läsa oss till något av denna anda. Det är den som tar sig uttryck i den gotländske bondeskalden Gustaf Larssons den gången av Lithberg anförda strofer:

»Gotland min längtan, Gotland min tro,
Gotland mitt vårliga land!
Havet det vida tar Dig i famn,
folket och landet allt som har namn.
Östersjöbölja sjung mig till ro
sist på min fädernestrand.»

Den önskan fick också Nils Lithberg uppfylld. Efter en sällsynt stämningsrik jordfästning i Seglora kyrka på Skansen fördes Lithbergs stoft hem till fäderneön för att bisättas på Gamla kyrkogården i Visby.

Men levande för oss alla som kände Nils Lithberg står alltjämt minnet kvar av vännen och kamraten, den rättframme och trofaste kumpanen, som bakom sitt gotländska gemyt gömde en människokännare av rang och en överlägset skarpsinnig psykolog. Kanske vill man därvid också tänka på den enastående förmåga han hade att i ord levandegöra resultaten av sina forskningar, att fascinerande tolka och förklara det som gammalt och fornt varit haver.

NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN UNDER ÅR 1934

Nytt område förvärvas till Skansen.

Den utan jämförelse viktigaste händelsen under det gångna året inom institutionens liv har varit införlivandet med Skansen av ett nytt område av Kungl. Djurgården, nämligen den lägenhet, där Kristallsalongen, danspalatset Savoy (Maxim) och villan Alphyddan äro belägna. Sedan den rörelse som Nya aktiebolaget Tivoli därstädes bedrivit efter hand blivit allt mer förlustbringande, utbjödos byggnaderna och arrenderätten till området till salu sommaren 1933. Storleken av den köpeskillning som då begärdes utgjorde emellertid för Skansen ett oöverstigligt hinder. Sedan vissa andra spekulanter dragit sig tillbaka, återupptogos emellertid köpeförhandlingarna, nu med mera utsikt till framgång. Det lyckades mig att under loppet av några veckor insamla medel eller erhålla utfästelser om gåvor, täckande det belopp, 150,000 kronor, till vilket köpeskillningen slutligen fixerades. Det första beloppet tecknades den 5 mars och den 29 mars undertecknades köpekontraktet, vilket sedermera den 5 maj stadfästes av Kungl. Maj:t. Nordiska museet stannar i djup tacksamhetsskuld till de trettioåtta personer, vilka trots det då ännu synnerligen brydsamma ekonomiska tidsläget icke tvekade att räcka ut en stödjande hand för att möjliggöra detta ytterst betydelsefulla förvärv åt Skansen.¹

Betydelsen av detta markförvärv ligger i öppen dag. Icke nog med att Skansen härigenom kom i besittning av ytterligare 7,930 kvm värdefull mark, utan en garanti — den enda betryg-

¹ Redovisning för de till detta ändamål influtna medlen återfinnes nedan sid. 284.

gande som står att vinna — har erhållits för att detta område i framtiden icke kommer att bebyggas på sådant sätt att den underbara utsikten från Sollidsterrassen kan skymmas. Strängt taget utgör införlivandet av det nya området endast en konsekvens av det stora markförvärv, som skedde 1901, då Hazelius tog i besittning den del av Nya aktiebolaget Tivolis område, som befann sig uppe på Sollidsterrassen samt å Nedre Solliden (Gamla Tivoliområdet). Intressant och sympatiskt nog återfinnas bland donatorerna från 1934 icke mindre än tre av dem som redan 1901 bisprungo Hazelius i hans djärva markförvärv och fyra, vilkas föräldrar tillhörde kretsen av mecenaterna från sistnämnda år.

Då detta markförvärv kommer att få en avgörande betydelse för Skansens framtid och därmed både i praktiskt och estetiskt avseende bliva betydelsefullt även för huvudstaden, har Nordiska museets nämnd ansett sig böra utlysa en allmän arkitekt-tävlan om ej blott Nya områdets utan även om Sollidsterrassens och angränsande markpartiers framtida utgestaltung. Programmet för denna tävlan, som offentliggjordes den 10 november, erhöi följande lydelse:

PROGRAM

för tävling angående ordnande av Nya området
och Sollidsterrassen å Skansen.¹

Allmänna förutsättningar.

Tävlingen är avsedd att vara en idétävlan för ordnande av ett med Skansen 1934 införlivat område (här kallat Nya området) vid Djurgårdsslätten samt av Sollidsterrassen med närmaste grannskap. Den är öppen för svenska arkitekter.

Det område, vars ordnande tävlingen avser, utmärkes av streckprickad linje å bilagd karta. Det begränsas mot söder av Djurgårdsslätten och de båda lägenheterna Alhambra och Novilla, vilka ej tillhöra Skansen, mot öster av en linje strax väster om Hällestadsstapeln, mot norr av en linje strax söder om de båda väderkvarnarna (den s. k. Trojeborg kan eventuellt slopas) och längs Skogaholms

¹ De till programmet hörande bilagorna (jämför sid. 231), liksom det sid. 230 omnämnda P. M. rörande restaurangerna äro här icke medtagna.

herrgårdsbyggnads baksida, mot väster av Skansens gräns vid ridhuset. Byggnader å området, vilka under alla omständigheter skola bevaras, markeras genom dubbla konturlinjer.

De delar av Skansen, som här beröras, äro på två undantag när ej avsedda för museiändamål, d. v. s. varken för kulturhistoriska byggnader eller för djur (undantag utgöra dels den mot Sollidsterrassen gränsande delen av Stockholmskvarteret, dels framsidan av Skogaholms herrgårdsanläggning). Huvuddelen av området är tänkt som centrum för restaurangrörelse, konserter, fest- och folkliv. Bekväma förbindelser från Djurgårdsslätten, liksom från Gamla Tivoliområdet (även kallat Nedre Solliden), skola ordnas till dessa delar. Härvid beaktas, att uppfartsväg för biltrafik till Skansen är projekterad öster om Gamla Tivoliområdet, såsom anges å karta. Den del av uppfartsvägen, som faller inom tävlingsområdet, kan om så önskas givas annan sträckning. Denna väg avser, framför allt under sommartiden, att upptaga den huvudsakliga trafiken till restaurangerna samt i någon mån även till Seglora kyrka. Parkering för c:a 30 bilar skall ordnas å Sollidsterrassens östra del.

Vid tävlingen bör beaktas, att den nya bebyggelsen på ett harmoniskt sätt inordnar sig i Skansens och Djurgårdens natur och arkitektoniska miljö och att de värden, som ligga i terrängens naturliga formation, tillvaratagas. Av stor vikt är att utförandet av förslagen ej blir för dyrbart och att ändamålsenligheten — särskilt med tanke på Skansens publik ur folkets alla samhällsskikt — noga beaktas, utan att därigenom intrycket av festlighet går förlorat.

Tävlingens karaktär av i dé-tävlan understrykes. Nordiska museets nämnd har vid sitt beslut om tävlingens utlysande väntat sig mindre att ur den skall framgå en omedelbar och slutgiltig lösning av de föreliggande problemen, än att tävlingen skall komma att ge icke endast betydelsefulla bidrag till deras klarläggande utan även uppslag, stimulerande till fortsatt bearbetning samt riktpunkter vid uppläggningsplanen av en arbetsplan på lång sikt för de av tävlingen berörda områdena. Genomförandet av en dylik arbetsplan kan under alla omständigheter endast tänkas ske successivt, varvid givetvis modifieringar och till och med väsentliga förändringar av det från början uppställda programmet kunna behöva göras. Det är därför ej troligt, att prisbelönat förslag i sin helhet kommer till utförande, utan anser sig Nordiska museet ha förvärvat rätt att på sätt, som befinnes lämpligast, utnyttja de idéer, som prisbelönade och inköpta förslag kunna ge. I den mån dylikt förslag beträffande en eller annan byggnad erbjuder en ur olika synpunkter så värdefull lösning, att den lägges till grund för utförande, skall uppdraget att utarbeta ritningar till denna byggnad anförtros åt förslagens författare.

Beskrivning av tävlingsområdet och angränsande områden.

Nya området är beläget på ett lägre plan söder om Sollidsterrassen.

Här äro nu belägna följande byggnader: Kristallsalongen (A), som omväxlande använts till sommar-teater och danslokal, Maxim (B), danslokal, en villabyggnad (C), innehållande en lägenhet om 6 rum (utan kök), samt en entrébyggnad med sidolängor, i vilka en del bostadsrum befinna sig (D, E). Ingen av dessa byggnader torde kunna användas i sitt nuvarande skick, åtskilligt måste i varje fall rivas.

På intilliggande område åt öster, Gamla Tivoliområdet (Nedre Solliden) ligger Skansens djurhus, som skall bibehållas tillika med bakgård av ungefär samma storlek som nuvarande. Det här belägna Gunilla Bielkes lusthus skall flyttas (ej inlagt å kartan).

På områdets östra del, vilken ej direkt beröres av tävlingen, ligga vidare: materialgård, hopbyggd med vagnhall, ett bostadshus, dansbanor med servering, miniatyrgolfbana, skjutbana och andra liknande tivolianordningar samt gamla ahuset, använt som målarverkstad. Vintern 1934—35 skall enligt bifogad ritning omedelbart väster om materialgården uppföras en byggnad för verkstäder, personalrum m. m. Ny entré för bilinfart skall anordnas vid den förutnämnda nya uppfartsvägen, vilken nya entré (se kartan) skall gälla förbindelsen med såväl Solliden (norrut) som Gamla Tivoliområdet (västerut). Den nuvarande Gamla Tivoli- (Nedre Solliden-) porten, som har kulturhistoriskt värde, skall bevaras, men kan flyttas. Ingången kommer blott att användas som reserv och för vissa materialtransporter o. d.

På Sollidsterrassen är restaurang Solliden (F) belägen, som byggnadstekniskt befinner sig i ett ganska bristfälligt skick. Dess köksavdelning är omodern och kapaciteten otillräcklig. Norr härom ligger ett äldre tegelhus (G), som använts till bageri, snickarverkstad och skomakarverkstad. Verkstäderna skola flyttas till det nya verkstadshuset. Bagerihusets stomme kan, om så befinnes lämpligt, användas i en nyanläggning.

Utanför restaurang Solliden är friluftsservering ordnad på västra sidan.

Väster härom är en öppen plan, som användes för skådespel, gymnastikuppvisningar o. d. Under en del av denna plan befinner sig en större, betongvälvd källare (L).

Observatoriet (H) i dess nordvästra hörn må flyttas, om så erfordras.

Den s. k. fondpaviljongen (I), som står i västra gränsen, slopas.

För friluftskonserter finnes en musikpaviljong (K), hitflyttad från Kronobergshed. Den kan anses ha ett visst kulturhistoriskt intresse, men är för liten (65 m²) för större orkestrar.

För åhörarna är ordnad en parterr med gradiner öster härom. Den har c:a 950 platser, varav dock c:a 200 äro belägna vid sidan av paviljongen. Platsantalet är otillräckligt.

Väster om Sollidsterrassen vidtager Stockholmskvarteret. Här skall anordnas uppgång till Sollidsterrassen i förbindelse med påbörjad gata, som kommer att utgöra en för fotgängare avsedd bekväm förbindelseled mellan nuvarande huvudingången och Solliden. De utförda eller projekterade byggnaderna i Stockholmskvarteret finnas angivna å kartan.

Norr om Svandammen vidtager Skogaholmsområdet med Skogaholms herrgårdsbyggnad, härstammande från slutet av 1600-talet.

Tävlingen avser:

1. Entréanordning mot Djurgårdsslätten. Här-till höra vaktstuga (24 m²) med garderob för allmänheten, 12 räknekors, grindar för utsläpp samt cykelstall och hundstall (slutet), 2 telefonkiosker. Befintliga byggnader kunna slopas. På planens sidor kunna ordnas kiosker för försäljning el. dyl. Denna entré torde komma att bliva Skansens huvudingång.

2. Förbindelseleder mellan Nya området samt Solliden och Gamla Tivoliområdet. De förra böra omfatta dels vanliga trappor, dels hiss eller rullande trappor, allt i bekväm förbindelse med restaurangen och lätt användbara för publiken isynnerhet vid förflyttning mellan nedan nämnda konsert-hall och platsen för friluftskonserter å Solliden.

Anordningarna få ej inverka störande å utsikten från Solliden. Större träd skonas i största möjliga utsträckning.

3. Konserthall, som vid olämpligt väder kan ersätta platsen för friluftskonserterna och även användas för kongresser, möten, sceniska föreställningar o. d. Den bör inrymma c:a 1,500 personer. I allmänhet skall inträdet vara fritt, men biljettförsäljning skall kunna äga rum vid vissa tillfällen. Effektiva vindfång ordnas samt toaletter för herrar och damer. Kapprum behöva ej ordnas, men möjlighet till tillfälliga garderobsanordningar för de besökande är önskvärd.

(Nuvarande Kristallsalongen har fem fackverktakstolar och brand-mur mot Cirkus, vilka delar liksom proscenium event. kunna användas.)

Byggnaden Maxim borttages.

Villabyggnaden bör såsom hinderlig för förbindelsen mellan Nya området och Gamla Tivoliområdet borttagas.

4. Restaurang för sommarservering med allmän servering för sammanlagt c:a 800 gäster (den nuvarande kan servera c:a 500) och festvåning för c:a 260 gäster. Dock bör vid vissa tillfällen antalet sittplatser (festvåningen oberoende) kunna utökas till åtminstone 1,000 genom provisoriska anordningar, som den tävlande har att föreslå. Huruvida och i vad mån den nuvarande restaurangbyggnaden kan användas, överlämnas åt den tävlande att bedöma.

Vid restaurangens förläggning bör hänsyn tagas till att biltrafiken från den projekterade uppkörsvägen skall kunna framföras såväl med gäster som med varor, utan att onödigt lång väg å Skansen tas i anspråk.

Varutransporter böra kunna lasta av å slutna gård.

Planerna till restaurangen böra angiva en schematisk utrymmesfördelning, en genomarbetad detaljlösning ifrågasättes icke i denna tävling. Till ledning vid utrymmesberäkningen bifogas emellertid en P. M. med mer detaljerade anvisningar.

Parkservering skall anordnas, helst å något större område än det nuvarande, delvis gärna under tak. Härtill skall ordnas särskilt kaffekök med 8—10 kassor för möjliggörande av snabb servering. Området för parkservering bör utan större svårighet kunna avröjas för att utöka festplatsen.

5. Festplatsen tilltages så rymligt som möjligt. Den anordnas med goda åhörar- (åskådar-) platser, med plan för gymnastikuppvisningar, festspel o. d. samt en musikpaviljong och en estrad för folkdansuppvisningar o. d.

De för ordinära tillfällen avsedda sittplatserna böra vara avsevärt flera än de nuvarande (c:a 950) och ha ett mot vinden så skyddat läge som möjligt.

Musikpaviljongen bör ha normal plats för 60 musiker (c:a 80 m²) och bör genom utvidgningsanordningar kunna erhålla en areal av c:a 100 m². Vidare erfordras ett brandsäkert arkivrum för noter (c:a 15 m²), ett mindre rum för solister jämte kapprum med toalett samt central för högtalareanordningar och radioutsändningar.

Estraden, som eventuellt kan kombineras med musikpaviljongen, är avsedd för uppvisningar av folkdanser o. d. samt vissa sceniska framställningar. Dess yta bör vara c:a 100 m².

Trafiken till och från åhörarplatserna ordnas så, att den blir i minsta mån störande.

Musiken bör kunna komma parkserveringen till godo med hjälp av ljudförstärkare.

Skogsdungen bakom nuvarande musikpaviljongen må delvis tagas

i anspråk för att öka utrymmet. Likaså någon del av slutningen från Sollidsplatån ned mot Nya området.

Ett regnskydd för promenerande är önskvärt.

Såväl området för parkserveringen som festplatsen berikas med blomsteranläggningar.

6. **Stockholmskvarteret.** Bekvämlig anslutning bör finnas mellan kvarterets huvudgata och Sollidsterrassen. Kvarterets södra del, omfattande slutningen mot Cirkus, är även avsedd att bebyggas med kulturhistoriska byggnader. Schematisk plan för denna bebyggelse skall angivas av den tävlande.

Tidigare har avsetts att den i Skansens ägo befintliga, nu lagrade byggnaden Jakobsberg från omkring år 1700 skulle utgöra fond för festplatsen mot väster. Tävländare är emellertid obunden av detta förslag. Den omedelbart väster om terrassen, i Stockholmskvarteret befintliga torvtäckta timmerbyggnaden (Västgötagatan 36—38) kan flyttas medelst rullning, om så erfordras.

7. **Platsen framför Skogaholm** ordnas med tvenne äldre envåningsflyglar (grundplan c:a 7,5×15 m), event. med terrassering o. s. v. Nödiga hänsyn bör härvid tagas till den nya uppfartsvägen och till Svandammen, som får omgestaltas.

För samtliga husbyggnadsuppgifter i tävlingsprogrammet gäller, att genomarbetade detaljlösningar ej ifrågasättas.

Till programmet höra:

Karta över Skansenområdet i skala 1:2000.

Karta över tävlingsområdet i skala 1:400.

Sektion av området i skala 1:400.

Uppmåtningsritningar i skala 1:200 av

1. Kristallsalongen.
2. Restaurang Solliden.
3. Bageribyggnaden.
4. Musikpaviljongen.
5. Jakobsberg.
6. Verkstadsbyggnaden.

Sju fotografier.

Tävlande, som så önskar, kan erhålla terrängmodell i gips över tävlingsområdet (skala 1:400) till ett pris av 25 kronor (exklusive frakt och emballage).

Tävlingsförslag skall omfatta:

Plan i skala 1:400 över området. Sektioner och fasadskisser i erforderligt antal, klargörande förbindelserna, utseende m. m., i samma skala.

Entréanordningen, plan, sektion och fasad. Skala 1:200.

Konserthallen, plan, sektion och minst två fasader. Skala 1:200.

Restaurangen, planer, erforderliga sektioner och minst två fasader. Skala 1:200.

Musikpaviljongen, plan, sektion och fasad (ny paviljong eller den gamla ombyggd). Skala 1:200.

Kort beskrivning av förslaget.

Erforderliga perspektivskisser.

Tävlande, som så önskar, må belysa sitt förslag med modell. Skala 1:400.

Bedömning etc.

Tävlingen bedömes av en prisnämnd bestående av generaldirektör Ivar Tengbom, ordförande, riksantikvarien Sigurd Curman, professor Andreas Lindblom, skriftställaren Einar Rosenborg och arkitekten Eskil Sundahl.

Nordiska museet förbehålles rätt att utse annan prisdomare, om någon av de nämnda blir förhindrad, varvid dock bör iakttagas, att majoriteten skall bestå av arkitekter.

Från prisnämndens bedömning uteslutes:

- a) Varje förslag, som saknar någon av de handlingar, vilka begärts i programmet, eller som lämnar någon väsentlig del av uppgiften olöst.
- b) Varje förslag, som ej är anonymt.

Till prisnämndens förfogande stå 12,000 kronor, vilka komma att användas för pris och eventuella inköp. Tre pris skola utdelas, varav intet får understiga 2,000 kronor. Om ett 1:a pris utdelas, skall detta utgöra minst 4,000 kronor. Intet inköp får understiga 1,000 kronor.

Till tävlingen är Skansens arkitekt E. Fant särskilt inbjuden.

Efter prisbedömningen skola förslagen utställas för allmänheten i Nordiska museet eller å Skansen.

Tävlingsförslag får ej vikas eller rullas. Det skall förses med motto (ej ritat) och åtföljas av namnsedel och adressedel. Namnsedeln skall innehålla namn på förslaget författare. Adressedeln skall innehålla uppgift på den adress, under vilken icke prisbelönat förslag kan åter-sändas, sedan förslagen efter prisbedömningen utställts.

Tävlingsresultatet skall omedelbart efter bedömningens avslutande offentliggöras.

Tävlingsförslag skall för att upptagas till bedömning vara inlämnat till Nordiska museets expedition, Stockholm, senast den 15 mars 1935. Bevis att förslag inlämnats före sagda tid på postkontor eller ilgodsexpedition inom Sverige berättigar till deltagande i tävlingen, därest bevis och tävlingsförslag framkommit senast inom 5 dagar efter poststämpelns datum.

Till tävlingsförslagen hörande ritningar (ej modell), som ej blivit prisbelönda eller inköpta, återsändas utan kostnad för den tävlande till i adressedeln uppgiven adress senast en månad efter utställningens stängande. Efter denna tid ansvaras ej för förslagen.

Tävlingshandlingar erhållas från Skansens ritkontor (expeditionstid 10—12 och 2—4) mot deponerande av 25 kronor, vilket belopp antingen återfås vid handlingarnas återställande i oskadat skick före tävlingstidens utgång eller återsändes efter bedömningens avslutande till i resp. adressedlar uppgivna adresser.

Ovanstående program har godkänts av prisnämnden.

Stockholm den 10 november 1934.

NORDISKA MUSEET

Allmog e a v d e l n i n g e n.

Bland årets nyförvärv berörande allmogens näringar ingå visserligen enstaka ganska värdefulla föremål, men sammantagen synes denna grupp i år bjuda mindre intresse än vad i allmänhet är fallet. Noteras böra däremot diverse verktyg och redskap av varierande slag, som belysa landsbygdens äldre *a r b e t s l i v*. Så har från Bjursås socken i Dalarna förvärvats tegelpressen, bild 1. Den användes sista gången för ett fyrtiotal år sedan, då det på en gång slogs 6,000 tegel med den. Teglet torkades sedan i en jordugn, som under en veckas tid eldades dag och natt. För uppskarning av tegel har också använts stora järnknivar och ett par sådana ha förvärvats från Leksands socken i Dalarna. Till de primitiva snickareverktygen hör en svarvbåge, som inkommit från Tännäs socken i Jämtland. I samband med en frågelista från Etnologiska undersökningen har museet förvärvat knivar av olika typer från skilda delar av landet. Av

särskilt värde har varit att till dessa förvärv få utförliga uppgifter om användning och knivsmeder. I samband härmed har kyrkoherden fil. dr Erik Modin överlämnat som gåva en kollektion knivar från Multrå socken i Ångermanland. Som exempel på smedjeinventarier kan nämnas den å bild 2 avbildade vattenhon från Svärdsjö socken i Dalarna. Den är som synes av primitiv beskaffenhet, urholkad ur en trästock och med ett lock på tappar.

Bland nyförvärven av föremål belysande födans beredning och förvaring märkas först och främst ett par kokkärl, där man för att spara på bränslet använt en gammal metod att elda även på locket. Till närmare klarläggande av detta bruk har från Etnologiska undersökningen utsänts en speciell frågelista, varvid en meddelare från Gärdslösa på Öland till sitt svar bifogat en lerkruka. I denna kokades soppor, kroppkakor, potatis o. dyl., varvid man lade glöd på locket. En stekpanna med lock från Småland har haft motsvarande användning. En annan stekpanna från Dalarna är av synnerligen primitiv typ, skålformad som en slev. Till de gammaldags men raffinerade redskapen hör en »jästkubb» från Värmland, gjord av en björkstam, där man smetade deg i den skrovliga barken. Man behövde sedan endast doppa ned kubben i brygden för att denna skulle komma i jäsning. Trenne smörkärnor med vev från Dalsland visa prov på hur mekaniska uppfinningar tagits i bruk för att underlätta arbetet med de gamla redskapen i hemmen.

Museets förut rika samling av korgar har ökats med exemplar av olika typer från bl. a. Dalsland och Småland. Tvenne mjölkkar, gjorda av urholkade stockar, från respektive Härjedalen och Småland, visa hur gammal tradition kvarlevat i vissa slag av förvaringskärl. Detsamma kan sägas om en brännvinskagge från Attmars socken i Medelpad, där tvenne bottnar infalsats i en tunn vägg, urholkad av en björkstam. En svarvad och målad träflaska har kommit från Dalarna. Den har icke någon daterande inskrift men är av den på 1600-talet vanliga typen. En rektangulär bröststämpel från Bohuslän har en vers ristad i spegel-

Bild 1. Tegelpress från Bjursås socken, Dalarna. Användes sista gången för ett fyrtiotal år sedan. Nordiska museet 199,274.

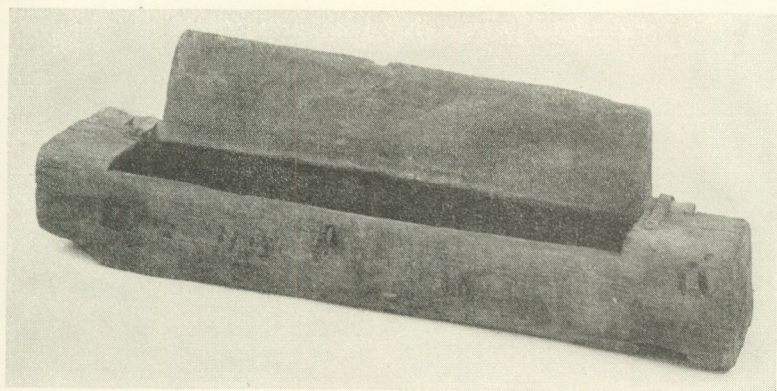

Bild 2. Vattenho från smedja i Svärdsjö socken, Dalarna.
Nordiska museet 199,280.

skrift: »SØDE KAGE — GOT BEHAG — GODE DAGE — I VENELAG», med bokstäverna i 32 rutor på fyra rader. Den skall tydligen ses i samband med norska kakkrus, »kagekraate», av liknande slag. Tre runda »tobaksbrickor» från Dalsland visa hur man förr i hemmen karvade sin tobak, av egen odling eller införd från Norge. Med norsk rulltobak hade man tidigare en ganska livlig, mer eller mindre öppen, trafik över gränsen.

Till museets byggnadshistoriska avdelning har förvärvat en dörr från en skvaltkvarn i Stikåsels fäbodvall i Mora, som är märklig genom sina ristningar. I primitiv utformning avbildas här bl. a. hästar, klockstaplar och farkoster. Dörren är försedd med flera årtal, det äldsta 1616. Av vida yngre datum men äldre till sin typ är en logdörr från Brålanda socken i Dalsland, som i stället för gångjärn har tappar, som leda i lösa trälager. Från Bjuråkers socken i Hälsingland har museet erhållit en dörr målad i Rättviksstil. Ett utomordentligt praktfullt läs har suttit på en loftbod i Lima socken i Dalarna. Själva byggnaden härrör från 1500-talet och låset är med sin liljeformade nyckelhålsskoning närmast av senmedeltida typ. Ett vackert prov på en senare tids järnsmide visar en väderflöjel från Roslagen. Denna har en extra märkvärdighet genom en fastbunden vigselring. Om denna kommit dit av en ren tillfällighet, eller om vi här möjligen ha ett utslag av folklig magi är ovisst och upplysningar om liknande fall skulle följaktligen vara välkomna.

Nordiska museets samlingar av föremål belysande allmogens heminredning hava under året utökats med ett flertal betydelsefulla nyförvärv. Bland väggdekorationerna märkas ett antal fragment av en stofttapet från Torsåkers socken i Gästrikland, daterad 1619, jämför sid. 246. Denna tapet har bevarats till vår tid med en på den ursprungliga stofttapetens baksida år 1794 utförd rosmålning i tidig Rättviksstil. Utnyttjandet av en äldre tids väggmålning som vävunderlag för en ny rumsdekoration är ingalunda ovanligt i allmogemåleriet. Av lösa dalmålningar har under året förvärvat ett mindre antal, varibland märkes en framställning av Den stora nattvarden (Matt. 22 kap.) från 1823,

på vilken man ser de blinda och halta skildrade som rättvikskarlar. Såsom gåva av grevinnan Ingrid Sparre, f. Claëson, Stockholm, har museet fått mottaga trenne dalmålningar: en väl bibehållen Leksandsmålning (Ullviskolan), »Konungen och Drottningen 1844», samt tvenne yngre Rättviksmålningar, båda daterade 1852. Av Moramålaren Stikå Erik Hansson i Risa har förvärvats en målning daterad 1853 föreställande Tre vise män. Den skiljer sig fördelaktigt från de flesta andra tämligen stela målningar av denne bondemålare genom sin livfulla komposition med de tre uniformsklädda konungarna i plymagerade napoleonshattar och med piskan i högsta hugg, ridande på sina schvungfullt tecknade dalhästar. Från en med Stikå Erik Hansson samtida Rättviksmålare härstammar en målning med innehåll: »När barnens lek är all de gå till wagan åter . . . 1854.» Motivet har målaren hämtat från ett kopparstick i Müllers Himmelska kärlekskyss, en i dalmåleriet ej så sällan anlitad motivkälla. Årets förnämsta förvärv till denna avdelning utgöres emellertid av ett antal väggfält, sju till antalet, som tillsammans utgöra en så gott som fullständig väggdekoration från en stuga i Tobyn i Mangskogs socken, Värmland. De målades 1840 av dalmålaren Erik Andersson från Ullvi by i Leksands socken och traditionen berättar att en kringresande dalkarl — troligen målaren själv — gjort ett byte med bonden i Tobyn och härvid erhållit en häst för samtliga målningarna. Bland dessa märkes ett stort rektangulärt väggfält, utfört i praktfull, för Ullviskolan typisk stilisering, föreställande enligt inskriften »Konung Carl Johan och Drottningen, Kronprinsen och prinsesan, Hetingarna (hertigarna) alla fyra». En i sitt slag unik hantverksbild visande en murare med sin hantlangare i full verksamhet ingår även i inredningen. Inskriptionen härtill lyder: »Jag här en murmästare upp mäd tegel å bruk». De andra hithörande väggfälten skildra Kvinnorna vid Kristi grav, Drottningen av Saba, Vingårdsmannen, Lärjungarna på väg till Emaus (»Emma hus») samt Jesus och den blinde tiggaren i Jeriko.

Bland allmogeavdelningens förvärv av möbler märkes ett större skänkskåp från Hedemora, daterat 1732 och prytt med rik

målning. Dörrspeglarna äro målade i en egenartad, rödbrun marmorering och under kransen är skåpet märkt: A L S FÖD 1678. Till de större skåpen höra även framsidan och hyllor till ett väggfast hörnskåp från Dalarna. Dekorationen utgöres av blomsterurna och landskap. Skåpets uppställning med utnyttjande av stugans hörnutrymme visar — ehuru det här är fråga om en möbel från 1700-talets senare hälft — en mycket ursprunglig typ. Bland de under året förvärvade mindre skåpen befinner sig ett litet finsnickrat hörnskåp från Frostviken i Jämtland med tolv små blomstermålade fyllnader på dörr och sidor. Från Forsa socken, Hälsingland, härstamma två hängskåp med prydlig renässansartad ornering och rik målad dekor.

Museet har även under året förvärvat några kistor av ålderdomlig art. Av syskonen Håkansson genom fröken Rut Håkansson, Stockholm, har såsom gåva överlämnats en järnbeslagen kista av furu med helt stocklock. Kistans ursprung är Kinnarumma socken i Västergötland; beslag och nyckelskylt äro av tidig 1500-talstyp. En kista av liknande slag, men med enklare ornering har dessutom inköpts från Mockfjärds socken i Dalarna. Från Gagnefs socken, Dalarna, härstammar enligt uppgift en mindre, rektangulär kista, tillverkad av furuplankor och ornerad med ett på det plana locket och sidorna inristat rutnät. Från Gotland har förvärvats en ekkista av mera exklusivt slag, skulpterad och försedd med renässansartad ornering men med den sena dateringen 1735, bild 3, ett typiskt exempel på den stilretardering, som ofta kan konstateras i den folkliga möbeltillverkningens dekorativa utformning. Till de tidlösa kistornamenten höra cirkeln och rosetten. En liten kista bland årets nyförvärv, från Tillinge socken, Uppland, daterad 1649, har båda dessa ornament i primitiv ristning. En ovanligt stor spånask («nästvacke») med härkomst från Råneå socken, Norrbotten, visar ett annat primitivt ristmönster, schackrutorna. Av skrin med målad dekor är särskilt ett från Kisa socken, Östergötland, daterat 1746, av stort intresse genom sin rika, figurala målning. Även har museet inköpt en kista från Bjursås socken, Dalarna, målad av socknens stormålare Mats

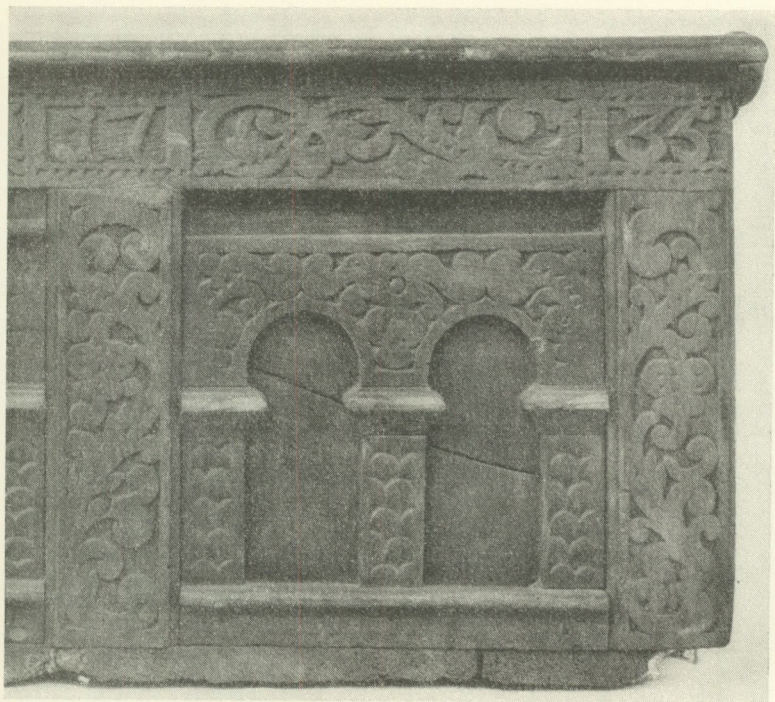

Bild 3. Kista från Gotland (detalj), Daterad 1735. Nordiska museet 197,971.

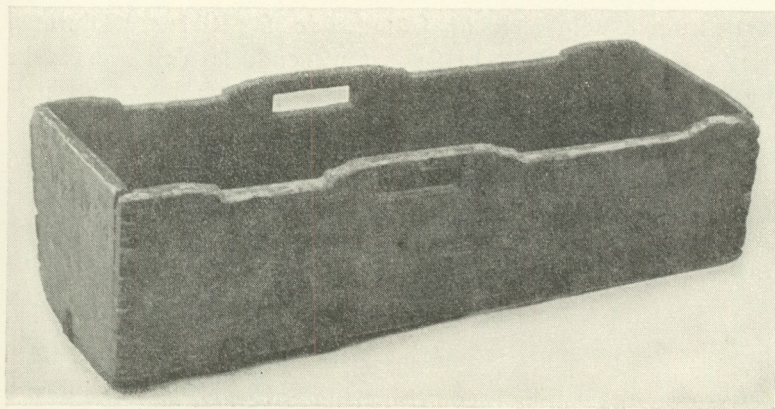

Bild 4. »Barnskäppa» från Djura socken, Dalarna. Daterad 1724.
Nordiska museet 197,555.

Stadig år 1841 och en god representant för Stadigs speciella kistmåleri med brunådring och stämpelorning i olika färger. Kistan är ett välkommet tillskott till museets tidigare förvärv av kistor och målningar av denne produktive dalmålares tillverkning. Slutligen bör bland årets mera anmärkningsvärda nyförvärv omnämnas en liten »barnskäppa» av trä, daterad 1724, som använts att bära småbarn i, bild 4. Den härstammar från Djura socken i Dalarna.

TVå stora täcken i röllakan, det ena från Skåne, det andra från Blekinge tillhöra 1934 års förnämsta förvärv av allmogetextilier. Skånetäcket åtföljdes tyvärr inte av någon uppgift om ursprunglig hemort, men är av den typ som anses höra hemma i Färs härad. Täcket är indelat i sex åttkantiga fält med livsträd i de fyra yttersta och en djurfigur, i Skåne kallad bäckhästen, i båda mellanfälten. Livsträden stå gröna och djuren indigoblå mot gul botten. Omramningen är koschenillröd med små träd och fåglar i de övriga färgerna och dämpat vitt. Både mönstrets teckning och färgen visa på den skåneslöjdens blomstringsperiod vid slutet av 1700-talet som föregick 1800-talets dekadans. I den smala, hela täcket inramande bården läses också N. I. S. I (?) S. D. B. N. D. 1779. Täcket från Blekinge har samma mönsterschema, men färgställningen ljus klarblått, kraftigt rosa och vitt är lika typisk för Blekinge som den är främmande för Skåne. Djuret i mittfälten har också ett helt annat utseende än den sydsånska bäckhästen. Det är känt endast från Villands härad i Skåne och från Blekinge och har hittills inte haft någon representant i museets samlingar. Täcket är märkt 1799 K. P. D. B. P. D. och är från Bräkne-Hoby socken. Man vet till och med namnet på väverskan, Bothilda Persdotter, storbondedotter från byn Väby. Detta är så mycket roligare som allmogetextilierna numera, även om de äro försedda med initialer och årtal, oftast äro stumma vittnen om gångna tiders skicklighet och flit. Sällan kan man nu spåra dem tillbaka till deras upphov och endast i undantagsfall skymtar människan bakom verket.

Icke mindre än sex stycken blekingska hängkläden ha under

året funnit vägen till museet. Ett av dem är vävt i dukagång, men de övriga äro ornerade med fritt broderi. Att fyra av de senare sakna uppgift om ursprungsort betyder mindre, då det endast är Bräkne härad och angränsande trakter som kunna komma i fråga. Mönstren äro graciösa blomgrenar strödda över ytan, en inramning av vridna band och rosetter och hängande blomknippen, ibland en blomkorg eller ett par fåglar, inramade som en liten tavla i hängklädets mitt — allt broderat i läckra toner, blått, rosa och gult på vitt linne. Den speciella broderstil, det här är fråga om odlas i de ovannämnda trakterna från omkring 1780 och ända fram på 1860-talet. Ett av de nyförvärvade hängkläderna bär årtalet 1742, men dateringen förefaller oförklarligt tidig och får nog tagas med reservation. Mycket tyder på att de i stor utsträckning tillverkats av yrkesbrodöser. Ett hängkläde från Asarums socken åtföljdes t. ex. av en uppgift om att sådana tillverkats och sålts i socknen av en klockarefru. En ovanligt vacker tryckt linnelärft med mönster i grått på vit botten, tyvärr med okänd härkomst, får nog också räknas till sådant som på beställning av allmogen tillverkats av yrkesmän. Bland mindre föremål märkas ett vackert prov på näversöm, inköpt från Jämtland, samt ett fragment av en knuten och trädd takduk från Västergötland.

En annan värdefull grupp föremål har inkommit i samband med en studieresa i Medelpad. Museet har här många olika givare att tacka för en god ökning av sina norrländska samlingar. Två bordtäcknen från Lidens socken, vilka inte tillhöra den vanliga av västgötaknallarna saluförda typen, och som inte ens nämnvärt påverkats av denna, utan både i kvalitet och teknik intaga en särställning, komma från gårdar, där de långt in i sena tider fyllt sin uppgift att utmärka den förnämsta platsen vid bordet. Från Haverö, Lidens och Selångers socknar komma flera fälltäcknen i rosegång. Med sitt utsökt vackra material, sina klara färger och sin ålderdomliga mönstring höra de till den sorts täcken man numera endast finner i mera isolerade bygder. Nyförvärven till dräktsamlingen äro av ganska begränsad omfattning och utgöra endast omkring ett hundratal

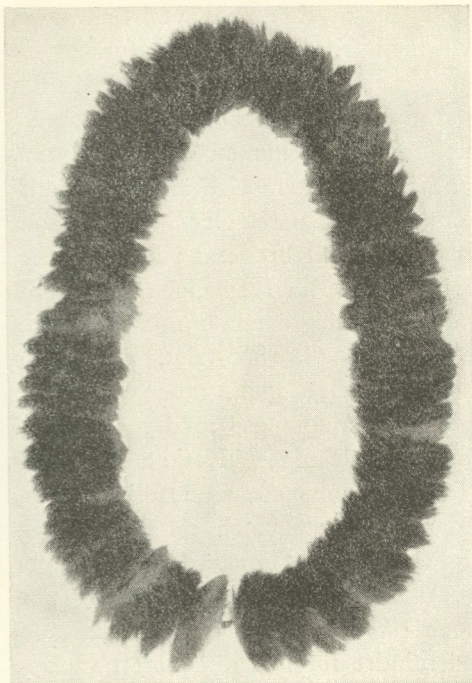

Bild 5. Boa av ekorrsvansar från Karesuando socken, Norrbotten. Nordiska museet 197,394.

olika föremål. Folkdräkterna äro en föremålsgrupp, som alltsedan Nordiska museets första verksamhet ägnats en mycket stor uppmärksamhet, och detta har givetvis medfört att det endast är i begränsad utsträckning som kompletteringar nu behöva och kunna göras. Därtill kommer den i och för sig mycket glädjande omständigheten, att det ständigt levande intresset för folkdräkterna medfört en större benägenhet att i hemmen bevara dräktplaggen. Ett utslag av dålig hembygdsvård är det dock, när unika plagg ändras och slitas ut i praktisk användning. Det bör härvid ihågkommas att om ej museerna tidigare varit i tillfälle att hopbringa sina samlingar, skulle det äldre dräktskicket i många bygder nu varit alldeles okänt. I flera fall har också under året ett givande samarbete kommit till stånd mellan Nordiska museet och olika bygdesammanslutningar, så att

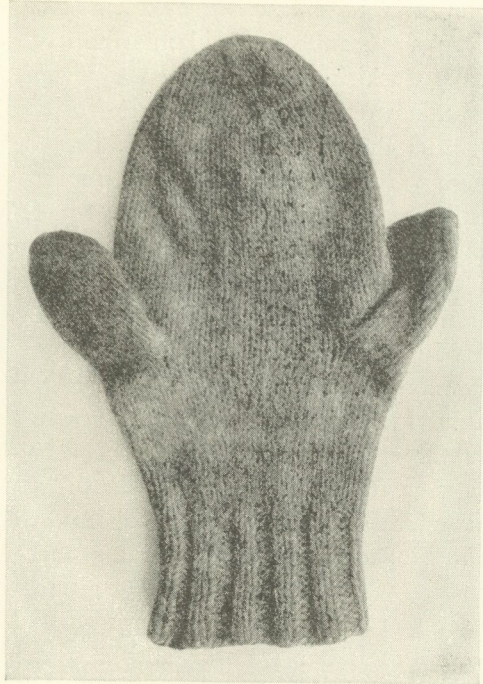

Bild 6. Stickad vante med två tummar från Öckerö socken, Bohuslän. Nordiska museet 199,584.

museet fått tillfälle att låna och avbilda i bygden befintliga klädesplagg.

Årets intressantaste förvärv av folkdräktsplagg utgöres av en serie boor av ekorrsvansar, bild 5, som förvärvats från olika nord-svenska landskap. Dylika ha tidigare ej funnits i museets samlingar men ha nu uppspårats av doktorinnan Anna Arwidsson, som härmed på nytt riktat museet med unika förvärv. Enligt en uppgift från Karesuando användes kragar av ekorrsvansar av »varje äldre person, såväl bofast som lapp, men torde det vara ungefär 40—50 år sedan de kommit ur bruk». Så mycket märkligare är det då, att plagget tidigare saknats i museet, något som visar att kompletteringar av största intresse verkligen alltjämt kunna göras. Rörande förfärdigandet meddelar fru Arwidsson följande: »Själva svanstippen har avtagits, så att det

blir håll i båda ändar av svansen. Denna har sedan i sin helhet dragits på snöret och klämts ihop på snöret till ungefär 1 à 2 cm:s tjocklek. Sedan har en ny svans trätts på på samma sätt ända upp till 50 à 100 stycken. Denna 'långboa' har sedan knutits ihop i ändarna till en ring och har denna ring virats flera varv runt halsen.» I en uppsats i Finska fornminnesföreningens tidskrift (bd 40, 1934) har I. Manninen påvisat ekorrboans förekomst ända bort hos de nordostsibiriska folken och uttalat den uppfattningen att bruket av densamma härstammar från urminnes tider.

Museet har även erhållit en del andra dräktplägg värda att omnämnas. Från Floda socken i Dalarna ha inköpts ett större antal kvinnokragar varav flera stycken äro av ålderdomlig karaktär med utomordentligt vacker tryckt dekor. För att ånyo tanger folkdräkternas praktiska sida, vore det säkerligen kläd-sammare att denna typ av halskläde blev mer känd och buren till Flodadräkten. Från samma socken har erhållits en svart mössa, vilken användes av den gifta kvinnan. Endast ett dylikt exemplar finnes förut i samlingarna. — Museets tidigare samlingsverksamhet har framför allt gällt den högtidsdräkt av ålderdomlig prägel, som populärt går under namnet »folkdräkt», men även bondegarderoben har under den senare övergångstiden sitt kulturhistoriska intresse och måste exemplifieras i samlingarna. Då utvecklingen har gått mycket snabbt och med olika hastighet i skilda bygder, är det av värde att också erhålla de exakta tidsuppgifter, som här så ofta stå till buds. Av årets nyförvärv har t. ex. ett brudlinne från Blekinge burits 1856 och några kjolar och förkläden samt en del mansplagg från Daga härad i Södermanland ha använts omkring 1853.

Av speciellt etnologiskt intresse äro klädesplagg, som nyttjats av yrkesmän eller brukats för särskilda uppgifter. Sådana ha ofta förbisetts vid insamlingsarbetet. Från Storön i Norrbotten har museet under året erhållit en uppsättning plagg, som använts som skyddande förklädnad vid säljakt, vit skjorta, vita långbyxor samt en enorm mössa av vitt harskinn. Från ett fiskläge i södra Bohuslän har genom kapten Sigurd af Ekström

förvärvats några dräktplagg, bl. a. läderbyxor och de sockor fiskarna buro inuti sjöstövlarna. Till utrustningen hörde också vantar med två tummar, bild 6, en anordning, som möjliggjorde nötning på båda sidorna. Först i senare tid har plagget kommit ur bruk, enligt uppgift på grund av det löje, som det åsamkade bärarna vid torgbesöken i städerna.

Vid allmogeavdelningen ha under året jämte föreståndaren numera professor Erixon arbetat förste amanuensen Svensson, amanuensen Dahlin (dräkter) samt e. o. amanuenserna Svärdröm och Strömberg (textilier). Biträde har även lämnats av förste amanuensen Berg och museilektor Klein. Som extra arbetskraft har under årets senare månader varit anställd fil. lic. R. Odencrants. Efter avdelningsföreståndarens utnämning till professor har förste amanuensen Svensson varit t. f. föreståndare.

Högre ståndsavdelningen.

En museisamling rekryteras å ena sidan ur den ström av föremål, som genom tidsomständigheterna föres ut i rörelsen, å andra sidan genom ett aktivt ingripande från museets sida. I sistnämnda fall är en nyuppställning eller en utvidgning ej sällan den direkta drivfjädern. För årets nyförvärv till högre ståndsavdelningen gäller det sålunda att både dräktsamlingens nyuppställning i museet och den Tottieska malmgårdens uppförande på Skansen givit anledning till förvärv, som i en bestämd grad kommit att färga årsaccessionen. Det föregående år begynta inredandet av dräktgalleriet fullföljdes under våren 1934 med 1800-talets modeperioder, varvid åtskilliga luckor i beståndet framträdde och — åtminstone i viss utsträckning — fylldes. Den Tottieska malmgården från ytterområdena av 1700-talets Söder är ännu ej färdig på sin nya plats, men dess blivande möblering har under året förberetts genom förvärv av 1700-talsmöbler, som till stilart och kvalitet kunna passa in i de rum, vilkas första möblering man känner bl. a. från byggherrens bouppteckning. Samfundet Nordiska museets vänner

har genom sin verksamhet under året givit denna speciellt krävande möbleringsuppgift sitt goda stöd och ändock funnit möjlighet att rikta samlingarna på andra områden med betydelsefulla gåvor, vilket skall framskymta vid genomögnandet av den nedan följande överblicken av några mer framträdande ting ur årsförvärvet, grupperade efter museiuppställningens kronologiska schema.

Den äldre Vasatiden äger redan förut i samlingarna en mycket märklig och tidskaraktéristisk föremålsgrupp i de rödmålade dryckeskärnen av trä för det ceremoniösa skåldrickandet, de hornprydda kåsorna, vilkas användning Olaus Magnus illustrerat, liksom också i den jättestora bollen med dess serie av anvapen och sentenser med hänsyftning på Peder Turesson Bielke och hans död under kung Kristians bila. Till denna samling har under året fogats ett nytt nummer, därjämte representerande en ny form, förut ej känd inom svenskt område. Det är ett båtformigt kärl med stävarna högt uppdragna och formade till inåt båten vända djurhuvuden, bild 7. Hela pjäsen är rödmålad på samma sätt som kåsorna och på båda sidorna ha målats ett par adliga vapen, tyvärr så fragmentariskt bevarade, att de ej hittills kunnat tydas. Den definitiva bestämningen av pjäsens ålder måste ställas på framtiden, men dess samhörighet med de röda Vasatidsdryckeskärnen är given.

Just på den vägg i 1500-talsrummet, där de röda kåsorna tidigare stodo utställda, finner man nu, efter nyordnandet, ett nyförvärv av ganska överraskande slag, nämligen ett prov på en stofttapet, daterad 1619, vilken kommit till museet från en bondgård i Gästrikland. Denna teknik, att på linneväv åstadkomma sammetsliknande effekt genom att efter schablon limma fast fint sönderklippt garnstoff, är man mest van att finna representerad på karolinsk tid och senare, då den var i hög grad använd både som importvara från Holland och i svensk tillverkning. Ett daterat exemplar från 1600-talets början är alltså ytterst anmärkningsvärt, även om man vet att tekniken varit känd så tidigt och t. o. m. ännu tidigare. Också för europeiska förhållanden är denna tapet helt enkelt en sällsynthet av första ord-

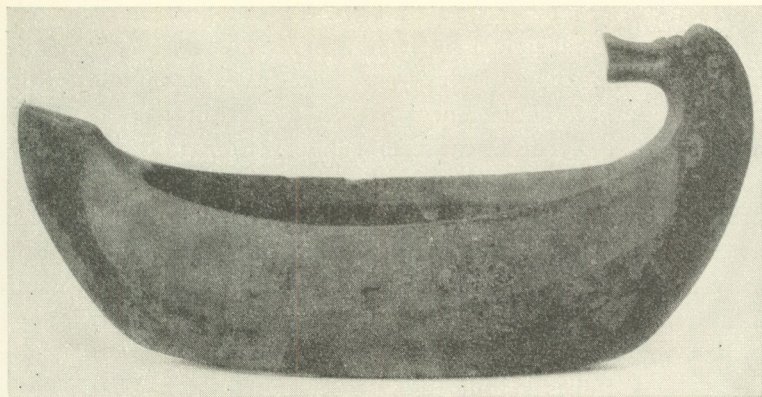

Bild 7. Båtformigt dryckeskärl av trä, rödmålat, med fragment av målade vapen på sidorna. Från den äldre Vasatiden. Nordiska museet 198,882.

ningen, som vore värd att bli allmänt känd. Mönstret är en arkitektoniskt byggd paneluppställning med pilastrar och listverk samt evangelistfigurer inom bågfält och visar en rik omväxling av färger mot gråvit oljemålad botten.

Den yngre Vasatiden representeras av ett par ugnsällar av gjutjärn av en förut icke känd typ med svenska riksvapnet med Vasen i hjärtskolden. Det ligger nära till hands att gissa att detta är den modell med Sveriges vapen, som upptages jämte några andra i ett inventarium av år 1642 från Karl Karlsson Gyllenhielms järnbruk Huseby i Småland (jämför Carl Sahlin i Rig 1932).

Kistorna dominera karakteristiskt nog bland möbelförvärven från perioden. En rikt järnbeslagen kista har locket klätt med skinn och sidorna dekorerade med målning, ett ljust rankmönster mot mörk fond. En stor kista har målade vapen för herr Olof Parsberg och fru Karen Kruse 1639 samt för andra danska ägare åren 1650 och 1722. Jämte kistorna äro kabinettskåpen denna tids möbler framför andra, och även ett sådant har tillkommit, en gåva av herr Erik Strömbäck, en liten inventiös pjäs med dörrar och fack, möjligen avsedd för förvaring av medicin, alltså ett husapotek.

Den karolinska tiden. I den kompletterade interiören av paradängkammaren från Ulvsunda slott i högreståndsavdelningen, museets representativa slottsrum från karolinsk tid, har möbleringen fått ett värdefullt tillskott genom en gåva från Nordiska museets vänner. Som mittpjäs på den stora innerväggen har uppsatts ett konsolur i förnämt Boullearbete. Urverket är signerat Alexandre, Paris, och inläggningarna av sköldpadd och mässing å fodret och konsolen kompletteras av rika, förgyllda bronsbeslag. Bland dessa märkes nedtill å dörren en figurgrupp i relief, tvenne allegoriska kvinnogestalter, representerande de suveräna husen Bourbon och Habsburg. De åtföljas nämligen av kedjorna till S:t Esprit-orden och Gyllene skinnets orden. Denna symbolik skulle närmast kunna tänkas hänsyfta på en äktenskapsförbindelse mellan Frankrikes och Spaniens dynastier, och sådana förekommo eller voro föreslagna mer än en gång under den period, som anges genom urets stil, bild 8.

I Ulvsundasängkammaren står sedan gammalt en möbel, vars rika dräkt av inlagda blommönster pekar på en nära släktskap med samtida engelsk möbelkonst, nämligen en nattlåda på fot. Nu har ännu ett exempel på just denna konstart införlivats med museets samlingar, nämligen ett skrivbord med hurtsar och skåp under skivan. Inläggningarna täcka alla synliga ytor å möbeln och visa samma fyllighet och färgrikedom som intarsian å den ovannämnda mindre möbeln. Skrivbordet bär en stämpel med bokstäverna K K A och påskriften Kongl. Krigsakademien, vilket betyder att skrivbordet stått på Karlbergs slott, men om det tillhört slottets karolinska möblering eller senare kommit dit är dock okänt.

Bland nyförvärvade karolinska möbler kunna även nämnas en skinnklädd stol av den typ, som förekom rikligt i drottning Hedvig Eleonoras bohag på hennes olika slott, och ett sätt stolar med spiralsvarvade ben.

Ett intressant prov på tidens möbelsnickeri är ett stativ, troligen för ett vetenskapligt instrument, gjort med tillämpning av samma formförråd, som tidens engelska stolar av typen crown

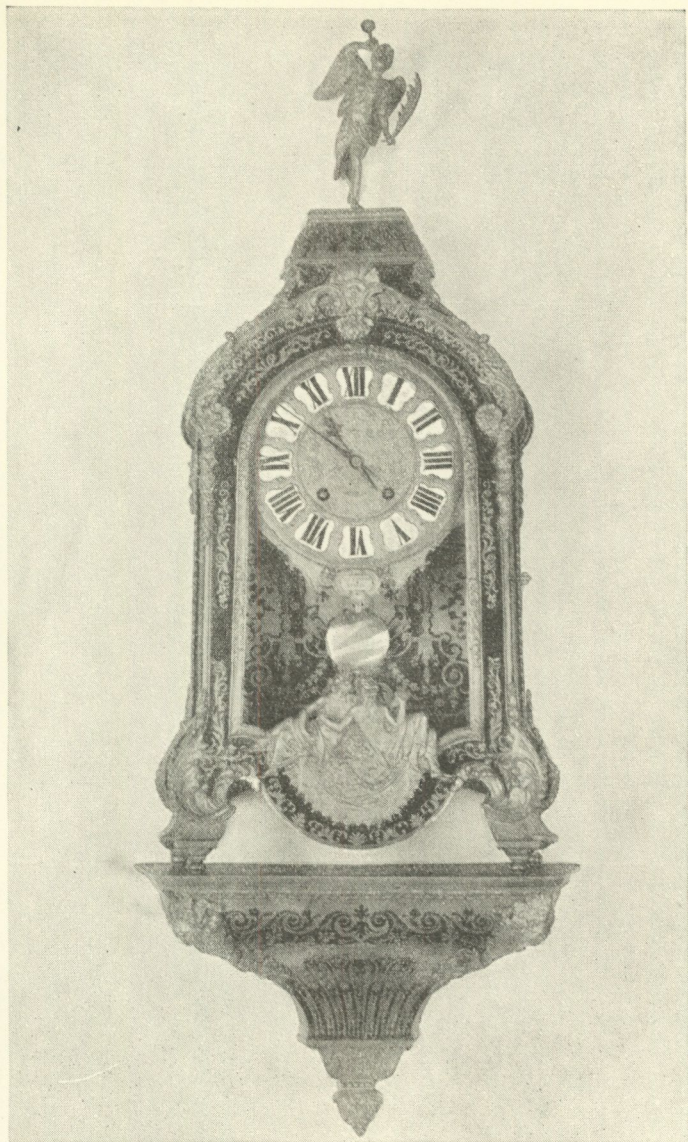

Bild 8. Konsolur i Boullearbete med en allegori över husen Bourbon och Habsburg. Verket av urmakaren Alexandre i Paris. Karolinsk tid. Nordiska museet 199,585.

chairs. Ett annat stativ, som tydligen varit avsett till samma bruk som detta, äger museet förut, även det i omsorgsfullt och konstnärligt utförande men från en annan period, det är nämligen daterat 1775 (avbildat i S. Wallin, Nordiska museets möbler från svenska herremanshem, fig. 597 och 598. Den ovan avsedda stolstypen exemplifieras i samma arbete närmast av stolen fig. 310.)

Ännu ett minne av Karl XII:s vänskapsbetygelser för tsar Peter genom den av Johan Bergenhjelm år 1699 ledda ambassaden har i år kunnat fogas till den grupp av dylika kungliga gåvor, som för två år sedan blev museets egendom (jämför *Fataburen* 1933, sid. 324). Medan de tidigare inköpta pjäserna voro av utländskt ursprung, höra de nu förvärvade till de svenska tillverkningar, som också i rätt stor utsträckning ingingo i den sista ambassadens silverskatt. Det är två stora släta bågare med lock, helt förgyllda, som nu förvärvats och av vilka den ena är en gåva av Nordiska museets vänner. År 1699 voro de skänkta bågarna tolv till antalet.

Till en karolinsk himmelsäng höra de fyra pomponger av stora dimensioner, som funnit vägen till museets samlingar, uppbyggnader i silkesnörmakeri på stomme av ståltråd, så att de bilda hela buskar med flera grenvarv likt granar, bild 9.

Tidevarvets textilier representeras av ett par högklassiga vitbroderier för örngott.

Fredrik I:s tid företrädes av ett par prov på en väggbeklädnadssort, som var särskilt omtyckt och allmän just då, nämligen stofttapeten, och dessutom ett gyllenläderprov med Stockholmsstämpel från år 1733. Ett kabinettskåp, ytterligt litet till dimensionerna, med fällklaff och tidstypiskt mönstrat fanér är en gåva av H. K. H. Kronprinsen. Mahognymöbler av tidens engelska typer ingå redan bland förvärven från denna period, nämligen två stora runda bord med fällskivor. Ett litet bord med flerdubbla fällskivor är målat i mahognyfärg.

Ett välbevarat sängtäckte av gul sidenrips med vita mönstrade band och vita silkesbroderier är intressant även för sin utförliga inskrift, som meddelar att arbetet med täcket påbör-

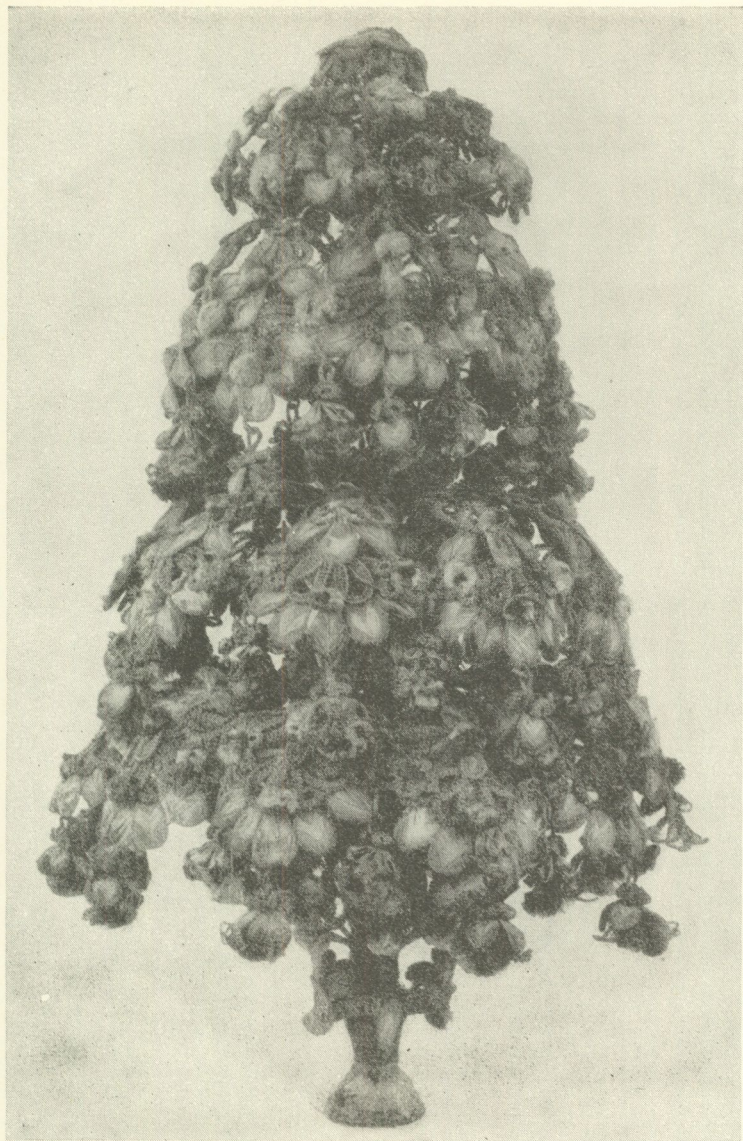

Bild 9. Pompong av snörmakeri, som stått på hörnet av en himmelsäng från karolinsk tid. Nordiska museet 197,449.

jades 1734 och avslutades 1736. Ett annat textilt arbete, också hörande till sovrummets utstyrelse, är ett omhänge till ett toalett-bord och tillhörande spegelslöja, ett garnityr av vitt linne med yllebrosaderi i färger. Det är av särskilt stort intresse, därför att det tillhör kategorien av en gång allmänna saker, som nu genom omständigheternas makt blivit rena rariteter, bild 10.

Rokokotidens kungapar, Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika gå i spetsen för periodens nyförvärv i form av ett par porträtt målade på speglar, kinesiska arbeten, som således också äro intressanta påminnelser om tidens inriktning mot yttersta östern, bild 11 och 12.

Dess näringspolitiskt inställda maktägande riksdag är representerad av en silverkanna, enligt inskrift »Gifven Af Rik-sens Höglöfliche Ständer Til Hustru Christina Wallanger för wisad flit i sin Lärfts wäfnad År 1756». Christina Wallanger har kallats Norrlands utmärktaste spinnerska och hon var i äktenskap förenad med länsmanen i Nätra, »direktör över norr-ländska linnettillverkningen».

Möblerna äro företrädesvis av mahogny, nämligen ett stort sätt stolar av engelsk typ, bild 13, och en puderstol, vidare före-komma några högryggade rottingstolar och ett spelbord av mer genuint svenskt kynne. Ett porträtt, målat 1768 av Anders Gottman föreställer Jonas Engren, som var född i Dalarna 1742 men dog i S:t Domingo i Norra Amerika 1785. Om kungapor-trätten nyss vittnade om våra östliga förbindelser, visar detta porträtt att Sverige på frihetstiden också nådde yttersta västern.

Dräktsamlingen har riktats med en klänning av tunnaste vita taft med graciösa blombårder i mångfärgat silkesbroderi samt en dopdräkt med ovanligt fullständig uppsättning av plagg, gjord av tunt mönstrat linne med spetsar och rosafärgade knyt-band. Den har tillhört Ch. T. Gröning på Torps gård i Uppland.

Den gustavianska tidens möbelförvärv äga in-tresse ur hantverks-historisk synpunkt, även om de i andra av-seenden äro mindre märkliga. Ett par runda taburetter, som se ut som om de alltid varit ett par, visa sig vara stämplade av tvenne olika stockholmska stolmakare och äro alltså ett tydligt om ock

Bild 10. Toalettbordsutstyrel av vitt linne med yllebroderi i färger.
Fredrik I:s tid. Nordiska museet 196,977.

Bild 11. Porträtt av konung Adolf Fredrik. Kinesisk glasmålning med spegelfond. Återgår på ett porträtt av Lorenz Pasch d. ä. Nordiska museet 197,883.

Bild 12. Porträtt av drottning Lovisa Ulrika. Kinesisk glasmålning med spegelfond. Återgår på ett porträtt av Antoine Pesne.
Nordiska museet 197,884.

långt ifrån ensamstående exempel på, hur hantverket arbetat med standardtyper som gemensam egendom. En enkel spegel från Söderhamn ökar förrådet av spegelmakarestämplar.

Till periodens senare del hänföra sig två stora speglar, en väggspegel med ett rektangulärt fält i överstycket, målat grått i grått, och en golvspegel; båda ha enligt tidens smak ramar av mahogny. Samma material visar också ett rektangulärt fällbord av stockholmstillverkning, som kommer från Svaneholms herrgård i Skåne.

Bland dräktförvärven böra här nämnas tvenne gåvor, den ena av fru Marie Lagergren, född Schönmeier, Paris, en liten vit taftkofta med silkesbroderier. Den andra gåvan är från doktorinnan Louise Wistrand, Karlskoga, och innehåller av gustavianska dräkter följande: en klänning av randigt halvsiden i gulvitt och tegelrött, typisk för 1780-talets modeform, en kjol av rött sidenmoaré garnerad med florstyg samt från sengustaviansk tid en damjacka av vinrött ylle med snörmakerier, sydd i snitt som den svenska dräktens herrjacka med axelpös och avsedd att bäras tillsammans med väst, således ett slags riddräktsplagg.

E m p i r e t i d e n. En samling tryckta papperstapeter och bårder komplettera här ett redan förut rikt förråd. Bland möblerna är karakteristiskt nog en chiffonjé den förnämsta, signerad av Vilhelm Nyberg i Stockholm. Ett porträtt, målat av R. Lehman, föreställande professor Anders Erik Afzelius, som var verksam i Ryssland, är en testamentarisk gåva av arkivarien Anselm Emanuel Afzelius. Den i Livrustkammaren avhållna utställningen av minnen från den svenska kolonien S:t Barthélemy visade ett flertal föremål av såväl svensk som inhemsk tillverkning, av vilka flera genom utställarnas älskvärdhet fått stanna i Nordiska museet.

En stor stramaljbroderad golvmatta är en gåva av H. M. Konungen. Den har på senare tid tillhört drottning Victoria och syddes åren 1820—1825 av damerna i familjen Almqvist. Från fru Ella Blomqvists sterbhus, Stockholm, ha samlingarna mottagit en hel rad typiska broderade tavlor. Några enstaka

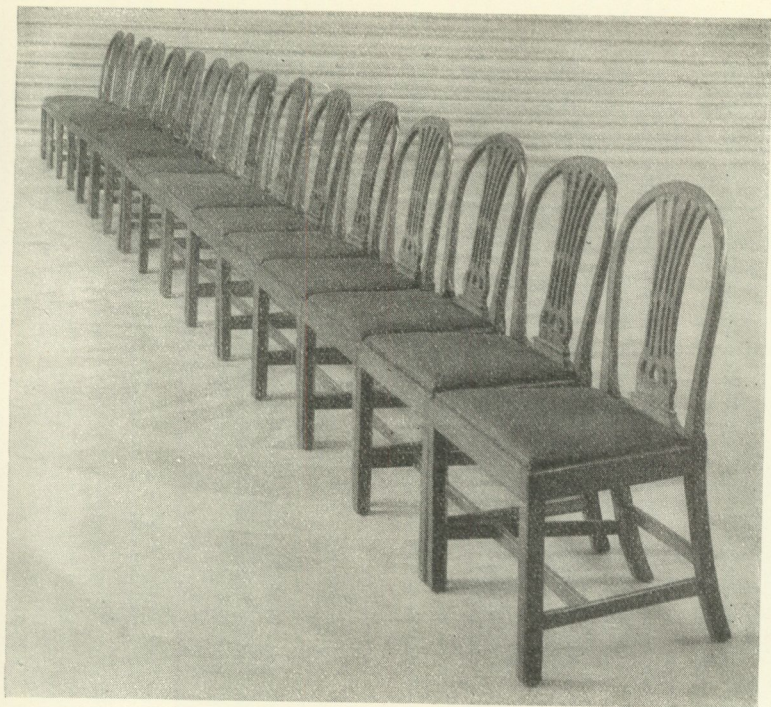

Bild 13. Sexton mahognystolar av engelsk typ. Från rokokotiden.
Nordiska museet 199,583.

klänningar och dräktplagg ha förvärvats även från empireperioden och särskilt typisk är en diademformad hårkam av guld med små pärlor.

Perioden från 1800-talets mitt fram till nutiden har fått huvudparten av den extraordinära accession, som inledningsvis blivit antydd. Dräktgalleriets uppställning av 1800-talets perioder krävde en bestämd komplettering särskilt av herrsidans vardagsgarderob, och det visade sig att museets vädjan till såväl privata som även mer officiella garderobägare motsvarades av ett stort intresse och utpräglad välvilja. Antalet hela dräkter, som införlivats med 1800-talssamlingen, uppgår nämligen till ett hundratal. En beskrivning och upp-

räkning är under sådana omständigheter icke möjlig, blott några av givarna kunna här antydast. Herrgarderoben kunde kompletteras främst tack vare det älskvärdaste tillmötesgående från förre teaterchefen Erik Wettergren och ett antal kända skådespelarepersonligheter, representerade av teaterchefen Tore Svennberg, doktorinnan Amanda Personne och fru Maria Bäckström. Vidare märkas bland givarna friherrinnan Ellen Cederström, kaptenen friherre Karl K:son Leijonhufvud, Strängnäs, kontorschefen Pehr Ehnemark, fru Sigrid Behm, fru Emmy Fick, överstinnan Axeline Virgin med en brudklänning från år 1882, professorskan Calla Curman med en festdräkt av röd sammet och broderier, komponerad av professorskan Hanna Winge 1886 enligt den av henne m. fl. lancerade reformdräktens idé, bild 14, doktorinnan Valborg Lidin med bl. a. en klänning i lila och svart, som konung Oscar II givit som julklapp till drottning Sofia år 1906, hovrättsrådet H. Glimstedt, fröken E. Skarin, fröken Karin Bohman, fru Carolina Benedicks-Bruce med en samling damdräkter, överlämnade genom Gotlands Fornsal, samt slutligen fröken Ninette de Castro Feijó med en större samling herr-, dam- och barnkläder från åren 1901—1917.

Skråavdelningen. Till den mycket omfattande samlingen av skråsigill ha nu fogats ytterligare några, nämligen för kopparslagareämbetet i Jönköping, logarvareämbetet i Örebro, karduansmakareämbetet i Falun och krukmakareämbetet i Uppsala 1777. Mest anmärkningsvärt är emellertid ett sigill för ett gesällskap, muraregesällskapet i Hälsingborg, daterat 1623, dels för dess ålders skull, dels på grund av att gesällskapen endast ytterst sällan tyckas ha varit försedda med sigill. Hela Nordiska museets skråsamling innehåller blott ett par stycken.

Arbetets historia. Denna avdelning har även under 1934 fått sin egentliga komplettering i samband med verkstäderna i stadskvarteret på Skansen. Apotekssamlingen har fått mottaga ett flertal gåvor, bland vilka märkas delar av en skulpterad träskylt m. m. från apoteket Kronan i Norrköping, gåva av apotekare O. E. Alkman, en destillationsapparat från apote-

Bild 14. Festdräkt av röd sammet och broderier, reformdräkt komponerad av Hanna Winge 1886 och buren av professorskan Calla Curman. Nordiska museet 196,603.

kare A. Nordström, Sigtuna, samt ståndkäril och andra utensilier från apotekarna J. Frykholm, Gränna, och B. Ivar Huss, Fränsta.

Vid högreståndsavdelningen ha under året jämte föreståndaren intendenten Wallin arbetat andre intendenten Selling, amanuensen Hazelius-Berg (dräkter, textilföremål) samt e. o. amanuensen Hellner.

S k a n s e n.

Det viktigaste arbetet inom Skansens kulturhistoriska avdelning har under det gångna året varit färdigställandet av garveriet från Vimmerby. Grunden för denna byggnad jämte fortsättningen av terrassmuren i Stockholmskvarterets yttergräns hade utförts under hösten 1933 och upptimrandet påbörjades i januari 1934. En närmare redogörelse för byggnaden lämnar Erik Andrén på annan plats i årsboken (sid. 167). Garveriet invigdes den 11 september i närvaro av överståthållaren, stadsfullmäktiges ordförande m. fl. samt talrika representanter för Svenska garveriidkareföreningen, vilken skänkt byggnaden samt bidragit till dess uppförande och inredning. Vid färdigställandet av interiörerna ha under kortare perioder biträtt verkmästare N. G. Almlöf, Simrishamn, och garvare Gustaf Norén, Örsundsbro. Inventarier och redskap ha som gåva överlämnats bl. a. av direktör Gösta Ehrnberg, Simrishamn, konsul Emil A. Matton, Gävle, och C. J. Lundbergs läderfabriks A.-B., Valdemarsvik. Vid invigningen yttrade ordföranden i Svenska garveriidkareföreningen, direktör Ehrnberg, bl. a. följande:

»För oss garvare, som älska vårt yrke och tillhöra en generation, som sett detta yrke undergå en radikal förändring, från hantverk till industri, för oss föll det sig ganska naturligt, att vi ville bidra till att i ett gammalt garveri bevara miljön, i vilken våra fäder och förfäder arbetat och verkat. Redan för tjugu år sedan rann denna pietetsfulla tanke upp inom vår yrkeskrets. Det var i samband med Baltiska utställningen och den utställning av gamla garvareverktyg, som där ordnades av den för garveriyrkets historia så varmt intresserade garveriarbetarnas förtroendeman C. E. Sandberg.

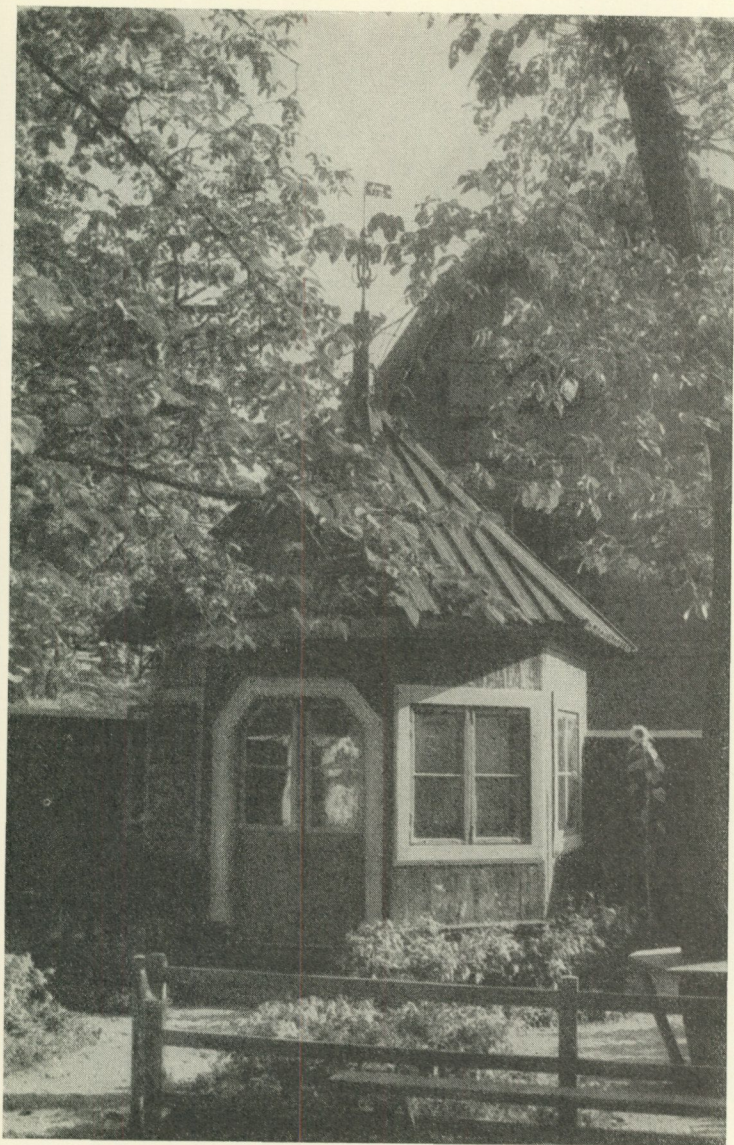

Bild 15. Lusthus från Katarina gamla prästgård i Stockholm, åter-
uppfört på Skansen 1934.

Något gammalt garveri att inhysa den förnämliga verktygssamlingen kunde likväl då icke åstadkommas. — — — Tanken slumrade åter till ett decennium och väcktes till liv, när spadtag togos och grunderna lades här å Skansen till byggnader, som till slut skola bilda en hantverkets stad — en fristad för de yrken, vars hantverkssjäl drivits bort av motorers surr och maskiners rasslande. Det blev det gamla Östermanska garveriet i Vimmerby förunnat den hedersamma uppgiften att för eftervärlden vittna om hur yrket gestaltade sig under dess hantverkshistoriska, nu tilländalupna tidsperiod. Det var Svenska garveriidkareföreningen, som i sista stund räddade och inköpte det gamla garveriet. — — —

När vi nu överlämna detta garveri till styresmannen för Nordiska museet och Skansen, så göra vi det i förhoppningen och förvissningen, att han vakar över att garveriet med allt, vad därtill hör, får ha sin fristad orubbad och ostörd, att det må här kunna giva impuls till och fostra nu levande och kommande generationer till den enkla och flärdfria arbetsamhet, som utmärkte gångna tiders yrkesmän.

Må detta garveri stå som ett manande vittnesbörd och minnesmärke häröver! Så vill jag å Svenska garveriidkareföreningens och övriga givares vägnar till styresmannen för Nordiska museet och Skansen och i hans kärleks- och pietetsfulla omvårdnad överlämna detta gamla garveri med dess inventarier.»

Sedan byggnadsarbetarekonflikten bilagts, återupptogs arbetet med Tottieska malmgården (jämför Fataburen 1933, sid. 326). Till det yttre blev byggnaden färdig i juli månad 1934. Det krävande inredningsarbetet pågår f. n. som bäst. I källaren har installerats den pannanläggning, som tidigare varit inrymd i Petissans källare och som uppvärmer jämväl denna byggnad och garaget. Samma värmeledningssystem skall i sinom tid omfatta också Bokhantverkshuset. I samband med garveritomtens ordnande har gårdsplanen till Bokhantverkshuset omdanats. Ett lusthus från Katarina gamla prästgård i Stockholm, vilket som gåva överlämnades till Skansen 1931, har uppförts i den samtidigt betydligt utvidgade trädgårdsanläggningen, bild 15. Lusthusets vindflöjel är märkt 1734, varför det passar synnerligen väl samman med Bokhantverkshuset från 1725. Likaså har kvarterets huvudgata efter sprängning, utfyllnad och omgruppering av de å området magasinerade stockholmsbyggnaderna dragits fram förbi den låga timmerbyggnaden Västgötagatan

36—38, nedanför Sollidsterassen. Genom en provisorisk trätrappa vid terrassmuren härstädes har en välbehövlig direkt förbindelse mellan huvudingången och Solliden åstadkommits.

Å Skogaholmsområdet, som i avvaktan på gårdsflyglarna t. v. endast delvis kan färdigordnas, har utmed manbyggnadens bak-sida uppförts en terrass med en ligusterhäck. För den blivande parken här bakom har gallring av trädbeståndet och undervegetationen ägt rum, varjämte området inhägnade med ett trästaket (efter modell från Tyresö slott) påbörjats.

Av underhålls- och konserveringsarbetena å de kulturhistoriska byggnaderna ha de mest omfattande varit följande: Nya halmtak ha upplagts på Ravlundagårdens samtliga längor samt på boningshuset och sterset i Oktorpsgården, ett arbete som utförts av tre taktäckare från Ousbyholm vid Hörby, Skåne. Vidare ha vedtaken på Vadmalsstampen och Älvrosgårdens hela västra länga helt förnyats. För en i vissa avseenden mera fullständig inredning av boningslängan i Ravlundagården har en utredning utförts på grundval av undersökningsmaterial från gårdens bygd, och ett flertal möbler och andra inredningsföremål ha förvärvats därifrån.

Under Skansens kulturhistoriska avdelning sortera även de i Nordiska museets ägo varande allmogebyggnaderna i landsorten. I Härkeberga gamla komministerboställe ha halmtaken på logen, svinhuset och stallet helt förnyats. En i sen tid upptagen port i logen har igentimrats. Dessutom ha större eller mindre underhållsarbeten utförts å övriga byggnader i gården. Vid Matsgården i Östbjörka, Rättvik, ha de utvändiga konserveringsarbetena fullföljts vid förnyandet av vedtaken på matboden och foderhuset i östra längan. Slutarbetena med inredning och föremålsregistrering pågå.

Utöver det ordinarie underhållet av ekonomioch restaurangbyggnaderna, vilket omhänderhas av den kulturhistoriska avdelningen, ha genom dennas försorg under året följande nyanläggningar och förbättringsarbeten kommit till utförande: Det elektriska ledningsnätet har tack vare tillmötesgående från Stockholms stads elektricitetsverk kunnat omläggas

till växelström; i samband därmed ha nya matarkablar nedlagts och flertalet anläggningar helt förnyats, varjämte parkbelysningens modernisering och utökning fullföljts. Tack vare det anslag av beredskapsarbetsmedel, 59,000 kronor, som av Kungl. Maj:t beviljades den 21 dec. 1933, har nu vattenledningsnätet helt kunnat förnyas såväl med hänsyn till friskvattenledningen som i avseende på Skansens egen vattenuppföring från Djurgårdsbrunnsviken för djurdammarnas behov. I samband med omläggningen av sjövattenledningen ha prov avseende ett reningsverk utförts och lämnat synnerligen gott resultat, vilket arbete skall fullföljas under våren 1935. Ett länge närt önskemål om tidsenliga och tillräckliga verkstadsutrymmen samt hygieniska och ändamålsenliga omklädningsrum för Skansens arbetarpersonal står nu inför förverkligandet tack vare det anslag på 106,000 kronor av beredskapsarbetsmedel, som Kungl. Maj:t beviljade 6 juli 1934. Arbetet påbörjades den 27 september. Då detta skrives är gjutningen av grunden färdig och murarnas uppförande igångsatt. Ritningarna till verkstadshuset ha utförts av arkitekten Erik Fant. Byggnadsarbetet står under ledning av Skansens beprövade vän, byggmästare F. G. Larson, som kostnadsfritt ställt sig till förfogande.

Med avseende på p a r k e n ha i samband med de flerstädes synnerligen krävande sprängnings- och grävningsarbetena för vattenledningarna omfattande planeringar verkställt. Grundtanken har härvid varit att söka reducera de slingrande smala gångarna till förmån för verkliga vägar, synnerligen nödvändiga med hänsyn till den stora trafiken under folkrika sommandagar. Ju flera enhetliga terrängpartier som härvid kunna åstadkommas, dess bättre. I det område, där rävburarna voro placerade, har sålunda terrängen efter nedtagningen av dessa planerats och utlagts i en större sammanhängande vegetationsmark. På samma sätt har området mellan Morastugan och björnbergen omformats, sedan ett flertal här befintliga småvägar igenlagts. Detta återställande av terrängens helhetsverkan innebär enligt min mening en synnerligen viktig uppgift under de kommande åren.

Föreståndare för avdelningen ha varit andre intendenten

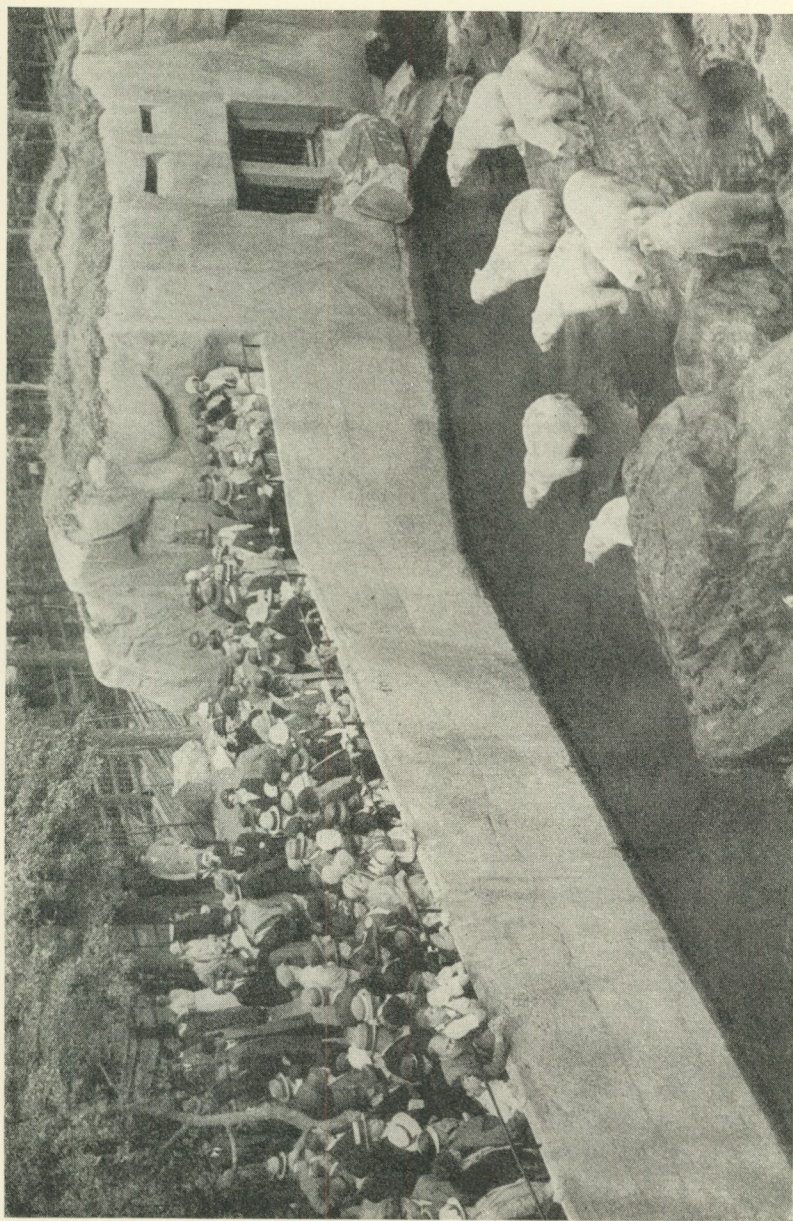

Bild 16. En söndag vid isbjörnsberget på Skansen. Foto Stockholms-Tidningen Stockholms Dagblad.

Selling och förste amanuensen Gustafsson. Amanuensen Rudbeck har handhaft frågor rörande klädkammaren, Seglora kyrka samt byggnadernas bevakning. Arkitekten Fant har biträtt vid byggnadskontorets arbeten och under två dagar i veckan tjänstgjort på Skansen. Fil. kand. Bengt Bengtsson har under januari och februari vikarierat för förste amanuensen Gustafsson. Fil. lic. Erik Andrén har arbetat med iordningställandet av garveriet och till årets slut tjänstgjort vid avdelningen.

Zoologiska avdelningen. Den sedan 1929 pågående omgrupperingen och moderniseringen av djurens bostäder är nu till väsentliga delar fullföljd, i det att av de gamla burarna nu egentligen blott vargburen återstår. Det förut (Fataburen 1934, sid. 296) omnämnda arbetet på ett panorama för företrädesvis i vatten levande däggdjur fullbordades innevarande år. Detta synnerligen omfattande arbete, som kunde komma till stånd endast tack vare anslag av beredskapsarbetsmedel, har utförts efter av antikvarien Erik Lundberg utarbetade planer. Som arbetsledare fungerade Skansens fogde Gustaf Henningsohn, och skulptören Robert Nilsson biträdde vid utformandet av klippformationerna och terrängbildningen. Anläggningen, som påbörjades i november 1933, invigdes den 18 juni 1934 i närvaro av chefen för socialdepartementet statsrådet G. Möller. Kärnan utgör det storslagna och mäktiga isbjörnsberget, bild 16, i vilket den gamla isbjörnsgrottan bildar underlaget för fonden; till detta ansluta sig två bäcken för sälar samt anläggningar för utter och bäver. Den gamla säldammen har utvidgats betydligt och omformats till ett skärgårdspanorama. Mellan detta och isbjörnsberget har slutligen infogats en anläggning för järv, bild 17. Den sedan länge projekterade cementeringen av svandammens botten har nu verkställts och i samband därmed har strandskoningen flerstädes omformats till klippbildningar. I kronhjordshagen har uppsatts ett nytt, rymligare hus, nämligen en knuttimrad lada från 1860-talet, inköpt i byn Fu, Mora, genom docenten Gerda Boëthius, som på mångfaldigt sätt varit en värdefull medhjälpare åt Nordiska museet och Skansen.

För ovannämnda vattendäggdjurspanorama ha under 1934

Bild 17. Panorama med järv. Ingår i de nya zoologiska anläggningarna på Skansen.

anskaffats bl. a. 8 tvååriga isbjörnar, 4 knobbsälar och 4 bävvar. Under våren föddes bl. a. 8 loungar, 4 vargungar, 3 kronhjortkalvar, 3 dovhjortkalvar, 1 älgkalv och 6 renkalvar samt kläcktes 1 berguvunge och 6 grågåsungar. I parken vid Långsjön, Ängelsberg, föddes 2 visentkalvar. Som sällskap till den sistlidna nyårsafton födda brunbjörningen Olle anskaffades ett par jämnåriga björningar Hans och Greta. Med vederbörligt tillstånd ha till Skansen överflyttats tvenne älgkalvar, av vilka dock den ena dött. Bland övriga förluster äro att nämna en visentko och fem uttrar.

Avdelningens föreståndare har varit intendenten Behm.

Den rådgivande nämnden för ärenden rörande Skansens zoologiska trädgård består av samma personer som förut, nämligen konstnären Bruno Liljefors samt professorerna Hj. Dahlström, E. Lönnberg, V. Sahlstedt och Y. Sjöstedt.

Skansens observatorium. Observatoriet har under visningsåret september 1933—april 1934 genom Astronomiska sällskapets försorg och ekonomiska medverkan hållits öppet för allmänheten stjärnklara måndags- och torsdagskvällar kl. 8—10 e. m. Visningarna hava letts av fil. lic. Algot Jenvall och

kamrer G. Lundgren. Under hösten 1933 besöktes observatoriet av 218 personer (16 visningskvällar) och under våren 1934 av 324 personer (17 visningskvällar).

Årets högtidligheter och fester.

Utom firandet av de traditionella dagarna: Valborgsmässoaftonen, den 6 juni, midsommardagarna, den 6 november o. s. v., kunna bland årets högtidligheter och fester nämnas följande.

Annandag pingst, den 21 maj, firades Sångens dag, varvid från olika platser gävos konserter av flera sångkörer. Vid Kungl. Flottans musikkårs konsert samma dag medverkade operasångaren Joel Berglund.

Stockholms förenade studentkårer anordnade i slutet av maj vårfest på Skansen. Som inledning till festen uppfördes å fri-luftsteatern den 19, 20 och 21 maj »Gamla Heidelberg». Dessa föreställningar voro anordnade av Stockholms studentteater i samarbete med Akademiska orkesterföreningen och student-sångarna. Den egentliga vårfesten tog sin början den 25 maj och upprepades den 26, 27 och 30 maj samt den 1, 2 och 3 juni. Varje dag inleddes med ett festtåg: »Stockholmsstudenten». Före-trätt av trumpetare och pukslagare samt tvenne universitets-pedeller, gick tåget från Nybroplan via Strandvägen upp till Skansen, där de medverkande fördelade sig på olika platser och diverse uppträdanden ägde rum. Bl. a. framställdes en skandi-navisk studentfest vid Hazeliushuset där den unge Artur Hazelius i familjekretsen syntes mottaga sina gäster. Kvällen avslutades med rektorsuppvaktning i gammal stil vid Skogaholm, varvid Stockholms studentsångarförbund och studentkårernas fanborg medverkade.

Några dagar, den 17 t. o. m. 20 juni, gästades Skansen av en grupp Rågöbor. Söndagen den 17 höll rektor Per Söderbäck vid Orsakullen föredrag om Estlandssvenskarna på Rågöarna. Den 19 och 20 juni utfördes av samtliga gäster å en för tillfället uppförd scen å Bollnästorget en dramatisk komposition, åter-

givande ett Rågöbröllop, där man fick en värdefull inblick i de seder och bruk, vilka ännu noggrant följas vid dessa högtidligheter på Rågöarna.

Den 5 augusti höll Svenska ungdomsringen för bygdekultur sin fest. Vid Orsakullen talade ordföranden i Nordiska museets nämnd överdirektör Viktor Almquist och fil. dr Ruben G:son Berg, den sistnämnde om Bygd, folk och kultur. På olika platser ägde uppvisningar rum av folkdanser och folkvisedanser. På aftonen gavs i Seglora kyrka konsert under ledning av fil. mag. Joh. Nörby. Dagen avslutades med »Fackeldans», utförd av Ungdomsringens medlemmar.

Esperantokongressen i Stockholm hade den 7 augusti på sitt program ett möte på Skansen, besökt av 1,642 deltagare. Vid Orsakullen hölls föredrag på esperanto om Skansen, och å dansbanan vid Bollnässtugan visades ringlekar och folkdanser från Sverige, Estland och Finland.

Den 26 augusti hade Stockholms fackliga centralorganisation och tidningen Social-Demokraten anordnat folkfest. Efter hälsningsanförande av förtroendeman Sigvard Cruse talade professor Torgny Segerstedt om Svensk kulturgemenskap. På aftonen uppfördes vid Solliden danser från skilda tider under medverkan av medlemmar i Folkvisedanslaget i Stockholm och Svenska folkdansens vänner. Som conferencier till danserna, vilka började med folkvisedansen »Lindormen» och slutade med modern tango, medverkade skådespelaren Carl Barcklind.

Barnens Dag hade söndagen den 16 september förlagt en del av sitt program till Skansen. Danska, norska och svenska gossorkestrar spelade från olika platser. Vid Orsakullen uppfördes en sketch, Klosterrovvet, med motiv från 30-åriga kriget, iscensatt av Carl Barcklind. Fru Nanny Larsén-Todsen medverkade som solist vid Kungl. Flottans musikkårs konsert samma dag. På aftonen gavs repris av »danser från skilda tider», med direktör Ernst Eklund som conferencier.

Landstormens minnesfest i anledning av 20-årsminnet av mobiliseringen 1914 ägde rum lördagen den 22 och söndagen den 23 september. Till Skansen uppmarscherade landstorms-

kompanierna lördag eftermiddag. Ordföranden i Sveriges landstormsföreningars centralförbund, generallöjtnant J. Nauckhoff, hälsade trupperna. Efter kokning och utspisning, tal, musik och sång i lägret, förlagt mellan Renberget och Bollnäs-torget, samt demonstration av luftvärnsstrålkastare uppfördes vid Orsakullen historiska tablåer: »Landstormen i tider som gått». Dagen avslutades med korum och tapto.

Söndag middag ägde landstormens förbimarsch för Konungen rum utanför Nordiska museet, omedelbart följd av en högtidlighet vid Skogaholm på Skansen i närvaro av Konungen och prins Gustaf Adolf. Hälsningstal hölls av generallöjtnant Nauckhoff, varefter Konungen överlämnade en fana. Därefter förekom fältgudstjänst, förrättad av landstormskaplanen i Stockholms landstormsförbund, kontraktsprosten D. Froste. På kvällen upprepades lördagens program med lägerliv och historiska tablåer m. m.

Julmarknaden ägde rum den 9 december och besöktes av 18,000 personer. Bland de medverkande märktes ingenjör Carl Möller. Som vanligt svarade Föreningen Stockholms landstormskvinnor frivilligt för en icke obetydlig del av serveringen.

Nyårsaftonen högtidlighölls traditionsenligt med Tennysons »Nyårsklockan», uppläst av skådespelaren Uno Henning.

Den huvudsakliga anparten av årets musikaliska underhållning har som vanligt åvilat Kungl. Flottans musikkår, som under ledning av musikdirektör Ivar Widner konserterat så gott som dagligen under juni—augusti och ofta söndagarna under tiden mars—maj och september—oktober. Det 1932 inledda samarbetet med Konsertföreningen har även i år fortsatts, i det att dess orkester under hovkapellmästare Adolf Wiklunds ledning konserterat å Solliden tre gånger i veckan fr. o. m. den 11 augusti t. o. m. den 2 september och dessutom söndagen den 9 september. Enär Stockholms stad för år 1934 icke anslagit medel till några symfonikonsorter på Skansen, finansierades dessa huvudsakligen genom insamlade medel. — Kungl. hovkapellet gav konsert å Solliden den 13 maj.

Bland det flertal sångföreningar som under sommaren låtit

höra sig på Skansen märkas (i tidsföljd): Stockholms student-sångarförbund, Stockholms allmänna sångförening, Akademisk sångförening i Helsingfors, Jönköpings läns kristliga sångarförbund, en studentsångkör från Lettland, Stockholms kör-förbund, Hamar och Gjövik manskörer samt Tammerfors ar-betarförenings manskör.

Folkdanser och ringlekar hava utförts fr. o. m. Valborgs-mässoaftonen t. o. m. början av september. Rokokodanser, inövade av fru Valborg Franchi och dansade av åtta elever vid Kungl. Operans balettskola, hava uppförts en å två gånger i veckan under juli och början av augusti månader. 1800-tals-danser utfördes några gånger under sommaren av medlemmar i Svenska folkdansens vänner.

Allmogemusik har regelbundet utförts av spelmännen Bern-hard Jansson, Uppland, och Axel Myrman, Dalarna, samt Theodor Ohlsson, Hälsingland, under kortare tid av Hjort Anders Olsson, Dalarna, och Johan Ohlsson, Uppland.

Av den mängd sångare och sångerskor som uppträtt på Skansen kunna nämnas Joel Berglund, Conny Molin och Helga Görlin, samtliga vid orkesterkonserter, samt Dagmar Hullström och Nils Svanfeldt (folkvisor m. m.). Gunnar Turesson har ett flertal gånger sjungit till luta, företrädesvis dikter av Dan Andersson; som Bellmanssångare hava uppträtt Sven Julinder och Pelle Nordström.

Landsmålsberättare hava varit Nergårds-Lasse (fotograf Sibbe Malmberg) och Delsbostintan, som ett par gånger uppträtt tillsammans med den trettonåriga Lill-Stintan (Birgit Wiklander) från Ljusdal. Några söndagar har Nilla Florell berättat på när-kesmål, fru Sigrid Bratt läst värmländska dikter och Johannes Laurin dikter av skåneskalden Nils Ludvig Olsson.

I Seglora kyrka har högmässogudstjänst ägt rum sommartiden varje söndag men under vintern endast på årets större kyrkliga högtidsdagar. Från musikdirektör Gustaf Krusé har huvudsak-ligen med för ändamålet insamlade medel inköpts ett orgel-verk, som under sensommaren inmonterats å orgelläktaren. Härigenom har kyrkan erhållit en god konsertorgel. Den

gamla orgeln skall dock fortfarande användas vid vinterguds-tjänsterna.

Nordiska museets musiksällskap har under sommaren anordnat ett stort antal musikstunder i kyrkan, till vilka allmänheten haft fritt tillträde.

Skansens friluftsteater, som under året varit förhyrd av direktör Ernst Eklund, uppförde hela sommaren Bröllopet på Ulfåsa av Frans Hedberg med musik av August Söderman.

Som programchef på Skansen har under året tjänstgjort ryttmästaren Hadar Egnell.

T y r e s ö.

Under året har den s. k. Prinsvillan vid gamla gården reparerats utvändigt och delvis även invändigt. I samband härmed verkställdes givande utgrävningar — bekostade med lotterimedel — av resterna efter den på samma plats belägna medeltidsborgen, varöver redogörelse lämnas på annat ställe i denna årsbok (sid. 187). Beträffande slottets huvudbyggnad ha fullständiga beskrivningar uppgjorts med tanke på de omfattande reparationer av tak och fasader, som inom den närmaste framtiden måste utföras. Byggnaden befann sig nämligen vid museets tillträde 1932 i ganska bristfälligt skick.

Besökssiffran i slottet uppgick 1934 till 11,404 personer, i parken till 6,149 personer.

Som äldfru har tjänstgjort friherrinnan Märtha Lilliecreutz, f. Palmstierna.

Arkivet, biblioteket, undervisningsavdelningen, utställningar och Nordiska museets musiksällskap.

Ett års arbete i arkivet är ett års arbete på den klassiska sagans vis, d. v. s. ett Sisyfos-arbete: tusen nödvändiga saker gjorda, men det mesta ännu återstående! Utom ständigt löpande

expeditions- och katalogiseringsgöromål ha i huvudsak följande arbetsuppgifter fullföljts: konservering och arkivering av ritningar, framför allt möbelritningar, vilket senare arbete nu kunnat avslutas, kompletteringsarbeten rörande arkivariens egna herrgårdsundersökningar i Värmland, Västmanland och Södermanland samt uppordnande av vykortssamlingen. Hur stark accessionen är, framgår av det förhållandet, att arkivet enbart genom Etnologiska undersökningen mottagit över 1,600 uppteckningar från omkring 300 ortsmiddelare.

Filmarkivet har bl. a. ökats genom inköp av en film: »Arbetsliv och bröllop på Rågöarna.»

Såsom t. f. arkivarie har tjänstgjort andre intendenten Bäckström med biträde av flera museets tjänstemän. Bildarkivet jämte fotografiateljén har sålunda föreståtts av amanuensen Bergström och Etnologiska undersökningens arkiv av intendenten Erixon intill dennes utnämning till professor, sedermera av förste amanuensen Berg. Såsom extra arbetskrafter ha tjänstgjort fröken Margot Glaumann samt under kortare tid fru Elsa Forss, fil. stud. L. Molin och fil. kand. C. Malmgren.

För medel som bestritts av Statens arbetslöshetskommission ha inom arkivet dessutom arbetat tvenne eljest arbetslösa kontorister, en kvinnlig och en manlig. En annan på samma sätt till museet hänvisad person har uppordnat klichéförrådet.

Om man söker i siffror angiva årets förvärv till biblioteket, tillgriper man helst räkning i hyllmeter. Antalet volymer i ett bibliotek är ju en variabel storhet, det växer genom förvärven och minskas genom bokbindarens försorg. I hyllmeter räknat är årets tillväxt sålunda tjugufem meter. Av denna tillväxt är som vanligt den övervägande delen gåvor, icke minst gengåvor. Museet har under hela sin tillvaro sökt att sprida kännedom om sitt forskningsarbete genom att till institutioner och föreningar med liknande syfte i Sverige och utlandet sända sina publikationer — en svensk kulturpropaganda så god som någon. Och den belönas dels genom tillfredsställelsen att se de svenska forskningsresultaten anförda och utnyttjade i den utländska litteraturen, dels, och det är ur bibliotekets synpunkt

viktigast, genom värdefulla gengåvor av för museet högst önskvärd litteratur: kulturhistoriska tidskrifter o. dyl. Det är således tack vare museets egen publikationsverksamhet som biblioteket till stor del kan påräkna att hålla museet à jour med det vetenskapliga arbetets framsteg. I detta nu utbytas på detta vis publikationer med ungefär 150 inländska och 350 utländska museer, forskningsinstitut, kulturhistoriska föreningar m. m. Möjligheterna att inleda nya nyttiga bytesförbindelser äro ännu ganska stora, sålunda ha under året ett fyrtiotal nya sådana knutits. En antydan om hur anlitat biblioteket är, lämnar årets siffra för hemlånen, omkr. 3,500 vol. De ha givetvis till största delen utlämnats till museets egen personal, ungefär en fjärdedel dock till studerande vid Stockholms högskola, framför allt i den Hallwylska professurens ämne, nordisk etnologi.

I samband med låneverksamheten må påpekas, att biblioteket deltagit i låneförmedlingen till och från landets olika offentliga bibliotek. Sålunda ha under året till andra bibliotek utlånats 70 volymer och från dem inlånats 350 volymer.

Biblioteket har under året föreståtts av amanuensen Stridsberg i egenskap av t. f. bibliotekarie med biträde av e. o. amanuensen Jansson och (tidvis) fru Elsa Forss.

U n d e r v i s n i n g s a v d e l n i n g e n s verksamhet under år 1934 har inskränkts genom att museilektorn på grund av sjukdom varit tjänstledig från mitten av maj till 1 november och under november och december endast gjort partiell tjänst. I stort sett ha samma slags visningar för allmänheten av museets samlingar upprätthållits som under föregående år, sålunda ha dylika ägt rum tiden 28 februari—9 maj och 7 november—6 december alla onsdagar och torsdagar. Dessutom ha valda delar av museet visats vissa söndagar under hela året. I samarbete med Stockholms arbetarinstitut hölls under tiden januari—mars en serie om tio föreläsningar över ämnet »Svensk kläddräkt under tre århundraden». Föreläsningarna, som illustrerades med ljusbilder och demonstrationer av museets dräktmaterial, hölls av olika tjänstemän vid museet. Såsom under föregående år har undervisningsavdelningen spritt ett antal av

museilektorn författade tidningsartiklar rörande Nordiska museet och Skansen till den svenska landsortspressen. Museilektorn har även i ett flertal radioföreläsningar och skolradiolektioner behandlat kulturhistoriska ämnen och därigenom sökt väcka intresse för museets verksamhet.

Under vårterminen förbereddes ett mera systematiskt samarbete mellan Stockholms folkskolor och Nordiska museet, varvid museilektorn tillsammans med olika lärare utarbetade och för ett flertal folkskoleklasser höll lektioner i museet, behandlande för varje gång särskilda avsnitt av museets material i samband med den av klassen lästa årskursen. Dessa lektioner ha sedermera bearbetats och lagts till grund för diskussioner inom skolkretsar i syfte att på denna väg komma fram till ett regelrätt samarbete mellan Stockholms folkskolor och Nordiska museet.

Avdelningen har föreståtts av museilektor Klein.

Professor Lithberg, innehavaren av den Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning, har under vårterminen 1934 föreläst i museet om Från fastlag till pingst och Slöjd och hantverk hos allmogen. Efter Lithbergs frånfälle (jämför sid. 282) har intendenten Erixon först såsom t. f., sedermera som utnämnd professor under höstterminen föreläst om Valda delar av nordisk bebyggelse- och byggnadshistoria. Dessutom har Erixon lett undervisningen vid årets etnologiska kurs vid Baltiska institutet, omfattande ett tiotal studenter från Danmark, Estland, Finland, Lettland, Litauen, Polen och Tyskland, samt föreläst vid Uppsala och Lunds universitet.

Liksom tillförne har professorn varit examinator vid Stockholms högskola i ämnet nordisk etnologi och bedrivit sin verksamhet, som jämväl omfattat seminarieövningar, exkursioner o. d., i anslutning till högskolans ordinarie undervisning.

Museets utställningsverksamhet har under året inriktats på att göra svensk folkkonst känd i våra grannländer på andra sidan Östersjön. Sedan museet mottagit officiell inbjudan från såväl Lettland som Litauen och Estland, verkställdes ett urval av c:a 800 karakteristiska allmogeföremål,

huvudsakligen belysande dräktskick, målningskonst, träarbeten och textilier samt något silver jämte ett stort antal fotografier av allmogebyggnader, vilka tillsammans voro ägnade att ge en representativ bild av svensk allmogekonst. Utställningen öppnades i Riga den 3 februari och förflyttades därifrån till Kaunas, där invigningsdagen blev den 7 april, samt slutligen till Tallinn, där öppnandet ägde rum den 16 juni. I samtliga dessa huvudstäder skedde inaugurationen under solenna former i närvaro av respektive statsöverhuvud samt Sveriges minister P. Reuterswärd, utan vilkens värdefulla och intresserade medverkan dessa utställningar säkerligen icke blivit den framgång som nu var fallet.¹ Från museets sida närvaro vid dessa tillfällen styresmannen och professor Erixon samt i Kaunas därjämte förste amanuensen Svensson och i Tallinn förste amanuensen Berg och amanuensen Hazelius-Berg. På alla tre ställena höllos föreläsningar såväl av styresmannen som av professor Erixon.

Nordiska museets musiksällskap har 1934 anordnat tvenne kyrkomusikaftnar, tvenne kammarmusikaftnar och fyra medlemsaftnar. Under året har musiksällskapet påbörjat musikalisk bearbetning av Joseph Martin Kraus' stråkkvartetter. Dessa ha utgjort stommen vid programmen för kammarmusikaftnarna. Klassisk kyrklig musik har framförts vid kyrkomusikaftnarna. Vid medlemsaftnarna ha museets instrument demonstrerats och föredrag hållits över speciella ämnen.

Förutom de ordinarie fyra musikaftnarna ha musikstunder hållits i regel en söndag i varje månad under allmänhetens besökstid i museet. Sommartid ha dessa musikstunder förlagts till Seglora kyrka på Skansen, där de ägt rum var fjortonde dag. Den sista kyrkomusikaftonen för året hölls i Seglora kyrka, då Stabat Mater av G. B. Pergolesi utfördes av musiksällskapets nybildade damkör med solister, stråkensemble och orgel.

Samarbete har denna höst överenskommit mellan Svenska samfundet för musikforskning och Nordiska museets musiksällskap. Mot en särskild tilläggsavgift kunna samfundets med-

¹ I Kaunas stannar museet i tacksamhetsskuld även till svenske konsuln U. Pihlblad, som nitiskt befrämjade utställningen.

Bild 18. Från öppnandet av Nordiska museets utställning i Kaunas. Ytterst till vänster konsul Pihlblad. I nedre raden: professor Erixon, professor Lindblom, minister Reuterswärd, utrikesminister Zaunius, fru statsminister Tubelienė, statspresident Smetona, fru Svensson, ecklesiastikminister Šakenis, dr Yčas, general Kubiliūnas och general Nagevičius.

lemmar bli associerade medlemmar av Nordiska museets musiksällskap och musiksällskapets medlemmar omvänt av samfundet.

Vid musikaftnarna ha jämte sällskapets egna medlemmar flera utomstående konstnärer välvilligt ställt sina krafter till förfogande.

Sekreteraren har i samråd med Riksantikvarieämbetet utövat en omfattande konsulterande verksamhet vid restaureringen av ett antal orgelverk i olika svenska kyrkor.

Musiksällskapets styrelse består f. n. av 17 personer. Ordförande är professor Sven Kjellström och sekreterare e. o. amanuensen Wester.

F ä l t a r b e t e n.

De av Kungl. Maj:t beviljade anslagen av lotterimedel till museets vetenskapliga undersökningar av gammal svensk folkkultur hos olika samhällsklasser ha 1934 utgått efter samma grunder som under föregående år. Undersökningarna rörande allmogekulturen (Etnologiska undersökningen) ha stått under ledning av intendenten Erixon och efter dennes utnämning till professor (28 september) av förste amanuensen Berg. Professor Erixon kommer emellertid fortsättningsvis att deltaga i Etnologiska undersökningens arbeten och att tjänstgöra som vetenskaplig rådgivare. Intendenten Wallin har varit ledare för undersökningarna rörande högreståndskulturen.

Etnologiska undersökningen har under året arbetat huvudsakligen efter två linjer, dels tjänstemännens och speciella fältforskares resor, dels insamling av material genom ortsmiddelare. Tjänstemännen och de övriga medarbetarna ha vid sina undersökningar berest Uppland, Västmanland, Dalarna, Hälsingland, Medelpad, Jämtland, Norrbotten samt Småland, Västergötland, Halland och Gotland. Resorna ha till någon del bekostats också av privata medel.

Professor Erixon har under månaderna juli, augusti och september gjort kortare resor i Småland, Västmanland, Halland och Uppland, dels för att igångsätta arbetet vid de i fältet arbe-

tande expeditionerna och dels för att insamla etnologiskt material av olika slag. Vid dessa resor har fil. stud. Anders Nyman medarbetat. Konstnären Olle Homman och fil. stud. Nyman reste under större delen av augusti i Dalarna, Hälsingland och Jämtland för undersökningar rörande byggnadskultur och smide. En undersökningsexpedition under ledning av fil. mag. John Granlund (med konstnären Tage Starck och fru I. Granlund samt, med speciellt uppdrag, konstnären Adolf Rencke såsom medhjälpare) undersökte i Västmanland under juli månad jordbruk och andra näringar ävensom folkkonst samt gjorde en omfattande redskapsinventering i Skultuna och närliggande socknar. Under augusti månad reste fil. mag. Granlund i Västergötland och samlade material rörande hemslöjd och folkkonst m. m. Amanuens Ola Bannbers gjorde i augusti en kortare undersökningsresa till fåbodar i Dalarna. Amanuensen Dahlin vistades under sammanlagt vid pass en månad i Hälsingland och insamlade uppgifter rörande dräktskick, huvudsakligen i Ljusdals och Arbrå socknar. Under en del av juli och augusti månader reste e. o. amanuensen Strömberg och fil. kand. Anna-Britta Fahlén i Medelpad för forskningar rörande textilier och textiltillverkning. Med anslag ur Gotlandsfonden utfördes under oktober bebyggelseundersökningar på Gotland under ledning av fil. kand. Gunnar Jonsson med biträde av fil. stud. Erik B. Lundberg. Under ledning av fil. lic. Reinhold Odencrants undersökte en expedition i Småland ägoförhållanden i två storskiftade byar. Deltagare voro fil. kand. Åke Meyerson, fil. stud. Gösta Bertel, fil. kand. Magnus Dyfverman och fil. stud. E. Yngström. Undersökningarna pågingo under juli och en del av augusti månader. För liknande undersökningar vistades under augusti en expedition av fil. kand. Arne Modén (ledare), fil. kand. Jan Erik Anderbjörk och fil. kand. Åke Holmberg i Vika by, Mora socken, Dalarna. Under juli och början av augusti reste fil. kand. Birgit Laquist i Norrbotten och gjorde uppteckningar rörande näringar, tro och sed. Med ledning av Nordiska museets frågelistor gjorde fil. kand. Maja Ericsson under juli och augusti månader en ingående inventering av ett mindre antal

socknar i södra Hälsingland. Fotograf Olof Ekberg vistades under senare hälften av juni och början av juli i Tällberg, Leksands socken, Dalarna, för fotografering av föremål ur framlidne konstnären Gustaf Ankarcronas samlingar.

För speciella fältforskningar eller insamlande av svar på frågelistor ha anslag tilldelats fru Anna Arwidsson, fil. stud. Maj Florin, kapten John Nerén, folkskollärare Nils Eriksson, fil. kand. G. E. Olsson, fil. mag. Märta Hagwall, vaktmästare Nils Nygren samt teol. stud. Alrik Isberg, Bengt Svanberg och K. A. Öquist. En viktig del av museets medarbetarestab utgör det stora antal meddelare ute i bygderna, som till museet insända ofta mycket omfattande skildringar av speciella ämnen inom folkkulturen. Främst för deras bruk utarbetas årligen ett antal frågelistor rörande spörsmål av för forskningen aktuellt intresse. Bland under 1934 behandlade ämnen märkas: Mått, mål och vikt: rymdmått och stycketal; Kyrkbåtar; Svedjebruk och nyodling; Slidknivar; Folklig telegrafering och Dubbelok. I samarbete med Landsmålsarkivet i Lund ha i Närke, Östergötland, Småland och Västergötland insamlats svar på en ordgeografisk frågelista. Material har även insamlats genom av Jordbrukareungdomens förbund anordnade pristävlingar.

Etnologiska undersökningens stadigvarande vetenskapliga medarbetare hava varit amanuens Ola Bannbers och fil. mag. John Granlund, tecknare konstnären Olle Homman samt expeditionsbiträden herr Sven Sundberg och fröken Margit Glasell, för vilken tidvis vikarierat fil. kand. fröken Inga Lindman.

Den slutliga arkivvården av materialet står under ledning av museets arkivarie (jämför sid. 273).

H ö g r e s t å n d s a v d e l n i n g e n s u n d e r s ö k n i n g a r. Kontinuiteten i undersökningsarbetet medför lätt, att den ena årsredogörelsen kommer att göra intrycket av upprepning av den föregående. Försättningsarbetena äro emellertid ofta av en alldeles speciell betydelse, därigenom att de företrädesvis utgöra samarbeten med ortsinstitutioner. Grundliga inventeringar av omfattande monument kunna sålunda verkställas genom att det ena årsbidraget lägges till det andra. Stadsunder-

sökningar i Kalmar och Jönköping samt studier av olika specialiteter å herrgårdar i Mälardalskapen, Östergötland, Småland och Skåne, kunna föras till denna kategori. Därvid bör dock fortsättningsarbetet å Upplandsgårdarna särskilt framhållas. Det har dessutom inriktats på en specialitet, stormaktstidens arkitektur och innerdekoration, resulterande främst i ett mer utförligt material från ett av de Tessinska Mälarslotten söder om landskapsgränsen, Mälsåker. Undersökarna ha i huvudsak också varit desamma som förut, nämligen, utom avdelningens egna tjänstemän, fil. lic. Erik Andrén och ingenjör S. A. Rosén. Som nya medarbetare i ett par uppgifter ha tillkommit fil. kand. Folke Sällström och fil. kand. Curt Malmgren.

De nya uppgifterna ha i regel haft en aktuell anledning. En nyinledd bebyggelseundersökning i Uppsala hade t. o. m. två aktuella byggnadsminnesfrågor till närmaste orsak, frågan om Geijersgårdens räddning och det förestående återställandet av Linnés bostadshus. Samarbetet har här varit intimt med Upplands fornminnesförening och Svenska Linnésällskapet.

En lycklig upptäckt av ett märkligt byggnadsminne på museets egen mark, grunden till det medeltida stenhuset på Tyresö, föregångaren till Gabriel Oxenstiernas stolta slott, har givit osökt anledning till en undersökning, vars resultat skildrats här ovan sid. 187. Mälardalskapens bäst bibehållna medeltida profanbyggnad, Utö hus, har ägnats en ingående historisk granskning i samband med den pågående undersökningen av Utös nuvarande huvudgård Grönsö.

Ett jubileum, nämligen 1935 års riksdagsjubileum, har väckt utställningsplaner i staden Arboga och i förberedelserna har ingått en genom Nordiska museet ordnad inventering av gammalt konsthantverk från staden, möbler, silversmide m. m., vilket i samarbete med utställningskommittén uppsökts och studerats, huvudsakligen i privatägo inom Arboga.

Kråkös fiskläge är värt ett omnämnande, såsom en intressant samhällsbildning, en sommarort, där borgerskapet i Hudiksvall ordnat för sig en kombination av lantvistelse och näringsfång. Och slutligen bör Sättra brunn framhållas som ett värde-

fullt studieobjekt, även om det på samarbete med brunnens ledning byggda arbetet blott är påbörjat.

Upptagning av kulturhistoriska filmer har pågått under ledning av föreståndaren för Etnologiska undersökningen. Då större delen av årets anslag måst användas till färdigställande av 1933 års upptagningar »Samslätter» och »Hundklockan», har endast ett fåtal smalfilmer kunnat göras. Sålunda upptogs av fil. kand. Arne Modén och Jan Erik Anderbjörk en film över »notfiske» på Venjansjön i Dalarna och av rektor Per Söderbäck filmer om arbetsliv och bröllop på Rågöarna.

Förvaltning m. m.

Under det gångna året har institutionen drabbats av en mycket kännbar förlust. På Valborgsmässoaftonen, den 30 april, avled innehavaren av den Hallwylska professuren vid Nordiska museet i nordisk och jämförande folklivsforskning fil. dr Nils Lithberg. Hans stoft jordfästes i Seglora kyrka på Skansen den 4 maj. Professor Lithberg, som vid sin bortgång var femtio år, hade då varit tjänsteman vid museet i tjugutvå år. Tomrummet efter hans glänsande ingenium och gedigna personlighet kommer länge att förnimmas. Lithbergs gärning skildras utförligt i denna årsbok, sid. 217, varför jag inskränker mig allenast till att citera några ord ur det anförande jag höll vid professor Erixons installation:

»Till denna professurs förste innehavare utsågs Nils Lithberg. Må det vara mig tillåtet att i detta ögonblick återkalla minnet av hans kämpagestalt med dess ur den svenska folksjälen ädlaste djup framsprungna ådra. Mänskligt att döma blev hans bana alltför kort och flera viktiga arbeten av hans hand äro ännu oavslutade. Men då det gäller ett forskningsområde som är så nytt och där uppgifterna snart sagt äro oändliga, spelar det ganska liten roll, om de publicerade arbetena äro många eller få. Det är personlighetens idériakedom och inspirationskraft det

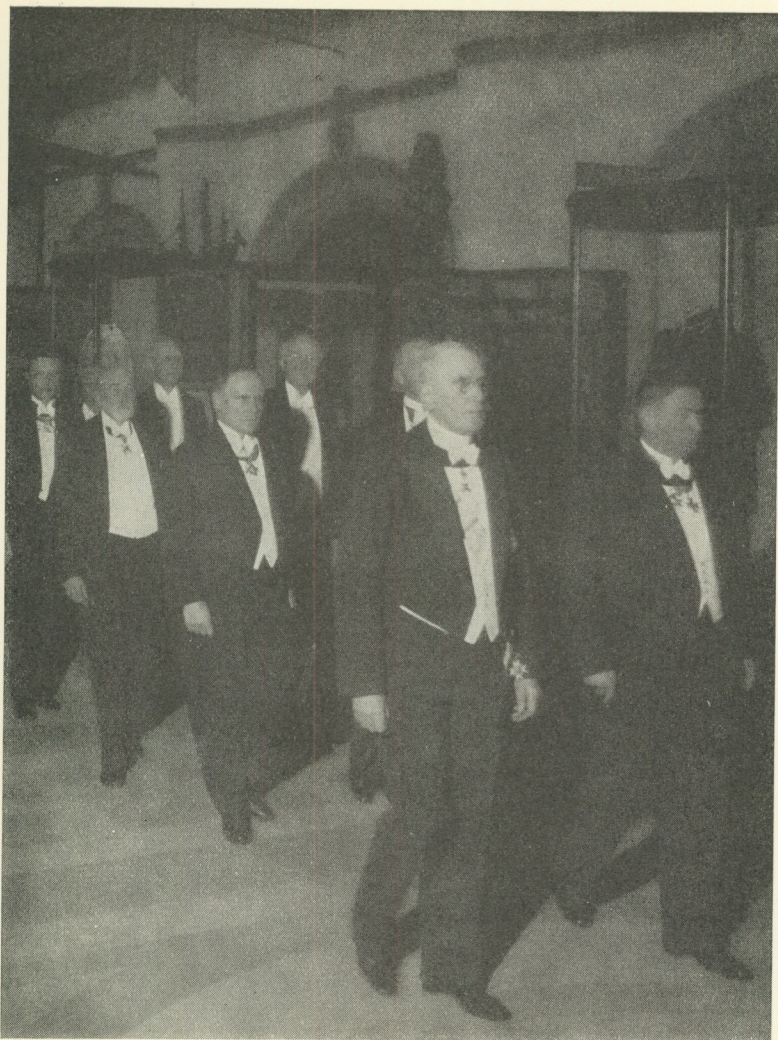

Bild 20. Processionen i Nordiska museets hall vid professor Sigurd Erixons installation. Från höger: Stockholms högskolas rektor prof. S. Tunberg, universitetskansler E. Trygger, styresmannen prof. A. Lindblom, borgarrådet O. Larsson, prof. Erixon, direktör E. Rosenborg, nämndens ordf. överdir. V. Almquist, justitierådet A. Lindhagen.

kommer an på och den forskarandans generositet, som Nils Lithberg ägde i så rikt mått.»

Sedan vid Nordiska museets nämnds sammanträde den 20 juni förslag väckts att till innehavare av professuren kalla intendenten vid Nordiska museet fil. dr Sigurd Erixon och sakkunnige, direktören för Museum für Volkskunde i Wien, professorn vid Wiens universitet A. Haberlandt, förre intendenten vid Nordiska museet N. E. Hammarstedt samt professorn vid Åbo akademi G. Nikander tillstyrkt sagda förfarande, beslöt nämnden den 22 augusti kalla Erixon till innehavare av professuren, vilket beslut av Kungl. Maj:t stadfästes den 28 september. Sin installationsföreläsning höll professor Erixon den 26 oktober i museets hall över ämnet Samband och gränser inom den nordeuropeiska byggnadskonsten.

I Nordiska museets byggnad har arbetet med installation av elektriskt ljus fortsatts. Nyordnandet av högreståndsavdelningens första fjärdedel i översta våningen har slutförts, omfattande perioden från 1500 fram till 1750. Det 1933 påbörjade dräktgalleriet i kolonnvåningen har fullföljts från 1800-talets början fram till 1915. Dalarummen i hallvåningens sydöstra del ha helt nyordnats, likaså smidesavdelningen, som flyttats till södra galleriet i bottenvåningen. Även samlingarna belysande svenskt skräväsen ha flyttats till bottenvåningen, varvid genomgripande förändringar vidtagits i samband med nyuppställningen.

Liksom tidigare har institutionen av statsanslag uppburit 190,000 kronor till avlöning av personalen. Det kommunala anslaget utgick för året med 55,000 kronor (1933: 80,000). Av lotterimedel ha för museets fältarbeten av Kungl. Maj:t ställts till förfogande 60,000 kronor. Dessutom ha 1,000 kronor anslagits av statsmedel till museet för upptagande av kulturhistorisk film.

Museet har under året haft glädjen att av Kooperativa förbundet mottaga en större gåva, i det att 25,000 kronor överlämnats för att möjliggöra uppförandet i Skansens stockholms-

kvarter av en gammal handelsbod från mitten av förra århundradet. Det är särskilt glädjande att landets största representant inom] handelsns område på detta sätt velat visa sin förståelse för de kulturminnesvårdande syften som Nordiska museet och Skansen ha till sin uppgift att fullfölja.

Till Stockholmskvarteret har Samfundet S:t Erik även i år lämnat ett anslag, nämligen 3,000 kronor.

Svenska garveriidkareföreningen har bidragit med 1,000 kronor att användas till inköp av 12 st. kar till det av föreningen skänkta garveriet å Skansen.

Till Nya områdets inlösen, varom ovan sid. 225 närmare redogjorts, ha följande personer inbetalt nedanstående belopp:

Fru Emma Zorn, Mora, 5,600 kronor; professorskan Lotty Bruzelius¹, fru Emmy Josephson och grosshandlare N. E. Nilsson, vardera 5,000 kronor; friherrinnan Alba Langenskiöld och bankiren frih. C. G. Langenskiöld, vardera kr. 4,416: 67; direktör Hans Osterman 4,400 kronor; bankir Tage Cervin² 2,000 kronor; disponent Fr. Heiss², konsul Oscar Gullander och fröken Magna Sunnerdahl², vardera 1,000 kronor; bankdirektör Allan Alexanderson², direktör Bertil Almgren², bokförläggare K. O. Bonnier², konsul Rob. Bünsow², arkitekt C. Alb. Collett², generallöjtnant Henri de Champs (tillsammans med amiralen Ch. de Champs och ståthållare Ad. Murray)², bankdirektör Carl Frisk², hovjägmästare Helge Ax:son Johnson², grosshandlare John Josephson², grosshandlare Rob. Ljunglöf² samt genom honom en person som önskar vara okänd, löjtnant A. Sigge Rosenlund (tillsammans med herr Ingvar Rosenlund, grosshandlare Joh. Olsson och löjtnant Gösta Olsson)², direktör Axel Sifvert², häradshövding Marcus Wallenberg², direktör Sten Westerberg², disponent Nils Westerdahl², direktör C. A. Wicander² och konsul Hjalmar Wicander², vardera 500 kronor; fru Märta Öhlin 300 kronor; grosshandlare Otto Francke² 200 kronor.

Fullföljande tidigare skriftliga löften om inbetalningar till

¹ I de fall, där i denna redogörelse adress saknas efter givarens namn, är densamma Stockholm.

² Har dessutom lämnat skriftlig förbindelse å ytterligare bidrag.

Skogaholms herrgårdsbyggnad ha följande personer lämnat bidrag å nedanstående belopp: Samfundet Nordiska museets vänner 1933 års bidrag eller 6,000 kronor; direktör Otto Lindberg, Nyköping, 800 kronor; docenten W. Nisser, Uppsala¹, 300 kronor; kammarherren frih. C. Fr. Bennet¹, överintendenten H. Bernhardt¹, kabinettskammarherren frih. Fr. von Essen, Salsta¹, fru Jenny Högelin¹, redaktör J. L. Saxon¹, grosshandlare Erik Åqvist¹ och direktör Torsten Åqvist, Örebro¹, vardera 200 kronor; fru Svea Hagberg, Degerön¹, 100 kronor.

Den år 1931 igångsatta insamlingen till Petissan har 1934 resulterat i följande inbetalningar: från direktör Erik Olson, Göteborg¹, 200 kronor; civilingenjör A. Björkman, gruvdisponent J. Kempe, Idkerberget¹, direktör Amos Kruse¹, stadsplane-direktör A. Lilienberg, civilingenjör Harald Lundström, Eskilstuna¹ och överingenjör O. Stålhane¹, vardera 100 kronor; ingenjör L. Nobel¹, 50 kronor.

Den i föregående årsberättelser omtalade insamlingen bland firmor och enskilda personer till Bokhantverkshuset har under året inbragt kr. 1,773: 34.

Till ny orgel i Seglora kyrka ha följande bidragit, nämligen: fru Elise Laurin, Lidingö, med 1,000 kronor, professor Andreas Lindblom med 500 kronor och Nordiska museets musiksällskap med 200 kronor.

Svenska Optikerföreningen, Söderhamn, har lämnat en gåva av 200 kronor att användas till utgivandet av en katalog över museets glasögonsamling.

Såsom bidrag till Rågöbornas besök i Stockholm (jämför sid. 268) den 17—21 juni 1934 ha bidrag mottagits med 100 kronor vardera från börsdirektör Kurt Belfrage samt från Riksföreningens för svenskhetens bevarande i utlandet Stockholmsavdelning, Stockholms Rotaryklubb och Svensk-Estniska föreningen.

Slutligen ha från personer som önska vara okända, mottagits dels kr. 1,091: 48 till museets allmänna ändamål, dels 1,000 kronor till styresmannens disposition, dels 150 kronor till extra

¹ Har dessutom lämnat skriftlig förbindelse å ytterligare bidrag.

arbetskraft å allmogevadlingen, dels 25 kronor såsom bidrag till hedersgåva åt herr Sibbe Malmberg (Nergårds Lasse).

Lektor Walter Fevrell har skänkt 30 kronor till Etnologiska undersökningen och fru Alma Norström 10 kronor till dräktavdelningens nyordning.

Till alla dessa personer eller institutioner, som lämnat välbehövt ekonomiskt stöd, vill Nordiska museet härmed uttala sin djupa tacksamhet.

Det må dock icke förglömmas att museet vid sidan av gåvorna till samlingarna och de rena penningunderstöden ej sällan har förmånen att av firmor eller enskilda personer mottaga praktiskt användbara ting, ofta av icke obetydligt pekuniärt värde. Sålunda har museet under året från Singer Co. Symaskins A.-B. genom direktör Ernst Löwbeer erhållit en symaskin och från A.-B. Olofström genom grosshandlare C. Jacobsson mottagit ett parti rostfri stålplåt.

Som vanligt har **S a m f u n d e t N o r d i s k a m u s e e t s v ä n n e r** på ett frikostigt sätt bistått museet, då det gällt att förvärva sådana föremål som museets ordinarie inköpsanslag ej mäktat med. Under 1934 ha Vännerna sålunda inköpt dels ett konsolur i Boulearbete, dels 12 st. Chippendalestolar, dels slutligen tre rokokostolar (jämför angående dessa föremål sid. 245) för en sammanlagd summa av 6,200 kronor. Det är för mig en kär plikt att än en gång understryka den obligation i vilken museet står till sina Vännen. Samfundets styrelse är sammansatt sålunda: ordförande H. K. H. prins Carl; vice ordförande kammarherren frih. C. Fr. Bennet; skattmästare hovjägmästaren Helge Ax:son Johnson; övriga styrelsemedlemmar äro grevinnan Siri Oxenstierna, f. Wallenberg, riksantikvarien Sigurd Curman, kapten Oscar Wallenberg samt prof. Andreas Lindblom, den sistnämnde sekreterare. Antalet medlemmar i samfundet utgjorde den 1 januari 1935 139 ständiga (sammanlagda antalet alltsedan samfundets grundande 1918) och 56 årligen betalande.

Skansenföreningen (Samfundet för Nordiska museets främjande) kunde vid ingången av år 1935 uppvisa ett medlemsantal av 7,467 personer.

Enskilda givare av föremål till museets samlingar finnas upptagna i särskild förteckning efter årsredogörelsen.

Besöksiffran för Skansen under det gångna året är 1,437,697 mot 1,358,075 under 1933. Enahanda siffror för Nordiska museet äro 54,851 mot 57,729. Institutionens korrespondens utgjordes 1934 av 3,804 diarieförda inkommande skrivelser och 3,397 utgående.

Samlingarna av museiföremål ha under året ökats med 3,800 inventarieförda föremål mot 4,000 under 1933.

Utom Nordiska museets och Skansens årsbok *Fataburen* ha under året från museet utgivits den sjätte och sjunde i ordningen av Nordiska museets och Skansens bilderböcker. Nr 6 utgöres av *Folkdräkter från mellersta Sverige*, med text av Sigfrid Svensson, och nr 7 av *Svensk folkkonst*, till vilken texten författats av Sigurd Erixon. Dessutom har en ny engelsk upplaga av Ernst Kleins vägledning över Skansen utgivits.

Av museets tjänstemän under året publicerade böcker eller uppsatser äro följande:

Professor Lindblom: *Hazeliusminnet* (tal), i *Fataburen*; artikel i Svenska turistföreningens tidning; recensioner i *Biblioteksbladet* och *Nordisk tidskrift*; redigerat (tillsammans med G. Berg och S. Svensson) *Nordiska museets och Skansens årsbok Fataburen*.

Intendenten Behm: *Under vishetens ledning i Östersund, i När jag gick i skolan*.

Professor Erixon: *Zviedru tautas māksla, Ziemeļu mūzeja izstāde, Rīga*; *Švedu liaudies meno paroda Vytauto didžiojo muziejaus rūmai, Kaunas*; *Rootsi rahvakunst, Nordiska museet'i näitus, Tallinn*; *Elda över och under*, i Saxons bok på 75-årsdagen; *Femtonhundratalets Söderköping*, i *S:t Ragnhilds gilles årsbok*; *Kyrkbåtslag*, i *Kulturhistoria och folklivsforskning*, festskrift tillägnad Gabriel Nikander; *Bidrag till dalkarlvandringarnas historia*, i *Dalarnas hembygdsbok*; *Tjänstefolk och lantarbetare*, i *Notiser från Arbetarnas kulturhistoriska sällskap*; *Svensk folkkonst*, kort översikt (tryckt till folklivsforsarmötet

i Åbo 12—14 juni 1934 = Nordiska museets och Skansens bildböcker nr 7); Brytningar i svenskt levnadssätt för hundra år sedan, i Kooperatören; Sveden, en bergsmansgård i Stora Kopparbergslagen, i Skrifter utgivna av Stora Kopparbergs Bergslags aktiebolag; Byskiften och ägogemenskap i en Västmanlandssocken, i Saga och sed, Gustav Adolfs Akademiens årsbok 1932—1934; Ett säteri i fågelperspektiv, Målarna berätta, Arv, nybildning och degeneration i svenskt bonadsmåleri och Bjudhammare, i Svenska kulturbilder, ny följd; Svenskt byliv, i Självstyrelsen i svenskt samhällsliv; Minnesruna över Gustaf Ankarcrona, i Svenska Museer; Minnesruna över K. B. Wiklund, i Rig; recensioner i Biblioteksbladet och Nordisk tidskrift; redigerat (tillsammans med S. Wallin) Svenska kulturbilder, ny följd; redaktionssekreterare för Samlingsverket Nordisk kultur.

Intendenten Wallin: Svensk lantpräst och Kopparmattes kläder och hans samtidas, i Svenska Kulturbilder, ny följd; redigerat (tillsammans med S. Erixon) Svenska Kulturbilder, ny följd.

T. f. arkivarien Bäckström: Kulturgeschichtliche Inventarisation der schwedischen Herrenhöfe und ihre Bedeutung für die Kunstgeschichte, i XIII:e Congrès international d'histoire de l'art, Résumés samt i Actes du Congrès.

Andre intendenten Ambrosiani: Nils Lithberg * 1883 † 1934, i Rig.

Museilektor Klein: De klinkbyggda allmogeåtarna på nordiskt område, i Nordisk Kultur; Primitivt fiske i våra dagars Sverge, i Stockholms sportfiskeklubbs årsbok; En nomad och hans liv, i Rig; artiklar i dagspressen rörande Nordiska museet och Skansen.

Andre intendenten Selling: Måleri i äldre tider och Konservering, i Hantverkets bok I; Apoteket Kronan på Skansen, i Farmaceutisk Revy; Gamla svenska möbler, i Almanack för alla; Staden mellan broarna, i Jorden runt; En murmästare som herrgårdsarkitekt, i Fataburen; redigerat Samfundet S:t Eriks årsbok samt deltagit i redigerandet av svensk upplaga av Troels-Lund, Dagligt liv i Norden.

Förste amanuensen Berg: Svensk bondekultur (tillsammans

med S. Svensson); Transportdon till lands, i Nordisk Kultur; Några notiser om täljstensbrytning och täljstensindustri i Väst-sverige, i Studier tillägnade Gunnar Ekholm; Olaus Magnus bilder ur de nordiska folkens liv, i Fataburen; Potatisen och rovan, ur den vegetabilia allmogekostens historia i Sverige, i Saxons bok på 75-årsdagen; Några nya myrfynd, i Norrbotten; Artur Hazelius och Peter Andersson i Högkil, i Hembygden; anmälan i Rig; artiklar i Nordisk familjebok och Svensk uppslags-bok; redigerat (tillsammans med styresmannen och S. Svensson) Fataburen samt deltagit i redigerandet av svensk upplaga av Troels-Lund, Dagligt liv i Norden.

Förste amanuensen Svensson: Sockenstämmor om klädedräkt 1778, i Rig; Lantbefolkningen och stadshantverkarna, i Fest-skrift till Sigfrid Hansson; Folkdräkter från mellersta Sverige, Nordiska museets och Skansens bilderböcker nr 6; Svensk bonde-kultur (tillsammans med G. Berg); redigerat (tillsammans med styresmannen och G. Berg) Fataburen.

T. f. bibliotekarien Stridsberg: Sångdans i Norden, i Kultur i Norden, Bygd och folk III.

Amanuensen Bannbers: Skogen brukas, svedjebruksbilder från Västerdalarna, i Svenska Kulturbilder, ny följd.

Amanuensen Dahlin: »Österåkers sockens klädedräkter, seder och bruk m. m.», i Sörmlandsbygden; Folkligt dräktskick i Arbrå, i Hälsingerunor.

E. o. amanuensen Wester: Gotiskt väsen och gotisk form i orgeln, i Tidskrift för kyrkomusik och svenskt gudstjänstliv.

E. o. amanuensen Jansson: Nils Lithbergs bibliografi, i Rig; Musealt material i svenskt tryck 1933 (tillsammans med S. Drakenberg) i Svenska museer.

E. o. amanuensen Svärdestrom: Rosmålning och kurbits, i Fataburen; Allmogemålning, i Hantverkets bok I; Linnésalens väggmålningar och Svedens ägarelängd, i Sigurd Erixon, Sveden, en bergsmansgård i Stora Kopparbergslagen; redigerat Svensk nyttokonst 1934.

E. o. amanuensen Hellner: Renässansgrotesken i järnsmidet, i Svenska Kulturbilder, ny följd.

E. o. amanuensen Strömberg: Åslevanten (tillsammans med H. Arbman) i Fataburen.

Under året har Nordiska museets kansli föreståtts av förste amanuensen Berg i egenskap av sekreterare; kansliets arbetskrafter i övrigt ha varit amanuenserna Andersson och Stjernswärd.

Registreringsavdelningen har omhänderhaft av andre intendenten Ambrosiani. Räkenskapskontoret har föreståtts av kanslichefen Axel Edström. Vid detsamma ha arbetat t. f. kamreren Engwall samt amanuenserna Åhmark, Eriksson och Pontán.

Artur Hazeliusmedaljen utdelades under 1934 till följande personer:

I silver till direktör Gösta Ehrnberg, Simrishamn, apotekare Axel Kockum, Råsunda och tonsättare Ture Rangström, Stockholm, samt i brons till fröken Elisabeth Landtblom, Stockholm.

Museets nämnd utgjordes den 31 december 1934 av följande personer: överdirektören Viktor Almquist, ordförande och skattmästare, medlem av nämnden sedan 1897; riksantikvarien Sigurd Curman, andre ordförande, 1926; professor Andreas Lindblom, 1929; professor Sven Tunberg, 1930; borgarrådet Oscar Larsson, 1930; skriftställaren Einar Rosenborg, 1931, och justitierådet Arthur Lindhagen, 1934.

Museets tjänstemän utgjordes den 31 december 1934 av följande personer:

Styresman: professorn fil. dr Andreas Lindblom, 1929¹. — Intendenter: Alarik Behm, (1897) 1906, föreståndare för Skansens zoologiska avdelning; fil. dr Sigurd Wallin, (1916) 1925, föreståndare för museets högreståndsavdelning. — Ekonomintendent: Thor Holm, (1930) 1931. — Professor i nordisk och jämförande folklivsforskning: fil. dr Sigurd Erixon, (1914) 1934. — T. f. arkivarie: andre intendenten fil. dr Arvid Bäckström,

¹ Årtalet betecknar det år då befattningen tillträdde. Inom parentes sättes året för inträdet i tjänst vid museet.

(1914) 1932. — Museilektor: andre intendenten fil. lic. Ernst Klein, (1921) 1932. — Andre intendent: fil. dr Sune Ambrosiani, (1903) 1932, på registreringsavdelningen; fil. dr Arvid Bäckström, se ovan; fil. lic. Ernst Klein, se ovan; fil. lic. Gösta Selling, (1927) 1932, på Skansens kulturhistoriska avdelning. — T. f. bibliotekarie: Laura Stridsberg, (1904) 1926. — Sekreterare: förste amanuensen fil. lic. Gösta Berg, (1924) 1929. — Förste amanuenser: fil. lic. Gösta Berg, se ovan; fil. lic. Sigfrid Svensson, (1924) 1929, på allmogevdelningen; fil. kand. Gotthard Gustafsson, (1928) 1932, på Skansens kulturhistoriska avdelning. — Amanuenser: Laura Stridsberg, se ovan; Anna Rudbeck, 1909; Lalla Kugelberg, 1910; Ragnhild Bergström, 1911; Lilly Åhmark, f. Haglund, (1919) 1924; Linnéa Andersson, 1930; Gunnel Hazelius-Berg, (1924) 1926; Dagmar Eriksson, f. Arp, (1926) 1931; Ingrid Dahlin, f. Nilsson, (1928) 1931; Margit Pontán, f. Rydberg, (1928) 1931; Ebba Lilliecreutz, (1931) 1933 och Brita Stjernswärd, (1931) 1933. — E. o. amanuenser: fil. lic. Bertil Wester; fil. mag. Sam Owen Jansson; fil. kand. Svante Svärdström; fil. kand. Brynolf Hellner och Elisabeth Strömberg. — Fotografer: Olof Ekberg och Märta Claréus, f. Claréus. — T. f. kamrer: Harald Engwall, (1903) 1929.

Stockholm i januari 1935.

ANDREAS LINDBLOM

STYRELSEBERÄTTELSE FÖR ÅR 1933.

Nordiska museets nämnd får härmed överlämna museets räkenskaper för år 1933.

Beträffande museets verksamhet får nämnden hänvisa till årsberättelse för år 1933, tryckt i Nordiska museets årsbok för år 1934.

Beträffande räkenskaperna för år 1933 får nämnden anföra följande:

Nämnden har år 1933 beslutat, att museets fasta fonder skola sammanföras till en gemensam fondförvaltning. Denna fondförvaltnings tillgångar framgå av nedan intagna balansräkning pr den 31. 12. 1933. Det belopp, som för fondernas räkning är investerat i museets byggnader å Skansen har fastslagits till 325,000 kronor. För att bringa reda och överskådlighet över museets tillgångar hava museets kapitaltillgångar och de skulder, som kunna sägas åvila dessa, sammanförts på sätt utgående balans för år 1933 utvisar. Härvid ha en del nedskrivningar av vissa bokförda värden företagits; dessa nedskrivningar äro:

Å samlingarna	1,079,188: 56
» arkivet	112,903: 07
» biblioteket	115,616: 84
» inventarier	95,646: —
» Skansens kapitalvärde	1,544,997: 41
» Björnbergen	55,013: 37
» museibyggnaden å Lejonslätten	449,751: 75

För att kunna balansera serveringarnas kapitalförhållanden till museets samt för att anpassa dem till nu gällande kontraktsbestämmelser ha följande justeringar företagits:

Glas och porslin hava nedskrivits med	18,400: —
Inventarier hava uppskrivits med	15,945: 27

Tyresö slott och park ha under året blivit relaxerade och ha upptagits i balansräkning till sitt taxeringsvärde eller 175,000 kronor.

Följande åtgärder hava av nämnden beslutats i samband med bokslutets uppgörande, nämligen:

Hebbes testamentsmedel hava helt använts för årets utgifter.

Johnsons zoologiska fond har helt använts till hästhagens iordningställande.

Den i staten för år 1933 angivna avsättningen till pensionsfonden å 6,000 kronor har ej ägt rum.

Den under år 1933 beslutade avsättningen av 25,000 kronor till ordnande av det nya Tivoliområdet har icke vidtagits.

Nämnden har godkänt de överskridanden som gjorts å statens för år 1933 anslag.

För Skansens serveringar redovisas ett underskott å kr. 8,452:08. Årets resultat, som härigenom undergått en avsevärd försämring, visar en förlust på kr. 58,000:64.

Vid sammanställningen av kapitaltillgångarna och de dessa åvilande skulderna har en del av kapitalkontot, representerande under tidigare år å kontot reserverade överskott eller kr. 47,510:43 kunnat tagas i anspråk för avskrivning av en del av 1933 års förlust. Återstående del av förlusten balanseras till nästkommande år med kr. 10,490:21.

Enligt upprättat inventarium utgjorde institutionens tillgångar och skulder pr 31. 12. 1933 i sammandrag:

Tillgångar

Likvida medel:

Kassa	14,274:32	
Växelkassor	8,461:78	
Innestå hos Sthlms stad	6,090:—	
Å postgiro	361:98	
Å bankräkningar	<u>131,047:98</u>	160,236:06

Förskotterat å anslag:

Till etnologiska undersökningar	49,530:42	
» sälpanorama	14,231:81	
Arbeten för Tyresö	21,250:58	
För Livrustkammaren	<u>9,880:79</u>	94,893:60

Utestående fordringar:

<i>Hos diverse personer</i>		
Sedan 1932	3,721:50	
» 1933	<u>10,937:52</u>	14,659:02
För serveringarna	45,127:73	
Hos Samf. Nord. museets vänner	<u>6,000:—</u>	65,786:75

<i>Serveringarnas varulager</i>		33,266:53
---------------------------------------	--	-----------

För fondförvaltningen avsatta tillgångar:

<i>Obligationer, reverser, bankdepositioner jämte</i>		
uppl. räntor å dessa:	1,777,108:43	
<i>Investerat i Skansens byggnader:</i>		
Solliden, Högloftet och Nyloftet	118,033:06	
Innestå å bankräkn.	<u>325,000:—</u>	2,220,141:49

Kapitaltillgångar:

Museibyggnaden	3,000,000:—		
Skansens ekonomibyggn.	310,000:—		
Arkiv	1:—		
Samlingarna	1:—		
Bibliotek	1:—		
Tyresö	175,000:—		
Skansens serveringar:			
Inventarier	189,428: 56		
Inredning	21,836: 08		
Ombyggnader	98,741: 30	310,005: 94	3,795,008: 94
Årets förlust		58,000: 64	
Därav täckes genom användning av å kapitalkontot reserverade tidigare överskott		47,510: 43	10,490: 21
		<u>Summa kronor</u>	<u>6,379,823: 58</u>

Skulder

Aktuella skulder:

I förskott uppburna inkomster

för årskort	11,593:—		
» Skansenföreningen	7,735:—		
av statsanslag	95,000:—	114,328:—	

Skulder till diverse personer:

För 1932	6,452: 23		
» 1933	39,129: 44		
» serveringarna	27,592: 48		
Lån hos Svenska Handelsbanken	50,000:—	123,174: 15	237,502: 15

Avsatt till diverse ändamål:

Till dräktgalleri (gåva)	5,000:—		
» styresmannens disposition (gåva)	1,000:—		
» Stockholmskvarteret	73,631: 62		
» belysningens ordnande	7,323: 66		
» flyglar å Skogaholm	3,300:—		
» resekostnader	13,097: 27		
» filmning	101: 77		
Av lotterimedel	15,000:—		
Till reparationer å Tyresö	2,793: 88		
» Livrustkammaren	5,922: 80	127,171:—	

Fonder:

Allmänna fonden	98,672: 47	
Pensionsfonden	171,428: 84	
Antells fond	100,000: —	
J. A. Hazelius	66,907: 25	
A. Hazeliï 30. 11. 1901	2,992: 66	
» » monuments	18,190: 48	
Sundbornsprostens	25,925: 59	
Lundströms	10,000: —	
Hallwyls	625,312: 88	
Pensionsfonden för professuren	158,605: 70	
Krooks	21,401: 30	
Beijers	25,800: —	
A. Hazeliusfonden	63,872: 98	
Bobergska fonden	78,162: 73	
Casséns	30,000: —	
Åbergs	34,975: 14	
Lichtensteins	3,556: 60	
A. o. T. Hazelius	50,000: —	
Härkebergafonden	4,337: 11	
Östgötagårdens	4,694: 37	
Lagergrens	367,612: 50	
Underhållsfonden för museibyggnaden	208,612: 89	
Hirschs	25,000: —	
Grönsööfonden	2,080: —	
Lindaus	20,000: —	
Hälsingegårdens	2,000: —	2,220,141: 49

Skulder å kapitaltillgångarna:

Skuld hos Samf. Nord. museets vänner	75,000: —	
Lån hos Stockholms stad	15,054: 69	
» » » Högskola	150,560: 83	
Skuld till investering i fondförvaltn.	325,000: —	
Kapitalkonto	3,229,393: 42	3,795,008: 94
		6,379,823: 58

Fondförvaltningens värdepapper förvaltas på följande sätt:

Hos Stockholms stads fondförvaltning.	Nom. belopp	Bokfört belopp	Upplupen obet. ränta
Härav äger Stockholms Högskola tillgodogöra sig säkerhet för ovan angivet lån å kr. 150,560: 83 ...	1,137,690: —	1,118,651: 01	12,607: 15

	Nom. belopp	Bokfört belopp	Upplupen obet. ränta
Hos Skand. Kredit A.-B. Pantförskr. som säkerhet för ett kreditlån å 100,000 kronor	135,136:—	125,734: 72	1,430: 73
Hos Skand. Kredit A.-B.	21,000:—	20,115:—	245:—
» Stockholms Ensk. Bank	50,000:—	50,000:—	558: 22
Tyresö	365,000:—	365,000:—	4,250:—
Bobergska fonden	78,162: 73	78,162: 73	
Rättelse av upplupen ränta			353: 87
		<u>1,757,663: 46</u>	19,444: 97
		1,777,108: 43	

Beträffande årets inkomster och utgifter hänvisas till nedanstående vinst- och förlusträkning.

I n k o m s t e r

Årskort	85,123:—
Bidrag från Skansenföreningen	38,068: 49
Avkastning av fonderna	142,385: 37
Gåvor	51,742: 51
Influtna pensionsavgifter	3,540: 51
Hysesinkomster	69,051: 36
Statsanslag	190,000:—
Stockholms stads anslag	80,000:—
Inträdesavgifter till museet	15,741: 24
» » Skansen	430,919: 43
» » Tyresö	19,191: 83
Inkomster på olika affärsdrivande företag	26,762: 80
Diverse inkomster	55,683: 06
Bidrag från kapitalkontot av tidigare års avsatta överskott	47,510: 43
Årets underskott	10,490: 21
För beredskapsarbeten	14,231: 81
Bidrag av lotterimedel till underhåll av byggnader på landsbygden	7,632: 86
	<u>Summa kronor 1,288,074: 91</u>

U t g i f t e r

Avsättningar till fonder och vissa ändamål	49,532: 99
Skuldräntor	20,516: 05
Löner, pensioner och understöd	412,353: 13
Tjänstedräkter	1,704: 85
Resekostnader	9,840: 22
Expeditionskostnader	40,860: 71
Inköp till samlingarna	35,654: 47

Vården av samlingarna	8,050: 13
Inköp till arkivet	3,524: 40
» » biblioteket	7,396: 54
Fotografikostnader	8,828: 25
Förlagsartiklar	4,346: 43
Ritkontoret	10,009: 09
Hazeliusjubileet	7,494: 95
Annonser och reklam	27,996: 94
Vård, underhåll och drift av byggnaden på Lejonslätten	118,284: 94
Vård, underhåll och drift av Skansen	455,422: 24
Förlust på restaurangrörelsen	8,452: 08
Drift och underhåll å Tyresö	35,941: 83
Byggnad av sälpanorama	14,231: 81
Underhåll av byggnader på landsbygden	7,632: 86

Summa kronor 1,288,074: 91

Stockholm den 12 september 1934.

VIKTOR ALMQUIST

SIGURD CURMAN
SVEN TUNBERG
EINAR ROSENBORG

ANDREAS LINDBLOM
OSCAR LARSSON
ARTHUR LINDHAGEN

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1933.

Undertecknade, som av Kungl. Vetenskapsakademien, respektive Stockholms Stadskollegium, utsetts att granska Nordiska Museets räkenskaper och dess Nämnds förvaltning för år 1933, få efter fullgjort uppdrag avgiva följande berättelse.

Vi hava tagit del av Nämndens protokoll, räkenskaper och övriga handlingar, vilka lämna upplysning om Museets ekonomi och förvaltning.

Museets värde- och försäkringshandlingar hava granskats utan anmärkning.

Räkenskaperna hava utan erinran siffergranskats av särskild, genom Museets försorg utsedd siffergranskare.

Den i föregående års revisionsberättelse berörda omläggningen av bokföringen har under räkenskapsåret påbörjats. Då emellertid staten för år 1933 redan dessförinnan uppgjorts, hava alltså vissa svårigheter förelegat att åstadkomma direkta jämförelser mellan den antagna staten och bokslutet.

Vi hava emellertid konstaterat, att nettoresultatet av årets verksamhet överensstämmer såväl med räkenskaperna som med de i Nämndens skrivelse av den 12 september i år lämnade redogörelserna för Tillgångar och Skulder, slutande å kr. 6,379,823: 58, samt Inkomster och Utgifter, slutande å kr. 1,288,074: 91. Vi anse dock, att i inkomsträkningen bort redovisas under

året med 200,000 kronor uppburna lotterimedel, och att den bland såväl Tillgångar som Skulder redovisade posten å 325,000 kronor för i Skansens anläggningar investerade fondmedel saknar reellt underlag och därför icke bort däri intagas.

Mot den av Nämnden företagna omändringen ifråga om redovisningen av värdena å vissa tillgångar, varigenom anläggningar å Skansen, bibliotek, arkiv, samlingar m. m. nedskrivits, hava vi i och för sig icke funnit anledning till erinran men vilja dock ifrågasätta lämpligheten av att nedskryva Skansenanläggningarna till ett värde som understiger det belopp av tillsammans kr. 565,054:69, som ännu återstår oguldet å dessa anläggningar.

I samband med revisionen av Nordiska Museets räkenskaper hava vi även granskat räkenskaperna för år 1933 för Skansenföreningen samt Greven och grevinnan von Hallwyls donationsfond.

Vi hava iakttagit, att med donationer förknippade villkor i vissa fall icke blivit vederbörligen iakttagna. Så är exempelvis förhållandet med den av Kungl. Vetenskapsakademien år 1924 överlämnade Brukspatron J. V. Grills donation, då uppgående till kr. 83,400:07. Den av oss tidigare påyrkade utredningen rörande samtliga donationer bör därför med det snaraste slutföras.

I särskild skrivelse till Nordiska Museets Nämnd hava vi påvisat ytterligare en del vid revisionen gjorda iakttagelser rörande förvaltningen m. m.

Stockholm den 21 september 1934.

ELIS BRUSEWITZ

L. T. BOHLIN

SVEN VON HEIJNE

Utsedda av Kungl. Vetenskapsakademien.

BJÖRN NORDWALL

Utsedd av Stockholms Stadskollegium.

AKTIEBOLAGET

IVAR HOLMERS BRÄDGÅRD

Fleminggatan 4 - Stockholm - Telefon 23 10 10

TRÄ- VAROR
LISTER
SNICKERIER
PLYWOOD } alla slag

Masonite, Insulite, Treetex
Jonitex, Jonit, Ankarboard
Papp, Tegel, Cement, Torvströ

Ensamförsäljare för Stockholm
och Stockholms län av

T R E T O N G S P Å N
samt Generalagenter för
"ATOS" — Spantlösa båten

F I L I A L E R: LIDINGÖ tel. 65 00 57
TYRESÖ tel. Tyresö 57
N. VINDÖ, tel. Sollenkroka 57
SALTARÖ, tel. S. Värmdö 7

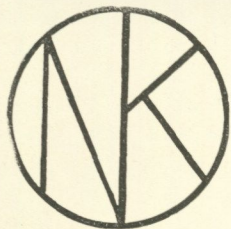
FÖRTECKNING ÖVER PERSONER SOM 1934 ÖVERLÄMNAT GÅVOR TILL NOR- DISKA MUSEET OCH SKANSEN

(Orten är Stockholm, där ej annat anges.)

Nordiska museets samlingar.

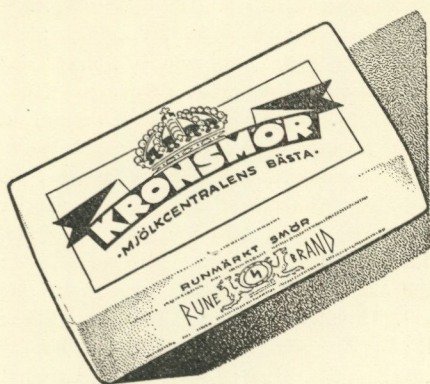
H. M. Konungen; H. K. H. Kronprinsen;

Afzelius', A. E., sterbhus; Ahlström, O.; Alkman, O. E., Norrköping; Althin, T.; Ambrosiani, S.; Andelius, Emma; Andersson, A., Högsby; Andersson, C. E., Mjöbäck; Andersson, C., St. Bolö; Andersson, K., Uddevalla; Andersson, K. J., Rocka; Andersson, Linnéa; Asplund, C.; Backman, Alice; Bäckström, A.; Bäckström, Maria; Bannbers, O.; Barkman, Stina, Kövra; Behm, A.; Behm, Sigrid; Bekkevold, B.; Benedicks-Bruce, Carolina, Visby; Bengtsson, B.; Bergendahl, Sigrun, Göteborg; Bergman, E.; Bergström, Ragnhild; Bernström, J. M., Göteborg; Bertel, G.; Björklund, Kerstin, Borby; Björklund, Hulda, Matfors; Björnström, A., Köymäjärvi; Björnström, O., Köymäjärvi; Blomquists, Ella, sterbhus; Boëthius, Anna, Vimmerby; Bolinders Fabriks A.-B.; Boman, Karin; Brinck, Mathilda; gm Brolin, L.; Broman, Gunnar; Broman, Hulda; Brunius, N. A.; de Castro Feijó, Ninette, Paris; gm Carlsson, E. H., Mariestad; Cedergren, A., Råsunda; Cederström, Ellen; Cederström, R.; Creutz, Maria; Cronstedt, Margaretha, Värmdö; Cronstedt, Maria; Curman, Calla; Curman, Elsa; Curman, S.; Dalheims, N., sterbhus; Dalman, Gerda; Dillner, Z. E., Klövsjö; Dilot, H., Äppelviken; gm Edén, Marja; Edling, Dina, Djursholm; Ehnemark, P.; Ehrnberg, G., Simrishamn; Eichhorn, Hedvig; Eklund, Ingrid, Tåsjö; Ekman, Iris; Eliasson, Ester; Eliasson, J. E., Lima; Enblom, Rudolf, Djursholm; Enbom, Signe; Engvall, N., Östloning; Eriksson, Hulda; Eriksson, Ingrid, Gudmundstjärn; Eriksson, K., Jönköping; Eriksson, Tilda, Matfors; Erlandsson, O., Drageryd; Falkenberg, Lotten; Fevrell, W.; Fick, Emmy; Fleetwood, G.; Fischer, Ruth; Forsberg, Charlotta, Läggesta; Fredricsson, Julia, Värnamo; Fries, C.; Frykholm, J., Grenna; Frödin, N., Strängnäs; Frölich, H.; Föreningen 1853 års män; Föreningen f. befrämj. av skolungdomens vapenövningar; Gillberger, T.; Glimstedt, H.; Granberg, G., Uppsala; Granström, Eva, Norrholm; Grubb, I.; Grudin, L., Vika; Gustafsson, Sofia, Drageryd; gm Hamilton, A.; Hamilton, A., Hedensberg; Hamrin, A. E.; Haupt, Olga; Hazelius, Gina; Hazelius-Berg, Gunnel; Hed, J., St. Sinnerstad; Hedberg, A.; Hedin, Alma; Hellstenius, Minna; Hellström, G.; Helmers, E.; Helmers, Anna; Hemberg, H.; Henningsson,

Där Ni får allt
på ett ställe!

G.; Henriksson, P., Svenshøgen; Hildebrand, E.; Holm, Elsa, Oskarshamn; Horn af Åminne, Astrid; Hultgren, A., Svinhult; gm Husmödrarnas Riksförbund; Huss, B. I., Fränsta; Håkansson, A.; Håkansson, H., Backa; gm Håkansson, Ruth; Högberg, Kristina, Matfors; gm Jacobsson, H., Storängen; Jansson, J. O., Östergraninge; Jensen, E.; gm Jirlow, R., Västerås; af Jochnick, Gerda; Johansson, B.; Johansson, H., Stora Sinnerstad; Johanson, J., Bäckaby; Johansson, J., Transtrand; Johansson, A., Gislaved; Johansson, J. E.; Johansson, J. E., Uppsala; Johansson, U., Pääjärvi; Johnson, H. Ax:son; Jonsson, C., Backegården; Jonsson, Johanna, Jusla; Jonsson, Karin, Ljusdal; Jonsson, Marta, Arbrå; Jonsson, P. J., Högsby; Jonsson, Stina, Nälden; Jönsson, Odina, Viken; Karlsson, Ida, Boxholm; Karlsson, K. S.; Kellgren, Helga; Kjellberg, Zelma; Kollberg, J. O.; Kraaks, Agnes, sterbhus; Kruseman, A., Funäsdalen; Kungl. Hof förvaltningen; Lagergren, Ellen; Lagergren, Marie, Paris; Landell, E.; Landström, H., Gamla Uppsala; Landtblom, Elisabeth; Lange, Elisabeth; gm Laquist, Birgit; Laquist, Elsa; Larsson, Erika, Skickja; Larsson, Marie Louise; Larsson, Sofia, Särna; Lehto, B., Kicksisvaara; Leijonhufvud, K. K:son, Strängnäs; Lembke, Elisabeth; Lenk, T.; Lennertson, C., Falun; Lewin, Anna; Lewin, H., Äppelvik; Lewin, Visen; Lidin, Valborg, Alsten; Liljedahl, Frida; Liljeström, A., Stora Ek; Lindeberg, J., Bollnäs; Lindblad, Signe; Lindblom, Gerhard; Lindgren, Emerence; Lindgren, Sally; Lindgren, Thérèse; Lindholm, Amanda; Lithberg, Marit; Lothigius, Signe; Lund, Ida, Liden; Lundbergs Sko- & Läderaffär, Bröderna, Örsundsbro; Lundbergs Läderfabriks A.-B., C. J., Valdemarsvik; Lundin, Alfhild; Magnussons, C. O., sterbhus, Smålandsstenar; gm Magnusson, Erik, Smålandsstenar; Mannerstråle, K.; Mattsson, B. E., Vika; Moberg, Maria; gm Modén, A.; Modin, E., Multrå; Månsson, J. E., Vassnäs; Mörner, Viva; Mörtzell, F. O., Malåträsk; Nehrman, Karin; Nilsdotter, Kerstin, Vika; Nilsdotter, Karin, Vika; Nilsson, Astrid, Drageryd; gm Nilsson, Hilma; Nilsson, J.; Nilsson, Margareta; Nilsson, Natalia, Drageryd; Nordberg, G., Lärbro; Nordström, A., Sigtuna; gm Norén, G., Örsundsbro; Norlin, Gerda; Norstedt & Söner, A.-B. P. A.; Nyfeldt, Ellen; Nyholm, Hulda o. Anna; Nylén, N., S. Finnskoga; gm Odenocrants, Elsa; gm Odenocrants, R.; Ohlsson, G., Lidensboda; Ohlsson, G., Överturingen; Olaison, Alfrida; Olsson, Ingeborg, Lima; Olsson, M.; Palmgren, Leonida; Pehrsson, Elise, Attarp; Persson, G.; Persson, H., Högsby; Persson, S. G., Torgås; Personne, Amanda; Petrelli, J., Djursholm; Pettersson, A.; Pettersson, Alice; Pettersson, G., Käseberga; Pettersson, K.; Pettersson, Maria; Pleijel, C.; polsk hemslojd; Reuterskiöld, Agda; Rosman, H.; Rydén, O., Förlösa; Samfundet S:t Erik; af Sandeberg, Stina; Sandgren, G., Drageryd; Sandström, C.; Schelin, C. G.; Scherdin, P. A.; Schück, A.; Schürer von Waldheim, Ruth; gm Segerdahl, C. J., Lärbro; Sehlstedt, J. A., Ramsele; Selling, G.; Sjöman, Alma; Skarin, E.; Snell, Sofi, Erkheikki; Sodenstierna, Nirta, Karlstad; Sparre, Ingrid; Stare, G.; Stenberg, Margit; von Steyern, N.; gm Ström-

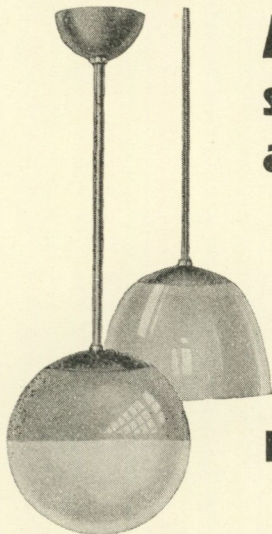
Under kontroll av
Svenska smörprov-
ningarna enligt lag

"högsta sort"
smör —

RUNMÄRKT
KRONSMÖR

MJÖLKCENTRALEN

Lantmännens Mjölförsäljningsförening u. p. a.

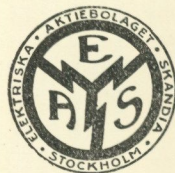
Modern svensk armatur

- Lämplig ljusfördelning
 - Fullkomlig bländfrihet
 - Största ljusekonomi
- äro de viktigaste faktorerna vid
val av belysningsarmatur

Rådfråga oss

ELEKTR. AB. SKANDIA

HUVUDKONTOR: STOCKHOLM
TELEFON: NAMNANROP ELEKTROSKANDIA
Filialer: GÖTEBORG · MALMÖ · GÄVLE · KARLSTAD
SUNDSVALL · ÖSTERSUND · UMEÅ · WÄXJÖ

berg, Elisabeth; Strömbäck, E.; Sundblad, Anni; Sutthoff, Agnes; Svennberg, T.; Svenska Garveriidkareföreningen; Svenska Tryckeri A.-B.; Svensson, A., Tulunda; Svensson, K., Nytorp; Svensson, Maja, Vrigstad; Svärdström, J., Falun; Söderbäck, P., Lunnevad; Tersmeden, P. R.; Teurnell, T.; gm Tinnberg, K., Uppsala; Thorell-Lindgren, Hildur; Ulrich, Ellen, Lidingö; Ulrich, C. J., Katrineholm; Ulrich, Lilly; Ulrich, Sigrid, Lidingö; Uppling, Elsa; Velanders, S.; Vikstrand, L., Vika; Virgin, Axeline; Wallin, S.; Watrang, Eva, Björnlunda; gm Wibeck, C. G., Marieberg; gm Winqvist N. G.; Wistrand, Louise, Karlskoga; gm Westberg, M.; von Walterstorff, Emilie; Wellander, Salla; Zethelius, Pauline; Åkerman, Sigrid; Åmansson, Amanda, Liden; Åström, N., Överturingen; Åtvids hushållsförening, Bersbo; Örtenblad, O.; Östberg, C. J., Långåskans; Österman, E. F., Vimmerby.

Nordiska museets arkiv.

Ahlbom, I.; Althin, T.; Alyhr, Hilma; Améen, G.; Arwidsson, Anna, Uppsala; Bäckström, A.; Beck-Friis, J.; Behm, A.; Berg, G.; Berg, O., Örebro; Bergström, H., Stocksund; Bergström, Ragnhild; K. Biblioteket; Björkbom, C.; Blomqvist, N., Lörstrand; Bolinder, J.; Brate, Fanny; Dalman, Gerda; Eichhorn, Hedvig; Ekman, Iris; Friberg, J.; Fritzes K. Hovbokhandel; Golje, G.; Gullström, S., Djursholm; Hallberg, Lilly, Hallwylska Museiföreningen; Hamner, J. E.; Hasselberg, Greta, Enköping; Hasselberg, M. L., Enköping; Hazelius-Berg, Gunnel; Holmgren, J. E., Tranås; Jansson, S. O., Lidingö; Carlström, I.; Klein, E., Mörby; Kronberg, S.; Küsel, E., Saltsjö-Duvnäs; Larsson, L. J., Baggebol; Lettström, H.; Leuwgren, Naima; Lewin, Anna; Lilienberg, Hilda; Lindblom, G.; Lundberg, S. A.; Möller, N.; Mörner, A., Halmstad; Nordén, A.; Olsson, M.; Planck, A., Borås; Raphael, Ellen; Reding, Y., Ljustorp; Reuterskiöld, Agda; Samfundet S:t Erik; Schultz, N., Halle; Selling, G.; Stenman, G.; Stockholms-Tidningen; Swederus, Jenny; Svenska Journalen; Svensson, S.; Teurnell, T.; von Walterstorff, Emelie; Velanders, S.; Åhrberg, A.

Nordiska museets bibliotek.

Ambrosiani, S.; Andrén, E.; Andersson, S., Åbo; Anderbjörk, J. E., Lidingö; Ariste, P., Tartu; Bäckström, A.; Berg, Hj.; Berg, G.; Bekkewold, B.; A.-B. Albert Bonnier; Broman, Berta; Birket-Smith, K., Köpenhamn; Björkbom, C.; Bokförlaget Natur & Kultur; Bäckvall, L.; Dahlin, Inga; Dalarnas hembygdsförbund, Falun; Dybwads Förlagsbokhandel, Oslo; Egge, O., Brandbu; Ehrlich, L., Wien; v. Ehrenheim, Alice, Grönsö; Oskar Eklunds bokförlag; Erixon, S.; Eriksson, M., Uppsala; Festin, E., Östersund; Friberg,

Den moderna annonsbyrån

med sin erfarenhet från vitt skilda verksamhetsområden har en viktig uppgift att fylla. Mången gång kan den genom tillämpning av en erfarenhet, vunnen på ett helt annat område, finna en framkomlig väg just i Edert fall, anvisa den mest effektiva lösningen på Edra reklamproblem. Vänd Eder med förtroende till

GUMÆLIUS
RATIONELL REKLAM

STOCKHOLM — GÖTEBORG — MALMÖ

Ijus

Ijusare

Ijusast

LUMA

den Ijusrika långtidslampan

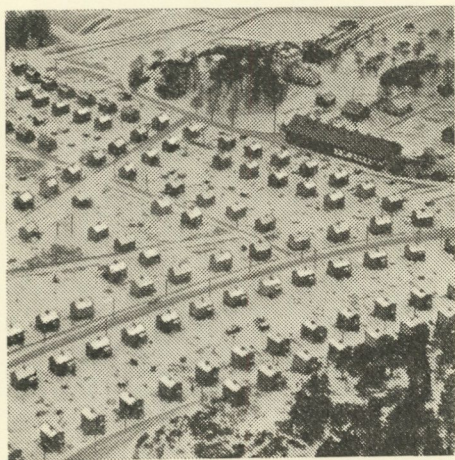
A., Norberg; Fyens Stiftsmuseum, Odense; Folkmusikkommissionen, Göteborg; Garder, J., Oslo; Gardberg, J., Helsingfors; Granberg, G., Uppsala; Gullström, S.; Hermansen, Chr., Naestved; Heikel, Y., Helsingfors; Hellner, B.; Hildebrand, B.; Historiekommittén, Karlskrona; Jansson, S. O., Lidingö; Jansson, E. A., Storängen; Johansson, L., Ljungaverk; Johansson, O. V., Helsingfors; Jägerskiöld, L. A., Göteborg; Jäfvart, E.; Kungl. Vetenskapsakademiens bibliotek; Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet, Lund; Karlinder, K. A., Altuna; Klein, E., Mörby; Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien; Kungl. Ecklesiastikdepartementet; Kungl. Universitetsbiblioteket, Uppsala; Laid, E., Tartu; Levander, L., Uppsala; J. A. Lindblads förlag, Uppsala; Lindblom, A.; Lithberg, Marit; Lithberg, N.; Manker, E.; Mahr, A., Dublin; Morelowski, M., Wilno; Musikhistoriska museet; Müntzing, R., Norsholm; Mäster Gudmunds Gille, Jönköping; Norstedt, C., Helsingfors; P. A. Norstedt & Söner; Nordlinger, P., Runemo; Nordiska Bokhandeln; A.-B. Nordiska Kompaniet; Odencrants, R., Uppsala; Oslo Gullsmedlaug, Oslo; Olsson, G. E., Hardemo; Perthes, J., Gotha; Eesti Rahvaluule Arhiiv, Tartu; Rehn, O. G.; Riksgäldskontoret; Refsum, H., Oslo; Rydstedt, G., Häggenås; Föreningen Sv. Sjöfartsmuseum; Skinner, W., Holyoke; Shirokogoroff, S. M., Peiping; Stockholms Handelskammare; Skoglunds bokförlag; Schnell, I.; Stadshistoriska institutet; Sayce, R. U., Cambridge; Sahlström, G., Huskvarna; Svensson, S.; Sahlin, C., Djursholm; Samfundet S:t Erik; Salvén, E., Halmstad; Stockholms Högskola; Svärdström, S.; Selling, G.; Skandinaviska museiförbundet; Samlingsverket Nordisk Kultur; gm Stavenow, Å.; Svenska Hemslöjdsföreningarnas Riksförbund; Tidskrift for Skogbruk, Oslo; Tandberg, J.; Tzigara-Samurcas, A., Bukarest; Tang Kristensen, J. E., Aarhus; Universitetsbiblioteket, Lund; Uldall, K., Köpenhamn; gm Wijk, Hj., Göteborg; Vilksuna, K., Helsingfors; Västra Värmlands fornminnesförening, Arvika; Wangö, J., Malmö; Wolfram, R., Wien; Wikman, K. R. V., Åbo; Wallin, S.; Wester, B.; Widén, A., Äppelvikén; Zenzén, N.; Zettersten, A.; Zethelius, Pauline; Zekert, O., Wien; Åhlén & Söners förlag; Åbo akademi, Åbo; Ångbåtsbefälhavare-Sällskapet; Överståthållarämbetet; Östlid, M., Oslo; Östergötlands fornminnes- och museiförening, Linköping.

Skansen.

Adlerstråhle, C.; af Ekenstam, S.; af Geijerstam, Kristina; Andelius-Bergström, Emma; Andersson, A. E., Gysinge; Anderson, Anna; Andersson, A.; Andersson, B.; Andersson, E.; Andersson, Ester; Andersson, Margit; Andersson, Maria; Andersson, Maud; Andersson, Signe; André, P.; Arpi, I.; Aspman, Maria; Banankompaniet; Behrnerts, J. E., Fiskartorpet; Bekkewold, B.; Bendix, Ellen; Bengtström, Ingrid; Bergman, S., Rönninge; Björck, H., Mälärhöjden; Blom, E.; Boije af Gennäs, N.; Bouveng, C. G.; Brunius,

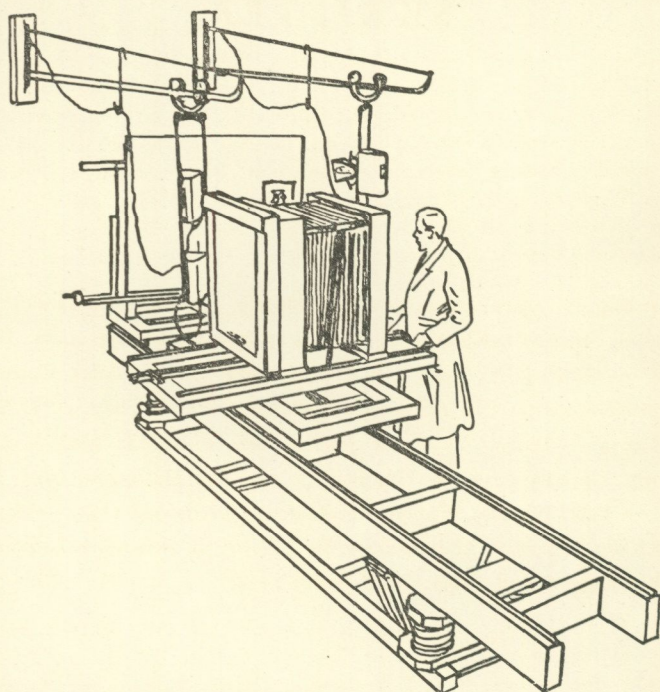
För
centralvärmeanläggningar
— både stora och små

levereras Gasverkets koks i för varje pann- typ lämplig styckestor- lek, varigenom högsta möjliga värmeeffekt uppnås. Tack vare om- sorgsfullt val av råma- terial har Gasverkets koks låg askhalt och ett högt värmevärde. Ni kan därför vid ordnan- det av Eder bränslebe- hov med förtroende vända Eder till Gasver- kets Koks försäljning, telefon: Namnanrop.

GASVERKETS KOKS

G., Lidingö; Burman, A.-B. H.; Burman, H.; Byström, G.; Café Bellman; Carlsson, A., Strängnäs; Carlsson, H. L.; Carlsson, Helmy; Carlsson, R.; Carlsson, Å., Lidingö-Brevik; Christoffersson, O., Hälsingborg; Cohn, A. G.; Cohn, A.; Cyrén, O.; de Castro Feijó, Ninette, Paris; Djurgårdsbrunns trädgårdar; Djurgårdsförvaltningen; Egnell, E., Hälsingborg; Ekestedt, C., Häverödal; Eklöf, B.; Engstrand, H.; Engström, Greta; Enhetspris A.-B.; Eriksson, Dagmar; Eriksson, E.; Falk, E., Västerås; Fjästad, P. O. S., Lidingö-Skärsåtra; Flyghamnens restaurang; Frykholm, B.; Furugård, G., Älvdalen; Gedda, W.; Geijer, O.; Gertz, H.; Godenius, Ragnhild; Grafström, Ebba; Gullqvist, Karin; Gullstrand, K.; Gullstrand, Nickan; Hagberg, G., Örebro; Hagfeldt, A.; Hagfeldt, Astrid; Hallberg, Louise; Hammarsten, Brita; Hammarsten, H.; Hammarstrand, A., Djursholm; Hammarstrand, S., Djursholm; Hamnstyrelsen, Hammarby hamn; Hedblom, H.; von Heidenstam, H.; Hellström, Lisa; Henschen, L.: Håkansson, M.; I. Hæggsströms Boktryckeri & Bokförlags A.-B.; Jansson, Margareta; af Jochnick, Greta; Johansson, E. O.; Johansson, Edit; Johansson, G. A., Svedmyra; Johnson, H. Ax:son, Västerhaninge; Johnsson, L. J., Karlshamn; Johnsson, O. F.; Karolinska institutet; Klinckowström, H., Stavsund; Kreuger, E.; Lagerberg, Karin; Larsson, E., Tellusborg; Larsson, J.; Larsson, O.; Lewin, Anna; Liljekvist, D.; Lilliehöök, M.; Lindgren, J. E.; Lindgren, Märta; Lindqvists partiaffär; Lindstedt, O.; Lindström, W.; Lundberg, P. O.; Lundgren, C. J.; Lundgren, R., Fagersta; Lövgren, Gerda; Magnusson, Å.; Marin, Anna; Meurling, Elin, Ålsten; Nilsson, Erica; Nisser, C., Tegnefors; Nordin, T.; Norman, T.; Nylén, K.; Nyqvist, J., Tureberg; Nyrén, A., Borås; Oxenstierna, Siri; Personne, Amanda; Pettersson, Mathilda, Kårsta; Pettersson, T.; Restz, A., Strömsund; Rosén, Elin; Rosenlund, Lilly; Rudbeck, Anna; Rundborg, Hj.; Råberg, D., Drottningholm; Salomonsson, R., Djursholm; von Schoultz, P., Gustavsberg; Schwartz, R.; Schönström, Elin; Schönström, K.; Schönström, Signe; Settergren, G., Lidingö-Brevik; Sjöberg, Mary; Sjöstedt, Elin, Västerhaninge; Sprinchorn, Gerda; Statens Järnvägars hitteexpedition; Ström, B., Ålsten; Ström, G.; Ström, Margareta; Svenska Metallverken, Västerås; Svensson, E., Sundbyberg; Tamm-Götlind, Märta, Uppsala; Taube, Astrid; Thelen, Elva; Tulebageriet; Tunell, G.; Wennerberg, Hildur; Westman, B.; Wilhelmsson, Emma; Winberg, Eva; Winberg, H.; Wirgåson, G.; Vrang, C. O., Gävle; Yuzolin, M., Vendelsö; Zetterlund, C. F., Ängby.

Modern teknisk utrustning

i förening med fackkunnig personal gör det möjligt för oss att tillfredsställa högt ställda anspråk på klichéer. • Föreliggande årsboks klichéer äro utförda hos

A/B KLICHÉTEKNIK

KLICHÉER • TECKNINGAR • RETUSCHER • REKLAMSERVICE

Herkulesgatan 28 • STOCKHOLM

TILL REDAKTIONEN INSÄNDA SKRIFTER:

- Sverdrup, G., Fra gravskikker till dödstro i nordisk bronzealder, Oslo 1933. — Reichborn-Kjennerud, I., Vår gamle trolldomsmedisin, II, Oslo 1933. — Göth, J. A., Rallare, Stockholm 1934. — Saar-Atlas, Gotha 1934. — Prästrelationerna från Skåne och Blekinge av år 1624 utg. av J. Tuneld, Lund 1934. — Bjurulf, H., Östra Småland och Öland (Lindblads hembygdsböcker). Uppsala 1934. — Humble, N. C., Två Hälsingesocknar, Bollnäs 1934. — Balk, N., Die Medizin der Lappen, Greifswald 1934. — Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, Bd 6: L. 1—9, Berlin och Leipzig 1934. — Forschungen und Fortschritte, Berlin 1934.

BIRGER NILSSONS VERKSTÄDER

Utför alla slags arbeten av
KOPPAR-, BLECK och PLÅT
SMIDE och SVETSNING
M E T A L L A R B E T E N

Artillerigatan 66 (intill Valhallavägen) · Tel. 67 37 52, 67 47 85

Anlita

"STÄDERNAS"

FÖRSÄKRINGSKONCERN

STÄDERNAS ALLMÄNNA BRANDSTODSBOLAG

SVITJOD ————— GOTHIA

SKOGSFÖRSÄKRINGSAKTIEBOLAGET

Alla slags försäkringar utom liv- och sjö-.

Besök

Björnbergen

på Skansen

AKTIEBOLAGET
SVENSKA FRYSERIERNA
GÖTEBORG

Skandinaviens största fryshus

Levererar oberoende av tillförseln färsk, snabbfrusen fisk till dagens lägsta priser. Mottager livsmedel till infrysning och lagring i stora lokaler, rymmande 2.000.000 kg. Temperaturen enligt önskan ned till -21°C .

I S T I L L V E R K N I N G

Telefoner 440 01, 440 02, 440 03 · Telegramadr. FRYSERIERNA

VICTOR PETTERSON
BOKINDUSTRIAKTIEBOLAG

ETABLERAD

1 8 7 4

BOKTRYCK · OFFSETTRYCK
BOKBAND · KONTORS-
BÖCKER · EMBALLAGE

Tel. Namnanrop Victor Petterson
Holländaregatan 10 · STOCKHOLM

Billiga
rundturer

FYRVERKERI-HAMMARGREN

Fyrverkeripjäser av alla slag
Leverantörer av Skansen-fyrverkerierna
och Barnens dag-fyrverkerierna

Aftonfyrverkerier - Dagsfyrverkerier - Vattenfyrverkerier

TELEFONER
VÄXEL

32 och 33

HAMMARGREN & Co.

Etabl. 1879

Pyroteknisk Fabrik, Anneberg (vid Göteborg)

Centralt

mitt emot Centralen

Sedan 60 år tillbaka har Ab. Centraltryckeriet i Stockholm befunnit sig i centrum av svenskt näringsliv vid varje tillfälle då kvalitetstryck efterfrågats: boktryck, litografi, offset, ståltryck, ljustryck etc. Adressen är "mitt emot Centralen", Vasagatan 14, tel. namnanrop

Ab. Centraltryckeriet

SKANSEN

Måltider och konditoriservering
i stämningsfull miljö på

HÖGLOFTET-NYLOFTET

*Öppna till
kl. 11 e. m.*

VINTERN—VÅREN 1935

Musik från kl. 8 e. m. (ej måndagar)

Alla tisdagar: Solister enligt särskilt
program

Alla onsdagar: Lekar och dans

Alla lördagar: Konsert enligt särskilt
program

HERRGÅRDSRUMMEN OCH LILL-LOFTET

för enskilda samkväm · Fullständiga
rättigheter för slutna sällskap

Under vintermånaderna fri entré till Skansen efter kl. 4 e. m.
för restauranggäster

Läs och se

Nordiska museets och Skansens bilderböcker:

1. *Allmogemålningar från Småland och Halland.*

Av professor SIGURD ERIXON.

2. *Djuren på Skansen.*

Av intendenten ALARIK BEHM.

3. *Linnedamast.*

Av amanuensen EMELIE VON WALTERSTORFF.

4. *Folkdräkter från södra Sverige.*

Av förste amanuensen SIGFRID SVENSSON.

5. *Allmogemålningar från Dalarna (utsåld).*

Av amanuensen SVANTE SVÄRDSTRÖM.

6. *Folkdräkter från mellersta Sverige.*

Av förste amanuensen SIGFRID SVENSSON.

7. *Svensk folkkonst.*

Av professor SIGURD ERIXON.

Rikt illustrerade.

Pris kr. 1:—

Rekvireras från

NORDISKA MUSEET - Stockholm Ö.

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS

ÅRSBOK 1934

318 sidor. Rikt illustrerad. Fängslande innehåll

GUNNAR MASCOLL SILFVERSTOLPE, Kantat till minnet av Artur Hazelius 30 november 1933 — ANDREAS LINDBLOM, Hazeliusminnet — GÖSTA BERG, Olaus Magnus bilder ur de nordiska folkens liv — MÅRTEN SJÖBECK, »Pilträäd plantera åboerne flitigt» — HOLGER ARBMAN och ELISABETH STRÖMBERG, Åslevanten — BENGT BENGTSOON, Det svenska kistebrevet — GÖSTA SELLING, En murmästare som herrgårdsarkitekt — SVANTE SVÄRDSTRÖM, Rosmålning och kurbits — IVAR SCHNELL, Om glasögonens historia i Sverige — ANDERS BILLOW, Officina Typographica, Skansen — BENGT BENGTSOON, Apoteket på Skansen — Tre tal på Skansen: ARTHUR ENGBERG, De tre ringarna. TORSTEN FOGELQVIST, Till svenska arbetare. NILS LITHBERG, Till gitar i förskingringen. — Från landskapsmuseer och hembygdsgrårdar — Nordiska museet och Skansen under år 1934.

* — en välkommen gåva till alla dem som intressera sig för minne och bygd. — — — en sällsynt värdad utstyrsel. — — — det förefaller verkligen som om de moderna museimännens önskan att bringa museilivet och forskningen så nära folkets intresse som möjligt denna gång hade lyckats bättre än vanligt.*

Svenska Morgonbladet.

Pris kr. 5: —.

Rekvireras från Nordiska museet, Stockholm Ö.

*Svensk historia träder oss
till mötes i Tyresö!*

Slottet kommer att vara **stängt** under senare hälften av 1935 på grund av reparation, men tillfället att **läsa**

En bok om Tyresö

står öppet för alla

Där berättas bland mycket annat om hur Ebba Brahes idérika dotter, grevinnan Maria Sofia de la Gardie, bedrev en mångsidig industriell verksamhet på det gamla slottets domäner. Där beskrives hur slottet reste sig under 1600-talets början och hur det i vår tid fick sitt utseende av Isak Gustaf Clason. Där skildras också de glada sommardagar, då prins Eugen, "Tyresö skönhets tolkare", vistades där och genom sina målningar gjorde slottet och bygden vida bekanta. Allt om Tyresö finnes att läsa i

En bok om Tyresö

Sällsynt vackert illustrerad. Pris kronor 10:—.
Rekvireras från NORDISKA MUSEET, Stockholm Ö.

SKANSENFÖRENINGENS

MEDLEMMAR ERHÅLLA BL. A. UNDER ÅR 1935

1. Personligt årskort till Nordiska museet och Skansen.
2. Rätt att lösa årskort ("tilläggskort") för man, hustru, hemmaboende barn och fast anställda tjänare à kr. 3.— pr person.
3. Nordiska museets och Skansens årsbok.
4. Rabatter å vissa av Nordiska museets och Skansens publikationer. Uppgift lämnas på begäran.

AVGIFTER

Inom Stockholms lokalportoområde bosatt medlem erlägger kr. 10.— per år. Utom Stockholms lokalportoområde bosatt medlem erlägger kr. 5.— per år. Ständig medlem erlägger en gång för alla kr. 200.—.

Medlemskap vinnes enklast genom avgiftens inbetalande å postgirokonto 51150 (för medlemmar i landsorten postgirokonto 57862). Anmälningar emottågas åven å telefon 67 13 10.

Postadress Skansenföreningen, Skansen, Stockholm.

AKTIEBOLAGET

Svensons Fröhandel

S T O C K H O L M

H U V U D A F F Ä R

Lilla Nygatan 13

F I L I A L E R

Sveavägen 34—36

Klara Strand 8

Telefon växel 23 42 95

Försäljer i parti och minut alla slag av:
prima köksväxt- och blomsterfrö,
fodermorots- och foderbetsfrö,
äkta skotskt rovfro, alla slag av
foderväxt- och gräsfrö såsom:
rödklöver, alsikeklöver, vitklöver,
timotej samt blandningar till gräs-
planer och fleråriga fodervallar.

Äkta Holländska blomsterlökar,
Is- och Drivkonvaljer, Rosor, Träd-
skoleprodukter, Prydnadsörter
samt i övrigt allt för trädgården
och lantbruket.

PRISKURANTER SANDAS FRANKO

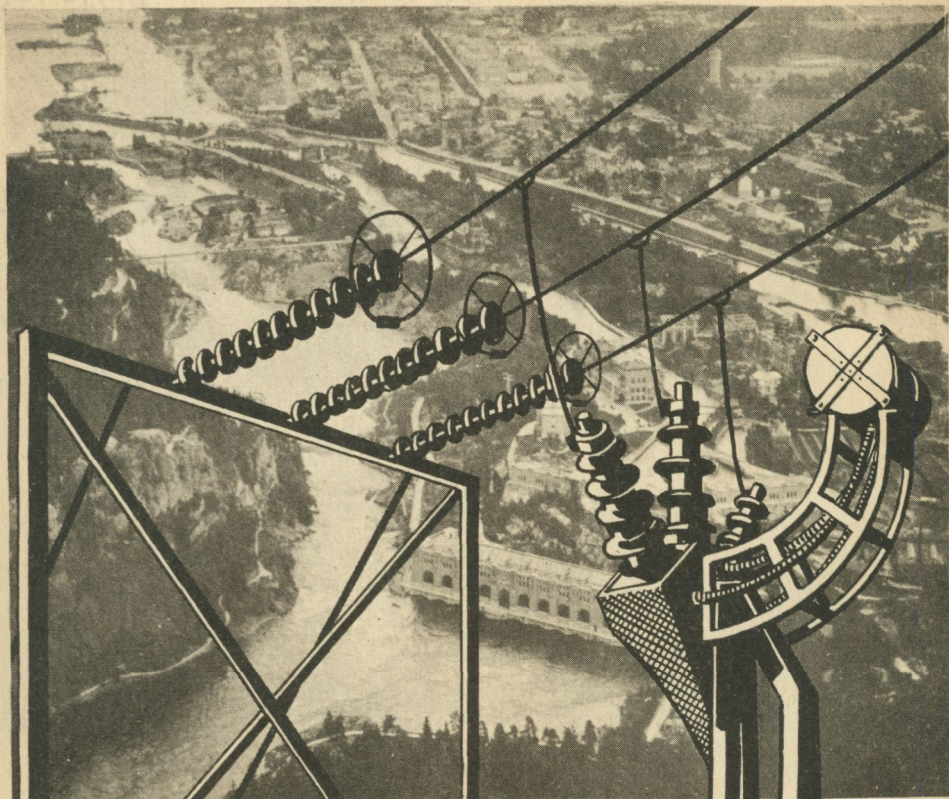

Foto Aero Materiel nr E 37.

SIEVERTS OLJEFYLLDA KABELBOXAR FÖR HÖGA SPÄNNINGAR

Äga små dimensioner och ringa vikt
Äro lätta att montera och kontrollera
Tåla höga överspänningar
Ha stor driftsäkerhet
Alla tätningar äro utförda med Sieverts
patenterade metallgummipackningar

SIEVERTS KABELVERK

SUNDBYBERG